

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

KAZAK TÜRKÇESİNDE “SIĞIR, KOYUN VE KEÇİ” İLE
İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE METİNLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOĞUKAN ÜST

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**KAZAK TÜRKÇESİNDE “SIĞIR, KOYUN VE KEÇİ” İLE
İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE METİNLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOĞUKAN ÜST

TEZ DANIŞMANI:
YRD. DOÇ. DR. GÖKSEL ÖZTÜRK

İSTANBUL 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Doğukan ÜST'ün "Kazak Türkçesinde "Siğır, Koyun ve Keçi" ile ilgili Söz Varlığı ve Metinler" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Yrd. Doç. Dr. Eralp ALIŞIK
Üniversitesi Yeditepe Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 16 / 01 / 2017 tarih ve 2016 / 01 - 04 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Osman YEŞİLEOT
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ	IX
İŞARET ve KISALTMALAR	X
1. GİRİŞ	1
2. KAZAK TÜRKÇESİNDE SIĞIRLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI	7
2.1 Sığırın Adlandırılmasıyla İlgili Söz Varlığı	7
2.2 Sığırın Organları, Fiziksel Özellikleri, Nitelikleri ve Durumlarıyla İlgili Söz Varlığı	12
2.3. Sığırın Hareketleri, Davranışları ve Fiziksel Değişimleriyle İlgili Söz Varlığı	24
2.4 Sığırdan Üretilen veya Kullanılan Nesnelere İlgili Söz Varlığı	29
2.5 Sığır İçin Kullanılan Aletlerle İlgili Söz Varlığı	32
2.6 Sığır Hastalıklarıyla İlgili Söz Varlığı	34
2.7 Sığırın Bakımı, Güdülmesi ve Beslenmesiyle İlgili Söz Varlığı	38
2.8 Sığırın Yaşam Alanıyla İlgili Söz Varlığı	50
2.9 Sığır Etinden, Sütünden Yapılan Yiyecek, İçecek ve Yemeklerle İlgili Söz Varlığı	58
2.10 Sığırla İlgili Kazak Kültüründeki Adetler, Gelenekler ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı	60
2.11 Sığır Kavramıyla Oluşturulmuş Türevler, Birleşik Yapılar ve Deyimler ..	64
3. KAZAK TÜRKÇESİNDE KOYUN VE KEÇİYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI ...	69
3.1 Koyun ve Keçinin Adlandırılmasıyla İlgili Söz Varlığı	69
3.2 Koyun ve Keçinin Organları, Fiziksel Özellikleri, Nitelikleri ve Durumlarıyla İlgili Söz Varlığı	75
3.3. Koyun ve Keçinin Hareketleri, Davranışları ve Fiziksel Değişimleriyle İlgili Söz Varlığı	88
3.4 Koyun ve Keçiden Üretilen veya Kullanılan Nesnelere İlgili Söz Varlığı	93
3.5 Koyun ve Keçi İçin Kullanılan Aletlerle İlgili Söz Varlığı	97
3.6 Koyun ve Keçi Hastalıklarıyla İlgili Söz Varlığı	100

3.7 Koyun ve Keçinin Bakımı, Güdülmesi ve Beslenmesiyle İlgili	
Söz Varlığı	105
3.8 Koyun ve Keçinin Yaşam Alanıyla İlgili Söz Varlığı	118
3.9 Koyun ve Keçi Etinden, Sütünden Yapılan Yiyecek, İçecek ve	
Yemeklerle İlgili Söz Varlığı	126
3.10 Koyun ve Keçiyle İlgili Kazak Kültüründeki Adetler, Gelenekler ve	
İnanışlarla İlgili Söz Varlığı	129
3.11 Koyun ve Keçi Kavramlarıyla Oluşturulmuş Türevler, Birleşik Yapılar	
ve Deyimler	134
4. METİNLERDE GEÇEN SİĞİR, KOYUN VE KEÇİ İLE İLGİLİ	
SÖZCÜKLERİN DİZİNİ	140
5. METİNLER	156
5.1 ÇEVİRİ YA ZI-AKTARMA	156
DAWDİÑ BASI — DAYRABAYDİÑ KÖK SİYİRİ	156
BELANIN BAŞI DAYRABAY'IN GÖK SİĞİR	168
İYESİ MEN SİYİRDİÑ AYTISI	180
SAHİBİ İLE SİĞİRİN ATIŞMASI	181
TEMİR BAY JIRAW MEN SİYİR	182
TEMİR BAY JIRAW İLE SİĞİR	186
KÖK SİYİR	190
GÖK SİĞİR	195
BİR GİZ	200
BİR ÖKÜZ	201
SİYİRDİÑ JEKE JÜRİSİ — JOLBARİSTİÑ İRİSİ	202
YALNIZ GEZEN SİĞİR KAPLANIN NASİBİDİR	203
SİYİR JAYINDAĞI QAZAQTIÑ MAQAL-MÄTELDERİ	204
SİĞİR HAKKINDAKİ KAZAKÇA ATASÖZLERİ	214
EŞKİ MEN QOYDİÑ AYTISI	222
KEİ İLE KOYUNUN ATIŞMASI	223
AYGL QOYŐINIÑ BİR KNİ	224
AYGL ÇOBANIN BİR GN	238
EŞKİ MEN QOY	252
KEİ İLE KOYUN	257

EŞKİ	262
KEÇİ	265
BES EŞKİ	268
BEŞ KEÇİ	272
TOQTI QOŞQAR, BUZAW BUQA, LAQ TEKE	276
TOKLU KOÇ, BUZAĞI BOĞA, OĞLAK TEKE	279
QOY MEN EŞKİ JAYINDAĞI QAZAQTIÑ MAQAL MÄTELDERİ	282
KOYUN VE KEÇİ HAKKINDAKİ KAZAQÇA ATASÖZLERİ	298
5.2 KİRİL HARFLİ METİNLER	313
ДАУДЫҢ БАСЫ — ДАЙРАБАЙДЫҢ КӨК СИЫРЫ	313
ИЕСІ МЕН СИЫРДЫҢ АЙТЫСЫ	326
ТЕМІРБАЙ ЖЫРАУ МЕН СИЫР	327
КӨК СИЫР	331
БІР ӨГІЗ	337
СИЫРДЫҢ ЖЕКЕ ЖҮРІСІ — ЖОЛБАРЫСТЫҢ ЫРЫСЫ	338
СИЫР ЖАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ	339
ЕШКІ МЕН ҚОЙДЫҢ АЙТЫСЫ	349
АИГҮЛ ҚОЙШЫНЫҢ БІР КҮНІ	350
ЕШКІ МЕН ҚОЙ	365
ЕШКІ	371
БЕС ЕШКІ	374
ТОҚТЫ ҚОШҚАР, БҰЗАУ БҰҚА, ЛАҚ ТЕКЕ	378
ҚОЙ МЕН ЕШКІ ЖАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ МАҚАЛ- МӘТЕЛДЕРІ	381
SONUÇ	396
BİBLİYOGRAFYA	397

ÖNSÖZ

Kazak Türkçesinde sığır, koyun ve keçi ile ilgili söz varlığı belirlenirken önce bu konularda yazılmış bilimsel ve edebi eserler incelenmiş ve bibliyografyada belirtilen sözlükler taranmıştır. Bu çalışmada kullanılan metinler Ö.Akıpbekov'un "*Tört Tülik Töresi Kim?*" adlı kitaptan alınmıştır. Bu kitapta "at, deve, sığır, koyun-keçi" olmak üzere dört bölüm bulunmaktadır. Bu çalışmada yer alan metinler sığır için iki tanesi manzum, geriye kalan 4 tanesi ise hikâye ve masallardan oluşan eserlerdir. Ayrıca kitapta Kazak Türkçesinde sığır ile ilgili atasözleri de ayrı bir başlık halinde verilmiştir. Sığırla ilgili bölümün başında yer alan ve sığırla ilgili *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yer alan bazı atasözleri ile başka yazarların vecizeleri de bu atasözlerinin sonuna eklenmiştir. Koyun-keçi için ise metinde 2 tanesi manzum geriye kalan 4 tanesi masal ve hikâyeler alınmıştır. Yine koyun-keçi ile ilgili metinlerin sonunda Kazak Türkçesinde koyun-keçiyle ilgili atasözleri ayrı bir başlık halinde verilmiştir. Koyun-keçi ile ilgili *Dîvânu Lugâti't-Türk* ve bazı başka metinlerde geçen atasözleri de diğer atasözlerinin sonuna eklenmiştir.

Metinler Türkiye Türkçesine aktarılırken sözcüklerin ve cümlelerin Türkiye Türkçesinde nasıl ifade edilebileceği düşünülerek hareket edilmiştir. Türkiye Türkçesinde çok yakın karşılığı olan bazı Kazakça ifadeler Türkiye Türkçesinde kullanıldığı gibi verilmiştir. Örneğin Kazak Türkçesinde "*Burın şıqqan qulaqtan, keyin şıqqan müyiz ozadı.*" atasözü Türkiye Türkçesinde bu ifadeyle aynı anlamı karşılayan "*Boynuz kulağı geçer.*" atasözüyle karşılanmıştır. Türkiye Türkçesine aktarım esnasında Kazak Türkçesinde bulunan bazı kelimelerin karşılığı bulunmakta zorlanılmış, bu kelimeler cümle içinde kazandığı anlamdan yola çıkılarak karşılanmıştır. Kazak Türkçesinde bulunan fakat Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan "*kerege, malsak, şañırak, beybişe*" gibi sözcükler Kazak Türkçesinde olduğu gibi kullanılmış, bu tür sözcüklerin anlamları dipnotla bulunduğu sayfanın altında verilmiştir. Kazak ve Türkiye Türkçesi yazılışları aynı olan ve aynı anlamı veren kimi sözcükler bazen Türkiye Türkçesinden çok farklı anlamlar da ifade etmekteydi. Bu gibi sözcüklere metinde ifade ettikleri anlamlara göre karşılık verildi. Kazak Türkçesinde bulunan sığır, koyun ve keçiyle ilgili atasözlerinin verildiği bölümlerde kullanılan satır numaraları, ilgili atasözlerinin Türkiye Türkçesine çevirisinin yapıldığı bölümlerde de kullanılmış; böylece atasözünün Türkçe karşılığının bulunması kolaylaştırılmıştır. Birden çok satırda yazılmış bazı Kazak atasözleri, Türkiye Türkçesine tek satırla aktarılmıştır. Bu şekilde aktarılmış Kazak

atasözlerinin yanındaki satır numaraları, tercüme kısmında da satır numarası olarak yer almıştır.

Söz varlığı belirlenirken sığır ve koyun-keçi olmak üzere iki bölüm halinde inceleme yapılmıştır. Gerek sığır gerek koyun-keçiyle ilgili söz varlığı 11 ana başlık altında yazılmış ve her bir ana başlık kendi içinde alfabetik sırayla oluşturulmuştur. Bu ana başlık altındaki bölümlerde sözcüklerin anlamları verilirken numaraları verilmedi. İlk olarak sözcüğün Latin harfleriyle yazımı, sonra parantez içerisinde Kiril alfabesiyle yazımı gösterilmiştir. Bunun yanında sözcük türünün kısaltması ve anlamı yer almıştır. Hem sığır hem de koyun-keçi için kullanılan sözcükler iki bölümde de ayrı ayrı yazılmıştır. Kazak Türkçesinde “mal” olarak adlandırılan at, deve, sığır, koyun, keçi ile ilgili sözcüklerden çalışmaya konu olan sığır, koyun ve keçi için tasnif kısmında “mal” sözcüğünün “*maddi eşya, mal, mülk*” anlamıyla karışmaması amacıyla “*hayvan*” kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca sığır, öküz, boğa, buzağı, koyun, koç, kuzu, toklu, keçi, teke, oğlak, çebiç, erkek gibi bazı sözcüklerin etimolojileri de sözcük anlamlarının yanında verilmiştir. Kazak folklorunda sığır, koyun ve keçinin pirleri sayılan Zengi Baba, Şopan Ata ve Seksek Ata hakkında sözlük kısmında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Metindeki sığır, koyun ve keçiyle ilgili sözcüklerin dizininde ise metinler kısmında yer alan sözcüklerin numaralarının yanında anlamları da verildi.

Metinler Latin harflerine aktarılırken Kazak Türkçesi alfabesine özgü bazı seslerin gösterilmesinde şu hususlar dikkate alınmıştır:

ә > ä:

Ғ > ğ:

Metinde bu harf için ğ yerine ğ kullanıldı.

е > e

Metinde bu harf için hem sözcük başında hem de ortasında ya da sonunda “e” kullanılmıştır. Fakat bu harf sözcüklerin başında bulunduğu “ye” olarak sesletilir.

и > iy, iy i:

Bu harf, Rusçadan geçen sözcüklerin hepsinde “i “ olarak kullanıldı. Kazakça olup diğer ünlüleri de ince sıradan olan sözcüklerde, iki ünsüz arasında hep “i” ile

karşılandı. Kendisinden hemen sonra ince sıradan bir ünlü gelmişse “iy”, kalın sıradan bir ünlü gelmişse “ıy” olarak gösterildi.

κ > q

ȳ > u:

Bu harf normalden yarım ses kadar daha uzun sesletilir.

ȳ > ü

y > uw, üw, u, w

1) Rusçadan alınan sözcüklerde ve Kazakça sözcüklerde vokal durumundayken “u” ile gösterildi.

2) Kazakça sözcüklerde ünsüz durumundayken “w” ile gösterildi.

3) Mastar eki durumundayken kendinden önceki ünlüler ince sıradan ise “üw”, kalın sıradan ise “uw” şeklinde gösterilmiştir.

4) Bazı sözcüklerde kendinden hemen sonra gelen ünlünün kalın ve ince sıradan olmasına bağlı olarak “uw” ya da “üw” olarak gösterildi. Bu örnekler azdır.

5) Sözcük ve hece sonlarında son ses olduğunda “uw” olarak karşılanır.

6) Bazen de ünlülerin önünde “uw” olarak karşılanır.

Kazak Türkçesine ilgi duymamı ve bu konuyu seçmemi sağlayan, çalışmalarımda yardımını hiç esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Göksel ÖZTÜRK’e, yüksek lisans öğrenimin boyunca kendilerinden çok şeyler öğrendiğim tüm hocalarıma ve yine bu süreçte beni sürekli destekleyen değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

ÖZET

Bu çalışmada Kazak Türkçesinde yer alan sığır, koyun ve keçiyle ilgili sözcükleri ve bu sözcüklerin kullanımını içeren söz varlığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunun için bilimsel eserler, manzum ve mensur edebi eserler ile çeşitli sözlükler taranmıştır. Özellikle de Ö. Akıpbekov'un "*Tört Tülik: Töresi Kim?*" adlı eserinden yararlanılmıştır. Birden fazla anlamı bulunan kelimelerin yalnızca Kazak Türkçesinde "*mal*" olarak adlandırılan hayvanlarla ilgili, daha özelde ise sığır, koyun ve keçiyle ilgili anlamları verilmiştir.

Çalışmada, sığır için kullanılan 1169; koyun ve keçi için kullanılan 1320 sözcük tespit edildi. Bu sözcükler kullanım alanlarına göre tasnif edilerek hem sığır hem de koyun-keçi için ayrı ayrı bölümlerde verilmiştir. Bazı sözcükler hem sığır hem de koyun ve keçi ile ilgili kullanılan sözcükler olup bu sözcükler iki bölümde ayrı ayrı yazılmıştır. Dizin kısmında ise sadece incelenen metinlerde bulunan sözcüklere yer verilmiştir.

Sığırla ilgili 2 tanesi manzum, 4 tanesi mensur 6 metin ve buna ilaveten Kazak Türkçesinde bulunan sığırla ilgili atasözleri Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Yine koyun-keçiyle ilgili 2 tanesi manzum, 4 tanesi mensur 6 metin ve buna ek olarak Kazak Türkçesinde bulunan koyun-keçiyle ilgili atasözleri Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Çeviriler esnasında cümlelerin Türkiye Türkçesinde nasıl söylenebileceği üzerinde durulmuştur. Manzum metinlerin çevirisinde ise anlamı doğru aktarmak kadar kafiyeye uyum sağlamak da amaçlanmıştır.

Bu çalışmayla hem sığırın hem de koyun-keçinin Kazakların günlük yaşamlarında ve kültürlerinde nasıl bir yere sahip olduğu belirlenmek istendi. Ayrıca hayvancılığın, tarihi boyunca Türklerin hayatında ve kültürlerinde nasıl vazgeçilmez bir yeri olduğu ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi (Qazaqşa), hayvancılık (malşılıq), sığır (sıyır), koyun (qoy), keçi (eşki)

ABSTRACT

In this study, the existence of the words in Kazakh Turkish relating with cattle, sheep and goat and their usage have been tried to bring up. For this, scientific works, the works written in verse and prose various dictionaries have been analysed. Especially the work named “*Tört Tülik: Töresi Kim?*” written by Ö. Akıpbekov has been drawn upon. For instance the word “cattle” which have more than one meaning, in general means sheep and goat.

In this study, it is identified 1169 words for cattle, 1320 words for sheep and goats. These words have been classified separately. Cattle, sheep and goat have been given in different parts. Some of them are the words which are used for both cattle and sheep or goat and they have been written in two different parts. In the index part, only the words that have been analysed from the texts have been given.

Six texts whose two of them are verse and four of them are prose and proverbs relating with cattle in Kazakh Turkish have been translated into Turkey Turkish. In addition to them six texts whose two of them are verse and four of them are prose and proverbs relating with sheep and goat in Kazakh Turkish have been translated into Turkey Turkish. While I was translating them, I focused on how to express appropriately in Turkey Turkish. While I was translating poems, I didn’t only translate them into words, but I also gave importance to their rhyme.

In this study, I want to express how important the cattle, sheep and goat in Kazakhs culture and their daily life. I also wanted to express how important it has been animal breeding throughout history for the Turks in Turkish culture and their Daily life.

Key words: Kazakh Turkish, farming, cattle, sheep, goat

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

KİRİL	LATİN	KİRİL	LATİN
А а	A a	П п	P p
Ә ә	Ä ä	Р р	R r
Б б	B b	С с	S s
В в	V v	Т т	T t
Г г	G g	У у	uw/üw/w(Rusça sözcüklerde; u)
Ғ ғ	Ğ ğ	Ү ү	U u
Д д	D d	Ү ү	Ü ü
Е е	E e (Kazakça önseste; ye)	Ф ф	F f
Ё ё	Yo yo	Х х	H h
Ж ж	J j	Һ һ	H h
З з	Z z	Ц ц	Ts ts
И и	iy/iy/i	Ч ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш ш	Ş ş
К к	K k	Щ щ	Şç şş (Rusça kelimelerde tşe)
Қ қ	Q q	Ъ ъ	Ayırma işareti
Л л	L l	Ы ы	I ı
М м	M m	І і	İ i
Н н	N n	Ь ь І	İnceltme işareti
Ң ң	Ñ ñ	Э э	E e
О о	O o	Ю ю	Yu yu
Ө ө	Ö ö	Я я	Ya ya

İŞARET ve KISALTMALAR

-	Fiil kök veya gövdelerini belirtir.	sf.	sıfat
<	Sözcüğün geldiği şekli gösterir.	ü.	ünlem
a.g.e.	adı geçen eser	vet.	veterinerlik
Ar.	Arapça	vb.	ve benzeri
bot.	Botanik	yy.	yüzyıl
C.	Cilt	z.	zarf
Cl.	Sir Gerard Clauson	zool.	zooloji
d.	deyim		
der.	Derleyen		
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk		
ed.	editör		
etnog.	etnografik		
f.	fiil		
Far.	Farsça		
Fr.	Fransızca		
haz.	hazırlayan		
i.	isim		
krş.	karşılaştırm		
mec.	mecaz		
mit.	Mitoloji		
ö.	ölüm tarihi		
Rus.	Rusça		
s.	sayfa		
S.	sayı		

1. GİRİŞ

Ekonomi; tarım, ticaret, zanaat, sanayi, hayvancılık gibi çeşitli kollara ve tiplere ayrılmaktadır. Ekonomi tiplerinin oluşumunda ve gelişmesinde, toplumun içinde yaşadığı tabii çevrenin ve iklimin başlıca etkisi bulunmaktadır. Hiçbir ekonomik etkinlik tek başına toplumun ihtiyaçlarını karşılamaz ve yaşaması için yeterli olmaz. Bir ekonomik etkinliğin az da olsa diğer ekonomik faaliyetlerle desteklenmesi ve tamamlanması gerekmektedir. Bununla birlikte yerleşik kültüre sahip topluluklarda ekonomi, genellikle tarım, ticaret, zanaat ve sanayiye dayanırken bozkır ikliminde ve çevresinde yaşayan göçebe topluluklarda da hayvancılık yani besicilik gelişmiştir. Bozkır kavimleri arasında yer alan Türklerin, uçsuz bucaksız düzlüklerde konar-göçer bir yaşam sürdürmelerinden dolayı temel ekonomik etkinleri de buna uygun olarak şekillenmiştir. Bu ekonomik etkinlik de tarihi dönemlerden itibaren hayvancılık olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Eski Türklerde hayvancılık faaliyetleri büyükbaş hayvancılık ve küçükbaş hayvancılık olarak yapılmaktaydı. Büyükbaş hayvan olarak at, deve, sığır, manda gibi hayvanlar beslenmekteydi. Tüm besi hayvanları arasında Türkler en çok at yetiştirmekte ve ata önem vermekteydi. Bozkır kültürünün gereği olarak at hem binit olarak kullanılan, hem de sütünden ve etinden faydalanılan bir hayvandı. Sürüler halinde yaşamakta olan at, Türkler arasında itibar vesilesi sayılmaktaydı.

Sığır, Eski Türkler tarafından çok eski dönemlerden itibaren bilinmekte ve sürüler halinde beslenmekteydi. Fakat Eski Türklerde sığır besiciliği at ve koyuna oranla daha az yapılmıştır. Sığırın sütünden, etinden, derisinden faydalanan Türkler, sığırı saban ya da araba çekmek için de kullanmışlardır.²

Türk kültür ve mitolojisinde de önemli olan sığır (inek, öküz, boğa) gücün ve hükümdarlığın sembollerinden biridir. Çeşitli Türk destanlarında da durum böyledir. Öküz, *Oğuz Kağan Destanı*'nda bir benzetme aracı olarak kullanılmıştır. Oğuz Kağan'ın güçlülüğünü anlatmak için "Ayakları öküz ayağı gibi idi." sözleriyle, onun bir öküz gibi yük çekebilecek, yük taşıyabilecek insan üstü bir gücün sahibi olduğu dile getirilmektedir.³ *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han hikâyesinde de Dirse Han'ın oğlu Bayındır Han'ın görkemli boğasıya gürüşüp onu alt etmesi sayesinde Boğaç ismini alır.

¹ KOCA, Salim, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", Türkler, C. III. s. 21, Ankara 2002.

² KOCA, a.g.e, s. 25

³ GÜVEN, Merdan, "Oğuz Kağan Destanında Hayvanlar", Milli Folklor, 2003, S. 57, s. 82-91.

Sığır, 20.yy başlarına kadar göçebe adetlerini sürdüren Kazak Türklerinin besi hayvanlarından biri olmuştur. Kazakların “*tört tülük*” olarak adlandırdığı besi hayvanlarından biri de sığırdır. Kazaklar sığırın etinden sütünden, içyağından ve derisinden yararlanmakla beraber, koyun ve keçiye oranla daha az beslemişlerdir. Sığırın sütü de at, koyun ve deve sütü gibi Kazaklar tarafından hem tek başına hem de türevleriyle tüketilmektedir. Ayrıca sığır sütü peynir, yoğurt yapımında da kullanılmaktadır. Kazakların “*irimşik*” olarak adlandırdığı peynir çeşidi koyun ve keçi sütüyle yapıldığı gibi “*qurt*” adı verilen kurutulmuş yiyecek de sığır ve koyun sütünden yapılır. Sığır sütünün bir başka kullanımı ise kımız eklenmesi suretiyledir ve ortaya çıkan içeceğe “*köpirşik*” adı verilmektedir. Ağırlıklı olarak etle beslenen Kazaklarda sığır eti at ve koyun etine göre çok daha az tüketilmektedir. Yine de sığır eti kullanılarak yapılan yemekler vardır. “*Sujuk, sur et*” gibi yiyeceklerin yapımında sığır eti de kullanılır. Sığır derisinden “*kön*” adı verilen iyi tabaklanmış deri “*süyretpe*” adı verilen büyük kırba, “*şoqay*” adı verilen ayak giyimi gibi nesnelere üretilmektedir. Sığır boynuzundan “*müyiz şaqşa*” denen tütün koymaya yarayan kap ve çeşitli eşyalar yapılmaktadır. Burada sayılanların dışında da pek çok yiyecek, içecek, giyecek, matara, kap, örtü yapımında sığırın eti, sütü, derisi, kemiği, boynuzu kullanılmaktadır.

Kazak Türkçesinde sığır türlerinin adlandırılmasında cinsiyet, yaş, büyüklük gibi çeşitli unsurlar kullanılmaktadır. Kazakçada “*sıyır*” olarak adlandırılan sığırın iğdiş edilmiş erkeğine “*ögiz*”, damızlık erkeğine “*buqa*”, altı aya kadar olan yavrusuna “*buzaw*”, bir yaşına gelmiş yavrusuna “*buzaw-torpaq*”, dört yaşındaki dişisine “*dönejin*” gibi isimler verilmiştir. Bunların dışında yine cinsiyet, yaş ve büyüklüğe göre çok farklı isimler de bulunmaktadır. Sığırın renkleri de onların adlandırılmasında, ayırt edilmelerinde önemli bir kıstas olarak yer almaktadır. “*Kök sıyır, qara sıyır, ala şubar, aq sıyır*” gibi sığır renginden kaynaklanan sıfatlar sığırlar için kullanılmaktadır. Yine “*atan ögiz*” tamlamasından sığırlarda iriliğin de adlandırmada belirleyici olduğunu görebiliyoruz.

Kazak Türkçesinde pek çok durum ve nitelik için içinde sığırın yer aldığı deyimler ve sıfatlar kullanılmıştır. Örneğin herhangi bir konuda itiraz etmeyen, bir şey söylemeyen insanlar için “*Awzın buwğan ögizdey*”, yavaş yürümek için “*Ögiz ayañğa bas-*“, çaktırmadan bakmak için “*Süzegen buqaşa (buqaday) kara-*” gibi ifadeler bulunmaktadır. Buna benzer, içinde sığır sözcüğünün yer aldığı birçok deyim ve sıfat daha Kazak Türkçesinde kullanılmaktadır. Ayrıca pek çok Kazak atasözünde de sığır

sözcüğü geçmektedir. Bu atasözlerinde sığırın insan hayatına katkıları, maddi ve manevi değeri, çeşitli durum tespitleri gibi pek çok noktaya değinilmiştir. İçinde sığır türlerinin geçtiği önemli bazı atasözleri için örnek verilmek istenirse: *Arbañ sinsa otın, ögiziñ ölse etin*: Araban kırılrsa odunun, öküzün ölse etindir. *Üyde ösken buzaw,tüzde ögiz bolmaydı*: Evde büyüyen buzağı, dışarıda öküz olmaz. *Sıyırınıñ üyi ayran, sıyırsızdıñ üyi sırdañ*: Sıyırının evi yoğurt, sıyırsızın evi züğürt. *Ölgen sıyır sütti boladı*: Ölen sığır sütlü olur. *Süzegen buqa müyizin jasırmaydı*: Süsen boğa boynuzunu saklamaz.

Türklerde önemli diğer bir hayvancılık faaliyeti de küçükbaş hayvancılıktır. Eski Türklerin besledikleri küçükbaş hayvanlar arasında koyun ve keçi en önemlileridir. Bozkır kültürünün şekillendirdiği Türkler besledikleri hayvanların etinden, sütünden, derisinden ve gücünden faydalanarak geçimlerini sağlamışlardır. Bozkır coğrafyası ve iklim şartları Türklerin özellikle at ve koyun besiciliğine önem vermelerini sağlamıştır. Attan hem besi hayvanı hem de binit olarak yararlanan Türkler, attan sonra en çok koyun beslemişlerdir. Her iki hayvan da sürüler halinde yaşamakta, bu hayvanlar özellikle sütü için beslenmekteydi. Ayrıca at sürüsü, sahibine itibar, koyun sürüsü de maddî güç sağlamaktaydı. Hatta Kazak Türkçesinde bu durumu anlatan “*Qoy baylıq, julqı sändik*.”⁴ (*Koyun zenginlik, at beyliktir.*)” şeklinde bir atasözü de bulunmaktadır. Keçi yine Türklerin sürüler halinde beslediği küçükbaş hayvanlardan biridir. Fakat keçi sürüleri koyun sürüleri kadar büyük değildi. Netice itibariyle Eski Türkler için küçükbaş hayvancılık öncelikle koyun bakmak demektir.

Bozkır Türklerinin ekonomik hayatlarının temelini oluşturan hayvanlardan koyunun bakımında yer şekilleri ve iklimin etkisi büyüktür. Koyun sürüleri yaz-kış uçsuz bucaksız, kısa otlarla kaplı, senenin belli bir döneminde hiç yağış almayan otlaklarda güdülürlerdi. Sıcağa ve soğuğa fazla dayanıklı olmadıklarından yazın yaylalara çıkarılmakta, kışın da rüzgârdan tipiden ve soğuktan korunaklı kuytu yerlere götürülmekteydi. Bütün gün meralarda otlatılan sürüler, akşamleyin ağıllara konmaktaydı.⁵

Türkler, koyunu kendi ihtiyaçları yanında ticaret metası olarak da değerlendirmekteydiler. Özellikle Müslümanlarla komşu olan Türkler, İslâm ülkelerine çok miktarda koyun ihraç etmekteydiler. Eski Türkler koyunu eti, sütü, yünü ve derisinden yararlanmak üzere beslemiş, temel bir geçim kaynağı olarak görmüşlerdir. Esasen Türklerde sütü için beslenen “sağlıklı koyun” ve eti için beslenen “etlik koyun”

⁴ AKIPBEKOV, Ö. “*Tört Tülük: Töresi Kim?*” Kaynar, Almatı, 1990, s. 341.

⁵ KOCA, a.g.e, s. 25

olmak üzere iki çeşit koyun bulunmaktaydı. Et ihtiyacı için genellikle kısır kalan koyunlar tercih edilmekteydi.⁶

Eski Türk ekonomisinde, koyunun yünü ve derisi de önemliydi. Koyun, ilkbahar ve sonbaharda iki defa kırılmaktaydı. İlkbaharda kırılmış olan yüne “yap” yani bugünkü söylenişi ile “yapağı” denmekteydi. Yapağı, bütün kış boyunca koyunun sırtında kaldığı için sonbaharda kırılmış olan yüne göre daha uzun, daha kalın ve daha sertti. Koyun yününden hem çeşitli kumaşlar dokunmakta hem de keçe, kepenek, çizme, ip, döşek, yastık ve yorgan gibi çeşitli eşyalar yapılmaktaydı. Koyunun derisi ise, çadırlarda sergi eşyası olarak kullanıldığı gibi, işlenip çeşitli giyim eşyaları haline getirilerek de değerlendirilmekteydi. Ayrıca, kuzu derisinden kürk de yapılmakta ve bu kürke “içmek” denilmekteydi.⁷

Koyun, Eski Türk topluluklarında olduğu gibi günümüz Türk topluluklarında et, süt, yün ve derisinden faydalanılan bir besi hayvanı olarak önemini korumaktadır. 20. yy. başlarına kadar göçebe özelliklerini sürdüren Kazak Türklerinde “*tört tülük*” adı verilen besi hayvanlarından biridir. Koyun; Kazaklarda sütü, eti, yünü ve derisi için beslenmektedir. Koyunun sütünden içecek, peynir, yoğurt yapımında; etinden “*qazi, sujuq, jal, jaya, suryet, qarta, qaburga, quyruk-bawır, jawbüyrek, buji*” gibi lezzetli yemeklerin yapımında; yününden “*baytaba, jeletke, qurayış*” gibi giyecekler, “*böstek*” adı verilen minder yapımında; iškembesinden “*qarın*” adı verilen tulum yapımında, bağırsağından “*işek jip*” denen tıbbi amaçlı ip yapımında; kemik ve boynuzundan çeşitli eşyaların yapımında yararlanılmaktadır. Bu sayılanların yanında başka pek çok yemek, içecek, giyim eşyası, süs eşyası, kumaş vb. yapımında koyundan yararlanılmaktadır.

Keçi, Kazak Türkleri tarafından koyuna oranla daha az önem verilen ve daha az beslenen bir hayvandır. Yine etinden, sütünden, kılından, boynuzlarından çeşitli işlerde yararlanır. Kazaklarda daha çok at ve koyun etiyle yapılan pek çok yemekte keçi etinin de kullanıldığı görülmektedir. Keçi sütü gerek içmek gerekse peynir, yoğurt gibi süt ürünleri yapmak için kullanılır. Keçi derisi ve kılından da pek çok nesnenin üretiminde yararlanır. Örneğin “*böstek*” adı verilen minder keçi derisinden, “*kiyiz*” adı verilen keçe keçi kılından da yapılabilir. Yine “*közel*” adı verilen ayakkabının, “*mes*” adı verilen ayak giyiminin, “*şalbar*” denilen pantolonun yapımında keçi derisi kullanılır. Keçi boynuzundan da farklı nesnelere üretilmektedir. Ayrıca “*kökpar*” ya da “*salım*” adı verilen iki takımın at üzerinde oynadığı Kazak Türklerinin milli oyunu da başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak ya da keçi derisiyle oynanır.

⁶ KOCA, a.g.e, s. 25

⁷ KOCA, a.g.e, s. 25

Koyun eti at etiyle birlikte Kazakların en çok tükettiği ettir. Özellikle Kazak konuk ağırlama geleneklerinde yaz aylarında gelen misafir için koyun ya da keçi kesimi, kış aylarında gelen konuklar için büyükbaş hayvan kesimi daha fazladır. Yine misafir sayısına göre hayvan kesimi yapan Kazaklarda 10 kişiye kadar olan konuklar için semiz bir koyun, misafir sayısı 20'yi geçiyorsa semiz bir toklu kesilir. Özellikle yoksul misafirler için küçükbaş hayvan kesimi yaygındır. Keçi eti de koyun eti kadar olmasa da kullanılan etlerden biridir.⁸

Kazaklarda çok eski yıllara dayanan ve “Bata” adını verdikleri bir sofrada duası geleneği olup bazı Kazaklar (özellikle dini bakımdan hassas olanlar) tarafından hala yerine getirilmektedir. Bata kültürü aslında sofrada okunan yemek duasıdır.⁹ Sadece Nevruzda değil, düğün veya özel günlerde kalabalık sofralarda uygulanan bu gelenekte, sofranın en yaşlısına - bu kişinin babasının rahmetli olması gerekiyor- pişirilerek tepsi içine konulmuş kuzu kellesi verilir. Bu kişi kellenin çeşitli yerlerinden keserek çevresindekilere ikram eder. Her bir ikramın bir anlamı vardır ve bu şekilde karşıdaki kişi onurlandırılır. Örneğin kuzunun gözlerini verdiği kişiye “Sana güveniyorum, sen benim gözüksün.” veya kulağını verdiği kişiye “Sana güveniyorum, sen benim kulağımsın.” gibi, kişilere güvendiğini ve dostluğunu ifade eden anlamlar içerir.¹⁰

Kazak Türklerinin koyun ve keçiyi adlandırmasında da yine sığırdaki olduğu gibi cinsiyet, yaş, büyüklük, renk ve yün cinsi gibi çeşitli unsurların önemli olduğu görülmektedir. Kazaklar koyun için “qoy” keçi içinse “eşki” sözcüğünü kullanmışlardır. Koyunun damızlık erkeği için “qoşqar”; keçinin erkeği içinse “teke” sözcüğünü kullanmaktadırlar. Koyunun yeni doğmuş yavrusu için “qozı”, keçinin yeni doğmuş yavrusu için “laq”; iki yaşındaki iğdiş edilmiş koç için “isek”, Beş altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi için “serke” sözcüklerini kullanmışlardır. Yine koyunun ve keçinin yünü, kılı ile ilgili adlandırmalar da az değildir. Örneğin ince yünlü koyun cinsi için “şülen”; yumuşak yünlü, kuyruklu koyun cinsi için “saradja”, tiftik keçisi için “angor” gibi sözcükler kullanmışlardır. Renkleri de koyunların adlandırılmasında önemli bir unsurdur. “Qara, aq, qoñır, ala” yani kara, beyaz, kahverengi, alaca bu renklerden bazılarıdır. Bunların dışında koyun ve keçinin evcil olup olmasına, yaşına, cinsiyetine, rengine, iğdiş edilip edilmemesine, büyüklüğüne, doğum sırasına ve zamanına, yün ve kıllarının özelliklerine göre pek çok farklı isimler verilmiştir. Ayrıca “edilbay, qazaqı qoy” gibi Kazakistan coğrafyasında yetiştirilen,

⁸ DOĞAN, Cihangir, “Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağırlama”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, S.36 (2007), s.25-44.

⁹ BATU, Ali, “Kazak-Türk Mutfak Kültüründe (Dastarhan) Gastronomi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 29 (2016), s. 1-16.

¹⁰ CANBOTA, Halil, (2016) “Kazak Mutfak Kültürü”
http://www.ascihaber.com/v4/haber/devam.asp?haber_id=15434.

“qaraköl” denen ve asıl yurdu Buhara olup Kazakistan’da da yetiştirilen koyun türleri de vardır.

Kazak Türkçesinde tıpkı sığırdaki olduğu gibi pek çok durum ve nitelik için de içinde koyun-keçinin yer aldığı deyimler ve sıfatlar kullanılmıştır. Örneğin her kafadan bir ses çıkma durumunu için “qoyşa jamıra-“ deymi, çok uysal kişiler için “qoydan qoñır” sıfatı, alçakgönüllü olmak için “tekeni äke (jerde) eşkini apa (älke) dep otır-“ deymi insanları sıkıştıran, kabadayılık yapan kişiler içinse “kekire toyğan tekedey” ifadesi kullanılır. Bunun gibi onlarca sıfat, birleşik yapı ve deyim için de koyun ve keçi kelimesi geçmektedir. Ayrıca pek çok Kazakça atasözünde de koyun ve keçi sözcüğü geçmektedir. Bu atasözlerinde koyun ve keçinin insan hayatına katkıları, maddi ve manevi değeri, çeşitli durum tespitleri gibi pek çok noktaya değinilmiştir. İçinde koyun-keçi türlerinin geçtiği önemli bazı atasözleri için örnek vermek istenirse: *Qoydıñ süti qorğasın*: Koyunun sütü kurşundur. *Qoy qorasına tartadı, jigit jorasına tartadı*: Koyun ağılına çeker, yiğit soyuna çeker. *Qoy jürgen jer bereke, qız jürgen jer mereke*: Koyunun yürüdüğü yer bereketli, kızın yürüdüğü yer hareketli. *Qoyşı qoşqarın maqtaydı, tentek şoqparın maqtaydı*: Çoban koçunu över, şımarık çomağını över. *Qoy semirse qut, eşki semirse jut*: Koyun semirse bereket, keçi semirse kıtlık. *Qasqırdan qayrat ketse, eşkini apa, tekeni jezde deydi*: Kurt kocayınca keçiye abla tekeye enişte der. *Esiñ ketse eşki jıy, eşki jıyıp, esiñ jıy*: Aklını yitirsen keçi topla, keçi toplayıp aklını topla.

Dil ve edebiyat ürünleri bir milletin mitleri, tarihi, kültürü, yaşayışı, inançları, alışkanlıkları hakkında pek çok bilgiyi bize vermektedir. Tüm Türk topluluklarında olduğu gibi Kazaklar’da da hayvancılığın çok önemli bir yer tuttuğu, özellikle attan sonra koyunun en önemli besi hayvanı olduğu, yine sığır ve keçinin de Kazakların önem verdiği diğer besi hayvanları olduğu yapılan çalışmalar incelendiğinde görülmektedir.

2. KAZAK TÜRKÇESİNDE SIĞIR İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

2.1. Sığırın Adlandırılmasıyla İlgili Söz Varlığı

Analıq (Аналық) i. : Hayvanın döllenmiş dişisi. *krş. Urğaşı, Erkek.*

Añ (Аң) i. : Yabani hayvanların genel adı.

Aramza (Арамза) i. : Erken doğan kuzu, oğlak, tay vb. ; haramzade.

Aşa tuyaq (Аша тұяқ) i. : Büyük ve küçükbaş hayvanların genel adı.

Atan ögiz (Атан өгіз) i. : Beş yaşında iğdiş edilen sığır.

Azban (Азбан) i. : Kısırlaştırılmış olan hayvan. *krş. Bedew, Şartıq.*

Bada (Бада) i. : Tek kişinin sahibi olduğu, toplu bakılan sığır sürüsü.

Basbilgi (Басбілгі) i. : Binekliğe alıştırılmış öküz, düve, at.

Baspaq (Баспақ) i. : Bir yaşına kadar olan buzağı, dana.

Bedew (Бедеу) sf. : Kısır (hayvan). *krş. Azban, Şartıq.*

Bedewlik (Бедеулік) i. : Kısır olma durumu.

Bordağı (Бордақы) sf. : Besiye çekilmiş hayvan, besi hayvanı.

Boydaq (Бойдақ) sf. : 1. Evlenmemiş, bekar. 2. Kısırlaştırılmış koç. 3. Döl vermeyen kısır hayvan.

Buqa (Бұқа) i. : Sığır malının kısırlaştırılmayan erkeği, damızlık büyükbaş hayvan; boğa. *krş. Ögiz.* [< buka DLT, buka: Cl.]

Buqaşa (Бұқаша) i. : İki yaşındaki genç boğa; körpe boğa.

Buqaşıq (Бұқашық) i. : Genç, taze boğa.

Buralqı (Бұралқы) i. : Sahipsiz hayvan.

Buwdan (Будан) i. : Her türlü tohumun birbirine aşılmasıyla ortaya çıkan yeni tür; kırma, melez.

Buylol (Буйвол) i. zool. : Toynakları yünlü, boynuzlu, bozkır öküzünün bir türü.

Buzaw (Бұзау) i. : Sığır, geyik gibi boynuzlu hayvanların altı ayını doldurmayan yavruları, buzağı. [< buza.gu DLT, buza:ğu Cl.]

Buzawqan (Бұзауқан) i. : Yeni doğmuş körpe buzağı.

Buzaw-Torpaq (Бұзу-Торпақ) i. : İneğin bir yaşına gelmiş yavrusu, dana. *krş. Torpaq.*

Dönejin (Дөнежін) i. : Dört yaşındaki dişi büyükbaş hayvan (sığır). *krş. Dönen*

Dönen (Дөнен) i. : Üç yaşını bitirip dört yaşına basan erkek tay, sığır. *krş. Dönejin*

Dübära (Дүбәра) i. Far. : İki cins tohumun melezleştirilmesi sonucu doğan yavru, kırma, melez.

Egiz (Егіз) sf. : Aynı anneden ya da dişi hayvandan doğan çocuk veya döl.

Elita (Элита) i. Fr. : Seleksiyon yoluyla elde edilen iyi cins hayvan ya da bitki.

Ene (Ене) i. : Dişi hayvan.

Erkek (Еркек) i. : Canlıların dölleyebilen cinsleri, erkek. *krş. Analıq, Urğaşı.*

Et jelin (Ет желін) i. : Sütü az çıkan hayvan.

İri qara (Ірі қара) i. : 1. At, deve, sığır malları. 2. Büyükbaş hayvan, sığır. *krş. Müyizdi iri qara.*

Janwar (Жануар) i. : 1. Tüm hayvanların genel adı. 2. Evcil hayvanlardan övgüyle bahsederken söylenen söz.

Jetek (Жетек) i. : Yedeğe alınan hayvan.

Jetekşil (Жетекшіл) sf. : Yedekte yürüyen, sahibinin peşinden giden hayvan.

Jılawıq (Жылауық) sf. : Semirmeyen, etlenmeyen (hayvan).

Jıldım (Жылдым) sf. : Uzun süreli sağılan (hayvan).

Jük köligi (Жүк көлігі) i. : Yük taşımak için kullanılan hayvan.

Kaynek (Кайнек) i. zool. : Dişi sığır ile erkek Tibet öküzünün melezi.

Käri-Qurtañ (Кәрі-Құртаң) i. : Zayıf, hasta, yaşlı hayvan.

Kerik (Керік) i. : Sadece binilen, işe koşulan hayvan; binit.

Kölik (Көлік) i. : Çeşitli işlerde kullanılmak ve yolculuk yapmak için faydalanılan hayvan.

Kölik malı (Көлік малы) i. : Binek hayvanı.

Küyisti mal (Күйісті мал) i. : Geviş getiren hayvan.

Mal (Мал) i. Ar. : Deve, sığır, at, koyun, keçi hayvanların genel adı, mal.

Möške (Мөшке) i. : Sütü gelen, sağılır sığır.

Müyzdi iri qara (Мүйізді ірі қара) sf. : Sığır malı, büyükbaş hayvan. *krş. İri qara.*

Ögiz (Өгіз) i. : İğdiş edilmiş erkek sığır, öküz. *krş. Buqa.* [< ökü.z DLT, öküz Cl.]

Ögizşe (Өгізше) i. : Sığır malının bir yaşından büyük, kısırlaştırılmış yavrusu; dana, tosun.

Pada (Пада) i. : Büyükbaş hayvan sürüsü, bir ahır sığır.

Pişpe (Пішпе) i. : İğdiş edilmiş hayvan.

Qalmaq sıyır (Қалмақ сиыр) i. : Başka taraflara aslında Kalmuk ülkesinden dağılan bir sığır cinsi.

Qara (Қара) i. : At, deve, sığır gibi büyükbaş hayvanların genel adı.

Qaraşıl (Қарашыл) i. : Birkaç hayvandan oluşan sürü.

Qaşar (Қашар) i. : İki yaşındaki dişi sığır, düve.

Qayılıq (Қайылық) i. zool. : Tibet öküzü ile sığırın çiftleştirilmesi sonucu elde edilen melez hayvan. *krş. Qodas.*

Qızıl buzaw (Қызылбұзай) i. : Henüz doğurmamış, hamile sığırın içindeki dölü, buzağı.

Qodas (Қодас) i. zool. : Orta Asya'nın dağlık bölgelerinde yetişen sığır cinsinden uzun tüylü evcil hayvan; Tibet öküzü, yak. *krş. Qayılıq.*

Qunajın (Құнажын) i. : Üç yaşlı dişi sığır, düve.

Qunan ögiz (Құнан өгіз) i. : Büyükbaş hayvanın iki yaşını bitirmiş, kısırlaştırılmış erkeği.

Qunanşa (Құнанша) i. : İki yaşını bitirmiş küçük hayvan. *krş. Qunan şığar.*

Qunanşa (Құнанша) sf. : İki yaşındaki gibi görünen (hayvan).

Qunan şığar (Құнан шығар) i. : İki yaşını bitirmiş hayvan. *krş. Qunanşa*

Qutpan (Құтпан) i. : Damızlık safkan erkek hayvan.

Quwsaq (Құсақ) i. : İlk kez yavruleyen inek.

Sadıra (Садыра) i. : Mal sürüsü, küçük zenginlik.

Sıyr (Сыр) i. : 1. Büyükbaş hayvan, boynuzlu büyükbaş hayvan, sığır. 2. Bu malın dişisi, inek. [*< sığır DLT, sığır Cl.*]

Soğım (Соғым) i. : 1. Kışın kesilmek için özel olarak semirtilen hayvan. 2. Kış için özel olarak kesilen hayvan ve bu hayvanın eti, etlik.

Soğımdıq (Соғымдық) sf. : Kışın kesilmek için hazırlanmış semiz hayvan.

Sütqorektiler (Сүтқоректілер) i. : Memeliler.

Şartıq (Шартық) i. : Tam olarak değil de yarı kısırlaştırılmış (erkek hayvan). *krş. Azban, Bedew.*

Şuw (Шу) i. : Anne hayvana göre yavrusunun babası.

Tabın (Табын) i. : Geyik, ceylan ve inek sürülerinin genel adı.

Tana (Тана) i. : İki yaşını doldurmamış olan inek yavrusu, dana. *krş. Tayınşa.*

Tayınşa (Тайынша) i. : İki yaşını doldurmamış inek yavrusu, düve. *krş. Tana.*

Tel (Тел) sf. : Kendi anasından başka bir hayvanı emen (yavru hayvan).

Tıñjı (Тыңжы) i. : Sütü bol, soylu sığır.

Toqal (Тоқал) i. : Boynuzsuz, boynuzu çok küçük keçi, sığır vb.

Torpaq (Торпақ) i. : 1. Altı aydan bir yaşına kadar olan buzağı. 2. Astrolojide boğa burcu. *krş. Buzaw-Torpaq.*

Töl (Төл) i. : Mal olarak ifade edilen at, deve, sığır, koyun, keçinin yeni doğmuş yavrusu.

Töl bası (Төл басы) i. : Hayvanın ilk doğan yavrusu; bereket.

Tört tülük (Төрт түлік) i. : At, deve, sığır, koyun, keçi gibi ahır hayvanlarının genel adı.

Tumsa (Тұмса) i. : İlk defa doğurmak üzere olan genç kadın veya hayvan.

Tur (Тур) i. : Önceden yaşamış, artık soyu tükenmiş olan yaban sığırı.

Tuw (Ту) i. : Bir ya da birkaç yıl doğurmayan kısır hayvan.

Tülük (Түлік) i. : Büyük ve küçükbaş hayvanların genel adı.

Urğaşı (Ұрғашы) i. : Dişi (hayvanlar). *krş. Analıq, Erkek.*

Zebüw (Зебу) i. : Asya ve Afrika'da yaşayan, sığıra benzer, hörgüçlü bir hayvan.

Zeñgi (Зеңгі) i. : Büyükbaş hayvan, sığır.

2.2. Sığırın Organları, Fiziksel Özellikleri, Nitelikleri ve Durumlarıyla İlgili Söz Varlığı

Ala (Ала) sf. : Ak ile başka renklerin bir arada görülmesi, benekli, alaca. *krş. Alabajaq, Alalı, Alalı-Qulalı, Ala şubar.*

Alabajaq (Алабажақ) sf. : Alacalı, renkli. *krş. Ala, Alalı, Alalı-Qulalı, Ala şubar.*

Alalı (Алалы) sf. : Alacalı, renkli, benekli. *krş. Ala, Alabajaq, Alalı-Qulalı, Ala şubar.*

Alalı-Qulalı (Алалы-Құлалы) sf. : Alacalı bulacalı. *krş. Ala, Alabajaq, Alalı, Ala şubar.*

Ala şubar (Ала шұбар) sf. : Alacalı, benekli. *krş. Ala, Alabajaq, Alalı, Alalı-Qulalı.*

Alqım (Алқым) i. : Hayvan ve insanların çenesinin alt tarafı, gerdan.

Antrekot (Антрекот) i. : Sığırlarda göğüs omurları üzerinden boyuna doğru uzanan, 3-4 kilogram ağırlığındaki kemiksiz et. *krş. Bişteks.*

Aq (Ақ) sf. : Ak, beyaz.

Aqjılıq (Ақжілік) i. : Besili, semiz hayvan. *krş. Ariq-Turaq.*

Aqsaq (Ақсақ) sf. : Aksak, topal.

Aqtılı-Qaralı (Ақтылы-Қаралы) sf. : Ak ve kara karışık (hayvan).

Ariq (Арық) sf. : Arık, zayıf, sıska. *krş. Qoñdı, Semiz, Şeldi.*

Ariqtaw (Арықтау) sf. : İnce, zayıf; semiz olmayan

Ariqtıq (Арықтық) i. : Sıskalık, zayıflık.

Ariq-Turaq (Арық-Тұрақ) sf. : Çok cılız, zayıf (hayvan). *krş. Aqjalıq.*

Asıl (Асыл) sf. : Asil, değerli, kıymeti, soylu.

Asıl tuqımdı (Асыл тұқымды) sf. : Eti, yünü kaliteli, bol kazanç getiren; özel, cins (hayvan).

Asıq (Асық) i. : Aşık kemiği.

Äljuwaz (Әлжуаз) sf. : 1. Çok zayıf, cılız. 2. Güçsüz, halsiz.

Äljuwazdaw (Әлжуаздау) sf. : Zayıfça, güçsüzce.

Äljuwazdıq (Әлжуаздық) i. : Zayıflık, güçsüzlük, acizlik.

Äwke (Әуке) i. : Sığırların boyunlarının altında bulunan sarkmış gerdan derisi.

Äwkelі (Әукелі) sf. : Gerdan derisi sarkmış, gerdan derisi büyük (sığır).

Bağımsız (Бағымсыз) sf. : Bakımsız, sahıpsız, bakıcısız.

Bağıwlı (Бағулы) sf. : Bakımlı, besili.

Bağıwsız (Бағусыз) sf. : Bakımsız, sahıpsız, bakıcısız.

Bağıwsız-Qağıwsız (Бағусыз-Қағусыз) sf. : Bakımsız.

Bas (Бас) i. : Baş, kafa.

Bas-Sıyraq (Бас-Сирақ) i. : Kesilen hayvanın başı ve baldırı.

Bawır (Бауыр) i. : Karaciğer.

Bawızdam (Бауыздам) i. : Hayvanların kesildiği çene altı, boyun arası yer, kesim noktası.

Bel (Бел) i. : 1. Bedenin kemer bağlanacak yeri, bel. 2. Hayvanın arkası.

Belşe (Белше) i. : Bel.

Bifşteks (Бифштекс) i. : Büyükbaş hayvanlarda vücudun yumuşak bölgelerinden çıkarılmış, yağları temizlenmiş ve dövülmüş, genellikle ateşte kızartılıp kavurulan et, biftek. *krş. Antrekot.*

Borbay (Борбай) i. : Vücudun kalça ile diz arasındaki bölümü, but.

Bordaқıлаңған (Бордақыланған) sf. : Besili, semirtilmiş.

Buғaq (Буғак) i. : Gıdık, gerdan, çene altı.

But (Бұт) i. : İnsan ve hayvanın kalça kemiğinden dize kadar olan bölümü, but.

Buwın (Буын) i. : Eklem, boğum.

Buwaz (Буаз) sf. : Karnında yavru taşıyan, doğuracak hayvan; gebe, yüklü, hamile.

Buwazdıқ (Буаздық) i. : Hamilelik.

Büyrek (Бүйрек) i. : Böbrek.

Büyir (Бүйір) i. : Böğür, yan.

Dene (Дене) i. : Vücut, ten.

Dıylı (Дилы) sf. Far. : Bakımlı, besili.

Dıylı mal (Дилы мал) i. : Besili hayvan.

Emşek (Емшек) i. : Dişi hayvanların süt çıkan organı, meme.

En (Ен) i. : Er bezi, erkeklik bezi, haya, taşak.

Endes (Ендес) sf. : Aynı damgalı, eni bir.

Erin (Ерін) i. : Dudak.

Et (Ет) i. : 1. Yemek için kesilen hayvanın bütün etinin parçaları. 2. İnsanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka. 3. Ten.

Etjeñ (Етжен) sf. : Şişman, semiz.

Etjeñdilew (Етженділеу) sf. : Şişmanca, semizce.

Etjeñdilik (Етженділік) i. : Şişmanlık, semizlik.

Etsiz (Етсіз) sf. : Zayıf, sıska.

Etsizdik (Етсіздік) i. : Etsizlik, zayıflık, sıskalık.

Etşeñ (Етшең) sf. : Dolgun, toplu.

Etşeñdew (Етшеңдеу) sf. : Şişmanca, etine dolgun.

Etti (Етті) sf. : Etili, dolgun, semiz.

Ettilew (Еттілеу) sf. : Şişmanca, dolgunca.

Ettirek (Еттірек) sf. : Eti dolgun, semiz.

Iyıq (Иық) i. : Omuz.

İşek (Ишек) i. : İnsanın, hayvanın yediklerinin sindirildiği organlarından biri, bağırsak.

İşek-Qarın (Ишек-Қарын) i. : İşkembe, iç, karın, bağırsak.

İş may (Иш май) i. : Hayvanın işkembesinden sıyrarak alınan yağ, iç yağı.

İyek (Ийек) i. : Çene.

İysinşek (Исіншек) sf. : Az süt veren, sütü kesilmek üzere olan (sağılır mal) .

Jadaw (Жадау) sf. : 1. Zayıf, cılız, sıska. 2. Yorgun, bitkin.

Jalbırşaq (Жалбыршак) i. : Geviş getiren hayvanların dört gözlü olan midelerinin üçüncü gözü, kırkbayır.

Jambas (Жамбас) i. : 1. Pişirildikten sonra hürmet edilen konuklara verilen büyük ve küçükbaş hayvanların değerli bacak kemiği. 2. İnsan ve hayvanların bacağı, bacak eti.

Jaқ (Жақ) i. : Yanak, çene kemiği.

Jas (Жас) s. : 1. Genç, toy. 2. Körpe, daha büyümemiş. 3. Taze.

Jasıқ (Жасық) i. : Yağsız, çok zayıf et.

Jaya (Жая) i. : Hayvanların iki budunun birleştiği yerdeki yağlı et.

Jaylawlas (Жайлаулас) s. : Yaylası bir, aynı yayladan.

Jebir (Жебір) sf. : Ne bulursa yiyen açgözlü, obur (hayvan).

Jel bas (Жел бас) sf. : Boyun eğmeyen, asi hayvan.

Jemir (Жемір) sf. : Gözüne görünen ne varsa seçmeden yiyen, obur (hayvan).

Jemraz (Жемраз) sf. : Çok yiyen, açgözlü, obur.

Jemqor (Жемқор) i. : Yemeye alışan kuş, hayvan; yemek isteme.

Jemşil (Жемшіл) sf. : Yemeyi seven, açgözlü, obur.

Jemtiktes (Жемтіктеc) sf. : Yediği bir, yemdeş.

Jelin (Желін) i. : Hayvanların memesi.

Jelindi (Желінді) sf. : Memesi büyük, sütlü.

Jelinsaba (Желінсаба) i. : Meme derisi.

Jemtik (Жемтік) i. : Murdar ölmüş hayvanın leşi.

Jete (Жете) i. : İnsanın ve hayvanın ensesi, boynu.

Jetim (Жетім) sf. : 1. Yetim, öksüz. 2. Koruyucusu, hamisi olmayan.

Jılanqaraq (Жыланқарақ) i. : Yağsız, zayıf et.

Jılbısқı (Жылбысқы) i. : 1. Olgunlaşmadan doğan hayvan yavrusunun yumuşak eti ve derisi. 2. Hayvan embriyonu, oğulcuğu.

Jıldымdıқ (Жылдымдық) sf. : Çok sağılmalık.

Jılı-Jumsaq (Жылы-Жұмсақ) sf. : Hayvan etinin kemiksiz, en lezzetli yeri.

Jota (Жота) i. : İnsanın ve hayvanın arkası, sırtı.

Julin (Жұлын) i. : Omurilik.

Jumır (Жұмыр) i. : Karın, işkembe.

Jumırşaq (Жұмыршақ) i. : Geviş getiren hayvanlarda, çiğnenmiş besinin bir kez daha mide sularıyla sindirildiği, dört bölümlü midenin dördüncü bölümü, şirden.

Jrdek (Жрдек) sf. : Hızlı giden, yrk.

Jrdekте- (Жрдекте-) f. : Hızlanmak, sratlenmek.

Jregen (Жреген) sf. : Hızlı yürüyen, hızlı koşan (insan, hayvan).

Jyrik (Жйрік) sf. : Hızlı koşan, yrk.

Kri (Крі) sf. : 1. Yaşlı. 2. Eski, köhne.

Keskekti (Кескекті) sf. : Boynuna değnek bağlanmış (hayvan).

Kindik (Кіндік) i. : İnsanın ve hayvanın karnındaki i taraftaki vücut organıyla devam eden karnı, göbek.

Kbik (Кбік) i. : Hayvanın ağzının kprmesiyle ortaya çıkan salya.

Kt (Кт) i. : 1. Arka, arka taraf. 2. İnsanın makatı, anüsü; hayvanın kalçası, sağrısı.

Kterem (Ктерем) sf. : İyice zayıflamış, kendiliğinden ayakta bile duramayan hayvan (insan).

Kpek (Кпек) i. : Erkek hayvanların cinsel organını saran deri. *krş. Uma.*

Ktimdi (Ктімді) sf. : Bakımlı, zen gösterilmiş.

Ktimsiz (Ктімсіз) sf. : Bakımsız, zen gösterilmemiş.

Küyisti (Кйісті) sf. : Geviş getiren.

Kyseğiş (КйсеĐіш) sf. : Geviş getirmeye meyilli (hayvan).

Küysiz (Кйсіз) sf. : Bakımsız, besili olmayan (hayvan).

Kytsiz (Кйтсіз) sf. : Bakımsız, besili olmayan (hayvan).

Liyke (Ике) i. : Sığırın iki bacağı arasındaki yağ.

Mañday (Маңдай) i. : Alın.

Mañday jağı (Маңдай жаĐы) i. : Alın kemiği.

May (Май) i. : 1. İnsan ve hayvanların vücudunda bulunan, suda erimeyen, organik doğal nesne, yağ. 2. Hayvansal, bitkisel ve petrol esaslı çok çeşitli tipleri mevcut olan genel olarak yanıcı, su ile karışmayan, eterde çözünen ve akışkan olan maddeler.

Maylı (Майлы) sf. : Yağlı, semiz.

Maylılaw (Майлылау) sf. : Yağı çokça, semizce.

Maylıraq (Майлырақ) sf. : Daha yağlı, semizce, şişmanca.

Mäyek (Мәйек) i. : Geviş getiren hayvanların yavrularının karnından alınarak peynir yapmak için kullanılan nesne.

Moyn (Мойын) i. : Boyun.

Moynak (Мойнақ) i. : Devenin boynu ve deve benzeri hayvanların boğazından başına kadar olan derisi.

Möñirewik- (Мөңіреуік) sf. : Çok böğüren.

Murınboq (Мұрынбоқ) i. : İnsanların ve hayvanların burnundan çıkan, biraz koyu artık, sümük.

Murındıqsız (Мұрындықсыз) sf. : Burunsak takılmamış (öküz).

Murındıqtı (Мұрындықты) sf. : Burunsağı olan, burunsak takılmış (öküz).

Müşe (Мүше) i. : İnsan ya da hayvanların uzvu, azası.

Müyiz (Мүйіз) i. : Birçok toynaklı hayvanların başlarında taşıdıkları ve özellikle saldıрма, savunma silahı olarak kullandıkları sert ve içi boş uzantı; boynuz.

Müyizdi (Мүйізді) sf. : Boynuzlu, boynuzu olan.

Näsildes (Нәсілдес) sf. : Aynı ırktan olan.

Näsildi (Нәсілді) sf. : Soydaş, ırkdaş.

Omıraw (Омырау) i. : 1. Göğüs, gövde. 2. *tec.* Meme

Omırawlıq (Омыраулық) i. : Hayvanların göğüs tarafı.

Omırtqa (Омыртқа) i. : Omurga.

Oñqay (Оңқай) i. : Hayvanın sağ bacağının aşık kemiği.

Otarlas (Отарлас) sf. : Bir otlakta güdülen, otağı bir (mal).

Otar-Otar (Отар-Отар) z. : Sürü sürü, birkaç ahır.

Otşañ (Отшаң) sf. : Otlamayı seven, otçul

Otşıl (Отшыл) sf. : Otlayan, otlamayı seven.

Oyındı (Ойынды) i. : Canlı malın dış görünüşü için söylenen söz.

Ökirek (Өкірек) sf. : Bağırان, haykıran.

Ökre (Өкпе) i. : İnsanların ve hayvanların nefes alma organı, akciğer.

Ökre-Bawır (Өкпе-Бауыр) i. : Akciğer ve karaciğer.

Ökpelik (Өкпелік) i. : İnsanın ve hayvanın akciğerinin bulunduğu taraf, böğür.

Önimdi (Өнімді) sf. : Verimli.

Önimsiz (Өнімсіз) sf. : Verimsiz, verimi az.

Önimtal (Өнімтал) sf. : 1. Bol ürün veren, verimli. 2. Çabuk çoğalan.

Örbigiş (Өрбігіш) sf. : Çoğalmaya müsait, gelişmeye elverişli.

Örelewli (Өрелеулі) sf. : Köstekli, bukağı takılmış.

Örissiz mal (Өріссіз мал) i. : Verimsiz hayvan.

Öristes (Өрістес) sf. : Yaylağı, otlığı bir olan.

Öristik (Өрістік) i. : Hayvanın tezek, büyük abdest çıkarır organı.

Ösindi (Өсінді) i. : İnsan ve hayvanların vücudunda çıkan ur.

Puşpaq (Пұшпақ) i. : Hayvanların ayak derisi.

Qabırğa (Қабырға) i. : 1. Omurga ile göğüs kafesini bağlayan hafif kıvrık ince kemik.
2. İnsanların ve hayvanların kaburgalarının iki tarafı.

Qabırğası jadıq (Қабырғасы жабық) sf. : Semiz, besili (hayvan).

Qağanaq (Қағанақ) i. : Hayvan yavrusunun ana karnındayken içinde bulunduğu ince zar.

Qamşılar jaq (Қамшылар жақ) i. : Hayvanın sağ yanı.

Qamşı (Қамшы) i. : Erkek hayvanın cinsel organı, çubuğu.

Qan-Jın (Қан-Жын) i. : Kesilmiş hayvanların karnından çıkan ve işe yaramayan organlar.

Qaptal (Қаптал) i. : Hayvanın iki yanındaki kaburgalarının üstü, böğürü.

Qaptaldıq (Қапталдық) i. : Hayvanın yan tarafı.

Qara (Қара) sf. : Kara, siyah.

Qaralıq (Қаралық) sf. : Damızlık.

Qara töbel (Қара төбел) sf. : Alnında küçücük akı bulunan kara akıtmalı (hayvan).

Qarın (Қарын) i. : İnsanların ve hayvanların yediklerini hazmettikleri organı, mide.

Qarın-Qajaq (Қарын-Қажак) i. : İşkembe, karın.

Qasa (Қаса) i. : İnsanın ve hayvanın erkeklik organı.

Qasaptıq mal (Қасаптық мал) sf. : Kesimlik, kasaplık hayvan.

Qasqa (Қасқа) i. : Bazı hayvanların alınlarında bulunan beyaz leke, sakar, akıtma.

Qasqa tic (Қасқа тіс) i. : İnsanın ve hayvanın öndeki dört dişi.

Qayıruwsız (Қайырусыз) sf. : *mec.* Kimsesiz, sahipsiz, başıboş.

Qıl (Қыл) i. : Kıl.

Qısır (Қысыр) sf. : Üreme imkanı olmayan, döl vermeyen, (insan veya hayvan); kısır.

Qıstawlas (Қыстаулас) sf. : Kışlağı bir.

Qıyma (Қима) i. : Deve, sığır gibi büyük baş hayvanların kalın bağırsağı.

Qızıl (Қызыл) i. : 1. Kızıl, kırmızı, al. 2. Attan başka hayvanlarda olan açık kahverengi renk. 3. Hayvanın eti.

Qoldaw (Қолдау) i. : Hayvanın ön ayağının (elinin) koltuğıyla bağlanan tarafı, adaleli yeri.

Qoldawlıq (Қолдаулық) i. : Hayvan ayağının adaleli yeri.

Qoltuwma (Қолтума) sf. : Evcil (hayvan).

Qoñ (Қоң) i. : 1. Hayvanın sağrı eti. 2. Hayvanın semizliğı, besililiğı.

Qoñdı (Қоңды) sf. : Semiz, besili, etli butlu. *krş. Ariq, Semiz, Şeldi.*

Qoñdılaw (Қоңдылау) sf. : Şişmanca, besilice, etlice.

Qoñdılıq (Қоңдылық) i. : Semizlik, etlilik.

Qoñdıq (Қоңдық) i. : Hayvanın sağrısı, kalçanın eti kalın yeri.

Qoñdıraq (Қоңдырақ) sf. : Şişmanca, besilice, etlice.

Qoñ et (Қоң ет) sf. : Sağrının kalın eti.

Qoñırawlı (Қоңыраулы) sf. : Zilli, çanlı.

Qoñı tüzüw (Қоңы түзу) sf. : Semiz, besili.

Qora-Qora (Қора-Қора) sf. : Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qorasız (Қорасыз) sf. : Ahır olmayan, ahırsız.

Qospaq (Қоспақ) sf. : Saf saf, katar katar, aynı hizada, yan yana duran.

Qos-Qos (Қос- Қос) sf. : Çift-çift, ikişer ikişer.

Qos-Qostap (Қос- Қостап) z. : Çifter çifter, çift olarak.

Qotandas (Қотандас) sf. : Ahırları yan yana olan, komşu.

Qotan-Qotan (Қотан-Қотан) sf. : Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qurtañ (Құртаң) i. : Verem hastalığına yakalanan hayvan.

Quyqa (Құйқа) i. : 1. Kafa derisi. 2. Hayvan derisinin ütülenen kısmı.

Quyqalı (Құйқалы) sf. : Kafa derisi kalın.

Quyırq (Құйрық) i. : 1. Hayvanların vücutlarının arka tarafında yerleşen, üstünde yün, kıl çıkan uzvu, kuyruk. 2. İnsanların ve hayvanların art tarafı.

Quyırqtı (Құйрықты) sf. : 1. Kuyruğu olan, kuyruklu. 2. Kuyruğu uzun, büyük.

San (Сан) i. : Besi hayvanları ve avların arka ayağının dirseğine kadar, insan ayağının dize kadar olan bölümü; bacak, but.

Sarpaı (Сарпай) i. : Dişi hayvanların cinsel organlarının etrafındaki kaslı dudak.

Sawarlıq (Сауарлық) sf. : Sağmaya yarayan, sağmal. *krş. Sawındıq.*

Sawın (Сауын) i. : Sağmal hayvan.

Sawındıq (Сауындық) sf. : Sağmaya elverişli, sağmal. *krş. Sawarlıq.*

Sawır (Сауыр) i. : Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm, sağrı.

Sawırsın (Сауырсын) i. : Kalça, sağrı.

Sawıwlı (Сауулы) sf. : Henüz sağılır olmuş hayvan.

Semirgiş (Семіргіш) sf. : Çabuk, tez şişmanlayan, semiren.

Semiz (Семіз) sf. : Semiz, şişman, tombul. *krş. Arıq, Qoñdı, Şeldi.*

Semizdew (Семіздей) sf. : Biraz şişman, semizce, balık etinde.

Semizdik (Семіздік) i. : Şişmanlık, semizlik, tombulluk.

Semizşe (Семізше) s. : Semizce, şişmanca.

Sıbırlaq (Сыбырлақ) i. : Hayvanın et ve aşık kemiğiyle birlikte gelişen çok yağlı kemiği.

Sıyraç (Сирақ) i. : 1. İnsan ve hayvanın dizi ile topuğu arası, baldır. 2. Kesilen hayvanın ateşte pişirilen, toynağı alınmış baldır, incik.

Silekey (Сілекей) i. : İnsanın veya hayvanın ağız boşluğundan refleks yoluyla bölünüp çıkan uzayabilir sıvı; tükürük, salya.

Soyım (Сойым) i. : Kesilecek hayvan, kesimlik.

Soyımdık (Сойымдық) sf. : Kesilmeye elverişli hayvan.

Soyıs (Сойыс) i. : Kesilecek hayvan, kesimlik.

Soyıstıq (Сойыстық) sf. : Kesilmeye elverişli hayvan.

Sögerlik (Сөгерлік) i. : Hayvan kaburgasının omurgaya bağlanan yeri.

Sötpe (Сөтпе) i. : Düşük hayvanın veya doğum vaktine ulaşamadığından anne karnı yarılıp alınan yavrunun derisi.

Sübe (Сүбе) i. : Kaburgaların bele doğru olan kısmındaki yağlı et, pirzola.

Sübeli (Сүбелі) sf. : Etlі, semiz.

Sübelik (Сүбелік) i. : Hayvanın yağlı eti, yağlı tarafı.

Sütsiz (Сүтсіз) sf. : Sütü az, sütsiz (inek). *krş. Sütti.*

Sütti (Сүтті) sf. : Sütü bol, sütlü. *krş. Sütsiz.*

Süzegen (Сүзеген) sf. : Süsen, boynuzlayan, tos vuran hayvan.

Süziskek (Сүзіскек) sf. : Çok süsen, tosçu (hayvan).

Şap (Шап) i. : Butların iç tarafı; iki bacak arası, apış, apış arası.

Şayamaı (Шажамай) i. : Hayvanın iç yağı.

Şeldi (Шелді) sf. : Semiz, besili. *krş. Arıq, Qoñdı, Semiz.*

Şemirşek (Шеміршек) i. : Damarsız bağdokusu, kıkırdak.

Şoqtıq (Шоқтық) i. : Hayvanların ensesi.

Şubar (Шұбар) sf. : Benekli, alacalı, ala.

Şubarlı (Шұбарлы) sf. : Benekli, alacalı, ala.

Şubarlıq (Шұбарлық) i. : Benekli, alacalı olma.

Şubırındı (Шұбырынды) sf. : Uzayıp giden, katar katar, art arda dizilmiş olan.

Tağı (Тағы) sf. : Yabani, vahşi.

Tarğıl (Тарғыл) sf. : Benekli, alacalı, çapar.

Tebindes (Төбіндес) sf. : Kışlık hayvan yayılımı bir, kışlık otlağı ortak.

Teñbil (Теңбіл) sf. : Alaca, alacalı, çilli.

Teri (Тері) i. : 1. İnsan ve hayvan vücudunun dış taraftaki tabakası, yüzeyi. 2. Kesilmiş hayvanın derisi, post.

Tizelik (Тізелик) i. : İnsan ve hayvanların dizi.

Tobıq (Тобық) i. : 1. Topuk. 2. Hayvanın incik kemiğinin ortasıyla aşık kemiğinin birleştiği yerde bacak etinin sinirine eklemlenen oval kemik, büyükbaş hayvan topuğu.

Tobar (Тобар) i. : Büyükbaş hayvanların baharda dökülen tüyleri.

Toñğaq (Тоңғақ) i. : Ağız sütü emen hayvan yavrusunun dışkısı.

Toray (Топай) i. : Büyükbaş hayvanların aşık kemiği.

Töldi (Төлді) sf. : Yavrulamış, yavrusu olan (hayvan)

Tös (Төс) i. : 1. İnsan ve hayvanların kaburgalarını birleştiren, gövdesini oluşturan uzvu, döş, göğüs. 2. Hayvanların göğüs kafesi.

Töstik (Төстік) i. : Hayvanın yağıyla ve derisiyle birlikte sıyrılıp alınan göğüs kemiği.

Tumsıq (Тұмсық) i. : Burun, gaga.

Tuqım (Тұқым) i. : Belirli bir hayvandan yayılan büyük ve küçükbaş hayvanların soyu, cins, kök, köken.

Tuqımdas (Тұқымдас) sf. : Aynı kökten, aynı soydan, hemcins.

Tuqımdı (Тұқымды) sf. : Soy, cins (hayvan)

Tууақ (Тұяқ) i. : At, eşek, inek gibi hayvanların ayak tırnakları; toynak.

Tууақсыз (Тұяқсыз) sf. : 1. Ayak tırnağı olmayan, toynaksız. 2. *tec.* Nesli tükenmiş, soyu soppu kurumuş.

Tууақты (Тұяқты) sf. : 1. Toynağı olan, toynaklı. 2. *tec.* Soyu, nesli devam eden.

Tük (Түк) i. : Canlıların derilerinde bulunan ince yün, kıl, tüy.

Ultabar (Ұлтабар) i. : Çiğnenmiş besinin bir kez daha mide sularıyla sindirildiği, işkemenin dördüncü bölümü, şirden (hayvan).

Uma (Ұма) i. : Damızlık hayvanın cinsel organı, erkeklik bezinin dışındaki buruşuk derisi. *krş. Küpek.*

Urğaşılıқ (Ұрғашылық) i. : 1. Dişilik. 2. Kadınlık.

Uşa (Ұша) i. : Kesilen hayvanın yenilebilecek kısımlarının tümü.

Uşa (Ұша) i. : İki kalça kemiğinin üstündeki kalın, omurga ile pirzola kaburgalarının toplamı, sağrı.

Uwız (Уыз) i. : Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü, ağız.

Uwızday (Уыздай) sf. : Körpe, taze, çok genç.

Uwuzdaw (Уыздай) sf. : Olgunlaşmamış, ham, pişmemiş.

Uyqı (Ұйқы) i. : Hayvanın işkembesinin dışını kaplayan yağına yapışık duran pürüzlü, büyük bez, pankreas.

Uyqı bezi (Ұйқы безі) i. : Pankreas bezi.

Ürkek (Үркек) sf. : 1. Ürkek (hayvan).

Üyek (Үйек) i. : Hayvanların karın adalesinin bittiği yer, hayvan kesiminde karın derisini doğrama yolu.

Üyirles (Үйірлес) sf. : Aynı sürüde, kümede bulunan.

Üyirli (Үйірлі) sf. : Sürü halinde, topluca, grup grup.

Üyir-Üyir (Үйір-Үйір) sf. : Küme küme, sürü sürü.

2.3. Sığırın Hareketleri, Davranışları ve Fiziksel Değişimleriyle İlgili Söz Varlığı

Arıqta- (Арықта-) f. : Arıklamak, zayıflamak. *krş. Äljuwazdan-* .

Awızdan (Ауыздан-) f. : (bebek veya yeni doğmuş hayvan) Emineye alışmak, emmeye başlamak.

Аwnа- (Ауна-) f. : (hayvan) Yere yatıp yuvarlanmak, ağnamak.

Ауақтан- (Аяқтан-) f. : Yeni doğmuş körpe yavruların ayaklanması, kendiliğinden yürümeye başlaması.

Äljuwazdan- (Әлжуаздан-) f. : Zayıflamak, güçsüzleşmek. *krş. Arıqta-* .

Boşala- (Бошала-) f. : (hayvan) Doğum sancısı başladığında kuytu yer aramak, uzaklaşmak.

Buzawla- (Бұзула-) f. : Sığır, geyik gibi hayvanların yavru doğurması, buzağılamak.

Buzaw tasta- (Бұзау таста-) f. : (hayvan) İçini boşaltmak, içindekini atmak.

Etey- (Етей-) i. : Semirmek, şişmanlamak, etlenmek.

Etten- (Еттен-) f. : Şişmanlamak, kilo almak, semirmek.

Іnırañ- (Ыңыран-) f. : Ağrısı canını acıttığında insanın, hayvanın inlemesi, sızlanması.

İyi- (Иі-) f. : Hayvanın sağlınadan önce sütünün memeye toplanması.

İysin- (Исін-) f. : 1. (inek, at vb. hayvanın) Sütü kesilmek. 2. Süt indirmek, vermek. 3. *mec.* Şefkat göstermek.

İyyü- (Ию-) f. : Sağmal hayvanların sütünün meme ucuna toplanması.

Jağıstır- (Жағыстыр-) f. : Annesinin sütü yetersiz olan hayvan yavrularının bir başka hayvan tarafından emzirilmesini sağlamak, alıştırmak.

Jaldan- (Жалдан-) f. : Hayvanın etlenip yağlanması, semirmesi.

Janas- (Жанас-) f. : Hayvan yavrusunun bağlı duran annesini emmesi.

Japala- (Жапала-) f. : Sığırın dışkılaması.

Jarı- (Жары-) f. : (hayvanlar) Anne sütüne doymak.

Jayı- (Жайыл-) f. : Yayılmak, otlamak. *krş. Otta-* .

Jelinde- (Желінде-) f. : Hamile hayvanın doğurmadan önce süt bezlerinin dolması.

Jemdel- (Жемдел-) f. : Beslenmek, yemlenmek.

Jemqorlan- (Жемқорлан-) f. : Yemek yemekten hoşlanmak, iştahlı ve gürültülü biçimde yemek yemek.

Jemsire- (Жемсіре-) f. : Yem aramak, canı yem istemek.

Jeri- (Жери-) f. : (hayvan) Yavrularını emzirmekten kaçmak.

Jerigiş (Жерігіш) i. : Hayvanın yavrusundan bezmesi, kaçması.

Jımıyt- (Жымыт-) i. : Hayvanın kulağının içe doğru kıvrılması.

Jortıwıl (Жортуыл) i. : *tec.* Hayvanların yiyecek araması.

Jortıwılda- (Жортуылда) f. : *tec.* Hayvanların koşuşturması, dolaşması.

Kökjelik (Көкжелік) i. : Bahar aylarında hayvanların tüylerinin dökülmesi.

Küyis (Күйіс) i. : Geviş getirme.

Küyis qayıp- (Күйіс қайыр-) f. : Hayvanın yediği yemin tekrardan çiğneyip sürekli sindirmesi, geviş getirme.

Küyiste- (Күйісте-) f. : Geviş getirme.

Küyle- (Күйле-) f. : (dişi hayvan) Çiftleşme arzusu duymak, kızışmak , boğasamak.

Küyse- (Күйсе-) f. : Geviş getirmek.

Küyti kel- (Күйті кел-) f. : (hayvan) Çiftleşme zamanı gelmek.

Maljañda- (Малжанда-) f. : 1. Çiğnemek 2. Geviş getirmek.

Maltı- (Малты-) f. : (insan ve hayvan) Suda yüzmek.

Mamır- (Мамыр-) f. : (insan ve hayvan) Yaşlılık sebebiyle iş yapamaz hale gelmek, elden ayaktan düşmek.

May bas- (Май бас-) d. : Şişmanlamak, kilo almak.

Möñire- (Мөңіре-) f. : Sığır malının, geyiğin bağırması; böğürmek. *krş. Ökir-* .

Müyizde- (Мүйізде-) f. : Boynuzlamak, süsmek, tos vurmak.

Oqalaqta- (Оқалақта-) f. : (At sineği soktuktan sonra hayvan) Yerinde duramamak, sıçramak. *krş. Oqırala-* .

Oqırala- (Оқырала-) f. : Sığırlara at sineği değince kuyruğunu dikip her birinin bir yana kaçması. *krş. Oqalaqta-*.

Otıq- (Отық-) f. : Otçul hayvan yavrularının ot yemeye başlaması.

Otta- (Отта-) f. : (hayvan) Yayılmak, otlamak. *krş. Jayıl-* .

Ottan qal- (Оттан қал-) f. : Ot yememek, yayılmamak.

Ökir- (Өкір-) f. : Sığır malının kalın ve gür bir sesle gürültü çıkararak bağırması, böğürmek. *krş. Möñire-* .

Ökirik (Өкірік) i. : Böğürtü.

Önip-Öc- (Өніп-Өс-) f. : 1. Artmak, çoğalmak. 2. *mec.* Gelişmek, ilerlemek. 3. (aile fertleri) Artmak, çoğalmak.

Ör- (Өр-) f. : (hayvanlar) Otlığa çıkmak, yayılmak, otlamak.

Örbi- (Өрбі-) f. : Çoğalmak, üremek, ilerlemek, gelişmek.

Öriste- (Өрісте-) f. : Yayılmak, otlamak.

Ös- (Өс-) f. : 1. (saç, sakal) Uzamak. 2. Büyümek, olgunlaşmak. 3. Artmak, çoğalmak.

Pis- (Пис-) f. : *mec.* Hayvanın semirmesi, etlenmesi.

Qaş- (Қаш-) f. : Koyun, keçi ve sığırların çiftleşmesi.

Qojıra- (Қожыра-) f. : Hayvanın sütü kesilmek, azalmak, kurumak.

Qolğa (qolına) qara- (Қолға [қолына] қара-) f. : (hayvan) Yayılmaya gitmemek, ahırda olmak.

Qoñ al- (алма-) (Қоң ал- [алма-]) f. : Semirmek, etlenmek.

Qoñay- (Қоңай-) f. : Etlenmek, semirmek. *krş. Qoñay-, Semir-* .

Qoñdan- (Қоңдан-) f. : Etlenmek, semirmek. *krş. Qoñdan-, Semir-* .

Qoralan- (Қоралан-) f. : Yığılmak, toplanmak.

Qorqıra- (Қорқыра-) f. : (kesilen boğaz) Hırıldamak.

Semir- (Семір-) f. : Semirmek, şişmanlamak. *krş. Qoñay-, Qoñdan-* .

Sonala- (Сонала-) f. : Sığırsineğinden korunmak.

Suwatta- (Суатта-) f. : (hayvan) Suvattan su içmek.

- Sübelen- (Сүбелен-) f. :** (kaburga) Yağ bağlamak.
- Sütey- (Сүтей-) f. :** Hayvanın memesinin sütle dolması, sütün çok çıkması.
- Süyre- (Сүйре-) f. :** Sürmek, sürüklemek. (Öküzün kara saban çekmesi için kullanılır.)
- Süz- (Сүз) f. :** (boynuzlu hayvan) Boynuzlamak, süsmek, tos vurmak.
- Süzis- (Сүзіс-) f. :** Toslaşmak.
- Şağılıs- (Шағылыс-) f. :** Döllenmek, aşılanmak.
- Şayırla- (Шайырла-) f. :** Hayvanın etlenmesi, semirmesi, şişmanlaması.
- Şal- (Шал) f. :** Hayvanın otun tepesini yolması, otlanması.
- Şap- (Шап-) f. :** Dörtnala, dolu dizgin gitmek.
- Şıbında- (Шыбында-) f. :** (hayvan) Üstüne konan sineği kovalamak.
- Şuba- (Шұба-) f. :** Ardı sıra gitmek, katar katar gitmek.
- Şubaqta- (Шұбақта-) f. :** Ardı sıra gitmek, katar katar gitmek.
- Şubarla- (Шұбарла-) f. :** Benekli, alacalı olmak.
- Şubarlan- (Шұбарлан-) f. :** Alacalı, bulacalı görünmek.
- Şubır- (Шұбыр-) f. :** 1. Ard arda gelmek, katar olmak. 2. (ter, salya) Akmak.
- Şüyginde- (Шүйгінде-) f. :** Otlamak, yayılmak.
- Tap- (Тап-) f. :** Doğurmak, yavrulamak.
- Tarğıldan- (Тарғылдан-) f. :** Benekli, alacalı olmak.
- Tarpy- (Тарпы-) f. :** Hayvanın arka ayaklarıyla yere ya da başka bir nesneye vurması; tepmek, çifte atmak.
- Tältirekte- (Тәлтiректе-) f. :** Sendelemek, yalpalamak.
- Tebinde- (Тебінде-) f. :** (hayvan) Kar altındaki otları ayaklarıyla açarak yemek.
- Tebis- (Тебіс-) f. :** Birbirini tepmek, tepişmek.
- Teñbilden- (Теңбілден-) f. :** Alacalanmak, alacalı bulacalı hale gelmek, çillenmek.
- Terp- (Терп-) f. :** (hayvan) Çifte atmak, tepmek, tekme atmak.
- Terki (Теркі) i. :** Terik, çifte, tekme.

Теркiле- (Теркiле-) **f.** : Tekmelemek, tekme atmak.

Tezekte- (Тезекте-) **f.** : Tezek bırakmak, atmak.

Toқта- (Тоқта-) **f.** : 1. Durmak, duraklamak. 2. Bir yerde kalmak, konaklamak.
3.(hayvanlarda cinsel istek) Durmak, bitmek.

Tölde- (Төлде-) **f.** : (hayvan) Yavrulamak, doğurmak.

Tös tabandap jat- (Төс табандап жат-) **d.** : (hayvan) Karnı üzerine yatmak.

Tuw- (Ту-) **f.** : 1. Doğmak 2. Doğurmak

Tülikten- (Түліктен) **f.** : Belirli bil mal (at, deve, sığır, koyun-keçi) türünün çoğalması, artması.

Uwızdıq (Уыздық) **i.** : Ağız sütüne doyma.

Uylıq- (Ұйлық-) **f.** : Bir araya gelmek, toplanmak.

Ürik- (Үрік-) **f.** : 1. Hayvanın bir şeyden korkup kaçması, ürkmek. 2. *mec.* Korkmak, ödü kopmak.

2.4. Sığırdan Üretilen veya Kullanılan Nesnelere İlgili Söz Varlığı

Bılğarı (Былғары) i. : Tabaklanmış deri.

Dolıq (Долық) i. : Hayvan derisinden yapılan matara benzeri gön kap. *krş. Süyretpe, Torsıq.*

Gematogen (Гематоген) i. : Hayvan kanından özel olarak hazırlanan gri kırmızı renkli sıvı ilaç.

İşek tüyilüw (Ишек түйілу) i. : Hayvanın iškembesinden, sinir kirişinden eğirilen, dombıraya takıldığında ses çıkaran tel.

İşik (Ишик) i. : İçi hayvan derisinden, dışı ise kumaştan yapılan bir tür dış giyim.

İyindi (Иинді) i. : Sağılan hayvanların son ve koyu sütü; ikinci kez yavrusunu emdirmek için sağılması.

İyle (Иле-) f. : Hayvan derisini, faydalanmak için, yoğurt ve unun karışımından elde edilen maddeyle yedirerek ovalayıp yumuşatmak; deriyi tabaklamak.

Japa (Жапа) i. : Sığır ve geyiğin yaş ya da kuru tezeği.

Jumır (Жұмыр) i. : Hayvan iškembesinden yapılan ve su koynaya yarayan kap.

Kök sawır etik (Көк сауыр етік) i. : Sağrı derisiyle bezenip mavi renge boyanan tabaklanmış deriden dizilen konçlu ayak giyimi.

Kön (Көн) i. : Büyükbaş hayvan derisinden yapılan iyi işlenmiş deri, gön.

Köñ (Көң) i. : Birbirine eklenen, yığılıp bağlanan hayvan gübresi.

Könde- (Көнде-) f. : Gönle kaplamak.

Müyiz şaqşa (Мүйіз шақша) i. : Boynuzdan yapılmış tütün tabakası.

Müyizdi (Мүйізді) sf. : Boynuzdan yapılmış olan

Pergament (Пергамент) i. : Önceleri kağıt yerine kullanılan taze hayvan derisi, yaprak.

Qayıs (Қайыс) i. : Eğer takımlarını yapmakta kullanılan özel işlenmiş hayvan derisi, kayış.

Qarın (Қарын) i. : Yağ muhafaza etme kabı olarak kullanılan inek ya da koyun karnı (iškembesi), tulum.

Qarındağan (Қарындаған) sf. : Tuluma doldurulmuş, tulumlanmış.

Qıy (Қи) i. : Hayvanın ahırda toynağıyla bastığı pisliği, tezek.

Qıymay (Қимай) i. : Hayvanın kalınbağırsağından yapılan tıbbi amaçlarla kullanılan yağ.

Sarsuw (Сарсу) i. : Hayvanların kanlarından alınıp, bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan sıvı, serum.

Sawır (Сауыр) i. : Hayvanın sağrı kısmından işlenerek elde edilen kalın deri.

Süyretpe (Сүйретпе) i. : Büyükbaş hayvanın kafa derisi veya boyun derisinden kımız koymak için yapılan kap, büyük matara. *krş. Dolıq, Torsıq..*

Siri (Сипи) i. : 1. Sığır ve devenin sertleşmiş, kurutulmuş derisi. 2. Ayakkabının ökçesine koyulan set, kalın gön, kösele.

Şärke (Шәрке) i. : Öküz derisinden, hayvan zarından yapılan hafif ayak giyimi. *krş. Şoqay.*

Şılğıy (Шылғи) i. : Büyükbaş hayvanın işlenmemiş derisini ham deri veya ham kayış diye adlandırılması.

Şoqay (Шоқай) i. : Büyükbaş hayvan gönünden dikilmiş hafif ayakkabı. *krş. Şärke.*

Şönşik (Шөншік) i. : Buzağı derisinden yapılan içine küçük şeyler konulabilecek kap, çantacık.

Taramıs (Тарамыс) i. : Büyükbaş hayvanların diz kapağı ile topukları arasındaki sinirleri kurutup liflerinden burmak suretiyle elde edilen ve çizme, ayakkabı vb. eşyaları dikmeye yarayan sağlam ip.

Taspa (Таспа) i. : İşlenmiş, tüysüz deriden dilimlenmiş ince kayış .

Tezek (Тезек) i. : Yakacak olarak kullanılan hayvanın dışkısı.

Torsıq (Торсық) i. : İşlenmiş deriden yapılan ve içine içecek konulan kap, matara. *krş. Dolıq, Süyretpe.*

Tulıp (Тұлып) i. : Besi hayvanları ya da av hayvanlarının derisinden dikilen dış giyim, kürk.

Tuwlaq (Тулақ) i. : Üzerinde yün çırpmaq ya da oturmak için kullanılan kurutulmuş, hayvan postu.

Улпан (Ұлпан) і. : Үмұшак үнлү ваһши һайван дериси, ишлинмемеш кuzu дериси, кулun ve бузағи дерileri бензери post.

2.5. Sığır İçin Kullanılan Aletlerle İlgili Söz Varlığı

Arqan (Арқан) i. : Bir nesneyi sarıp bağlamak ya da hayvanları yaymaya götürmek için kullanılan sağlam, uzun ip; halat, urgan. *krş. Şilbır.*

Astaw (Астау) i. : Hayvana yiyecek ve su vermek için kullanılan yemlik.

Avtosat (Автосат) i. Rus. : Hayvanı otomatik yolla suvaran yalak, yemlik.

Bas jip (Бас жіп) i. : Sığırların boynuzuna bağlanan ip.

Balta (Балта) i. : Balta.

Buğalıq (Бұғалық) i. : Kement.

Buyda (Бұйда) i. : Devenin ya da öküzün burnundan geçirilen 2-3 metre uzunluğundaki ip.

Dere (Дере) i. : Hayvan suvarılan yalağın altına koyulan dört kazık destekli mekanizma.

İlmek (Ілмек) i. : Hayvana, kuşa bağlanan bağın, tuzağın düğümlenen ucu.

İy (И) i. : Hayvan derisini tabaklamak için yoğurt ve unun karışımından elde edilen madde.

Janawız (Жанауыз) i. : Öküzün boynuna boyunduruk olarak bağlanan ağaç. *krş. Jarma, Мойынтұрық.*

Jarma (Жарма) i. : Ağaçtan yapılmış öküz boynuna geçirilen boyunduruk.

Jelinqap (Желінқап) i. : Yavruları emmesin diye sağmal hayvanların mememsine bağlanan torba. *krş. Murındıq.*

Jip-Şüw (Жіп-Шу) i. : Keçe eve, hayvan bağlamaya; odun, su taşımaya gerekli bağcıkların elle tutulan ucu.

Keskek (Кескек) i. : Hayvanın sırtı çok binilmekten yara olduğunda, kurtlandığında başını çevirtmeden boynuna bağlanarak koyulan değnek.

Мойынтұрық (Мойынтұрық) i. : Araba, kızak, saban çeken öküzlerin boynuna takılan hususi ağaç alet, boyunduruk. *krş. Janawız, Jarma.*

Murındıq (Мұрындық): Hayvan yavrusunun anasından süt emmesini önlemek için burnuna geçirilen demir halka, burunsak, burunluk. *krş. Jelinqap.*

Noqta (Ноқта) i. : Hayvanın başına geçirilen, ağızlığı olmayan dizgin benzeri alet, yular.

Pısaq (Пышақ) i. : Hayvan kesmeye ve yüzmeğe, herhangi bir şeyi kesmeye yarayan, yüzü sivri sapı olan alet; bıçak.

Qoñıraw (Қоңырау) i. : Zil, çan, kampana.

Qurttawiş (Құрттауыш) i. : Hayvanların içinde türeyen kurtları temizlemek için kullanılan alet.

Samıyuan (Самиян) i. : Öküzü koşarken boyunduruğu sağlamlaştırmak için kullanılan demir çubuk.

Sapsalğı (Сапсалғы) i. : Erkek hayvanı iğdiş ederken kısırmak için özel yapılmış kıskaç.

Sırğa (Сырға) i. : Hayvanın kulağına takılan bir tenekeyle sahibini ve numarasını belirten bir işaret.

Şaňgek (Шәңгек) i. : Hayvanı kestikten sonra asmak için kullanılan çengel askı.

Şıbırtqı (Шыбыртқы) i. : Hayvanları sürerken kullanılan uzun değnek, kamçı.

Şıbınqağar (Шыбынқағар) i. : Sinek öldürmeye yarayan alet, sineklik.

Şılbir (Шылбыр) i. : Bir yere bağlamak veya çekip götürmek için hayvanın başlığına ya da tasmaına bağlanan ip, yular. *krş. Arqan.*

Şırıldawıq (Шырылдауық) i. : Besi hayvanlarını, yabani hayvanları ve kuşları ürkütmek için sacdan yapılmış, ağacın tepesine asılan cıvıldaayan nesne.

Şoqpar (Шоқпар) i. : Çomak, sopa, topuz.

Tağa (Таға) i. : At, öküz gibi hayvanların tırnaklarına çakılan demir parçası, nal.

Tıǵırıq (Тығырық) i. : Hayvanların burun deliklerinden burunluğu çıkmaması için geçirilen kayış.

Tulıp (Тұлып) i. : Yeni doğmuş yavrusu ölen dişi hayvanı aldatmak için içine ot, saman tıklan her tarafı kapalı deri.

Zırıldawıq (Зырылдауық) i. : Sinyal vermek için, hayvanları ürkütmek için kullanılan alet.

2.6. Sığır Hastalıklarıyla İlgili Söz Varlığı

Alaökpe (Алаөкпе) i. vet. : Büyükbaş hayvanda görülen bulaşıcı ciğer hastalığı. *krş. Ökpequrt, Qaraökpe.*

Alaqurt (Алақұрт) i. : Hayvan kanını emerek beslenen bir tür böcek.

Awsıl (Аусыл) i. vet. : Büyük ve küçükbaş hayvanlarda, genellikle de sığırlarda, görülen bulaşıcı bir hastalık.

Ayırbaqay (Айырбақай) i. vet. : Hayvanın ayak parmakları arasında çıkan yara.

Aynalma (Айналма) i. vet. : Hayvanın beyninin zarar görmesinden kaynaklanan bir hastalık. *krş. Delbe, Tentek.*

Bälik (Бәдік) i. : İnsanda ve hayvanda görülen sindirim sistemi hastalığı.

Boğmola (Боғмола) i. : Zehirli mantarlar yüzünden oluşan hayvan hastalığı.

Bögüw (Бөгу) i. : Hızlı veya uzun zamanda geçen sağmal sığır hastalığı.

Börtpe (Бөртпе) - Börtken (Бөрткен) i. : İnsanda ve hayvanda görülen bulaşıcı bir hastalık, sivilce.

Brutsellez (Бруцеллез) i. vet. : İnsanda ve hayvanda görülen sancımalı sarı humma, bruselöz, brusella.

Buzawtaz (Бұзауғаз) i. vet. : Bütün büyük ve küçükbaş hayvanlarda görülen bulaşıcı bir hastalık.

Büyenqurt (Бүйеңқұрт) i. : Hayvan hastalığı.

Delbe (Делбе) i. vet. : Hayvanın beynine kurtların musallat olması sonucu görülen bulaşıcı bir hayvan hastalığı; deli dana. *krş. Aynalma, Tentek.*

İšekqurt (Ішекқұрт) i. vet. : Otlamanın ve suyun fayda ettiği hayvan hastalığı, bağırsak kurdu. *krş. Jılanqurt, Jumır qurt.*

İšek tayaqşası (Ішек таяқшасы) i. : Hayvanın bağırsağında yerleşmiş, kimi zaman çeşitli hastalıklara sebep olan mikrop benzeri bakteriler, bağırsak bakterileri.

Jalqayaqta- (Жалқаяқта-) f. : (vücut) İltihaplanmak, irin toplamak.

Jalqayaqtan- (Жалқаяқтан-) f. : İrin toplamak, iltihaplanmak.

Jebir (Жебір) i. vet. : Hayvanlarda yetersiz beslenme sebebiyle ortaya çıkan bir hastalık türü.

Jılanqurt (Жыланқұрт) i. : İnsan ve hayvanın bağırsağında olan kurt, bağırsak solucanı. *krş. İşekqurt, Jumır qurt.*

Juhıqurt (Жұлынқұрт) i. : Omurilik hastalığı.

Jumır qurt (Жұмыр құрт) i. : İnsanların ve hayvanların midesinde bulunan kurt.

Kömeу qurt (Көмей құрт) i. vet. : Hayvanın gırtlığının kurtlanmasına sebep olan hastalık.

Külşeşek (Күлшешек) i. vet. : Hayvanlarda görülen bulaşıcı hastalık.

Mañqa (Maңqa) i. vet. : Hayvanların burnundan kanla karışık hoş olmayan salya akıp durması şeklinde görülen hastalık.

Mälik (Mәлік) i. vet. : Büyükbaş hayvanlarda görülen bir tür bulaşıcı hastalık, hayvan vebası.

Oуıl- (Ойыл-) f. : Çok yürümekten, beden gücüyle dayanan işlerde çok çalışmaktan elin,ayağın, hayvanın sırtının yara olması, su toplaması.

Oqıra (Oқыра) i. vet. : 1. Sığır malının derisinin altında büyüyüp gelişen çok zararlı bir kurt. 2. Büveleklerden ileri gelen, başta sığır olmak üzere çeşitli memeli hayvanlarda, seyrek olarak insanlarda rastlanan ve bu sinek kurtçuklarının sırt derisi altında oluşturduğu, son evrede ortası delik şişkinliklerle tanınan hastalık; nokra, imiç, okra.

Ostertagiyoз (Остертагиоз) i. vet. : Geviş getiren hayvanlarda işkembe kurtları nüksettirdiği hastalık.

Ökrequrt (Өкпеқұрт) i. : İnsanların ve hayvanların ciğerlerinde oluşan bir hastalık. *krş. Alaökpe, Qaraökpe.*

Qabırşaq (Қабыршaq) i. : Bir şeyin üzerinde oluşan kabuk tabakası.

Qabırşaqтан- (Қабыршақтан-) f. : Kabuk bağlamak, tabakalaşmak, kabuklanmak.

Qaraökpe (Қараөкпе) i. vet. : Ciğerin kararması şeklinde ortaya çıkan bir hayvan hastalığı. *krş. Alaökpe, Ökrequrt.*

Qarasan (Қарасан) i. vet. : Sığırlarda görülen çok tehlikeli bulaşıcı hastalık; şarbon, kara kabarcık, yanıkara, kara yanık.

Qaratalaқ (Қараталақ) i. vet. : Sığırlarda dalağı şişirip tüketen tehlikeli bir hastalık.

Qaratuyaқ (Қаратұяқ) i. vet. : Hayvanların tırnaklarında olan ve aksamalarına yol açan bir hastalık türü.

Qaratünek (Қаратүйнек) i. : İnsanlarda ve hayvanlarda görülen bir tür bağırsak hastalığı.

Qatpa (Қатпа) i. : Bağırsakların bozulmasından dolayı büyük tahareti bozamama veya güçlükle bozma şeklinde görülen insan ve hayvan hastalığı, kabız.

Qılaw (Қылау) i. vet. : Hayvan yavrularında özellikle yeni doğmuş buzağılarda görülen bulaşıcı bir tür hastalık.

Qısaға (Қысаға) i. vet. : Uzun süre hayvanı semirtmeyen kılkurdu benzeri hayvan hastalığı.

Qısıra- (Қысыра-) f. : (hayvan) Kısır kalmak.

Qoskindik (Қоскіндік) i. vet. : Hayvan yavrularının göbeğine mikrop düşmesi sonucu ortaya çıkan bir tür hastalık.

Qotır (Қотыр) i. : İnsan veya hayvanların derisi üzerinde oluşan yara, uyuz.

Qotırlan- (Қотырлан-) f. : Uyuz olmak, uyuz hastalığına yakalanmak.

Qumır (Құмыр) i. vet. : Hayvanların burnunda olup devamlı tıksırmalarına neden olan bir hastalık.

Qumqata (Құмқата) i. vet. : Hayvanların otlarıyla beraber kum yemelerinden kaynaklanan hastalık, kumkata.

Qurt (Құрт) i. : Kurtçuk, solucan, kurt.

Qurtta- (Құртта-) f. : Kurtlanmak.

Qurttap-Biyttep (Құрттап-Биттеп) z. : Kurtlanıp, bitlenip.

Sadıra (Садыра) i. : Hayvanın dışkısı ile idrarı karışımı biraz koyu madde, ishal.

Sadırala- (Садырала-) f. : (hayvan) İshal olmak.

Sarjaқ (Саржақ) i. vet. : Hayvan yavrularının boğazlarında görülen bir hastalık.

Sarsuw (Саpcy) i. : 1. Bedenin bir hastalığa duçar olmasından kaynaklanan, özellikle eklemlerde toplanan sarı, zehirli su. 2. Genellikle iltihaplanma sebebi ile deri veya mukozada beliren sıvı, sızıntı.

Sasay (Саcай) i. : Damızlık hayvanların koç katım zamanında işe yaramaz hale gelmesi, iktidarsızlık.

Säygel (Сәйгел) i. : Yazın sığırlara rahatsızlık veren bir tür büve, sığır sineği.

Sınıq (Сынык) i. : İnsanın ve hayvanın kemiğinin kırılan, dağılan, sakatlanan yeri.

Solma (Солма) i. vet. : Başta sığır olmak üzere koyun ve keçilerde görülen, babesia cinsine ait türlerin neden olduğu kenelerle taşınan bir hastalık, piroplazmoz.

Şuwaş (Шуаш) i. : İnsanlarda ve hayvanlarda olan yoğun kötü kokulu, deri hastalığı.

Taspa qurt (Таспа құрт) i. vet. : Besi hayvanlarında ve vahşi hayvanlarda görülen nükseden bir hastalık.

Tentek (Тентек) i. vet. : Beyine kurtçukların musallat olduğu bir hayvan hastalığı. *krş. Aynalma, Delbe.*

Tısqaq (Тышқак) i. : Bağırsağın iltihaplanıp kabarıp bozulmasından kaynaklanan karın ağrısı, ishal.

Tünewik (Түйнеуік) i. : Soğuktan, nemden hayvanların ciğerlerinde, nefes borularında olan ince uzun bir kurt.

2.7. Sığırın Bakımı, Güdülmesi ve Beslenmesiyle İlgili Söz Varlığı

Agrobiyolojiya (Агробиология) i. : Biyoloji biliminin bir dalı; bitki ve hayvan üzerine çalışma üreten bilim.

Ajırat- (Ажырат-) f. : İki şeyi birbirinden ayırmak.

Alqımda- (Алқымда-) f. : 1. Boğazını sıkmak, boğmak. 2. (yırtıcı hayvanlar) Sürü hayvanlarını boğazından dişleyerek boğmak.

Aqsıyraq (Ақсирақ) i. : Hayvanın açlıktan soğuktan kırılması, “aqsyek” olarak da adlandırılır. *krş. Jut.*

Aqta- (Ақта-) f. : Burmak, kısırlaştırmak, iğdiş etmek.

Aqtarmala- (Ақтармала-) f. : Kesilen hayvanın işkembesini temizlemek.

Aray- (Арай-) f. : Çeşitli önlemlerle hayvanın ynn değiştirmek.

Arqanda- (Арқанда-) f. : Hayvanı halatla bağlayıp otlatmak.

Asıldan- (Асылдан-) f. : İyi cins damızlık hayvan getirerek hayvanların iyi cins hayvana dönüşmesini sağlamak.

Asıra- (Асыра-) f. : 1. Yetiştirmek, beslemek, büyütmek. 2. (köpek) Alıştırmak.

Aşşilat- (Ащылат-) f. : Hayvana acı ot yedirmek, tuz vermek.

Awhaw (Аухау) n. : Sığırı çağırırken kullanılan bir çeşit nlem.

Awhawla- (Аухаула-) f. : Sığırı avhav-avhav diye çağırmak.

Ayda- (Айда-) f. : Hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, sürmek, gütmek.

Aydamala- (Айдамала-) f. : Hayvanı önüne katıp yürütmek.

wkim-wkim (укім-укім) n. : Sığırları çağırırken kullanılan nlem.

yt (йт) n. : Hayvanları sürerken söylenen söz.

Bağım (Бағым) i. : (hayvan) Besleme, bakım.

Bağım-Ktim (Бағым-Ктім) i. : Besleme, bakım.

Bağıp-Kt-(Baғып-Кт-) f. : Hayvanı bakıp gütmek.

Bağıp-Qaq- (Baғып-Қақ-) f. : Hayvanı bakıp gütmek.

Bağur- (Бағур-) f. : (hayvan) Gütmek.

Vağuwşy (Вағушы) i. : Hayvan yetiştiricisi. *krş. Malşy, Padaşy, Sıyrşy.*

Vaq- (Вақ-) f. : (hayvan) Bakmak, beslemek, gütmek.

Vaqtaşy (Вақташы) i. : Hayvan bakan kişi, malcı.

Vaqtaşılıq (Вақташылық) i. : Hayvan bakıcılığı, malcılık.

Varımta (Барымта) i. : Düşmanlık sebebiyle iki kabilenin birbirinin malını alıkoymasý, gasp.

Varımtala- (Барымтала-) f. : Yağmalamak, talan etmek.

Bas (Бас) i. : Hayvanların sayısı.

Bawızda- (Бауызда-) f. : Boğazlamak, kesmek.

Bordaқыла- (Бордақыла) f. : Beslemek, besiye çekmek.

Böri-Qarı (Бөри-Қары) i. : Kurt ve hayvan hırsızlarının genel adı.

Buwdanda- (Буданда-) f. : İki çeşit hayvanı çiftleştirmekle, yeni cins, asil soylu hayvan üretmek, melezlemek.

Buwandastır- (Будандастыр-) f. : Melezleştirmek, aşılamaq.

Buydala- (Бұйдала-) f. : Devenin ya da öküzün burnundaki delikten ip geçirmek.

Buz- (Бұз-) f. : Hayvanın etini parçalara ayırmak, bölmek.

Buzawşy (Бұзаушы) i. : Buzağı bakan kişi.

Depressiya (Депрессия) i. : 1. Depresyon 2. Hayvan çiftliklerinde akraba yavruları melezleştirme döneminde hayvanlara verilen tesir.

Disülfan (Дисульфан) i. : İçi geçmiş hayvana verilen ilaç.

En (Ен) i. : Hayvanın kulağı delinip, oyulup takılan damga, en, işaret.

Entañba (Ентаңба) i. : Hayvana vb. şeylere koyulan önceden belirlenmiş işaret, en, damga.

Er (Ер) i. : Eyer.

Ertte- (Ерте-) f. : Eyer vurmak, eyerlemek.

Isqır- (Ысқыр) f. : Islık çalmak, ıslık sesi çıkarmak.

Isqırıq (Ысқырық) i. : 1. Dүdük. 2. Islık.

İre- (Іре-) f. : Kesilen malın ya da yabani hayvanın derisini elle yüzme.

İt (Ит) i. : İt, köpek.

İyir- (Иир-) f. : Hayvanları bir yere toplamak.

İyriyt- (Ирит-) f. : Hayvanları birbiriyle boynuzlaştırmak.

Jalama tuz (Жалама тұз) i. : Hayvanlara verilen kaya tuzu.

Jarqırat- (Жарқырат-) f. : Hayvanı devirip kesip bırakmak.

Jasawlı (Жасаулы) sf. : Evinde eşyası, dünyalığı, büyük ve küçükbaş hayvanı çok olan.

Jay- (Жай-) f. : Otlakta hayvan gütmek, otlatmak.

Jayıls (Жайылым) i. : Hayvanın otlağa yayılma, otlama zamanı.

Jayla- (Жайла-) f. : 1. Yerleşmek, mekan tutmak. 2. Yaz günlerinde hayvanların yayılması, otlaması.

Jaylat- (Жайлат-) f. : Hayvanları yaumak, otlatmak.

Jebey saw- (Жебей сау-) f. : Hayvanları zaman zaman aceleyle tekrar tekrar sağmak.

Jek- (Жек-) f. : At, öküz vb. hayvanları araba, saban gibi nesnelere koşmak.

Jem (Жем) i: Hayvan yiyeceğinin genel adı, yem.

Jemde- (Жемде-) f. : Beslemek, yemlemek, yem vermek.

Jemdik (Жемдік) i. : Hayvanların yeminin bulunduğu yer.

Jemdik (Жемдік) sf. : Yem olarak ayrılan.

Jemhana (Жемхана) i. : Hayvanların yeminin saklandığı yer; samanlık, odunluk, merék.

Jemşör (Жемшөп) i. : Mal yiyeceğinin genel adı, yemlik ot.

Jemşörtik (жемшөптік) sf. : Yemlik ot olmaya uygun.

Jetekte- (Жетекте-) f. : Hayvanı boynuna bağlanan ipele tutup yedeklemek.

Jetele- (Жетеле-) f. : Hayvanı boyun ipinden tutup götürmek.

Jetelewşi (Жетелеуші) i. : Yedeğine alan, peşine takan kişi.

Jilikte- (Жілікте-) f. : Kesilen hayvanı, eklem yerlerinden on iki parçaya ayırmak, parçalamak.

Joq joğalt- (Жоқ жоғалт-) f. : Hayvan yitirmek.

Jıy- (Жи) f. : 1. Toplamak, yığmak. 2. Bir araya toplamak.

Juğım (Жұғым) i. : Yemeğin, yiyeceklerin ve hayvanların yediği otların besin değeri, kalori.

Jut (Жұт) i. : Kışın çok sert geçtiği yıllarda açlıktan, soğuktan hayvanların kırılması, hayvan ölümü, bulaşıcı hastalık. *krş. Aqsıyraq.*

Juta- (Жұта-) f. : (hayvan) Açlıktan, soğuktan kırılmak. 2. Sefalet çekmek, kıtlığa uğramak.

Käşek (Кәшек) i. : Hayvanların yediği ottan arta kalanı.

Kebenek (Кебенек) i. : Çobanların ayazda, yağmurda giydiği ince keçeden dikilen dış giyimi, aba, kerenek.

Kök serek (Көк серек) i. : Hayvan koruyan köpek, çoban köpeği.

Köñ tök- (Көң төк-) f. : Gübrelemek, gübre atmak.

Kürpil (Күрпіл) i. : Sağım sırasında süt kaba dökülürken çıkan ses.

Kürpilde- (Күрпілде-) f. : Hayvan sağımı sırasında süt kaba dökülürken gümp gümp diye ses çıkarmak.

Küt- (Күт-) f. : Bakmak, gütmek.

Kütim (Күтім) i. : Bakım, özen.

Kütimdilik (Күтімділік) i. : Bakımlılık.

Kütimsizdik (Күтімсіздік) i. : Bakımsızlık.

Küylilik (Күйілік) i. : Semizlik, besililik.

Küysiz kölik (Күйсіз көлік) i. : Zayıf hayvan.

Küyt (Күйт) i. : Hayvanların çiftleşme zamanı.

Küytte- (Күйтте-) f. : (hayvan) Çiftleşme arzusunu belirtmek, boğasağı gelmek.

Küzde- (Күзде-) f. : Güz aylarında, kışlağa götürene kadar hayvanları bir yerde yaymak, güzletmek.

Küzdikte- (Күздікте-) f. : Güzlekte yerleşmek.

Küzekte- (Күзекте-) f. : Güzlekte yerleşmek.

Malay (Малай) i. : Zenginlerin yanında bulunan, beden gücü ile yapılan işlerde çalışan, hayvanlara bakan ücretli hizmetçi, çalışan.

Mal ayt- (Мал айт-) d. : Hayvan kesmek, kurban etmek.

Mal bazarı (Мал базары) i. : Hayvan satılan pazar.

Maldan- (Малдан-) f. : 1. Mal sahibi olmak. 2. *tec.* Sahiplenmek, el koymak.

Maldı (Малды) sf. : Sahip olduğu hayvan sayısı bakımından zengin (kimse).

Maldı-Jandı (Малды-Жанды) sf. : Malı mülkü çoluğu çocuğu çok olan.

Maldılaw (Малдылай) sf. : Fazla malı olan, zengince.

Maldılıq (Малдылық) i. : Malı mülkü çok olma.

Maldıq (Малдық) i. : Hayvanlara has özellik, mallık.

Maljandı-Malqor-Malqumar-Malsaq (Малжанды- Малқор- Малқұмар- Малсақ) sf. : Hayvanlarının çoğalmasını isteyen (kimse)

Maljandılıq-Malqorlıq-Malsaqtıq (Малжандылық- Малқорлық- Малсақтық) i. : Hayvanlarının çoğalmasını isteme durumu.

Mal jay- (Мал жай-) d. : Ovada hayvan gütmek.

Malsız (Малсыз) sf. : Hayvanı olmayan, fakir.

Malsızdıq (Малсыздық) i. : Hayvanı olmama durumu, fakirlik.

Mal şal- (Мал шал-) f. : Hayvan kesmek, kurban etmek.

Mal şarwaşılıǵı (Мал шаруашылығы) i. : Genellikle hayvan yetiştiriciliǵiyle uğraşılan çalışma sahası.

Malşı (Малшы) i. : Çoban. *krş. Baǵuwşı, Padaşı, Sıyrşı.*

Malşı-Jalşı (Малшы-Жалшы) i: Zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, hizmetçi, uşak.

Malşılıq (Малшылық) i. : Hayvancılık.

Mayılıq (Майлылық) i. : Yaǵlılık, yaǵın bol olması.

Murındıqta- (Мұрындықта-) f. : 1. Burunluk, burunsak takmak. 2. Gem vurmak, zapt etmek.

Müşele- (Мүшеле-) f. : Hayvanın etini parçalamak, bölmek, uzuvlarına ayırmak.

Nawa (Науа) i. : Hayvanın su içmesine; yem, tuz yemesine yarayan büyük ve uzunca yemlik.

Näsil (Нәсіл) i. : 1. Irk, soy. 2. Menşe, kök.

Näsildestik (Нәсілдестік) i. : Soydaşlık, ırktaşlık.

Noqtala- (Ноқтала-) f. : Hayvanın başına yular geçirmek.

Os- (Ос-) f. : 1. Kırbaçlamak, kamçıyla yaralamak. 2. Kesilen hayvanın etini parçalamak, dilimlemek.

Osemenatör (Осеменатор) i. Rus. : Hayvanları suni yolla dölleyen kişi.

Omaş (Омаш) i. : Eski zamanlarda toprağı sürmeye yarayan ağaçtan yapılmış, öküz koşulan bir tür saban.

Omırtqala- (Омыртқала-) f. : Kesilen hayvanın omurgalarını parçalamak, bölmek.

Oqşawla- (Оқшаула-) f. : Ayırmak, uzaklaştırmak, dışlamak, soyutlamak.

Ota- (Ота-) f. : Yabani otları ayıklamak.

Otaq (Отақ) i. : 1. Yabani otlardan temizleme, ayıklama işi. 2. Ekin içindeki yabani otlar.

Otaqta- (Отақта-) f. : Ekin içindeki yabani otları temizlemek, ayıklamak.

Otaqşı (Отақшы) i. : Ekini yabani otlardan temizleyen kişi.

Otarla- (Отарла-) f. : Hayvanları gütmek, otlatmak.

Otqa qoy- (Отқа қой-) f. : Hayvanı otlamaya götürmek.

Ottıq (Оттық) i. : Hayvanlara verilecek yem ve otun koyulduğu hususi yer, ahır.

Oyıq en (Ойық ен) i. : Hayvanın iki kulağının ön ya da arka tarafının oyulmasıyla yapılan işaret, oyuk en. krş. *Qıyıq en, Tilik en.*

Ögiz arba (Өгіз арба) i. : Öküze çektirilen, kasası olan büyük araba, öküz arabası.

Ögiz soqa (Өгіз соқа) i. : Öküzün çektiği saban.

Ök (Өк) ün. : Sığır malını önüne katıp bir yere götürürken kullanılan seslenme ünlemi, oha.

Öli et (Өлі ет) sf. : Canlı vücuttaki dokuları çürüten cansız et.

Önim (Өнім) i. : Mal bakmaktan sağlanan fayda, gelir. (et, süt, yün)

Önimdik (Өнімдік) sf. : Ürünle ilgili, ürüne has.

Önimlilik (Өнімділік) i. : Verim, verimlilik.

Önimsizdik (Өнімсіздік) i. : Verimsizlik.

Örele- (Өреле-) f. : Malın ön ve arka ayaklarından birine çelme takarak sıkıca bağlamak; köstek vurmak, bukağlamak, kösteklemek.

Örgiz- (Өргіз-) sf. : Hayvanları otlatmaya çıkarmak.

Örissiz (Өріссіз) sf. : Hayvan yayılacak yer olmayan; otlaksız, yaylasız, merasız.

Ösir- (Өсір-) f. : Büyütmek, yetiştirmek.

Ösirüwşi (Өсіруші) i. : Bakıcı, yetiştirici.

Ötkelek (Өткелек) i. : Hayvanı ayrı ayrı geçirmek için ağaçtan yapılmış dar, etrafı çevrilmiş yol.

Padaşı (Падашы) i. : Hayvan bakıcısı, sığır çobanı, sığırtmaç. *krş. Bağıwşы, Malşı, Sıyrşı.*

Partiyarhattıq şarwaşılıq (Патриархаттық шаруашылық) i. : Kadim ekincilik ve hayvancılık.

Piş- (Піс-) f. : Erkek hayvanın er bezinin soyup atmak; burmak, enemek, iğdiş etmek.

Pişen (Пішен) i. : Hayvanların yemesi için biçilen ot.

Pişendeme (Пішендеме) i. : Yüzde 50-55'e kadar olan nemlilikte kurutulan ve aralıksız yapılan demir-beton ambarlarda saklanan hayvan yiyeceği, ot.

Pişenşi (Пішенші) i. : Ot biçen kişi, ot biçici.

Puşpaqta- (Пұшпақта-) f. : Hayvanların ayak derilerini bir araya getirerek dikmek.

Qama- (Қама-) f. : Hayvanları ahıra kapatmak.

Qaqpala- (Қақпала-) f. : Sürünün dağılmamasına çalışarak yere doğru sürmek, çevirmek.

Qaqrayla- (Қақпайла-) f. : Sürünün dağımamasma çalışarak bir yöne sürmek.

Qaqta- (Қақта-) f. : Hayvanın sütünü son damlasına kadar sağmak.

Qara özek şaq (Қара өзек шақ) i. : Hayvanların ve insanların yiyeceğinin çoğaldığı bahar zamanı.

Qara şarwa (Қара шаруа) i. : Çoban, uşak.

Qarın arşı- (Қарын аршы-) f. : Hayvanın içkembesini temizlemek.

Qasap (Қасап) i. : Hayvanı kesen veya perakende olarak satan kişi.

Qasaphana (Қасапхана) i. : Hayvan kesilen hususi yer; kasap, kesim evi, mezbaha, salhane.

Qasapşı (Қасапшы) i. : Hayvan kesiminde usta kişi, kasap.

Qasapşılıq (Қасапшылық) i. : Hayvan kesiminde usta olma.

Qasapta- (Қасапта-) f. : Kasaplık yapmak.

Qasaptıq (Қасаптық) sf. : Kasaplıkla ilgili.

Qayı- (Қайыр-) f. : Hayvanların yönünü değiştirmek, başka yöne sürmek.

Qaytar- (Қайтар-) f. : Sürünün yönünü değiştirmek.

Qıyıq en (Қиық ен) i. : Hayvan kulağındaki üçgen şeklinde kesilmiş en, işaret. *krş. Oyıq en, Tilik en.*

Qoñırawla- (Қоңыраула-) f. : Hayvanların boynuna zil takmak.

Qorala- (Қорала-) f. : Hayvanları ahıra kapamak.

Qoralıq (Қоралық) i. : Ahır olmaya elverişli.

Qos- (Қос-) f. : Bir nesneye ikinci bir nesneyi katmak, birleştirmek, eklemek.

Qospajem (Қоспажем) i. : Çeşitli elementler içeren maddelerin karışımından yapılan yem.

Qospaqta- (Қоспақта-) f. : İkişer ikişer, çiftler çiftler bağlamak.

Qotanda- (Қотанда-) f. : Hayvanları ahıra toplamak.

Qotañıl (Қотаншыл) i. : İyi ahır bekçiliği yapan (köpek).

Qul-Qutan (Құл-Құтан) i. : Zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, uşak, yoksul, fakir.

Qurtta- (Құртта-) f. : Kurtlanan hayvanın kurtlarını temizlemek.

Quşhana (Құшхана) i. : Hayvan kesilen yer, kasap.

Quwala- (Қуала-) f. : 1. Hayvanları önüne katıp sürmek. 2. Hayvanları ürkütüp kaçırmak.

Saban (Сабан) i. : Pulluk, saban.

Saw- (Сау-) f. : Memeli hayvanların memsini parmaklar arasında sıkarak sütünü çıkarmak, sağmak.

Sawım (Сауым) i. : Sağma vakti, sağım zamanı.

Sawın (Сауын) i. : Sağma vakti, sağım zamanı.

Sawınşı (Сауыншы) i. : Hayvan sağımıyla uğraşan meslek sahibi.

Sawınşılıq (Сауыншылық) i. : Hayvan sağımıyla meşgul olma.

Savırla- (Сауырла-) f. : 1. Kamçıyla ya da değnekle hayvanın sağrısına vurmak.

Selektsiya (Селекция) i. : Hayvan (cinsi) ve tohum ıslah işleri, hayvan ve tohum ıslah yöntemi.

Selektsiyala- (Селекцияла-) f. : (hayvan, buğday vb.) Islah etmek.

Semirt- (Семірт-) f. : Besili, yağlı hale getirmek, semirtmek.

Sıyır- (Сыыр-) f. : Sıyırmak, soymak, deriyi yüzmek.

Sırğala- (Сырғала-) f. : Hayvanın kulağına sahibini ve numarasını belli eden bir işaret takmak.

Sıyırılı (Сыырлы) sf. : Sığır sahibi olan, sığırılı.

Sıyır säske (Сыыр сәске) i. : Sığır sağılacak öğle vakti.

Sıyırsız (Сыырсыз) sf. : Sığırı olmayan, sığırsız.

Sıyırşı (Сыыршы) i. : Sığır bakan kimse, sığırıcı. *krş. Bağıwşı, Malşı, Padaşı.*

Sıyırşılıq (Сыыршылық) i. : Sığır bakma işi.

Silos (Силос) i. : Taneli tahıllı bitkileri taze dönemlerinde ufalayıp hazırlanan, hayvanın yüksek kalorili besini, silos.

Sop (Соп) ün. : Öküzü yürütmek için söylenen söz.

Soqa (Соқа) i. : Saban, kara saban, pulluk.

Soqa-Sayman (Соқа-Сайман) i. : Saban, pulluk takımı.

Soy- (Сой-) f. : Hayvanı kesip derisini elle yüzmek.

Soyğış (Сойғыш) i. : Hayvan kesip derisini yüzmede usta kasap.

Soympaz (Сойымпаз) i. : Hayvan kesmeye yatkın, hayvan kesiminde usta.

Sulu (Сұлы) i. : Hayvana yem olsun diye ekilmiş tahıl, yulaf.

Sur terisken (Сұр теріскен) i. : Hayvan yiyeceği olan pahalı bitki.

Suvar- (Суар) f. : (hayvana) Su vermek, suvarmak.

Suwat (Суат) i. : Hayvan suvaracak yer, suvat, yalak.

Sürle- (Сүрле-) f. : 1. (tuzlanmış et, balık) Tütsülemek, kurutmak. 2. Hayvan yiyeceğini tuzlayıp mayalanmak üzere toprak altına gömmek.

Sürlem (Сүрлем) i. : Bakıma götürülen, uzakta saklanan hayvan yiyeceği.

Sürlew (Сүрлеу) sf. : Tuzlanıp kurutulmuş (hayvan yemi).

Süthana (Сүтхана) i. : Sütün saklandığı yer.

Sütşi (Сүтші) i. : Süt satan, sütçü.

Süttilik (Сүттілік) i. : Sütü bol olma, sütlü olma.

Süyek-Sayaq (Сүйек-Саяқ) i. : Et artıkları.

Şabaştıq (Шабаштық) i. : Hayvancılık mesleği.

Şağılıs (Шағылыс) i. : Evcil ve yabani hayvanların döllenme zamanı.

Şal- (Шал-) f. : 1. Çelmek, çelme takmak. 2. İpi sıkıca bağlamak. 3. Kurban kesmek.

Şañbasar (Шанбасар) i. : Başka birine ait olan otlak kullanıldığında ödenen vergi.

Şara (Шара) i. : Ağaçtan yapılmış, genellikle süt sağmak için kullanılan büyük kap, tekne.

Şarwa (Шаруа) i. : Köylü, çiftçi.

- Şarwaşılıq (Шаруашылық) i.** : Ekin ve hayvan yetiştiriciliği, çiftçilik.
- Şaw (Шай) i.** : İnsanın ve hayvanın yaşlılık dönemi.
- Şelek (Шелек) i.** : Sapı olan, uzunca, demir vb. nesnelere yapılan kap, kova.
- Şırq iyir (Шырқ ийір-) d.** : Hayvanları sopayla bir yere toplamak, bir araya getirmek.
- Şoqparla- (Шоқпарла-) f.** : Topuzlamak, sopayla vurmak.
- Şoşaq (Шошақ) i.** : Ot yığıcı, lodası.
- Şöpte- (Шөпте-) f.** : (tarla, bahçe) Yabancı otlardan temizlemek.
- Şüw (Шүү) ün.** : Hayvanları yönlendirmek için kullanılan bir ünlem.
- Tabınşı (Табыншы) i.** : Büyükbaş hayvan sürüsündeki hayvanlara bakan kişi, sığır çobanı.
- Tapala- (Тапала-) f.** : Hayvanın taze derisini dövüp döndürerek tabaklamak.
- Tarttır- (Тарттыр-) f.** : Boğa, eşek, aygır gibi hayvanları kısırlaştırmak, burmak, iğdiş etmek.
- Taspala- (Таспала-) f.** : (deriyi) İnce dilimlere ayırmak.
- Teli- (Телі-) f.** : Yavrusu ölen bir hayvana başka bir yavruyu emzirmesi için yanına koşmak, alıştırmak.
- Tilik en (Тілік ен) i.** : Hayvanın iki kulağının kesilmesiyle yapılan işaret, en. *krş. Oyıq en, Qıyıq en.*
- Tezekşi (Тезекші) sf.** : Tezek toplayıcı, tezek işiyle uğraşan.
- Töl ayı (Төл айы) i.** : Hayvanların yavruladığı nisan, ağustos ayları arası.
- Töldeme (Төлдеме) i.** : Yavrulama mevsimi, yavru alma zamanı.
- Töldet- (Төлдет-) f.** : Yavrulatmak.
- Tölhana (Төлхана) i.** : Yeni doğan bir yavruya özel olarak bakmak ve beslemek üzere hazırlanmış olan yer.
- Töseniş (Төсеніш) i.** : Büyükbaş hayvanların altına serilen saman vb. şeyler.
- Tübitte- (Түбітте-) f.** : Hayvanların yumuşak tüylerini kıllarından ayırmak, ayıklamak.
- Tügelde- (Түгелде-) f.** : Bir şeyin sayımını yapmak, yoklamak.

Tülikti (Түлікті) sf. : Zengin, hali vakti yerinde.

Tünemelet- (Түнемелет-) f. : Hayvanları ahıra getirmeden otlakta, yaylada geceletmek.

Uylıqtır- (Үйлықтыр-) f. : Bir araya getirmek, toplamak.

Üyir- (Үйір-) f. : Bir araya toplamak, yığmak.

Üyirle- (Үйірле-) f. : (sürü) Kümelere ayırmak, gruplara bölmek.

Vetarinar (Ветеринар) i. : Hayvan hastalıklarıyla ilgilenen doktor, veteriner, baytar.

Veterinariya (Ветеринария) i. : Hayvan hastalıklarını araştıran ve bu hastalıkların tedavisiyle uğraşan bilim dalı, veterinerlik, baytarlık.

Zootehnik (Зоотехник) i. : Hayvan yetiştirme uzmanı, zooteknisyen.

Zootehnika (Зоотехника) i. : Hayvan yetiştirme bilimi.

2.8. Sığırın Yaşam Alanıyla İlgili Söz Varlığı

Arpabas (Арпабас) i. bot. : Hayvan yiyeceği olarak faydalanılan ot.

Awıl (Ауыл) i. : Köy.

Aydala (Айдала) i. : Issız, insan bulunmayan sahra, bozkır.

Azbar (Азбар) i. : Besi ahır.

Badal (Бадал) i. : İç içe girmiş, gür ağaçlardan oluşan ormanlık yer.

Bal quraq (Бал құрақ) i. bot. : Hayvanın sindirmesine elverişli, olgunlaşmamış yeşil ot.

Baldıraın (Балбырауын) i. bot. : Yayılda güzel yetişmiş, hayvan yiyeceği çok yıllık otu bol bitki.

Balqaş (Балқаш) i. : Hayvan yaymaya elverişli, otu bol yer.

Balqaştı (Балқашты) i. : Otu bol yer.

Batat (Батат) i. bot. : Meyvesini insanın yediği, hayvan yemi olarak faydalanılan bitki; tatlı patates.

Baydana (Байдана) i. bot. : Burçakla hemcins, tatlı, hayvan yemi olarak kullanılan besin değeri yüksek ot, taş yonca.

Baz (Баз) i. : Hayvanlar için yapılmış büyük ahır. *krş. Jaypaq qora, Qora, Qaşar, Tüneme.*

Bede (Беде) i. bot. : Hayvan yemi olarak bilinen, burçak familyasına ait çok yıllık otu bol bitki; yoncanın bir türü.

Betege (Бетеге) i. bot. : Hayvan için besleyici boz, beyaz dikenli ot.

Bıyday (Бидай) i. bot. : Buğday.

Bizbeldik (Бізбелдік) i. bot. : Koyunların haz alarak yediği kumda biten ot.

Bozqonaq (Бозқонақ) i. bot. : Çayırılık ya da hayvan için besleyici tahıl bitkisi.

Bögelek (Бөгелек) i. : Sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek, gübre sineği.

Böri (Бөрі) i. : Kurdun bir diğer adı.

Burşaq (Бұршақ) i. bot. : 1. Baklagillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi. 2. Bu bitkinin mercimeğe benzeyen ve genellikle hayvan yemi olarak kullanılan tanesi.

Buzawbas (Бұзубас) i. bot. : Kumlu yerde yetişen, büyüklüğü 5-25 cm arasında değişen hayvan için besin değeri yüksek ot, danaburnu.

Dala (Дала) i. : 1. Bozkır, step. 2. Dışarı.

Dalañ (Далаң) i. : Düz ova, ıssız yer. *krş. Jalañqıya.*

Dalañqay (Далаңқай) i. : Ova, açık alan.

Doñızöleñ (Доңызөлең) i. bot. : Çayırlarda yetişen, hayvanların yemekten hoşlandığı ot.

Ebelek (Ебелек) i. bot. : Yaprakları yenilebilen, tohumlarından da çay yapılan ispanağa benzeyen bir çeşit ot, evelek, labada.

Eşkiburşaq (Ешкібұршақ) i. bot. : Çiçeğinin rengi mavi, çok yıllık bir bitki.

Ferma (Ферма) i. Rus. : Ziraatin hayvan yetiştirilen bölümü, çiftlik.

Jaban (Жабан) i. : Kışın hayvanın durduğu dereli tepeli geniş ova.

Jalañqıya (Жалаңқия) i. : Ot bitmeyen dağlık yer. *krş. Dalañ.*

Jalmañqulaq (Жалмаңқұлақ) i. bot. : İnce yapraklı, tuzlu arazide yetişen tadı ağzı kavuran ot.

Jamanqulaq (Жаманқұлақ) i. bot. : Tuzlu arazide yetişen, hayvan yiyeceği, çalılı tuzlu ot.

Jantaq (Жантақ) i. bot. : Çölde yetişen daha çok devenin yediği dikenli bitki, devedikeni.

Japan (Жапан) i. Far. : Düz, ıssız ova.

Jap-Jalañaş (Жап-Жалаңаш) sf. : Ot bitmeyen, verimsiz (toprak).

Jayılm (Жайылым) i. : Mera, otlak, salmalık yayla.

Jayılmı (Жайылымды) sf. : Hayvanın yayılacağı otu bol, yayılımı çok.

Jayılmıdık (Жайылымдық) i. : Hayvan otlatılan otu gür, yeşillik yer.

Jayıls (Жайылым) i. : Mera, otlak, salmalık yayla.

Jaylaw (Жайлау) i. : Yayla, yaylak, otlak. *krş. Küzdew, Qıstaw.*

Jaylawlıq (Жайлаулық) sf. : Hayvan otlatmaya elverişli, hayvan bakmaya müsait (yer).

Jaуraq qora (Жайдақ қора) i. : Üstü açık, hayvan kapatmaya yarayan yer. *krş. Baz, Qora, Qaşar, Tüneme.*

Jazañ (Жазаң) i. : Açık yer, açık alan, düzlük.

Jazı (Жазы) i. : Ova, yazı.

Jazıq (Жазық) i. : Engebesiz, dümdüz yer, ova, yazı.

Jemsiz (Жемсіз) sf. : Yemsiz, yemi olmayan, otsuz.

Jem burşaq (qarbiz) (Жем бұршақ [қарбыз]) i. bot. : Hayvan yiyeceği olarak kullanılan burçak.

Jer uyıq (üyek) (Жер ұйық [үйек]) i. : Hayvan ve insan için bereketli yer.

Jılañqışör (Жылаңқышөп) i. bot. : Kıızıl kahve renkli bir yıllık ya da çok yıllık otu bol bitki.

Joñışqa (Жоңышқа) i. bot. : Baklagillerden, başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli, hayvanlara yem olarak yetiştirilen çayır bitkilerinin genel adı.

Joñışqalı (Жоңышқалы) sf. : Yoncası bol olan yer.

Joñışqalıq (Жоңышқалық) i. : Yoncalık.

Juwa (Жуа) i. bot. : Bozkırda yetişen yabani soğan.

Jülkewir (Жүлкеуір) i. bot. : Dağlık arazide yetişen, hayvanların severek yediği bir ot türü.

Kekire (Кекіре) i. bot. : Diken yapraklı, çok yıllık eğreti bir ot, peygamber çiçeği.

Kelinşekboz (Келіншекбоз) i. bot. : Kıırda yetişen, hayvan için besleyici ot.

Kene (Кене) i. : Koyun, köpek, at vb. hayvanların veya insanların derisinde asalak olarak yaşayan, bulaşıcı hastalıklara neden olan böceklerin genel adı, sakırğa.

Kerte (Керте) i. : Hayvana ot vermek için uzun ağaçları enine uzatarak yapılan etrafi çevrili ahır.

Kiyiziуik (Киізкиік) i. : Otun bir türü.

Köde (Көде) i. bot. : Bozkırda çokça yetişen kısa yapraklı, sulu tohumlu küçük ot; yulaf.

Kökpek (Көкпек) i. bot. : Alçak yerlerde yetişen, tadı acı kısa bitki; kazayağı, karapazı.

Kökrekti (Көкпекті) sf. : Karapazı ve kazayağı bol olan (yer).

Köñ (Көң) i. : Davar ya da hayvan kışlağı.

Küde (Күде) i. : Bir araya toplanmış ot yığını.

Künjara (Күнжара) i. : Yağlı tahılların yağı alındıktan sonraki hayvan yemi olarak faydalanılan artığı, posa, hayvan yemi.

Kürdek (Күрдек) i. : Yeni doğan yavrularla, zayıf hayvanlara ayrılan ahır.

Kürke (Күрке) i. : 1. Kulübe, çadır 2. Yavru hayvan ahır.

Küye (Күйе) i. : Güve.

Küzdeu (Күздеу) i. : Çobanların güz aylarında hayvanlarını güzlettiği yer, güzlek. *krş. Jaylaw, Qıstaw.*

Küzdik (Күздік) i. : Yazın yayladan döndükten sonra hayvanları güzletmeye yarayan yer, güzlek.

Maya (Мая) i. : Ot ve ekin yığını, loda.

Mayalı (Маялы) sf. : Loda, ot yığını haline getirilmiş.

Müizjarıraq (Мүйізжапырақ) i. bot. : Yaprakları budaklı, uzun ömürlü bir su bitkisi.

Opalañ (Опалаң) i. bot. : Uzun yzpraklı bir çayır otu.

Oqalaq (Оқалақ) i. : Çift kanatlılardan, kanatları büyük ve küt; at, sığır ve domuzların bacak ve kuyruk aralarında yaşayan bir tür sinek, at sineği.

Oşağan (Ошаған) i. bot. : Büyük yapraklı, yuvarlak taneli, dikenli bitki; dulavrat otu, dulkadın otu, kelotu, arktium.

Ot (От) i. : Malın yiyeceği, ot.

Otamalı (Отамалы) sf. : Yabani otlardan temizlenmesi gereken (yer, tarla).

Otar (Отар) i. : Mal güdülen otlak, yaylak.

Otaw (Отая) i. : Ot yığını.

Otsiz (Отсыз) sf. : Yayılmalık otu az, otsuz (yer).

Ottı (Отты) sf. : Otu bol, otlı.

Ottı jer (Отты жер) i. : Otlak yer.

Ottılıq (Оттылық) i. : Otu bol olma.

Oya (Оя) i. : Hayvanın otladığı yerin etrafı.

Ör (Өр) i. : Yokuş, yamaç, bayır.

Öris (Өріс) i. : Hayvanların otladığı otu bol yer, otlak.

Öristi (Өрісті) sf. : Geniş otlaklı.

Öristik (Өрістік) sf. : Otlak olmaya elverişli (yer).

Pişendik (Пішендік) i. : Otlak, mera, çayırlık.

Qamıs (Қамыс) i. bot. : Batakılık, sulu yerlerde yetişen, kuş türü gibi yaprakları olan çok yıllık bitki, kamış, saz.

Qansiygek (Қансигек) i. bot. : Dağ yamaçlarında yetişen, çiçek topluluğu başak benzeri ot.

Qaratorğay (Қараторғай) i. : Baharda uçup gelen, küçük, siyah renkli bir sığırcık türü.

Qasqır (Қасқыр) i. : Kurt.

Qasqırlıq (Қасқырлық) i. : Kurtlara has özellik.

Qaşar (Қашар) i. : Kışa mahsus hazırlanan sıcak, hayvan ahır.

Qaw (Қау) i. : Gür çıkan ot.

Qıstaw (Қыстау) i. : Hayvancılardan hayvanlarını kışlatacağı kışlık mekanları, kışlak.
krş. Jaylaw, Küzdew.

Qıstawlıq (Қыстаулық) sf. : Kışlak olabilecek, hayvan kışlatılacak yer.

Qonaqot (Қонақот) i. bot. : Pırasaya benzeyen yabani bitki.

Qonıs (Қоныс) i. : Hayvanlı köyün her yıl gittiği, konduğu yayla.

Qoqtı (Қоқты) i. : İrmak, göl kenarında hayvanlara barınak olan gür orman.

Qora (Қора) i. : Hayvanları kapatmak için tahsis edilen yer, ahır, avıl. *krş. Baz, Jaypaq qora, Qaşar, Tüneme.*

Qora-Jay (Қора-Жай) i. : Hayvan kapatmaya, ot-saman saklamaya yarayan yer, ahır, ağıl, samanlık.

Qora-Qopsı (Қора-Қопсы) i. : Hayvan kapatmaya, ot-saman saklamaya yarayan yer, ahır, ağıl, samanlık.

Qoriq (Қорық) i. : 1. Hayvancılığa elverişli otlı, sulak yer, otlak. 2. Otun olgunlaşması için bir vakit hayvanın yayılımına yasaklanmış yer, Yoncalık, çayırılık. 3. Avlanması, baltalanması vb. yasak orman.

Qoriqtıq (Қорықтық) sf. : Çayır olmaya elverişli (yer).

Qotan (Қотан) i. : Hayvanın kaldığı yer, ahır.

Qurt-Qumırsqa (Құрт-Құмырсқа) i. : Böcek, haşere.

Quraq (Құрақ) i. bot. : Su kenarlarında yetişen taze ot, yeşil kamış.

Quraqtı (Құрақты) sf. : Gür otlı, yeşili bol.

Quwray (Қурай) i. bot. : 1. Yükseklerde büyüyen ot benzeri, büyükçe bitkilerin genel adı. 2. Bu bitkilerin hayvanların yemediği sert sapı.

Sağdar (Сағдар) i. : Hayvana verilen otun sap artığı.

Saray (Сарай) i. : Ahır, samanlık.

Samaldıq (Самалдық) i. bot. : Sapı kısa, budakları çok, yaprakları sırayla yeşeren bir yıllık, ot benzeri bitki; kuzukulağı.

Sarsolma (Сарсолма) i. bot. : Hayvanların yediği bir göl bitkisi.

Sıyr burşaq (Сыыр бұршақ) i. bot. : Yapracağı büyük, sarımtırak yeşil çiçekli, burçakla hemcins bir tür bitki.

Sıyr joñışqa (Сыыр жоңышқа) i. bot. : Burçak familyasına ait olan çok yıllık bitki.

Sona (Сона) i. : Hayvanları rahatsız eden çift kanatlı kan emicilerin iri bir türü; sığırsineği, büve.

Sorgo (Сорго) i. bot. : Güneyde yetişen mısır benzeri, hayvan için besleyici yeşil ot.

Sor (Сор) i. : Tuzlak, tuzlu arazi.

Sortañ (Сортаң) sf. : Tuzlak, tuzlu arazi.

Suvattı (Суатты) sf. : Hayvan suvaracak yeri, yalağı çok.

Şabındıq (Шабындық) i. : Hayvan otlamasına uygun yer, çayırılık.

Şaşpa (Шашпа) i. : Hayvana ot, yem verilen; hayvanın yemlendirildiği yer.

Şım (Шым) i. : Çim, çimen, çimenlik.

Şıyr (Шиыр) i. : Hayvan bulunmayan, malın yayılmadığı uçsuz bucaksız yayla.

Şoñayna (Шоңайна) i. bot. : Elbiseye, hayvana yapışan dikenli bitki, dulavrat otu.

Şöl (Шөл) i. : Çöl.

Şöl bıydayıq (Шөл бидайық) i. bot. : Çöl arazide yetişen, hayvanın yiyeceği çok yıllık ot.

Şöp (Шөп) i. : Rastgele biten bitkilerin adı, ot.

Şöptesin (Шөптесін) sf. : Otu bol, otlı, otlak yer.

Şöpti (Шөпті) sf. : Otu bol, otlı, otlak yer.

Şüygin (Шүйгін) i. : Otu bol yer, mera, otlak.

Şıbm (Шыбын) i. : Sinek.

Şıbmıdı (Шыбынды) sf. : Sinekli, sineği çok olan.

Şıbmınsız (Шыбынсыз) sf. : Sineksiz.

Şıbm-Şırkey (Шыбын-Шіркей) i. : Sinek, sivrisinek vb. haşaratın genel adı.

Tal (Тал) i. : Yaş dalları olan, ince yapraklı ağaç.

Tarğaq (Тарғақ) i. bot. : Kurak yerlerde biten, hububatgillerden bir bitki.

Tarna (Тарна) i. bot. : Kök yemişi olan, hayvan yiyeceği tahıllardan iki yıllık otu bol bitki.

Taşjarğan (Тасжарған) i. bot. : Taşlık arazide büyüyen çalı, taşkıran otu.

Tawtarı (Таутары) i. bot. : Yayılan hayvanlara has yiyecek olan, çok yıllık otlı bitki.

Tebin (Тебін) i. : Hayvanların kışın kar altında kalan otları yemesi için çıkarıldıkları otlak.

Tepseñ (Тепсең) i. : Hayvan yaymaya uygun dereli tepeli ova yahut yazı bölgesi, geniş alanlı her türlü yer.

Tıtır (Тытыр) i. bot. : Boz, kahverengi topraklı bölgelerde yetişen, hayvan için besin değeri yüksek, alçak bitki.

Tıyınraq (Тыынтақ) i. bot. : Çok yıllık, burçakla hemcins hayvan yiyeceği bir bitki.

Toğay (Тоғай) i. : Çalılık, ılgın ağaçlarından oluşan orman.

Töp (Төп) i. : Şarap, bira imalinde kullanılan arpa posası, patates ve hububat posasından hazırlanan hayvana verilecek biraz koyu yem.

Tülki (Түлкі) i. : Tilki.

Tüneme (Түнеме) : Sığır ahır, hayvanın yatacağı yer. *krş. Baz, Jaypaq qora, Qaşar, Qora.*

Zerek (Зерек) i. bot. : Güney bölgelerinin dağlık alanlarında yetişen dikenli çalı; sığır üzümü.

2.9. Sığır Etinden, Sütünden Yapılan Yiyecek, İçecek ve Yemeklerle İlgili Söz Varlığı

Aq (Ақ) i. : Hayvan sütünden hazırlanan yiyecek, içecek.

As- (Ас-) f. : Kazanda et pişirmek.

Ayran (Айран) i. : Maya ile mayalanmış süt; yoğurt.

Äsip (Әсип) i. : Yeni kesilmiş hayvanın kemiksiz etine pirinç katıp, hayvanın karnına doldurularak pişirilen yemek.

İrimşik (Ірімшік) i. : Yağlı sütün kaynatılmasıyla ortaya çıkan beyazımsı, sarımsı renkli, lezzetli yiyecek; peynir.

Köje (Көже) i. : Taneli tahılların kaynatılmasıyla hazırlanan, içine etin de katıldığı çorba; Nevruz çorbası.

Köpürşik (Көпіршік) i. : Kıymıza sığır sütü katılmasıyla oluşan içecek. *krş. Qoyırtpaq.*

Lağman (Лағман) i. : Hamurun tel haline getirilip tuzlu suda eritilmesi ve sonra soğuk suda durulanması, üstüne özel olarak hazırlanmış et ve türlü sebzelerin katılmasıyla hazırlanan milli yemek.

Malta (Малта) i. : Çökelekten sıkılarak yapılmış yuvarlak kurt.

Margarin (Маргарин) i. : Sığır yağı ve bitkisel yağın karıştırılmasıyla hazırlanan yağ, margarin.

May (Май) i. : Tereyağı.

May (Май) i. : Hayvanın sütünden elde edilen besin değeri yüksek yiyecek, yağ.

Müşeli (Мүшел) i. : İçine hayvanın baş, kalça kemiği, incik benzeri bir uzvu katılan bir yemek.

Qansoqta (Қансоқта) i. : Yeni kesilen hayvanın saf kanına iç yağı, biraz et, tahıl katıp tuzlandıktan sonra bağırsağa yerleştirilerek pişirilen sucuk. *krş. Şujıq.*

Qarınbürme (Қарынбүрме) i. : Tulum içinde et, biber, soğan, vb. malzemelerle hazırlanan bir tür Kazak milli yemeği.

Qatıq (Қатық) i. : 1. Yağı alınmış süttten mayalanan ayran. 2. Süzme yoğurt.

Qaymaq (Қаймақ) i. : Sütün üzerinde oluşan yağlı tabaka, kaymak.

Qoyırtraq (Қойыртпақ) i. : Süt karıştırılmış yoğurt ya da kıymız. *krş. Köpirşik.*

Qurt (Құрт) i. : Süzölmüş yoğurttan yapılan tuzlu ve kurutulmuş yiyecek.

Qurt-May (Құрт-Май) i. : Süt ürünleri.

Quyqalaq (Құйқалақ) i. : Hayvan keserken döşün üst tarafındaki etli derisiyle birlikte kesip alınarak ateşte pişirilmesiyle yapılan yemek.

Quyqalaqta- (Құйқалақта-) f. : Ateşe katıp “quyqalaq” yapmak.

Sur et (Сұр ет) i. : Kurutulmuş sığır ya da koyun etinden yapılan bir yemek.

Süme (Сүме) i. : Yabani hayvanların ve besi hayvanlarının sütü, süt yiyecekleri.

Sür (Сұр) i. : Uzun süre saklanmak üzere tuzlanmış et.

Süt (Сүт) i. : Süt.

Şalap (Шалап) i. : Yoğurda su katılmasıyla yapılan soğuk içecek; ayran.

Şaşlıq (Шашлық) i. : Şişin ucuna saplanıp közde pişirilen et, şiş kebab.

Şujıq (Шұжық) i. : Yağlı etin tuzlanıp, doğranıp, baharatları katılarak bağırsağa doldurulmasıyla hazırlanan yiyecek, sucuk.. Kazaklarda bu yiyecek genelde at etinden yapılırsa da diğeri hayvanların etlerinden de yapılabilir. *krş. Qansoqta.*

Tuşpara (Тұшпара) i. : Açılan hamurun arasına et ve peynir katıp, hamuru büzüp suda kaynatılmasıyla yapılan yemek, mantı.

Uwızdı (Уызды) sf. : 1. Ağzı alan (süt). 2. Yağlı süt.

2.10. Sığırla İlgili Kazak Kültüründeki Adetler, Gelenekler ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı

Aqsarbas (Ақсарбас) i. : Allah rızası için kesilen hayvan, adak.

Aqsüyek (Ақсүйек) i. : Genellikle akşamleyin kemikle oynanan Kazak milli oyunlarından biri.

Apта (Апта) i. : Hayvanın memesini suyla tedavi etme batıl inancı.

Artıq (Ақтық) i. : Ölen kişinin evine yardım maksadıyla götürülen hayvan ve diğer nesnelere.

Bäsire (Бәсире) i. : Çocuğa hediye olarak verilen hayvan.

Bes jaqsı (Бес жақсы) i. : Kazak geleneklerine göre hayvan hesabıyla ödenen başlık parasının ilk bölümü. *krş. Öltiri, Qalıñ, Qalıñmal.*

Kök qasqa ayt- (Көк қасқа айт-) d. : Büyükbaş hayvan kurban edip Allah'a adamak.

Mälik kelgir (Мәлік келгір) d. : Sığırlara söylenen, "Vücuduna veba değsin." anlamındaki beddua. *krş. Qarasan kelgir, Qaratalaq tiygir.*

Müşe (Мүше) i. : Kesilen hayvanın etinin misafirlerin önemine göre paylaşılması.

Öli et (Өлі ет) sf. : Misafir gelmeden önce kesilen hayvanın eti, eski et.

Öltiri (Өлтірі) i. etnog. : Damat ya da damadın babası tarafından kayınbabaya armağan olarak gönderilen canlı hayvan. *krş. Bes jaqsı, Qalıñ, Qalıñmal.*

Qalja (Қалжа) i. : Yeni doğum yapan kadın için kesilen hayvanın eti.

Qaljala- (Қалжала-) f. : Yeni doğum yapan kadına taze et yedirmek.

Qalıñ (Қалың) i. : Gelin olacak kıza verilen para, hayvan veya armağan, kalın. *krş. Bes jaqsı, Öltiri, Qalıñmal.*

Qalıñmal (Қалыңмал) i. : Başlık olarak verilen para, eşya ve hayvan. *krş. Bes jaqsı, Öltiri, Qalıñ.*

Qansoqta (Қансоқта) sf. : Kartalı avlanması için eğitirken, yakaladığı avın etinden kartala verilen parça, yem.

Qarasan kelgir [tiygir] (Қарасан келгір [тигір]) d. : "Şarbon hastalığı değsin." anlamındaki beddua. *krş. Mälik kelgir, Qaratalaq tiygir.*

Qaratalaq tiygir (Қараталақ келгір) d. : Sığırlara söylenen “Şarbon hastalığı değsin.” anlamındaki beddua. *krş. Mâlik kelgir, Qarasan tiygir.*

Qayıp-zeket (Қайыр-Зекет) i. : Mal sayısına göre her Müslüman’dan alınan dini vergi, zekat.

Qolkeser (Қолкесер) i. : Geleneğe göre, hayvanı kesen kimseye tadımlık olarak verilen et.

Qudayı (Құдайы) i. : Allah rızası için verilen sadaka ve kesilen adak.

Qurban (Құрбан) i. : Allah rızası için kesilen hayvan, kurban, adak.

Qurban ayt (diniy) (Құрбан айт [діни]) i. : Kurban Bayramı.

Qurbandıq (Құрбандық) i. : 1. Kurban kesme geleneği. 2. Bir şey uğruna kesilen kurbanlık.

Qurbandıq ber- (Құрбандық бер-) f. : Allah yoluna kurban vermek.

Qurbandıqqa şal (qıy-) f. : Allah rızası için kurban kesmek.

Qurban şal- (Құрбан шал-) f. : Kurban kesmek.

Sadaqa şal- (Садақа шал-) f. : Allah yoluna kurban kesmek.

Serne (Серне) i. : Birkaç kişinin bir araya gelerek hayvan kesip yeme adeti.

Sıyır jılı (Сыыр жылы) i. : On iki hayvanlı Türk takviminin ikinci yılı, sığır yılı.

Soqta (Соқта) i. : Av köpeğine ya da av kuşlarına verilen et parçası.

Soyar köbeysin (Сояр көбейсін) d. : Hayvan keserken söylenen söz. *krş. Soyıs köbeysin.*

Soyıs köbeysin (Сойыс көбейсін) d. : Hayvan kesilirken söylenen “Kesimlik hayvanın çoğalsın.” anlamındaki iyi dilek. *krş. Soyar köbeysin.*

Şaşıraqtı (Шашыратқы) i. : Dişi hayvan kızıştığında, dölleme vakti geldiğinde yapılan eski batıl inanç.

Tasattıq (Тасаттық) i. : 1. Belirli bir dileğin yerine gelmesi için Allah yolunda kurban kesip, etini halka dağıtma adeti. 2. *mec.* Sadaka, kurban, adak. 3. Kuraklık zamanında halkın kurban keserek yağmur duasına çıkması.

Zeñgi Baba (Зeңғи Баба) i. mit. : Kazak folklorunda sığırların piri, koruyucusu. *krş. Seksek Ata, Şekşe, Şopanata.* (Zengi Ata, Orta Asyalı bir Yesevî şeyhidir. Asıl adının Ay Hoca olduğu nakledilir. Siyah derili oluşundan dolayı Zengi Ata diye ün kazanmıştır. Taşkent'te yaşadı. İlk eğitimini Arslan Baba'nın (Bâb) neslinden gelen babası Tâc Hoca'dan aldı. Babasının vefatından sonra Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Hakîm Ata'ya intisap etti ve halifesi oldu. Taşkent yakınlarında bir köyde çobanlık yapan Zengi Ata, Hakîm Ata'nın Hârizm'de vefatı üzerine tâziye için o bölgeye gittiğinde şeyhinin dul kalan eşi Anber Ana ile evlenmek istedi. Anber Ana önceleri buna rıza göstermediyse de Zengi Ata'nın bir kerameti üzerine kabul etti. Zengi Ata ardından Taşkent'e döndü. Rivayete göre Zengi Ata çobanlık yaparken dört gençle karşılaşmış, medrese tahsili görmüş olan bu gençlerin tasavvuf yolunda bir mürşid aradıklarını öğrenince onlara kendisine intisap edebileceklerini söylemiş, gençlerden ikisi hemen, diğeri ikisi de biraz tereddütten sonra ona intisap etmiştir. Bunlar tasavvufi eğitimlerini Zengi Ata'nın yanında tamamlayıp hilâfet alan Uzun Hasan Ata, Seyyid Ata, Sadr Ata ve Bedr Ata'dır. Zengi Ata'nın Seyyid Ata ve Sadr Ata'yı halkı İslâm'a davet etmek üzere Deştikıpçak bölgesine gönderdiği, onların irşadıyla o dönemde Altın Orda hükümdarı olan Özbek Han'ın halktan 70.000 kişiyle birlikte İslâmiyet'i kabul ettiği nakledilir. Hazînetü'l-asfiyâ gibi kaynaklarda Zengi Ata'nın 656 (1258) yılında vefat ettiği kaydedilmektedir. Özbek Han 713'te (1313) tahta geçtiğine göre Zengi Ata bu ihtidâ olayından (720/1320) çok önce vefat etmiştir. Necmeddîn-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) Zengi Ata'ya asâ ve seccade gönderdiği, bu hediyeleri tasavvuf yolunda bir süre daha çalışması gerektiği şeklinde yorumlayan Zengi Ata'nın kemale erdiğini belirtmek için asâyı kırdığı rivayet edilir. Zengi Ata'nın Ahmed Yesevî ve Hakîm Ata gibi hikmet tarzında tasavvufi şiirler söylediği anlaşılmaktadır. Ancak onun şiirlerinden sadece bir tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Taşkent'teki Bîrûnî Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nde Yesevî hikmetlerini ihtiva eden iki mecmua içinde bu hikmeti bulunmaktadır.¹¹

Rivayetlere göre Zengi Baba, Taşkent dağlarında sığır çobanlığı yapar, ailesinin geçimini çobanlıktan aldığı ücret ile sağlarmış. Sığırları kırlarda otlatırken namazlarını kılar, namazdan sonra da Kur'an-ı Kerim okur, Allah Tealâ'yı zikredermiş. Kırdan otlamaya bırakılan hayvanlar onun etrafını çevirirler, otlamayı bırakıp onu dinlerlermiş.¹²

¹¹TOSUN, Necdet, "Zengi Ata", İslam Ansiklopedisi, C.44, s.261-262, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013.

¹²OROZOBAEV, Mayrambeg, "Kırgızcadaki Pir İnananışı İle İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", Bilig, S. 59, s. 191-202, Ankara 2011.

Zengi Baba, Türk mitolojisinde hayvanları koruyan iyeler kültürünün İslamiyet'in kabulünden sonraki bir devamı niteliğindedir. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasından önce, Orta Asya Türkleri tarafından bozkırdaki hayvanları ilk evcilleştiren, bu hayvanlara ilk çobanlık yapan medeni kahraman fonksiyonuyla yüklenmiş Çoban Ata (Kazaklarda Şopan Ata) bütün hayvancılığın baş kültü konumundadır. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte bu medeni kahraman fonksiyonu, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında önemli katkıları olan çeşitli Yesevi dervişlerine aktarılmıştır. Menkıbelerde kerametleriyle bilinen Zengi Baba, mitolojik söylentilerde hayvanları evcilleştiren ve davarları otlatan çoban olarak gösterilmektedir. Hatta mitolojik görev dağılımında Zengi Baba ile Çupan Baba'ya davarların koruyuculuğu verilmiştir.¹³

¹³BAYAT, Fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi, s. 81-88 Ötüken Yayınları, İstanbul 2007

2.11. Sığır Kavramıyla Oluşturulmuş Türevler, Birleşik Yapılar ve Deyimler

Alaökpe bol- (Алаөкпе бол-) **d.** : a) Alaökpe hastalığına yakalanmak. b) Boşa zahmet çekmek.

Ala tuyaq (Ала тұяқ) **d.** : Fesat, sinsi, kurnaz.

Aq sıyraq bol- (et-) (Ақ сирақ бол- [ет-]) **d.** : Mal kırılmak, kıtlık baş göstermek, soy tükenmek.

At mayı qayt- (Ат майы қайт-) **d.** : Hayvanın parası ödenmek.

Awzın buwğan ögizdey (Аузын буған өгіздей) **d.** : Ağzını açıp tek söz söylememek.

Ayt şuw (janwar) (Айт шу [жануар]) **d.** : Hayvanı sürerken, yürütürken söylenmek.

Äwkesi tüs- (Әукеси түс-) **d.** : Keyfi kaçmak, bitkin düşmek.

Äwkesi salbıra- (Әукеси салбыра-) **d.** : Keyfi kaçmak, halsiz düşmek.

Bağar köbeysin (Бағар көбейсін) **d.** : Hayvanın başı çoğalsın, dolsun.

Buqağa janas- (Бұқаға жанас-) **d.** : Kızırgan dişi sığıra boğa göndermek.

Buqa moyın (Бұқа мойын) **sf.** : Boynu kalın, geniş.

Buqa tamaq (Бұқа тамақ) **sf.** : Boğazı sarkmış, gıdısı sallanan.

Buqatana (Бұқатана) **i.** : Aladoğanın bir türü.

Buqatartıs (Бұқатартыс) **i.** : Büyük şölenlerde iki kişinin boynuna halat bağlayıp çekiştiği, güçlerini sınıdığı milli oyun.

Buzawbalıq (Бұзаубалық) **i.** : Tatlı su levreği benzer bir balık türü.

Buzaw bas etik (Бұзау бас етік) **i.** : Yassı, küt burunlu çizme.

Buzawbas (Бұзубас) **i.** : Başı büyük, arka ayaklarıyla yeri kazan sarı renkli böcek.

Buzawbas balıq (Бұзаубас балық) **i.** : Tuzlu sularda yaşayan başı yassı bir balık türü.

Buzaw köz (Бұзау көз) **sf.** : Ölü gibi bakan, fersiz göz.

Buzawşıq (Бұзаушық) **i.** : Sakara yağ katıp kaynatılarak yapılan kara sabunun küçük parçası, artığı.

Buzaw tis (Бұзау тіс) **sf.** : Uzunca, büyük.

Buzawtis (Бұзаутиc) i. : Yassı, tüysüz deriden yapılmış ince kayıştan 8, 12, 16 belik örülen kamçı.

Buzaw tumsıq (murın) (Бұзау тұмсық [мұрын]) sf. : Biraz yassıca ve küçük burun.

Büyiri şıq- (Бүйірі шық-) d. : 1. Büsbütün doymak. 2. (hayvan) Etmek, semirmek.

Dönen şıǵar- (Дөнен шыǵар-) d. : Üç yaşını geçip dördü doldurmayan.

Erni aqqa tiy- (Erni aqqa ti-) d. : Hayvanın yavrulayınca sütünün bollaşması.

İşegi qatqanşa (tüyilgenşe) kül- (Ишегі қатқанша [түйілгенше] күл-) d. : Çok gülmek, karnı ağrıyana kadar gülmek.

İşegin tart- (Ишегин тарт-) d. : Şaşkınlıkta nefesi yutmak.

İy bol- (И бол-) d. : Uysallaşmak, sakinleşmek.

İyi jumsaq (Иі жұмсақ) d. : Hoşgörülü, uysal; gevşek.

İyi jumsar- (Иі жұмсар-) d. : Yumuşamak, yatışmak.

İyi qattı (Иі қатты) d. : Sert, katı insan.

İy qıl- (И қыл-) d. : Ezmek, horlamak.

Jambasqa saluw (Жамбасқа салу) i. : Güreş oyununda uygulanan bir taktik.

Jambası jerge tiy- (Жамбасы жерге ти-) d. : Ölen kişiyi uğurlamak, gömmek.

Jambası jerge tiymegen (Жамбасы жерге тимеген) sf. : Yenilmeyen, meşhur pehlivan.

Jarıp sal- (Жарып сал-) d. : 1. Hayvanı kesip atmak. 2. Yüzüne bakmadan dosdoğru söylemek.

Jut qurıǵınan qutıl- (Жұт құрығынан қутыл-) d. : Kışın hayvanların açlık ve soğuktan kırılmaktan kurtulması.

Mal baǵuw (Мал бағу) d. : Meşakkati büyük, zorluğu çok iş.

Müyizi qaraǵayday bol- (Мүйізі қарағайдай бол-) d. : Değeri artmak, mertebesi yükselmek.

Müyizkeser (Мүйізкесер) i. : Boynuzdan çeşitli eşyalar yaran kişiye verilen mükafat.

Müyizkök (Мүйізкөк) i. : Çift hörgüçlü dişi devenin cinsel organında olan bir hastalık.

Müyiztumsıq (Мүйізтұмсық) i. : Gergedan.

Oqalaq tiygen sıyrıday (Оқалақ тиген сиырдай) d. : Kabalık yapan, tedirgin olan.

Otı qan- (Оты қан-) d. : Doymak.

Otı qaş- (Оты қаш-) d. : Dünyanın otu azalmak.

Otın ottap, suwın iş- (Отын оттап, суын іш-) d. : Birinin yerini mekan tutmak.

Ögizay (Өгізай) i. : Büyük tatlı su levreği.

Ögiz ayañ (Өгіз аяң) d. : Çok tembel, çok yavaş yürüme.

Ögiz ayañğa bas- [sal-, kiriş-] (Өгіз аяңға басты [салды, кірісті]) d. : Çok yavaş kırkırdamak, yavaş yürümek.

Ögiz jon (Өгіз жон) sf. : Göze batan, göze çarpan (bir şey).

Ögiz olja (Өгіз олжа) d. : Bol kazanç.

Ögiz terisi talıs (Өгіз терісі талыс) sf. : Kuvvetli, sert, dayanıklı.

Ögizdey (Өгіздей) sf. : 1. Öküz gibi. 2. *mes.* Büyük, kocaman, iri.

Ögizdey bol- (Өгіздей бол-) d. : Koskocaman olmak.

Ögizdey ökir- (Өгіздей өкір-) d. : Öküz gibi böğürmek.

Ögizdey öñkiygen (Өгіздей өңкиген) sf. : Vücudu orantısız büyük, iri yapılı.

Ögizdey öñmende- (Өгіздей өңменде-) d. : Yolunun üzrindekileri kırıp dökerek, kalabalığı yararak yürümek.

Ögizdey örge süyre- (Өгіздей өрге сүйре-) d. : Bıkmadan usanmadan çalışmak.

Ögizşağala (Өгізшағала) i. : Balıkla beslenen, kuyruğu kısa gövdesi beyaz büyük kuş.

Ögizşe (Өгізше) sf. : Öküz gibi, öküze benzer.

Ögizşe ökir- (Өгізше өкір-) d. : Öküz gibi bağırarak.

Öre türegel- (Өре түрегел-) d. : Her birden ayağa kalkmak.

Örip жүр- (Өріп жүр-) d. : Karlamak, dolmak.

Qan-janın tök- (Қан-жынын төк-) d. : Azarlamak, paylamak.

Qarnı qampıy- (Қарны қампи-) d. : Karnı şişmek, doymak.

Qasqa bas (Қасқа бас) sf. : Alnında saçı olmayan kişi, kel.

Qaşağan qara sıyrdın uwızına qarat- (Қашпаған қара сиырдың уызына қарат-) d. : Boş beklenti içine sokturmak.

Qoñ bit- (jына-) (Қоң біт- [жина-]) d. : 1. Semirmek, etlenmek. 2. *мес.* Hali vakti düzelmek, iyileşmek, zenginleşmek.

Qoñ etin kesip (оуір) бер- (Қоң етін кесіп [ойып] бер-) d. : Esirgememek, fedakarlık etmek.

Qoñi tauma- (Қоңы тайма-) d. : Zayıflamamak.

Qurban bol- (et-, qıl-) (Құрбан болды [етті, қылды]) d. : Kendini feda etmek, canına kıymak.

Quw tuyaq (Қу тұяқ) d. : Acımasız, merhametsiz.

Sıyr burşaq (Сиыр бұршақ) i. : Yaprığı büyük, sarımtırak yeşil çiçekli, burçakla hemcins bir tür bitki.

Sıyr büldirgen (Сиыр бүлдірген) i. : Nemli toprakta yetişen çileğın yabani türü.

Sıyrday (Сиырдай) sf. : Kocaman, çok büyük.

Sıyr joñışqa (Сиыр жоңышқа) i. : Burçak familyasına ait olan çok yıllık bitki.

Sıyr qaraqat (Сиыр қарақат) i. : Tepesinde yemişi bulunan dikenli çalı, sarı çalı, kadıntuzluğu.

Sıyr quymşaqtan- (Сиыр құйымшақтан-) f. : Bir nesne uzağa uzanmak, ayaksız kalmak.

Sıyrquyırq (Сиырқұйрық) i. : Tepesi püsküllü uzun üflemeli çalgı.

Sıyrsilekey (Сиырсілекей) i. : Küçük çiçekli yarı açık kızıl renkli, kızıl güllerle hemcins çok yıllık bitki.

Süzegen buqaşa (buqaday) kara- (Сүзеген бұқаша [бұқадай] қара-) d. : Çaktırmadan, göz ucuyla bakmak.

Tayınşaday (Тайыншадай) sf. : Düve gibi iri, büyük.

Tel em- (Тел ем-) f. : Yoksulluk çekmemek, sıkıntı görmemek.

Tel ösken - (Тел өскен) sf. : Birlikte büyüyen, yetişen.

Tıñ tuyaq (Тың тұяқ) d. : Güçlü, kuvvetli.

Tışraq jağı jok (Тышқак лағы жоқ) d. : Maldan yoksun, tamtakır yoksul.

Tigerge tuyaq kalma- (Тігерге тұяқ қалма-) d. : Maldan yoksun kalmak.

Tirerge tuyaq qoyma- (Тігерге тұяқ қойма-) d. : Hiçbir şeyi kalmamak, her şeyini yitirmek.

Tört tülige say (Төрт түлігі сай) d. : Yediği önünde yemediği arkasında; malı mülkü çok.

Tulırqa möñire- (qara-) (Тұлыпқа мөңіреді [қара-]) d. : Aldanmak, kendini avutmak.

Tuyaq bastağan (Тұяғ бастаған) sf. : Bakır, ayak basılmamış.

Tuyaq kesti (Тұяқ кесті) sf. : Aşırı çığnenmiş (toprak).

Tuyaq qal- (Тұяқ қал-) d. : Soyu kurumak, nesli tükenmek.

Tuyağın qımıldatpa- (Тұяғын қымылдатпа-) d. : Kılını kırıldatmamak.

Tuyaq serppe- (Тұяқ серппе-) d. : Hareketsiz yatmak, deliksiz uyumak.

Tuyağın tasqa soğ- (Тұяғын тасқа соғ-) d. : Sıkıntıya uğramak.

Tuyağı ilin- (Тұяғы ілін-) d. : Bir şeyi henüz elde etmek.

Tügin tartsa, maуı şığadı (Түгін тартса, майы шығады) d. : Çok semiz hayvan ya da verimli toprak.

3. KAZAK TÜRKÇESİNDE KOYUN VE KEÇİ İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

3.1. Koyun ve Keçinin Adlandırılmasıyla İlgili Söz Varlığı

Analıq (Аналық) i. : Hayvanın döllenmiş dişisi. *krş. Urğaşı, Erkek.*

Angor (Ангор) i. : Yünü uzun lifli, eti ve yünü kaliteli cins keçi; Ankara ya da tiftik keçisi.

Añ (Аң) i. : Yabani hayvanların genel adı.

Aqtılı (Ақтылы) i. : Aynı biçimde farklı renkleri olan koyun.

Aramza (Арамза) i. : Erken doğan kuzu, oğlak, tay vb. ; haramzade.

Arqar (Арқар) i. zool. : Koyunla aynı soydan yabani av hayvanı, dağ koyunu. *krş. Muflon*

Askaniya (Аскания) i. : Yünü ince bir koyun cinsi.

Aşa tuyaq (Аша тұяқ) i. : Büyük ve küçükbaş hayvanların genel adı.

Azban (Азбан) i. : Kısırlaştırılmış olan hayvan. *krş. Bedew, Şartıq.*

Bağlan (Бағлан) i. : Semiz kuzu.

Bedew (Бедеу) sf. : Kısır (hayvan). *krş. Azban, Şartıq.*

Bedewlik (Бедеулік) i. : Kısır olma durumu.

Bordağı (Бордақы) sf. : Besiye çekilmiş hayvan, besi hayvanı.

Boydaq (Бойдақ) sf. : 1. Evlenmemiş, bekar. 2. Kısırlaştırılmış koç. 3. Döl vermeyen kısır hayvan.

Buralqı (Бұралқы) i. : Sahipsiz hayvan.

Buwdan (Будан) i. : Her türlü tohumun birbirine aşılmasıyla ortaya çıkan yeni tür; kırma, melez.

Dağalañ (Дағалаң) i. : İkiz doğan keçinin küçük olanına verilen isim.

Dübära (Дүбәра) i. Far. : İki cins tohumun melezleştirilmesi sonucu doğan yavru, kırma, melez.

Edilbay (Еділбай) i. zool. : Kuyruklu, eti ve yünü bol, vücudu iri Kazaklar'a mahsus koyun.

Egiz (Егіз) sf. : Aynı anneden ya da dişi hayvandan doğan çocuk veya döl.

Egizşil (Егізшіл) sf. : Çift çift, ikiz doğuran (koyun, keçi).

Elita (Элита) i. : Seleksiyon yoluyla elde edilen iyi cins hayvan ya da bitki.

Ene (Ене) i. : Dişi hayvan.

Erkek (Еркек) i. : Canlıların dölleyebilen cinsleri, erkek. *krş. Analıq, Urğaşı.*

Eşki (Ешкі) i. : Тоynaklı, geviş getiren küçükbaş hayvan ve bu hayvanın dişisi, keçi.
[< eçkü DLT, eçkü: Cl.]

Et jelin (Ет желін) i. : Sütü az çıkan hayvan.

Giyssar (Гиссар) i. : Kuyruklu koyunların arasındaki en iri cins.

İsek (Ісек) i. : İki yaşındaki iğdiş edilmiş koç.

Jandıq (Жандық) i. : Küçükbaş hayvan, koyun-keçi.

Janwar (Жануар) i. : 1. Tüm hayvanların genel adı. 2. Evcil hayvanlardan övgüyle bahsederken söylenen söz.

Jetek (Жетек) i. : Yedeğe alınan hayvan.

Jetekşil (Жетекшіл) sf. : Yedekte yürüyen, sahibinin peşinden giden hayvan.

Jılawıq (Жылауық) sf. : Semirmeyen, etlenmeyen (hayvan).

Jıldım (Жылдым) sf. : Uzun süreli sağılan (hayvan).

Käri-Qurtañ (Кәрі-Құртаң) i. : Zayıf, hasta, yaşlı hayvan.

Кере (Кепе) i. : Kışın erken doğan kuzu. *krş. Köbdik, Köbegen, Köpey, Körpeldes.*

Köbdik (Көбдік) i. : Erken doğmuş kuzu. *krş. Кеpe, Köbegen, Köpey, Körpeldes.*

Köbegen (Көбеген) i. : Erken doğmuş kuzu. *krş. Кеpe, Köbdik, Köpey, Körpeldes.*

Köpey (Көпей) sf. : Geç doğmuş, geri kalmış (kuzu). *krş. Кеpe, Köbdik, Köbegen, Körpeldes.*

Körpeldes (Көрпелдес) i. : Yünlü ve semiz erken doğmuş kuzu. *krş. Кеpe, Köbdik, Köbegen, Köpey.*

Küyisti mal (Күйісті мал) i. : Geviş getiren hayvan.

Laq (Лақ) i. : Keçinin yaşını doldurmamış yavrusu, oğlak. *krş. Qozı.* [< oğla.k DLT, oğla:k Cl.]

Laqtı (Лакты) sf. : Oğlağı olan, oğlaklı (keçi).

Mal (Мал) i. Ar. : Deve, sığır, at, koyun, keçi hayvanların genel adı, mal.

Mañırama (Маңырама) i. : Koyun ve keçinin ortak adlandırılması, küçükbaş hayvanlar.

Marqa (Марқа) i. : Erken doğmuş büyük kuzu, kaçık.

Mäliš (Мәліш) i. : Uzun kuyruklu bir tür koyun.

Merinos (Меринос) i. : İnce yünlü bir tür koyun.

Mondıbas (Мондыбас) sf. : Ağzından otu alınacak kadar uysal koyun.

Muflon (Муфлон) i. zool. : Dağlık, kıraç yerlerde yaşayan yabani koyun, dağ koyununun bir türü. *krş. Arqar.*

Orteke (Ортеке) i. : Dağ keçisi. *krş. Tawteke.*

Otar (Отар) i. : Hususi bakılan bir ahır koyun, sürü.

Pişpe (Пішпе) i. : İğdiş edilmiş hayvan.

Qaraköl (Қаракөл) i. zool. : Asıl yurdu Buhara' da Karakul bölgesi olan ve Kazakistan'da da yetiştirilen, yünleri uzun ve kıvrıkcık bir cins koyun.

Qaraşıl (Қарашыл) i. : Birkaç hayvandan oluşan sürü.

Qazaqı qoy (Қазақы қой) i. : Kazakistan'da bulunan, kıl yünlü, kuyruklu koyun.

Qosaq (Қосақ) i. : 1. Boyunlarından birbirine bağlanan koyun ve keçiler.
2. Boyunlarından birbirine bağlanmış hayvan.

Qoşaqaп (Қошақан) i. : 1. Koyunun körpe yavrusu, kuzu, kuzucuk. 2. Küçük çocuklara karşı sevgi ifade eden söz, kuzum.

Qoşqar (Қошқар) i. : Koç katım zamanı sürüye katılan damızlık erkek koyun, koç. *krş. Teke.* [*< koçqa.r DLT, koçqa:r Cl.*]

Qoşqarlıq (Қошқарлық) sf. : Koç olacak (hayvan).

Qoy (Қой) i. : Geviş getiren küçükbaş mal, koyun. [*< kōy DLT, ko:ñ Cl.*]

Qoy-Eşki (Қой-Ешкі) i. : Koyun ve keçi; küçükbaş hayvanların genel adı.

Qoy-Qozı (Қой-Қозы) i. : Koyun ve kuzu; koyun ve onun yavrusu.

Qozi (Қозы) i. : Koyunun yeni doğmuş yavrusu, kuzu. *krş. Laq.* [*< kozi DLT, kuzi: Cl.*]

Qozi-Laq (Қозы-Лақ) i. : Koyun ve keçinin yavrusu, kuzu-oğlak.

Qozıqa (Қозықа) i. zool. : Yabani koyun (muflon) yavrusu, dağ keçisi yavrusu.

Qulja (Құлжа) i. : Erkek dağ keçisi, teke.

Qunan qoy (Құнан қой) i. : Koyunun iki yaşını bitirip üç yaşına giren kısırlaştırılmış erkeği.

Qunanşa (Құнанша) i. : İki yaşını bitirmiş küçük hayvan. *krş. Qunan şığar.*

Qunanşa (Құнанша) sf. : İki yaşındaki gibi görünen (hayvan).

Qunan şığar (Құнан шығар) i. : İki yaşını bitirmiş hayvan. *krş. Qunanşa.*

Qutpan (Құтпан) i. : Asil, cins koyun.

Qutpan (Құтпан) i. : Damızlık safkan erkek hayvan.

Sadıra (Садыра) i. : Mal sürüsü, küçük zenginlik.

Saradja (Сараджа) i. : Yumuşak yünlü, kuyruklu koyun cinsi.

Sarıq (Сарық) i. : Uzun kuyruklu bir koyun çeşidi, herik.

Sawlıq (Саулық) i. : Üç yaşını aşmış kuzulu koyun.

Serke (Серке) i. : Beş altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi.

Serkeş (Серкеш) i. : Bir ile iki yaş arasındaki ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi, erkeç. [*< erkeç DLT, erkeç Cl.*]

Soğım (Соғым) i. : 1. Kışın kesilmek için özel olarak semirtilen hayvan. 2. Kış için özel olarak kesilen hayvan ve bu hayvanın eti, etlik.

Soğımdıq (Соғымдық) sf. : Kışın kesilmek için hazırlanmış semiz hayvan.

Sütqorektiler (Сүтқоректілер) i. : Memeliler.

Şar qoy (Шар қой) i. : Yaşlı koyun.

Şartıq (Шартық) i. : Tam olarak değil de yarı kısırlaştırılmış (erkek hayvan). *krş. Azban, Bedew.*

Şıbyıq (Шыбыжық) i. : Bir yaşını aşmış, erken doğan dişi oğlak.

Şıbiş (Шыбыш) i. : Bir iki yaş arasındaki dişi keçi; çebiç, çebiş. [< çepiş DLT, çepiş Cl.]

Şikirä (Шікірә) i. : Keçinin erkek yavrusu, erkek oğlak.

Şuw (Шу) i. : Anne hayvana göre yavrusunun babası.

Şülen (Шүлен) i. : Kıl yünlü koyun cinsi.

Taweşki (Таяешкі) i. zool. : Dağlık yerlerde yaşayan yabani keçi, dağ keçisi.

Tawlaq (Таулақ) i. : Dağ keçisi yavrusu, oğlak..

Tawteke (Таятеке) i. zool. : Yabani keçinin erkeği, erkek dağ keçisi. *krş. Orteke.*

Teke (Теке) i. : Keçinin iki yaşını aşmış koç katımına bırakılan erkeği, teke. *krş. Qoşqar.* [< teke DLT, teke: Cl.]

Tekeşik (Текешік) i. : Henüz yaşını doldurmamış teke.

Tel (Тел) sf. : Kendi anasından başka bir hayvanı emen (yavru hayvan).

Tel qozı (Тел қозы) sf. : Kendi anasıyla beraber başka bir koyunu da emen kuzu.

Toqtı (Тоқты) i. : Koyunun altı ayı aşmış yavrusu, toklu. *krş. Toqtı qoşqar, Toqtı-Torım.* [< toklı DLT, toklı: Cl.]

Toqtı qoşqar (Тоқты қошқар) i. : Henüz koç katımına katılmayan erkek toklu. *krş. Toqtı, Toqtı-Torım.*

Toqtı-Torım (Тоқты- Торым) i. : Yeterince olgunlaşmamış toklu. *krş. Toqtı, Toqtı qoşqar.*

Torım (Торым) i. : 1. Tek hörgüçlü deve yavrusu. 2. Altı aylıkla bir yaş arasındaki kuzu, toklu.

Töl (Төл) i. : Mal olarak ifade edilen at, deve, sığır, koyun, keçinin yeni doğmuş yavrusu.

Töl bası (Төл басы) i. : Hayvanın ilk doğan yavrusu; bereket.

Tört tülük (Төрт түлік) i. : At, deve, sığır, koyun, keçi gibi ahır hayvanlarının genel adı.

Tumsa (Тұмса) i. : İlk defa doğurmak üzere olan genç kadın veya hayvan.

Tusaq (Тұсақ) i. : Bir ile iki yaş arasındaki dişi koyun, şişek.

Tuwşa (Туша) i. : Bir yaşındaki dişi keçi, çebiç.

Tuyaq (Түяк) i. : *mes.* Küçükbaş hayvanlar, koyun-keçi.

Tülik (Түлік) i. : Büyük ve küçükbaş hayvanların genel adı.

Urğası (Ұрғашы) i. : Dişi (hayvanlar) *krş.* *Azban, Bedew.*

Usaq (Ұсақ) sf. : Küçükbaş hayvan.

Uwaq mal (Уақ мал) i. : Küçükbaş hayvan.

3.2. Koyun ve Keçinin Organları, Fiziksel Özellikleri, Nitelikleri ve Durumlarıyla İlgili Söz Varlığı

Ala (Ала) sf. : Ak ile başka renklerin bir arada görülmesi, benekli, alaca. *krş. Alabajaq, Alalı, Alalı-Qulalı, Ala şubar*

Alabajaq (Алабажак) sf. : Alacalı, renkli. *krş. Ala, Alalı, Alalı-Qulalı, Ala şubar.*

Alalı (Алалы) sf. : Alacalı, renkli, benekli. *krş. Ala, Alabajaq, Alalı-Qulalı, Ala şubar.*

Alalı-Qulalı (Алалы-Құлалы) sf. : Alacalı bulacalı. *krş. Ala, Alabajaq, Alalı, Ala şubar.*

Ala şubar (Ала шұбар) sf. : Alacalı, benekli. *krş. Ala, Alabajaq, Alalı, Alalı-Qulalı.*

Alqım (Алқым) i. : Hayvan ve insanların çenesinin alt tarafı, gerdan.

Aq (Ақ) sf. : Ak, beyaz.

Aqjılıq (Ақжілік) i. : Besili, semiz hayvan. *krş. Arıq-Turaq.*

Aqsaq (Ақсақ) sf. : Aksak, topal.

Aqtili-Qaralı (Ақтылы-Қаралы) sf. : Ak ve kara karışık (hayvan).

Arıq (Арық) sf. : Arık, zayıf, sıska. *krş. Qoñdı, Semiz, Şeldi.*

Arıqtaw (Арықтау) sf. : İnce, zayıf; semiz olmayan

Arıqtıq (Арықтық) i. : Sıskalık, zayıflık.

Arıq-Turaq (Арық-Тұрақ) sf. : Çok cılız, zayıf (hayvan). *krş. Aqjılıq.*

Asıl (Асыл) sf. : Asil, değerli, kıymeti, soylu.

Asıl tuqımdı (Асыл тұқымды) sf. : Eti, yünü kaliteli, bol kazanç getiren; özel, cins (hayvan).

Asıq (Асық) i. : Aşık kemiği.

Äljuwaz (Әлжуаз) sf. : 1. Çok zayıf, cılız. 2. Güçsüz, halsiz.

Äljuwazdaw (Әлжуаздау) sf. : Zayıfça, güçsüzce.

Äljuwazdıq (Әлжуаздық) i. : Zayıflık, güçsüzlük, acizlik.

Bağımsız (Бағымсыз) sf. : Bakımsız, sahipsiz, bakıcısız

Bağıwlı (Бағулы) sf. : Bakımlı, besili.

Vağuwsız (Вағусыз) sf. : Bakımsız, sahıpsız, bakıcsız.

Vağuwsız-Qağuwsız (Вағусыз-Қағусыз) sf. : Bakımsız.

Vas (Вас) i. : Baş, kafa.

Vas-Sıyraq (Вас-Сирақ) i. : Kesilen hayvanın başı ve baldırı.

Vawır (Вауыр) i. : Karaciğer.

Vawızdam (Вауыздам) i. : Hayvanların kesildiği çene altı, boyun arası yer, kesim noktası.

Bel (Бел) i. : 1. Bedenin kemer bağlanacak yeri, bel. 2. Hayvanın arkası.

Belşe (Белше) i. : Bel.

Borbay (Борбай) i. : Vücudun kalça ile diz arasındaki bölümü, but.

Bordaqlanğan (Бордақыланған) sf. : Besili, semirtilmiş.

Buğaq (Буғак) i. : Gıdık, gerdan, çene altı.

But (Бұт) i. : İnsan ve hayvanın kalça kemiğinden dize kadar olan bölümü, but.

Buwın (Буын) i. : Eklem, boğum.

Buwaz (Буаз) sf. : Karnında yavru taşıyan, doğuracak hayvan; gebe, yüklü, hamile.

Buwazdıq (Буаздық) i. : Hamilelik.

Büyrek (Бүйрек) i. : Böbrek.

Büyir (Бүйір) i. : Böğür, yan.

Dene (Дене) i. : Vücut, ten.

Dıylı (Дилы) sf. Far. : Bakımlı, besili.

Dıylı mal (Дилы мал) i. : Besili hayvan.

Eltiri (Елтірі) i. : Kesilen ya da ölen kuzu veya oğlağın dalgalı derisi.

Emşek (Емшек) i. : Dişi hayvanların süt çıkan organı, meme.

En (Ен) i. : Er bezi, erkeklik bezi, haya, taşak.

Endes (Ендес) sf. : Aynı damgalı, eni bir.

Erin (Ерін) i. : Dudak.

Et (Ет) i. : 1. Yemek için kesilen hayvanın bütün etinin parçaları. 2. İnsanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka. 3. Ten.

Etjeñ (Етжең) sf. : Şişman, semiz.

Etjeñdilew (Етжеңділеу) sf. : Şişmanca, semizce.

Etjeñdilik (Етжеңділік) i. : Şişmanlık, semizlik.

Etsiz (Етсіз) sf. : Zayıf, sıska.

Etsizdik (Етсіздік) i. : Etsizlik, zayıflık, sıskalık.

Etşeñ (Етшең) sf. : Dolgun, toplu.

Etşeñdew (Етшеңдеу) sf. : Şişmanca, etine dolgun.

Etti (Етті) sf. : Etlı, dolgun, semiz.

Ettilew (Еттілеу) sf. : Şişmanca, dolgunca.

Ettirek (Еттірек) sf. : Eti dolgun, semiz.

Iyıq (Иық) i. : Omuz.

İşek (Ишек) i. : İnsanın, hayvanın yediklerinin sindirildiği organlarından biri, bağırsak.

İşek-Qarın (Ишек-Қарын) i. : İşkembe, iç, karın, bağırsak.

İş may (Иш май) i. : Hayvanın işkembesinden sıyırarak alınan yağ, iç yağı.

İyek (Ийек) i. : Çene.

İysinşek (Исіншек) sf. : Az süt veren, sütü kesilmek üzere olan (sağılır mal) .

Jabağılı (Жабағылы) sf. : Kışın birbirine dolaşmış yapağı yünü dökülmeyen (koyun).

Jabağılı (Жабағылы) sf. : Yapağısı olan.

Jadaw (Жадау) sf. : 1. Zayıf, cılız, sıska. 2. Yorgun, bitkin.

Jal (Жал) i. : Yele.

Jalbırşaq (Жалбыршак) i. : Geviş getiren hayvanların dört gözlü olan midelerinin üçüncü gözü, kırkbayır.

Jambas (Жамбас) i. : 1. Pişirildikten sonra hürmet edilen konuklara verilen büyük ve küçükbaş hayvanların değerli bacak kemiği. 2. İnsan ve hayvanların bacağı, bacak eti.

Jamırawıq (Жамырауық) sf. : Meleyen.

Jaq (Жақ) i. : Yanak, çene kemiği.

Jas (Жас) sf. : 1. Genç, toy. 2. Körpe, daha büyümemiş. 3. Taze.

Jasıq (Жасық) i. : Yağsız, çok zayıf et.

Jaya (Жая) i. : Hayvanların iki budunun birleştiği yerdeki yağlı et.

Jalaq (Жалақ) i. : İştahlı, obur hayvan.

Jastıqtay (Жастықтай) sf. : Büyük, iri.

Jaylawlas (Жайлаулас) sf. : Yaylası bir, aynı yayladan.

Jebir (Жебір) sf. : Ne bulursa yiyen açgözlü, obur (hayvan).

Jel bas (Жел бас) sf. : Boyun eğmeyen, asi hayvan.

Jemir (Жемір) sf. : Gözüne görünen ne varsa seçmeden yiyen, obur (hayvan).

Jemraz (Жемраз) sf. : Çok yiyen, açgözlü, obur.

Jemqor (Жемқор) i. : Yemeye alışan kuş, hayvan; yemek isteme.

Jemşil (Жемшіл) sf. : Yemeyi seven, açgözlü, obur.

Jemtiktes (Жемтіктеc) sf. : Yediği bir, yemdeş.

Jelin (Желін) i. : Hayvanların memesi.

Jelindi (Желінді) sf. : Memesi büyük, sütlü.

Jelinsaba (Желінсаба) i. : Meme derisi.

Jemtik (Жемтік) i. : Murdar ölmüş hayvanın leşi.

Jete (Жете) i. : İnsanın ve hayvanın ensesi, boynu.

Jetim (Жетім) sf. : 1. Yetim, öksüz. 2. Koruyucusu, hamisi olmayan.

Jılanqaraq (Жыланқарақ) i. : Yağsız, zayıf et.

Jılbısқы (Жылбысқы) i. : 1. Olgunlaşmadan doğan hayvan yavrusunun yumuşak eti ve derisi. 2. Hayvan embriyonu, oğulcuğu.

Jıldımdıq (Жылдымдық) sf. : Çok sağılmalık.

Jılı-Jumsaq (Жылы-Жұмсақ) sf. : Hayvan etinin kemiksiz, en lezzetli yeri.

Jota (Жота) i. : İnsanın ve hayvanın arkası, sırtı.

Julu (Жұлын) i. : Omurilik.

Jumır (Жұмыр) i. : Karın, işkembe.

Jumırşaq (Жұмыршақ) i. : Geviş getiren hayvanlarda, çiğnenmiş besinin bir kez daha mide sularıyla sindirildiği, dört bölümlü midenin dördüncü bölümü, şirden.

Jn (Жн) i. : Hayvanların derisinden çıkan tüy, yn, kıl.

Jndes (Жндес) sf. : Yn kalın, yn çok.

Jndestew (Жндестей) i. : Yn kalınlık, tüylülük.

Jndestik (Жндестік) i. : Yn sık olma.

Jndi (Жнді) sf. : Yn kalın, yn uzamış.

Jndilew (Жнділей) i. : Yn kalınlık, sıklık.

Jrdek (Жрдек) sf. : Hızlı giden, yrk.

Jrdekте- (Жрдекте-) f. : Hızlanmak, sratlenmek.

Jregen (Жреген) sf. : Hızlı yürüyen, hızlı koşan (insan, hayvan).

Jyrik (Жйрік) sf. : Hızlı koşan, yrk.

Kri (Крі) sf. : 1. Yaşlı. 2. Eski, köhne.

Kelepan (Келепан) i. : Koyun kırkım zamanında koçun kuyruk tarafında, koç katım zamanı bel tarafında bırakılan yn.

Keskekti (Кескекті) sf. : Boynuna değnek bağlanmış (hayvan).

Kindik (Кіндік) i. : İnsanın ve hayvanın karnındaki i taraftaki vücut organıyla devam eden karnı, göbek.

Kbik (Кбік) i. : Hayvanın ağzının kprmesiyle ortaya çıkan salya.

Kgendew (Кгендеу) sf. : Sıra sıra dizilip “kgen” adı verilen ipe bağlanmış (kuzu-oğlak). *krş. Kgendi.*

Kgendi (Кгенді) sf. : Kgen adı verilen ipe bağlı (kuzu-oğlak). *krş. Kgendew.*

Kt (Кт) i. : 1. Arka, arka taraf. 2. İnsanın makatı, anüsü; hayvanın kalçası, sağrısı.

Kterem (Ктерем) sf. : İyice zayıflamış, kendiliğinden ayakta bile duramayan hayvan (insan).

Küpek (Күпек) i. : Erkek hayvanların cinsel organını saran deri. *krş. Uma.*

Küyisti (Күйісті) sf. : Geviş getiren.

Küysegiş (Күйсегіш) sf. : Geviş getirmeye meyilli (hayvan).

Mañday (Маңдай) i. : Alın.

Mañday jağı (Маңдай жағы) i. : Alın kemiği.

Mañırawıq (Маңырауық) sf. : Çok meleyen.

May (Май) i. : 1. İnsan ve hayvanların vücudunda bulunan, suda erimeyen, organik doğal nesne, yağ. 2. Hayvansal, bitkisel ve petrol esaslı çok çeşitli tipleri mevcut olan genel olarak yanıcı, su ile karışmayan, eterde çözünen ve akışkan olan maddeler.

Maylı (Майлы) sf. : Yağlı, semiz.

Mayılıaw (Майлылау) sf. : Yağı çokça, semizce.

Maylıraq (Майлырақ) sf. : Daha yağlı, semizce, şişmanca.

May quyrıq (Май құйрық) i. : Yumuşak, yağlı kuyruk.

Mäyek (Мәйек) i. : Geviş getiren hayvanların yavrularının karnından alınarak peynir yapmak için kullanılan nesne.

Moyn (Мойын) i. : Boyun.

Murınboq (Мұрынбоқ) i. : İnsanların ve hayvanların burnundan çıkan, biraz koyu artık, sümük.

Müşe (Мүше) i. : İnsan ya da hayvanların uzvu, azası.

Müyiz (Мүйіз) i. : Birçok toynaklı hayvanların başlarında taşıdıkları ve özellikle saldırma, savunma silahı olarak kullandıkları sert ve içi boş uzantı; boynuz.

Müyizdi (Мүйізді) sf. : Boynuzlu, boynuzu olan.

Näsildes (Нәсілдес) sf. : Aynı ırktan olan.

Näsildi (Нәсілді) sf. : Soydaş, ırkdaş.

Omıraw (Омырау) i. : 1. Göğüs, gövde. 2. *mec.* Meme.

Omırawlıq (Омыраулық) i. : Hayvanların göğüs tarafı.

Omırtqa (Омыртқа) i. : Omurga.

Oñqay (Онқай) i. : Hayvanın sağ bacağının aşık kemiği.

Otarlas (Отарлас) sf. : Bir otlakta güdülen, otlağı bir (mal).

Otar-Otar (Отар-Отар) z. : Sürü sürü, birkaç ahır.

Otşañ (Отшан) sf. : Otlamayı seven, otçul.

Otşıl (Отшыл) sf. : Otlayan, otlamayı seven.

Oyındı (Ойынды) i. : Canlı malın dış görünüşü için söylenen söz.

Ökirek (Өкірек) sf. : Bağırان, haykıran.

Ökre (Өкпе) i. : İnsanların ve hayvanların nefes alma organı, akciğer.

Ökre-Bawır (Өкпе-Бауыр) i. : Akciğer ve karaciğer.

Ökpelik (Өкпелік) i. : İnsanın ve hayvanın akciğerinin bulunduğu taraf, böğür.

Öli et (Өлі ет) sf. : Canlı vücuttaki dokuları çürüten cansız et.

Öli jün (Өлі жүн) sf. : Hayvanın dökülmeyen kışlık yünü.

Önimdi (Өнімді) sf. : Verimli.

Önimsiz (Өнімсіз) sf. : Verimsiz, verimi az.

Önimtal (Өнімтал) sf. : 1. Bol ürün veren, verimli. 2. Çabuk çoğalan.

Örbigış (Өрбігіш) sf. : Çoğalmaya müsait, gelişmeye elverişli.

Örelewli (Өрелеулі) sf. : Köstekli, bukağı takılmış.

Örissiz mal (Өріссіз мал) i. : Verimsiz hayvan.

Öristes (Өрістес) sf. : Yaylağı, otlağı bir olan.

Öristik (Өрістік) i. : Hayvanın tezek, büyük abdest çıkarır organı.

Ösindi (Өсінді) i. : İnsan ve hayvanların vücudunda çıkan ur.

Puşraq (Пұшпақ) i. : Hayvanların ayak derisi.

Qabırğa (Қабырға) i. : 1. Omurga ile göğüs kafesini bağlayan hafif kıvrık ince kemik.
2. İnsanların ve hayvanların kaburgalarının iki tarafı.

Qabırğası jadıq (Қабырғасы жабық) sf. : Semiz, besili (hayvan).

Qağanaq (Қағанақ) i. : Hayvan yavrusunun ana karnındayken içinde bulunduğu ince zar.

Qamşılar jaq (Қамшылар жақ) i. : Hayvanın sağ yanı.

Qamşı (Қамшы) i. : Erkek hayvanın cinsel organı, çubuğu.

Qan-Jin (Қан-Жын) i. : Kesilmiş hayvanların karnından çıkan ve işe yaramayan organlar.

Qaptal (Қаптал) i. : Hayvanın iki yanındaki kaburgalarının üstü, böğürü.

Qaptaldıq (Қапталдық) i. : Hayvanın yan tarafı.

Qara (Қара) sf. : Kara, siyah.

Qara töbel (Қара төбел) sf. : Alnında küçücük akı bulunan kara akıtmalı (hayvan).

Qarın (Қарын) i. : İnsanların ve hayvanların yediklerini hazmettikleri organı, mide.

Qarın-Qajaq (Қарын-Қажак) i. : İşkembe, karın.

Qasa (Қаса) i. : İnsanın ve hayvanın erkeklik organı.

Qasaptıq mal (Қасаптық мал) sf. : Kesimlik, kasaplık hayvan.

Qasqa (Қасқа) i. : Bazı hayvanların alınlarında bulunan beyaz leke, sakar, akıtma.

Qasqa tic (Қасқа тіс) i. : İnsanın ve hayvanın öndeki dört dişi.

Qayıruwsız (Қайырусыз) sf. : *mec.* Kimsesiz, sahihsiz, başıboş.

Qazan kuyruq (Қазан құйрық) sf. : Kuyruğu kazan gibi büyük (koyun).

Qıl (Қыл) i. : Kıl.

Qırırpa (Қырықпа) sf. : Kırkılmış, kesilmiş.

Qırqılpa (Қырқылпа) sf. : Kırkılmış, kesilmiş.

Qısır (Қысыр) sf. : Üreme imkanı olmayan, döl vermeyen, (insan veya hayvan); kısır.

Qıstawlas (Қыстаулас) sf. : Kışlağı bir.

Qızıl (Қызыл) i. : 1. Kızıl, kırmızı, al. 2. Attan başka hayvanlarda olan açık kahverengi renk. 3. Hayvanın eti.

Qoldaw (Қолдау) i. : Hayvanın ön ayağının (elinin) koltuğuyla bağlanan tarafı, adaleli yeri.

Qoldawlıq (Қолдаулық) i. : Hayvan ayağının adaleli yeri.

Qoltuwma (Қолтума) sf. : Evcil (hayvan).

Qoñ (Қоң) i. : 1. Hayvanın sağrı eti. 2. Hayvanın semizliği, besililiği.

Qoñdı (Қоңды) sf. : Semiz, besili, etli butlu. *krş. Arıq, Semiz, Şeldi.*

Qoñdılaw (Қоңдылау) sf. : Şişmanca, besilice, etlice.

Qoñdılıq (Қоңдылық) i. : Semizlik, etlilik.

Qoñdıq (Қоңдық) i. : Hayvanın sağrısı, kalçanın eti kalın yeri.

Qoñdıraq (Қоңдырақ) sf. : Şişmanca, besilice, etlice.

Qoñ et (Қоң ет) sf. : Sağrının kalın eti.

Qoñır (Қоңыр) sf. : 1. Kahverengi. 2. *mec.* Sade, gösterişsiz.

Qoñırawlı (Қоңыраулы) sf. : Zilli, çanlı.

Qoñı tüzüw (Қоңы түзу) sf. : Semiz, besili.

Qoralı (Қоралы) sf. : Ahır olan, ahırla donatılmış (koyun).

Qora-Qora (Қора-Қора) sf. : Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qorasız (Қорасыз) sf. : Ahır olmayan, ahırsız.

Qosaqtı (Қосақты) sf. : Bağı olan, kafa kafaya birbirine bağlanan (hayvan).

Qosraq (Қоспақ) sf. : Saf saf, katar katar, aynı hizada, yan yana duran.

Qos-Qos (Қос- Қос) sf. : Çift-çift, ikişer ikişer.

Qos-Qostap (Қос- Қостап) z. : Çifter çifter, çift olarak.

Qotandas (Қотандас) sf. : Ahırları yan yana olan, komşu.

Qotan-Qotan (Қотан-Қотан) sf. : Sürüyle, sürü sürü, pek çok.

Qozılı (Қозылы) sf. : Kuzusu olan, kuzulu.

Qulja (Құлжа) i. : Dağ keçisinin aşık kemiği.

Qurtañ (Құртаң) i. : Verem hastalığına yakalanan hayvan.

Quyqa (Құйқа) i. : 1. Kafa derisi. 2. Hayvan derisinin ütülenen kısmı.

Quyqalı (Құйқалы) sf. : Kafa derisi kalın

Quyırıq (Құйрық) i. : 1. Hayvanların vücutlarının arka tarafında yerleşen, üstünde yün, kıl çıkan uzvu, kuyruk. 2. İnsanların ve hayvanların art tarafı.

Quyıqtı (Құйрықты) sf. : 1. Kuyruğu olan, kuyruklu. 2. Kuyruğu uzun, büyük.

San (Сан) i. : Besi hayvanları ve avların arka ayağının dirseğine kadar, insan ayağının dize kadar olan bölümü; bacak, but.

Sarpay (Сарпай) i. : Dişi hayvanların cinsel organlarının etrafındaki kaslı dudak.

Sawarlıq (Сауарлық) sf. : Sağmaya yarayan, sağmal. *krş. Sawındıq.*

Sawın (Сауын) i. : Sağmal hayvan.

Sawındıq (Сауындық) sf. : Sağmaya elverişli, sağmal. *krş. Sawarlıq.*

Sawır (Сауыр) i. : Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm, sağrı.

Sawırsın (Сауырсын) i. : Kalça, sağrı.

Sawuwlı (Сауулы) sf. : Henüz sağılır olmuş hayvan.

Semirgiş (Семіргіш) sf. : Çabuk, tez şişmanlayan, semiren.

Semiz (Семіз) sf. : Semiz, şişman, tombul. *krş. Arıq, Qoñdı, Şeldi.*

Semizdew (Семіздей) sf. : Biraz şişman, semizce, balık etinde.

Semizdik (Семіздік) i. : Şişmanlık, semizlik, tombulluk.

Semizşe (Семізше) sf. : Semizce, şişmanca.

Sıbırlaq (Сыбырлақ) i. : Hayvanın et ve aşık kemiğiyle birlikte gelişen çok yağlı kemiği.

Sıyraq (Сирақ) i. : 1. İnsan ve hayvanın dizi ile topuğu arası, baldır. 2. Kesilen hayvanın ateşte pişirilen, toynağı alınmış baldırı, incik.

Silekey (Сілекей) i. : İnsanın veya hayvanın ağız boşluğundan refleks yoluyla bölünüp çıkan uzayabilir sıvı; tükürük, salya.

Soyım (Сойым) i. : Kesilecek hayvan, kesimlik.

Soyımdık (Сойымдық) sf. : Kesilmeye elverişli hayvan.

Soyıs (Сойыс) i. : Kesilecek hayvan, kesimlik.

Soyıstıq (Сойыстық) sf. : Kesilmeye elverişli hayvan.

Sögerlik (Сөгерлік) i. : Hayvan kaburgasının omurgaya bağlanan yeri.

Sötpe (Сөтпе) i. : Düşük hayvanın veya doğum vaktine ulaşamadığından anne karnı yarılıp alınan yavrunun derisi.

Sübe (Сүбе) i. : Kaburgaların bele doğru olan kısmındaki yağlı et, pirzola.

Sübeli (Сүбелі) sf. : Etili, semiz.

Sübelik (Сүбелік) i. : Hayvanın yağlı eti, yağlı tarafı.

Süzegen (Сүзеген) sf. : Süsen, boynuzlayan, tos vuran hayvan.

Süziskek (Сүзіскек) sf. : Çok süsen, tosçu (hayvan).

Şap (Шап) i. : Butların iç tarafı; iki bacak arası, arış, arış arası.

Şayamay (Шажамай) i. : Hayvanın iç yağı.

Şayır (Шайыр) i. : Hayvanın, özellikle koyunların tüylerinin altında terleme sonucu oluşan tabaka.

Şeldi (Шелді) sf. : Semiz, besili. *krş. Arıq, Qoñdı, Semiz.*

Şemirşek (Шеміршек) i. : Damarsız bağdokusu, kıkırdak.

Şoqtıq (Шоқтық) i. : Hayvanların ensesi.

Şubar (Шұбар) sf. : Benekli, alacalı, ala.

Şubarlı (Шұбарлы) sf. : Benekli, alacalı, ala.

Şubarlıq (Шұбарлық) i. : Benekli, alacalı olma.

Şubırındı (Шұбырынды) sf. : Uzayıp giden, katar katar, art arda dizilmiş olan.

Şükeyt (Шүкейт) i. : Keçinin, geyiğin küçücük aşık kemiği.

Tağı (Тағы) sf. : Yabani, vahşi.

Tarğıl (Тарғыл) sf. : Benekli, alacalı, çapar.

Tebindes (Тebіндес) sf. : Kışlık hayvan yayılımı bir, kışlık otlağı ortak.

Teñbil (Теңбіл) sf. : Alaca, alacalı, çilli.

Teri (Тері) i. : 1. İnsan ve hayvan vücudunun dış taraftaki tabakası, yüzeyi. 2. Kesilmiş hayvanın derisi, post.

Tizelik (Тизелік) i. : İnsan ve hayvanların dizi.

Toñğaq (Тоңғақ) i. : Ağız sütü emen hayvan yavrusunun dışkısı.

Töldi (Төлді) sf. : Yavrulmuş, yavrusu olan (hayvan)

Tös (Төс) i. : 1. İnsan ve hayvanların kaburgalarını birleştiren, gövdesini oluşturan uzvu, döş, göğüs. 2. Hayvanların göğüs kafesi.

Töstik (Төстік) i. : Hayvanın yağıyla ve derisiyle birlikte sıyrılıp alınan göğüs kemiği.

Tuqım (Тұқым) i. : Belirli bir hayvandan yayılan büyük ve küçükbaş hayvanların soyu, cins, kök, köken.

Tuqımdas (Тұқымдас) sf. : Aynı kökten, aynı soydan, hemcins.

Tuqımdı (Тұқымды) sf. : Soy, cins (hayvan)

Tumsıq (Тұмсық) i. : Burun, gaga.

Tuuyaq (Тұяқ) i. : At, eşek, inek gibi hayvanların ayak tırnakları; toynak.

Tuuyaqsız (Тұяқсыз) sf. : 1. Ayak tırnağı olmayan, toynaksız. 2. *mec.* Nesli tükenmiş, soyu soppu kurumuş.

Tuuyaqtı (Тұяқты) sf. : 1. Toynağı olan, toynaklı. 2. *mec.* Soyu, nesli devam eden.

Tübit (Түбіт) i. : 1. Keçi, deve vs. hayvanların kıllarının altında bulunan ince ve yumuşak yün. 2. Tiftik.

Tübitsiz (Түбітсіз) sf. : Tiftiği olmayan, tiftiğinden ayrılmış.

Tübitti (Түбітті) sf. : Yumuşak tüyleri fazla, gür.

Tük (Түк) i. : Canlıların derilerinde bulunan ince yün, kıl, tüy.

Ultabar (Ұлтабар) i. : Çiğnenmiş besinin bir kez daha mide sularıyla sindirildiği, işkembenin dördüncü bölümü, şirden (hayvan).

Uma (Ұма) i. : Damızlık hayvanın cinsel organı, erkeklik bezinin dışındaki buruşuk derisi. *krş. Küpek.*

Urğaşılıq (Ұрғашылық) i. : 1. Dişilik. 2. Kadınlık.

Uşa (Ұша) i. : Kesilen hayvanın yenilebilecek kısımlarının tümü.

Uşa (Ұша) i. : İki kalça kemiğinin üstündeki kalinetli, omurga ile pirzola kaburgalarının toplamı, sağrı.

Uwız (Уыз) i. : Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü, ağız.

Uwızday (Уыздай) sf. : Körpe, taze, çok genç.

Uwuzdaw (Уыздау) sf. : Olgunlaşmamış, ham, pişmemiş.

Uyqı (Үйқы) i. : Hayvanın içkembesinin dışını kaplayan yağına yapışık duran pürüzlü, büyük bez, pankreas.

Uyqı bezi (Үйқы безі) i. : Pankreas bezi.

Ürkek (Үркек) sf. : 1. Ürkek (hayvan).

Üyek (Үйек) i. : Hayvanların karın adalesinin bittiği yer, hayvan kesiminde karın derisini doğrama yolu.

Üyirles (Үйірлес) sf. : Aynı sürüde, kümede bulunan.

Üyirli (Үйірлі) sf. : Sürü halinde, topluca, grup grup.

Üyir-Üyir (Үйір-Үйір) sf. : Küme küme, sürü sürü.

3.3. Koyun ve Keçinin Hareketleri, Davranışları ve Fiziksel Değişimleriyle İlgili Söz Varlığı

Arıqta- (Арықта-) f. : Arıklamak, zayıflamak. *krş. Äljuwazdan-* .

Awızdan (Ауыздан-) f. : (bebek veya yeni doğmuş hayvan) Emineye alışmak, emmeye başlamak.

Аwnа- (Ауна-) f. : (hayvan) Yere yatıp yuvarlanmak, ağnamak.

Ауақтан- (Аяқтан-) f. : Yeni doğmuş körpe yavruların ayaklanması, kendiliğinden yürümeye başlaması.

Äljuwazdan- (Әлжуаздан-) f. : Zayıflamak, güçsüzleşmek. *krş. Арықта-* .

Вақıl (Бақыл) i. : Kurbağanın, tekenin çıkardığı ses.

Boşala- (Бошала-) f. : (hayvan) Doğum sancısı başladığında kuytu yer aramak, uzaklaşmak

Etey- (Етей-) i. : Semirmek, şişmanlamak, etlenmek.

Etten- (Еттен-) f. : Şişmanlamak, kilo almak, semirmek.

Іnırañ- (Ыңыран-) f. : Ağrısı canını acıttığında insanın, hayvanın inlemesi, sızlanması.

İyi- (Иі-) f. : Hayvanın sağlınadan önce sütünün memeye toplanması.

İysin- (Исін-) f. : 1. (inek, at vb. hayvanın) Sütü kesilmek. 2. Süt indirmek, vermek. 3. *mec.* Şefkat göstermek.

İyyü- (Ию-) f. : Sağmal hayvanların sütünün meme ucuna toplanması.

Jağıstır- (Жағыстыр-) f. : Annesinin sütü yetersiz olan hayvan yavrularının bir başka hayvan tarafından emzirilmesini sağlamak, alıştırmak.

Jaldan- (Жалдан-) f. : Hayvanın etlenip yağlanması, semirmesi.

Jamıra- (Жамыра-) f. : Meleşmek. *krş. Маһıра-, Mekiren-* .

Jamıra- (Жамырау) f. : Koyun ve keçi yavrularının otlamaktan dönerken meleyerek gelip annelerini bulmaları

Janas- (Жанас-) f. : Hayvan yavrusunun bağlı duran annesini emmesi.

Jarı- (Жары-) f. : (hayvanlar) Anne sütüne doymak.

Jayı- (Жайыл-) f. : Yayılmak, otlamak. *krş. Otta-* .

Jelinde- (Желінде-) f. : Hamile hayvanın doğurmadan önce süt bezlerinin dolması.

Jemdel- (Жемдел-) f. : Beslenmek, yemlenmek.

Jemqorlan- (Жемқорлан-) f. : Yemek yemekten hoşlanmak, iştahlı ve gürültülü biçimde yemek yemek.

Jemsire- (Жемсіре-) f. : Yem aramak, canı yem istemek.

Jemsire- (Жемсіре-) f. : Yem aramak, canı yem istemek.

Jeri- (Жері-) f. : (hayvan) Yavrularını emzirmekten kaçmak

Jerigiş (Жерігіш) i. : Hayvanın yavrusundan bezmesi, kaçması.

Jimyt- (Жымит-) i. : Hayvanın kulağının içe doğru kıvrılması.

Jortıwıl (Жортуыл) i. : *мес.* Hayvanların yiyecek araması.

Jortıwılda- (Жортуылда) f. : *мес.* Hayvanların koşuşturması, dolaşması.

Kökjelik (Көкжелік) i. : Bahar aylarında hayvanların tüylerinin dökülmesi.

Küyek al- (Күйек ал-) f. : Koyunu döllemek, tohumlamak.

Küyek astı bol- (Күйек асты бол-) d. : (koyun) Mevsimi gelmeden çiftleşmek.

Küyekke tüs- (Күйекке түс-) d. : Koyunun döllenmesi, çiftleşmesi.

Küyis (Күйіс) i. : Geviş getirme.

Küyis қауыр- (Күйіс қайыр-) f. : Hayvanın yediği yemin tekrardan çiğneyip sürekli sindirmesi, geviş getirme.

Küyiste- (Күйісте-) f. : Geviş getirme.

Küyle- (Күйле-) f. : (dişi hayvan) Çiftleşme arzusu duymak, kızışmak, boğasamak.

Küyse- (Күйсе-) f. : Geviş getirmek.

Küyti kel- (Күйті кел-) f. : (hayvan) Çiftleşme zamanı gelmek.

Laqta- (Лақта-) f. : (keçi) Yavrulamak. *krş. Qoyla- , Qozıla-* .

Maljañda- (Малжаңда-) f. : 1. Çiğnemek 2. Geviş getirmek.

Maltı- (Малты-) f. : (insan ve hayvan) Suda yüzmek.

Mamır- (Мамыр-) f. : (insan ve hayvan) Yaşlılık sebebiyle iş yapamaz hale gelmek, elden ayaktan düşmek.

Mañıra- (Маңыра-) f. : (koyun, keçi) Melemek. *krş. Jamıra-, Mekiren-* .

May bas- (Май бас-) d. : Şişmanlamak, kilo almak.

Mekiren- (Мекірен-) f. : (koyun, keçi) Yavrusuna şefkat gösterirken, onu yanına çağırırken melemesi. *krş. Jamıra-, Mekiren-* .

Müyzde- (Мүйізде-) f. : Boynuzlamak, süsmek, tos vurmak.

Otıq- (Отық-) f. : Otçul hayvan yavrularının ot yemeye başlaması.

Otta- (Отта-) f. : (hayvan) Yayılmak, otlamak. *krş. Jayıl-* .

Ottan qal- (Оттан қал-) f. : Ot yememek, yayılmamak.

Önir-Öc- (Өніп-Өс-) f. : 1. Artmak, çoğalmak. 2. *mec.* Gelişmek, ilerlemek. 3. (aile fertleri) Artmak, çoğalmak.

Ör- (Өр-) f. : (hayvanlar) Otlığa çıkmak, yayılmak, otlamak.

Örbi- (Өрбі-) f. : Çoğalmak, üremek, ilerlemek, gelişmek.

Öriste- (Өрісте-) f. : Yayılmak, otlamak.

Ös- (Өс-) f. : 1. (saç, sakal) Uzamak. 2. Büyüme, olgunlaşmak. 3. Artmak, çoğalmak.

Pis- (Пис-) f. : *mec.* Hayvanın semirmesi, etlenmesi.

Qasqır tart- (Қасқыр тарт) d. : Hayvanı kurdun ısırması, dalaması.

Qasqır şar- (тіу-) (Қасқыр шап-[ти]) d. : Hayvana kurt değmesi, saldırması.

Qaş- (Қаш-) f. : Koyun, keçi ve sığırların çiftleşmesi.

Qojıra- (Қожыра-) f. : Hayvanın sütü kesilmek, azalmak, kurumak.

Qolğa (qolına) qara- (Қолға [қолына] қара-) f. : (hayvan) Yayılmaya gitmemek, ahırda olmak.

Qoñ al- (алма-) (Қоң ал- [алма-]) f. : Semirmek, etlenmek.

Qoñay- (Қоңай-) f. : Etlenmek, semirmek. *krş. Qoñay-, Semir-* .

Qoñdan- (Қоңдан-) f. : Etlenmek, semirmek. *krş. Qoñdan-, Semir-* .

Qoralan- (Қоралан-) f. : Yığılmak, toplanmak.

Qoyla (Қойла-) f. : Kuzulamak. *krş. Laqta-, Qozıla-* .

Qozıla- (Қозыла-) f. : Kuzulamak. *krş. Laqta-, Qoyla-* .

Qumalaqta- (Құмалақта-) f. : (koyun, keçi) Dışkılamak.

Quyriqtan- (Құйрықтан-) f. : (koyun, kuzu) Kuyruk bağlamak, semirmek.

Qorqıra- (Қорқыра-) f. : (kesilen boğaz) Hırıldamak.

Qozda- (Қозда-) f. : Koyunun kuzu doğurması, kuzulamak.

Sekir- (Секір) f. : Bir yerden başka bişr yere atlamak, sıçramak.

Semir- (Семір-) f. : Semirmek, şişmanlamak. *krş. Qoñay-, Qoñdan-* .

Suwatta- (Суатта-) f. : (hayvan) Suvattan su içmek.

Sübelen- (Сүбелен-) f. : (kaburga) Yağ bağlamak.

Sütey- (Сүтей-) f. : Hayvanın memesinin sütle dolması, sütün çok çıkması.

Süz- (Сүз) f. : (boynuzlu hayvan) Boynuzlamak, süsmek, tos vurmak.

Süzis- (Сүзіс-) f. : Toslaşmak.

Şağılıs- (Шағылыс-) f. : Döllenmek, aşılanmak.

Şayırla- (Шайырла-) f. : Hayvanın etlenmesi, semirmesi, şişmanlaması.

Şal- (Шал) f. : Hayvanın otun tepesini yolması, otlanması.

Şap- (Шап-) f. : Dörtnala, dolu dizgin gitmek.

Şıbında- (Шыбында-) f. : (hayvan) Üstüne konan sineği kovalamak.

Şuba- (Шұба-) f. : Ardı sıra gitmek, katar katar gitmek.

Şubaqta- (Шұбақта-) f. : Ardı sıra gitmek, katar katar gitmek.

Şubarla- (Шұбарла-) f. : Benekli, alacalı olmak.

Şubarlan- (Шұбарлан-) f. : Alacalı, bulacalı görünmek.

Şubır- (Шұбыр-) f. : 1. Ard arda gelmek, katar olmak. 2. (ter, salya) Akmak.

Şüyginde- (Шүйгінде-) f. : Otlamak, yayılmak.

Tamakta- (Тамақта-) f. : Kurdun koyun, keçi ve diğer avlarını boğazından yakalayarak öldürmesi.

Tар- (Тар-) **f.** : Doğurmak, yavrulamak.

Tarğıldan- (Тарғылдан-) **f.** : Benekli, alacalı olmak.

Tарпы- (Тарпы-) **f.** : Hayvanın arka ayaklarıyla yere ya da başka bir nesneye vurması; tepmek, çifte atmak.

Tältirekte- (Тәлтiректе-) **f.** : Sendelemek, yalpalamak.

Tebinde- (Тебiнде-) **f.** : (hayvan) Kar altındaki otları ayaklarıyla açarak yemek.

Tebis- (Тебiс-) **f.** : Birbirini tepmek, tepişmek.

Teñbilden- (Теңбiлден-) **f.** : Alacalanmak, alacalı bulacalı hale gelmek, çillenmek.

Тер- (Тер-) **f.** : (hayvan) Çifte atmak, tepmek, tekme atmak.

Теркі (Теркi) **i.** : Tepik, çifte, tekme.

Теркiле- (Теркiле-) **f.** : Tekmelemek, tekme atmak.

Tezekte- (Тезекте-) **f.** : Tezek bırakmak, atmak.

Toқта- (Тоқта-) **f.** : 1. Durmak, duraklamak. 2. Bir yerde kalmak, konaklamak.
3. (hayvanlarda cinsel istek) Durmak, bitmek.

Tölde- (Төлде-) **f.** : (hayvan) Yavrulamak, doğurmak.

Tös tabandap jat- (Төс табандап жат-) **d.** : (hayvan) Karnı üzerine yatmak.

Tuw- (Ту-) **f.** : 1. Doğmak 2. Doğurmak

Tülikten- (Түлiктен) **f.** : Belirli bir mal (at, deve, sığır, koyun-keçi) türünün çoğalması, artması.

Uwızdıq (Уыздық) **i.** : Ağız sütüne doyma.

Uylıq- (Үйлық-) **f.** : Bir araya gelmek, toplanmak.

Ürik- (Үрiк-) **f.** : 1. Hayvanın bir şeyden korkup kaçması, ürkmek. 2. *mec.* Korkmak, ödü kopmak.

3.4. Koyun ve Keçiden Üretilen ve ya Kullanılan Nesnelere İlgili Söz Varlığı

Baytaba (Байтаба) i. : Deve ya da koyun yününden dokunmuş yün çorap, dolak

Bılğarı (Былғары) i. : Tabaklanmış deri.

Bilem (Білем) i. : Dilimlenerek kesilen koyunun kuyruk yağı.

Böstek (Бөстек) i. : Yünün üstüne bağlayıp, koyun, keçi vb. hayvanların derisinden yapılan küçük döşek veya minder. *krş. Köpşik.*

Burşaq (Бұршақ) i. : Küçükbaş hayvanları boyunlarından bağlamaya yarayan urgana dizilen, kuzu-oğlağı boynundan bağlanan, ucu düğümlenmiş iki üç karış kadar kayış ip.

Eltiri (Елтірі) sf. : Kuzu derisinden yapılmış olan.

Gematogen (Гематоген) i. : Hayvan kanından özel olarak hazırlanan gri kırmızı renkli sıvı ilaç.

İşek jip (Ішек жіп) i. : Küçükbaş hayvanın tuzlu bağırsağından hazırlanan, her türlü yarayı dikmek için kullanılan ip.

İşek tüyilüw (Ішек түйілу) i. : Hayvanın içkembesinden, sinir kirişinden eğirilen, dombıraya takıldığında ses çıkaran tel.

İşik (Ішік) i. : İçi hayvan derisinden, dışı ise kumaştan yapılan bir tür dış giyim.

İyle (Іле-) f. : Hayvan derisini, faydalanmak için, yoğurt ve unun karışımından elde edilen maddeyle yedirerek ovalayıp yumuşatmak; deriyi tabaklamak.

Jabağı (Жабағы) i. : Koyun ve devenin baharda kırılan yünü.

İyindi (Иінді) i. : Sağılan hayvanların son ve koyu sütü; ikinci kez yavrusunu emdirmek için sağılması.

Jarğaq (Жарғақ) i. : 1. Yünü tamtakır edilip atıldıktan sonra tabaklanıp süslenen deri.
2. Hamuru tabaklayarak ya da dürerek yünü kırılan ince keçi derisi.

Jeletke (Желетке) i. : Koyun derisi veya kumaştan dikilen yensiz sıcak tutan yün yelek.

Julma (Жұлма) i. : Koyun derisinden yolunarak alınan ölü yün.

Jumır (Жұмыр) i. : Hayvan içkembesinden yapılan ve su koymaya yarayan kap. *krş. Mes, Şanaş, Torsıq.*

Kiyiz (Киіз) i. : Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş.

Kök sawır etik (Көк сауыр етік) i. : Sağrı derisiyle bezenip mavi renge boyanan tabaklanmış deriden dizilen konçlu ayak giyimi. *krş. Közel.*

Körşik (Көпшік) i. : İçine yün, kuş tüyü vb. şeyler doldurularak dikilen, nakışlanan minder. *krş. Böstek.*

Közel (Көзел) i. : Keçi derisinden yapılmış, üzerine ayakkabı giyilen, kısa konçlu hafif ve yumuşak bir tür ayakkabı, mest. *krş. Kök sawır etik.*

Küderi (Күдери) i. : 1. Genellikle geyik ya da keçi derisinden yapılmış, yumuşak ve mat meşin, güderi. 2. Bu meşinden yapılmış olan.

Mes (Мес) i. : Keçinin deliksiz derisinden yapılmış, içine kıymız, ayran koyulan kap. *krş. Jumır, Şanaş, Torsıq.*

Müyiz şaqşa (Мүйіз шақша) i. : Boynuzdan yapılmış tütün tabakası.

Müyizdi (Мүйізді) sf. : Boynuzdan yapılmış olan.

Noqtala- (Ноқтала-) f. : Hayvanın başına yular geçirmek.

Pergament (Пергамент) i. : Önceleri kağıt yerine kullanılan taze hayvan derisi, yaprak.

Qayıs (Қайыс) i. : Eğer takımlarını yapmakta kullanılan özel işlenmiş hayvan derisi, kayış.

Qaraköl (Қаракөл) i. : Karaköl denen Kazaklara has koyun cinsinin yavrusunun değerli, kıvrıkcık derisi.

Qarın (Қарын) i. : Yağ muhafaza etme kabı olarak kullanılan inek ya da koyun karnı (işkembesi), tulum.

Qarındağan (Қарындаған) sf. : Tuluma doldurulmuş, tulumlanmış.

Qıy (Қи) i. : Hayvanın ahırda toynağıyla bastığı pisliği, tezek.

Qıymay (Қимай) i. : Hayvanın kalınbağırsağından yapılan tıbbi amaçlarla kullanılan yağ.

Qumalaq (Құмалақ) i. : Koyun, keçi gibi hayvanların gübresi.

Qundaq (Құндақ) i. : Yeni doğmuş bebeği beşiğe koyana kadar sıkıca sarıp sarmalamak için deve veya koyun yününden yapılan bez.

Qurayış (Құрайыш) i. : Koyun postundan yapılmış Türkmen şapkası.

Sañ (Саң) i. : Özenle yüzülen, bıçak değmemiş hayvan derisi.

Sarıyuan (Сапиян) i. : Keçi derisinin tabaklanması, boyanıp cilalanmasıyla üretilen deri, sahtiyan.

Sarsuw (Сарсу) i. : Hayvanların kanlarından alınıp, bulaşıcı hastalıklara karşı kullanılan sıvı, serum.

Sawır (Сауыр) i. : Hayvanın sağrı kısmından işlenerek elde edilen kalın deri.

Şalbar (Шалбар) i. : Bacağa giyilen koyun ya da keçi derisinden yapılmış dış giyim, pantolon, şalvar.

Şanaş (Шанаш)-Şanaq (Шанақ) i. : Keçi derisinden yapılan ve içine ayran, kımız vb. konulan tulum. *krş. Jumır, Mes, Torsıq.*

Şiydem (Шидем) i. : Yünden yapılmış kalın giysi, bir tür kaftan.

Şümek (Шүмек) i. : Beşikte bebeğin idrarının boşalması için kullanılan, koyun aşığından yapılmış boruya benzer kemik alet, sümek.

Taspa (Таспа) i. : İşlenmiş, tüysüz deriden dilimlenmiş ince kayış .

Tezek (Тезек) i. : Yakacak olarak kullanılan hayvanın dışkısı.

Teri-Tersek (Тері-Терсек) i. : Küçük büyük hayvan derisi, ufak tefek eşya hammeddesi.

Terlik (Терлік) i. : Koyun yününden (yapağıdan) yapılan ter emici keçetüründe bir örtü, ter emici örtü.

Ton (Тон) i. : Tabaklanmış koyun derisinin yünün içine karıştırılmasıyla dikilen sıcak tutan bir dış giyim, kürk. *krş. Tulıp.*

Torsıq (Торсық) i. : İşlenmiş deriden yapılan ve içine içecek konulan kap, matara. *krş. Jumır, Mes, Şanaş.*

Tulıp (Тұлып) i. : Besi hayvanları ya da av hayvanlarının derisinden dikilen dış giyim, kürk. *krş. Ton.*

Tuwlac (Тулақ) i. : Üzerinde yün çırpmaq ya da oturmaq için kullanılan kurutulmuş, hayvan postu.

Ulpan (Ўлпан) i. : Yumuşak yünlü vahşi hayvan derisi, işlenmemiş kuzu derisi, kulun ve buzağı derileri benzeri post.

Zamşı (Замшы) i. : Genellikle geyik ya da keçi derisinden yapılmış yumuşak ve mat deri, bu deriden yapılmış meşin, güderi.

3.5. Koyun ve Keçi İçin Kullanılan Aletlerle İlgili Söz Varlığı

Arqan (Арқан) i. : Bir nesneyi sarıp bağlamak ya da hayvanları yaymaya götürmek için kullanılan sağlam, uzun ip; halat, urgan. *krş. Kögen, Şılbır.*

Astaw (Астау) i. : Hayvana yiyecek ve su vermek için kullanılan yemlik.

Avtosat (Автосуат) i. Rus. : Hayvanı otomatik yolla suvaran yalak, yemlik.

Balta (Балта) i. : Balta.

Batırmalı qondırğı (Батырмалы қондырғы) i. : Koyunu akarsudan geçirmeye yarayan tesisat.

Dere (Дере) i. : Hayvan suvarılan yalağın altına koyulan dört kazık destekli mekanizma.

Dinametr (Динаметр) i. : Hayvan yününün dayanıklılığını, esnekliğini belirleyen alet.

İmek (Ілмек) i. : Hayvana, kuşa bağlanan bağın, tuzağın düğümlenen ucu.

İy (И) i. : Hayvan derisini tabaklamak için yoğurt ve unun karışımından elde edilen madde.

Jelinqar (Желінқар) i. : Yavruları emmesin diye sağmal hayvanların mememsine bağlanan torba. *krş. Murındıq.*

Jip-Şüw (Жіп-Шу) i. : Keçe eve, hayvan bağlamaya; odun, su taşımaya gerekli bağcıkların elle tutulan ucu.

Kögen (Көген) i. : Koyun, kuzu, keçi, oğlakları boynundan bağlamak için özel olarak yapılan ip. (Bu ip silsilesi tayları kazığa bağlamak için kullanılan halata eklenip bağlanan bir ucu ilmekli, bir ucu düğümlü iplerden oluşur.) *krş. Arqan, Şılbır.*

Kögenşe (Көгенше) i. : Kuzu ve oğlakları bağlamak için özel hazırlanan ip dizisinin küçüğü.

Kiyiz (Киіз) i. : Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaştan yapılan her türlü nesne, mal.

Küyek (Күйек) i. : Koyunu mevsimsiz çiftleştirmemek için koçun beline bağlanan özel keçe.

Murındıq (Мұрындық): Hayvan yavrusunun anasından süt emmesini önlemek için burnuna geçirilen demir halka, burunsak, burunluk. *krş. Jelinqar.*

Nawa (Науа) i. : Hayvanın su içmesine; yem, tuz yemesine yarayan büyük ve uzunca yemlik.

Noqta (Ноқта) i. : Hayvanın başına geçirilen, ağızlığı olmayan dizgin benzeri alet, yular.

Olaq (Олақ) i. : Koyunun kulak ucunun ön tarafından çapraz geçirilen damga.

Rışaq (Пышақ) i. : Hayvan kesmeye ve yüzmeye, herhangi bir şeyi kesmeye yarayan, yüzü sivri sapı olan alet; bıçak.

Qırıqtıq (Қырықтық) i. : Koyun ve keçileri kırmakta kullanılan makas, kırkım.

Qol qırıqtıq (Қол қырықтық) i. : Hayvanın yününü elle kırkıran makas.

Qoñıraw (Қоңырау) i. : Zil, çan, kampana.

Qoytutqı (Қойтұтқы) i. : Koyunu ayağından yakalamak için kullanılan bir çoban aleti.

Qurttawış (Құрттауыш) i. : Hayvanların içinde türeyen kurtları temizlemek için kullanılan alet.

Sapsalğı (Сапсалғы) i. : Erkek hayvanı iğdiş ederken kısırmak için özel yapılmış kısıkaç.

Sırğa (Сырға) i. : Hayvanın kulağına takılan bir tenekeyle sahibini ve numarasını belirten bir işaret.

Solaq (Солақ) i. : Koyunun kulağından arkasını oyarak takılan işaret, en.

Şāñgek (Шәңгек) i. : Hayvanı kestikten sonra asmak için kullanılan çengel askı.

Şıbrtqı (Шыбыртқы) i. : Hayvanları sürerken kullanılan uzun değnek, kamçı.

Şılbr (Шылбыр) i. : Bir yere bağlamak veya çekip götürmek için hayvanın başlığına ya da tasmaına bağlanan ip, yular. *krş. Arqan, Kögen.*

Şırıldawıq (Шырылдауық) i. : Besi hayvanlarını, yabani hayvanları ve kuşları ürkütmek için sacdan yapılmış, ağacın tepesine asılan cıvıldaayan nesne.

Şoqpar (Шоқпар) i. : Çomak, sopa, topuz.

Tulp (Тұлып) i. : Yeni doğmuş yavrusu ölen dişi hayvanı aldatmak için içine ot, saman tıklan her tarafı kapalı deri.

Zeyir (Зейір) i. : Koyunun burnuna geçirilen nakışlı halka.

Zırıldawıq (Зырылдауық) і. : Sinyal vermek için, hayvanları ürkütmek için kullanılan alet.

3.6. Koyun ve Keçi Hastalıklarıyla İlgili Söz Varlığı

Alaň (Алаң) i. vet. : Koyunlarda görülen şarbon hastalığının bir türü.

Alaқurt (Алақұрт) i. : Hayvan kanını emerek beslenen bir tür böcek.

Aqqatba (Аққатпа) i. : Koyunun içkembesinin dördüncü bölümünde (şirden) yaşayan bir tür kurtçuk.

Aqqulaq (Аққұлақ) i. : Koyun ve keçi derisinde görülen yara, uyuz.

Awsıl (Аусыл) i. vet. : Büyük ve küçükbaş hayvanlarda, genellikle de sığırlarda, görülen bulaşıcı bir hastalık.

Ayırbaqay (Айырбақай) i. : Hayvanın ayak parmakları arasında çıkan yara. *krş. Baqayqurt.*

Ayırma (Айырма) i. vet. : Koyunun ayak tırnaklarında olan bir hastalık.

Aynalma (Айналма) i. vet. : Hayvanın beyninin zarar görmesinden kaynaklanan bir hastalık. *krş. Delbe, Tentek.*

Baqayqurt (Бақайқұрт) i. vet. : Koyunların tırnakları arasında oluşan bulaşıcı bir hastalık. *krş. Ayırbaqay.*

Bälik (Бәдік) i. : İnsanda ve hayvanda görülen sindirim sistemi hastalığı.

Boғmola (Боғмола) i. vet. : Zehirli mantarlar yüzünden oluşan hayvan hastalığı.

Bozökpe (Бозөкпе) i. vet. : Koyunlarda görülen bir hastalık. *krş. Ökpequrt, Qaraökpe.*

Börtpe (Бөртпе) - Börtken (Бөрткен) i. : İnsanda ve hayvanda görülen bulaşıcı bir hastalık, sivilce.

Brutsellez (Бруцеллез) i. vet. : İnsanda ve hayvanda görülen sancımalı sarı humma, bruselöz, brusella.

Buzawtaz (Бұзауғаз) i. vet. : Bütün büyük ve küçükbaş hayvanlarda görülen bulaşıcı bir hastalık.

Büyenqurt (Бүйеһқұрт) i. : Hayvan hastalığı.

Delbe (Делбе) i. vet. : Hayvanın beynine kurtların musallat olması sonucu görülen bulaşıcı bir hayvan hastalığı; deli dana. *krş. Aynalma, Tentek.*

İşekqurt (Ишеккұрт) i. vet. : Otlamanın ve suyun fayda ettiği hayvan hastalığı, bağırsak kurdu. *krş. Jılanqurt, Jumır qurt.*

İşek tayaqşası (Ишек таяқшасы) i. : Hayvanın bağırsağında yerleşmiş, kimi zaman çeşitli hastalıklara sebep olan mikrop benzeri bakteriler, bağırsak bakterileri.

İşek tüyilüw (Ишек түйілу) i. : Hayvanda ve insanda görülen bağırsak düğümlenmesi hastalığı.

Jalqayaqta- (Жалқаяқта-) f. : (vücut) İltihaplanmak, irin toplamak.

Jalqayaqtan- (Жалқаяқтан-) f. : İrin toplamak, iltihaplanmak.

Jarğış (Жарғыш) i. vet. : Koyunun kendiliğinden karnının yarılıp ölmesine sebep olan hastalığının adı.

Jebir (Жебір) i. vet. : Hayvanlarda yetersiz beslenme sebebiyle ortaya çıkan bir hastalık türü.

Jelinsaw (Желінсау) i. vet. : Genellikle koyunlarda görülen bir meme hastalığı.

Jıbırlaq (Жыбырлақ) i. vet. : Koyunlarda görülen bir hastalık; bağırsak kurdu.

Jılanqurt (Жыланқұрт) i. : İnsan ve hayvanın bağırsağında olan kurt, bağırsak solucanı. *krş. İşekqurt, Jumır qurt.*

Julınqurt (Жұлынқұрт) i. : Omurilik hastalığı.

Jumır qurt (Жұмыр құрт) i. : İnsanların ve hayvanların midesinde bulunan kurt.

Kebenek (Кебенек) i. vet. : Keçilerde görülen bulaşıcı bir hastalık.

Kebenekte- (Кебенекте-) f. : (keçi) “Kebenek” adı verilen hastalığa yakalanmak.

Keñsirek qurt (Кеңсірік құрт) i. vet. : Koyunlarda görülen bir hastalık.

Kömeу qurt (Көмей құрт) i. vet. : Hayvanın gırtlığının kurtlanmasına sebep olan hastalık.

Köntek (Көнтек) i. vet. : Koyunun yününü çürütüp döken kaşıntı; uyuz hastalığı.

Kül (Күл) i. : Koyunun karnında, memesinde çıkan yara.

Külşeşek (Күлшешек) i. vet. : Hayvanlarda görülen bulaşıcı hastalık.

Mañqa (Маңқа) i. vet. : Hayvanların burnundan kanla karışık hoş olmayan salya akıp durması şeklinde görülen hastalık.

Ökreçurt (Өкпеçұрт) i. : İnsanların ve hayvanların ciğerlerinde oluşan bir hastalık.
krş. Bozökpe, Qaraökpe.

Pısqırıç (Пыскырык) i. vet. : Koyunun burnunda görülen bir hastalık.

Qaraökpe (Қараөкпе) i. vet. : Ciğerin kararması şeklinde ortaya çıkan bir hayvan hastalığı. *krş. Bozökpe, Ökreçurt.*

Qaratuyaq (Қаратұяқ) i. vet. : Hayvanların tırnaklarında olan ve aksamalarına yol açan bir hastalık türü.

Qaratünek (Қаратүйнек) i. : İnsanlarda ve hayvanlarda görülen bir tür bağırsak hastalığı.

Qata (Қата) i. vet. : Bir tür keçi hastalığı.

Qatpa (Қатпа) i. : Bağırsakların bozulmasından dolayı büyük tahareti bozamama veya güçlkle bozma şeklinde görülen insan ve hayvan hastalığı, kabız.

Qısağa (Қысаға) i. vet. : Uzun süre hayvanı semirtmeyen kılkurdu benzeri hayvan hastalığı.

Qısıra- (Қысыра-) f. : (hayvan) Kısır kalmak.

Qıybaspaç (Қибаспаç) i. vet. : Küçükbaş hayvanlarda görülen bir tırnak hastalığı.

Qoskindik (Қоскіндік) i. vet. : Hayvan yavrularının göbeğine mikrop düşmesi sonucu ortaya çıkan bir tür hastalık.

Qostaban (Қостабан) i. vet. : Koyunlarda iki tırnak arasının irin toplaması ile oluşan hastalık.

Qotır (Қотыр) i. : İnsan veya hayvanların derisi üzerinde oluşan yara, uyuz.

Qotırlan- (Қотырлан-) f. : Uyuz olmak, uyuz hastalığına yakalanmak.

Qulıç(Құлық) i. vet. : Koyunların tırnaklarında oluşan bir hastalık.

Qumır (Құмыр) i. vet. : Hayvanların burnunda olup devamlı tıksırmalarına neden olan bir hastalık.

Qumqata (Құмқата) i. vet. : Hayvanların otla beraber kum yemelerinden kaynaklanan hastalık, kumkata.

Qurt (Құрт) i. : Kurtçuk, solucan, kurt.

Qurtta- (Құртта-) f. : Kurtlanmak.

Qurttap-Biytter (Құрттап-Бигтеп) z. : Kurtlanıp, bitlenip.

Quwqumalaq (Қуқұмалақ) i. vet. : Küçükbaş hayvanlarda rastlanan bir tür hastalık.

Sadıra (Садыра) i. : Hayvanın dışkısı ile idrarı karışımı biraz koyu madde, ishal.

Sadırala- (Садырала-) f. : (hayvan) İshal olmak.

Sarjaq (Саржақ) i. vet. : Hayvan yavrularının boğazlarında görülen bir hastalık.

Sarsuv (Сарсу) i. : 1. Bedenin bir hastalığa duçar olmasından kaynaklanan, özellikle eklemlerde toplanan sarı, zehirli su. 2. Genellikle iltihaplanma sebebi ile deri veya mukozada beliren sıvı, sızıntı.

Sasay (Сасай) i. : Damızlık hayvanların koç katım zamanında işe yaramaz hale gelmesi, iktidarsızlık.

Sekirtpe (Секіртпе) i. vet. : Koyunlarda görülen şarbon hastalığı.

Sınıq (Сынық) i. : İnsanın ve hayvanın kemiğinin kırılan, dağılan, sakatlanan yeri.

Solma (Солма) i. vet. : Başta sığır olmak üzere koyun ve keçilerde görülen, babesia cinsine ait türlerin neden olduğu kenelerle taşınan bir hastalık, piroplazmoz.

Şeñşek (Шенкшек) i. vet. : Keçide görülen hastalık adı.

Şetpe (Шетпе) i. vet. : Koyunlarda görülen bir hastalık.

Şuwaş (Шуаш) i. : İnsanlarda ve hayvanlarda olan yoğun kötü kokulu, deri hastalığı.

Taspa qurt (Таспа құрт) i. vet. : Besi hayvanlarında ve vahşi hayvanlarda görülen nükseden bir hastalık.

Tentek (Тентек) i. vet. : Beyine kurtçukların musallat olduğu bir hayvan hastalığı. *krş. Aynalma, Delbe.*

Topalañ (Топалаң) i. vet. : Koyunlarda görülen, öldürücü ve bulaşıcı bir hastalık, şarbon, yanıkara.

Tışqaq (Тышқақ) i. : Bağırsağın iltihaplanıp kabarıp bozulmasından kaynaklanan karın ağrısı, ishal.

Tüyneк (Түйнек) i. vet. : Koyun, keçi bazen de insanlarda tıkanıklık yapan iç hastalığı, tifo.

Tünewik (Түйнеуік) i : Soğuktan, nemden hayvanların ciğerlerinde, nefes borularında olan ince uzun bir kurt.

3.7. Koyun ve Keçinin Bakımı, Güdülmesi ve Beslenmesiyle İlgili Söz Varlığı

Agrobiyolojiya (Агробиология) i. : Biyoloji biliminin bir dalı; bitki ve hayvan üzerine çalışma üreten bilim.

Ajırat- (Ажырат-) f. : İki Şeyi birbirinden ayırmak.

Alqımda- (Алқымда-) f. : 1. Boğazını sıkmak, boğmak. 2. (yırtıcı hayvanlar) Sürü hayvanlarını boğazından dişleyerek boğmak.

Aqsıyraq (Ақсирақ) i. : Hayvanın açlıktan soğuktan kırılması, “aqsyek” olarak da adlandırılır. *krş. Jut.*

Aqta- (Ақта-) f. : Burmak, kısırlaştırmak, iğdiş etmek.

Aqtarmala- (Ақтармала-) f. : 1. Altını üstüne getirmek, karıştırmak. 2. Kesilen hayvanın işkembesini temizlemek.

Aray- (Арай-) f. : Çeşitli önlemlerle hayvanın ynn değiştirmek.

Arqanda- (Арқанда-) f. : Hayvanı halatla bağlayıp otlatmak.

Asıldan- (Асылдан-) f. : İyi cins damızlık hayvan getirerek hayvanların iyi cins hayvana dönüşmesini sağlamak.

Asıra- (Асыра-) f. : 1. Yetiştirmek, beslemek, büyütmek. 2. (köpek) Alıştırmak.

Aşşilat- (Ащылат-) f. : Hayvana acı ot yedirmek, tuz vermek.

Ayda- (Айда-) f. : Hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, sürmek, gütmek.

Aydamala- (Айдамала-) f. : Hayvanı önüne katıp yürütmek.

yt (йт) n. : Hayvanları sürerken söylenen söz.

Bağım (Бағым) i. : (hayvan) Besleme, bakım.

Bağım-Ktim (Бағым-Ктім) i. : Besleme, bakım.

Bağıp-Kt- (Бағып-Кт-) f. : Hayvanı bakıp gütmek.

Bağıp-Qaq- (Бағып-Қақ-) f. : Hayvanı bakıp gütmek.

Bağur- (Бағур-) f. : (hayvan) Gütmek.

Bağuışı (Бағушы) i. : Hayvan yetiştiricisi. *krş. Malışı, Qoışı, şoran.*

Baq- (Бақ-) f. : (hayvan) Bakmak, beslemek, gütmek.

Baqtaşı (Бақташы) i. : Hayvan bakan kişi, malcı.

Baqtaşılıq (Бақташылық) i. : Hayvan bakıcılığı, malcılık.

Barımta (Барымта) i. : Düşmanlık sebebiyle iki kabilenin birbirinin malını alıkoymas, gasp.

Barımtala- (Барымтала-) f. : Yağmalamak, talan etmek.

Bas (Бас) i. : Hayvanların sayısı.

Bawızda- (Бауызда-) f. : Boğazlamak, kesmek.

Bordaquila- (Бордақыла) f. : Beslemek, besiye çekmek.

Böri-Qarı (Бөрі-Қары) i. : Kurt ve hayvan hırsızlarının genel adı.

Buwdanda- (Буданда-) f. : İki çeşit hayvanı çiftleştirmekle, yeni cins, asil soylu hayvan üretmek, melezlemek.

Buwdandastır- (Будандастыр-) f. : Melezleştirmek, aşılama.

Buz- (Бұз-) f. : Hayvanın etini parçalara ayırmak, bölmek.

Depressiya (Депрессия) i. : 1. Depresyon 2. Hayvan çiftliklerinde akraba yavruları melezleştirme döneminde hayvanlara verilen tesir.

Disülfan (Дисульфан) i. : İçi geçmiş hayvana verilen ilaç.

En (Ен) i. : Hayvanın kulağı delinip, oyulup takılan damga, en, işaret.

Entañba (Ентаңба) i. : Hayvana vb. şeylere koyulan önceden belirlenmiş işaret, en, damga.

Eşkili (Ешкілі) sf. : Keçisi çok olan.

Isqır- (Ысқыр-) f. : Islık çalmak, ıslık sesi çıkarmak.

Isqırıq (Ысқырық) i. : 1. Düdük. 2. Islık.

İre- (Іре-) f. : Kesilen malın ya da yabani hayvanın derisini elle yüzmek.

İt (Ит) i. : İt, köpek.

İyir- (Иір-) f. : Hayvanları bir yere toplamak.

İyriyt- (Ирийт-) f. : Hayvanları birbiriyle boynuzlaştırmak.

Jalama tuz (Жалама тұз) i. : Hayvanlara verilen kaya tuzu.

Jamırasuw (Жамырасу) f. : Koyun ve keçi yavrularını salıvermek.

Jarqırat- (Жарқырат-) f. : Hayvanı devirip kesip bırakmak.

Jasawlı (Жасаулы) sf. : Evinde eşyası, dünyalığı, büyük ve küçükbaş hayvanı çok olan.

Jay- (Жай-) f. : Otlakta hayvan gütmek, otlatmak.

Jayıls (Жайылым) i. : Hayvanın otlağa yayılma, otlama zamanı.

Jayla- (Жайла-) f. : 1. Yerleşmek, mekan tutmak. 2. Yaz günlerinde hayvanların yayılması, otlaması.

Jaylat- (Жайлат-) f. : Hayvanları yaymak, otlatmak.

Jäwkemde- (Жәукемде-) f. : 1. Koyunu kesip içini temizlemek. 2. Parçalamak, boğazlamak.

Jebey saw- (Жебей сау-) f. : Hayvanları zaman zaman aceleyle tekrar tekrar sağmak.

Jem (Жем) i: Hayvan yiyeceğinin genel adı, yem.

Jemde- (Жемде-) f. : Beslemek, yemlemek, yem vermek.

Jemdik (Жемдік) i. : Hayvanların yeminin bulunduğu yer.

Jemdik (Жемдік) sf. : Yem olarak ayrılan.

Jemhana (Жемхана) i. : Hayvanların yeminin saklandığı yer; samanlık, odunluk, merék.

Jemşöp (Жемшөп) i. : Mal yiyeceğinin genel adı, yemlik ot.

Jemşörtik (жемшөптік) sf. : Yemlik ot olmaya uygun.

Jetekte- (Жетекте-) f. : Hayvanı boynuna bağlanan iple tutup yedeklemek.

Jetele- (Жетеле-) f. : Hayvanı boyun ipinden tutup götürmek.

Jetelewşi (Жетелеуші) i. : Yedeğine alan, peşine takan kişi.

Jilikte- (Жілікте-) f. : Kesilen hayvanı, eklem yerlerinden on iki parçaya ayırmak, parçalamak.

Jy- (Жи) f. : 1. Toplamak, yığmak. 2. Bir araya toplamak.

Joq joğalt- (Жоқ жоғалт-) f. : Hayvan yitirmek.

Juğım (ЖУҒЫМ) i. : Yemeğin, yiyeceklerin ve hayvanların yediği otların besin değeri, kalori.

Jut (ЖУТ) i. : Kışın çok sert geçtiği yıllarda açlıktan, soğuktan hayvanların kırılması, hayvan ölümü, bulaşıcı hastalık. *krş. Aqsıyraq.*

Juta- (ЖУТА-) f. : (hayvan) Açlıktan, soğuktan kırılmak. 2. Sefalet çekmek, kıtlığa uğramak.

Jünde- (ЖÜNДЕ-) f. : Deve, koyun gibi hayvanların yünlerini baharda kırmak, elle yolmak.

Käşek (КӘШЕК) i. : Hayvanların yediği ottan arta kalanı.

Kebenek (КЕБЕНЕК) i. : Çobanların ayazda, yağmurda giydiği ince keçeden dikilen dış giyimi, aba, kepenek.

Kışt-Kışt (КІШТ-КІШТ)ün. : Küçükbaş hayvanları sürerken çıkarılan ses.

Kışt-Kışte- (КІШТ-КІШТЕ-) f. : Küçükbaş hayvanları sürerken “kışt-kışt” diye ses çıkarmak.

Kögende- (КӨГЕНДЕ-) f. : Kuzu ve oğlakları sıra sıra dizip “kögen” adı verilen, bu kuzu ve oğlakları boyunlarından bağlamak için özel olarak yapılan ipe bağlamak.

Kök serek (КӨК СЕРЕК) i. : Hayvan koruyan köpek, çoban köpeği.

Köñ tök- (КӨҢ ТӨК-) f. : Gübrelemek, gübre atmak.

Kүpki (КҮПКІ) i. Rus. : Koyunların kırıldıktan sonra hastalanmamaları için ilaçlı suya batırıldığı yer.

Kүrpil (КҮРПІЛ) i. : Sağım sırasında süt kaba dökülürken çıkan ses.

Kүrpilde- (КҮРПІЛДЕ-) f. : Hayvan sağımı sırasında süt kaba dökülürken gümp gümp diye ses çıkarmak.

Küt- (КҮТ-) f. : Bakmak, gütmek.

Kütim (КҮТІМ) i. : Bakım, özen.

Kütimdi (КҮТІМДІ) sf. : Bakımlı, özen gösterilmiş.

Kütimdilik (КҮТІМДІЛІК) i. : Bakımlılık.

Kütimsiz (КҮТІМСİZ) sf. : Bakımsız, özen gösterilmemiş.

- Kütimsizdik (Күтімсіздік) i.** : Bakımsızlık.
- Küyek (Күйек) i.** : Koyunların tohumlanma dönemi, koç katım zamanı.
- Küyektendir- (Күйектендір-) f.** : Koyunu tohumlatmak, koçla çiftleştirmek.
- Küylilik (Күйілік) i.** : Semizlik, besililik.
- Küysiz (Күйсіз) sf.** : Bakımsız, besili olmayan (hayvan).
- Küysiz kölik (Күйсіз көлік) i.** : Zayıf hayvan.
- Küyt (Күйт) i.** : Hayvanların çiftleşme zamanı.
- Küytsiz (Күйтсіз) sf.** : Bakımsız, besili olmayan (hayvan).
- Küytte- (Күйтте-) f.** : (hayvan) Çiftleşme arzusunu belirtmek, boğasağı gelmek.
- Küzde- (Күзде-) f.** : Güz aylarında, kışlağa götürene kadar hayvanları bir yerde yaymak, güzletmek.
- Küzdikte- (Күздікте-) f.** : Güzlekte yerleşmek.
- Küzemdik (Күземдік) sf.** : Koyunun güzün kırkımında alınan (yün). *krş. Küzeme, Küzem jün.*
- Küzek (Күзек) i.** : Koyun kırkım zamanı. *krş. Küzem, Küzem üsti.*
- Küzekte- (Күзекте-) f.** : Güzlekte yerleşmek.
- Küzem (Күзем) i.** : Koyunun güz aylarındaki kırkımı. *krş. Küzek, Küzem üsti.*
- Küzeme (Күземе) sf.** : Kırkılan, kırkılmış (yün). *krş. Küzemdik, Küzem jün.*
- Küzem jün (Күзем жүн) i.** : Koyunun güz aylarında kırkılan yünü. *krş. Küzeme, Küzemdik.*
- Küzem üsti (Күзем үсті) i.** : Koyunun güzün kırkım zamanı. *krş. Küzek, Küzem.*
- Malay (Малай) i.** : Zenginlerin yanında bulunan, beden gücü ile yapılan işlerde çalışan, hayvanlara bakan ücretli hizmetçi, çalışan.
- Mal ayt- (Мал айт-) d.** : Hayvan kesmek, kurban etmek.
- Mal bazarı (Мал базары) i.** : Hayvan satılan pazar.
- Maldan- (Малдан-) f.** : 1. Mal sahibi olmak. 2. *mec.* Sahiplenmek, el koymak.
- Maldı (Малды) sf.** : Sahip olduğu hayvan sayısı bakımından zengin (kimse).

Maldı-Jandı (Малды-Жанды) sf. : Malı mülkü çoluğu çocuğu çok olan.

Maldılaw (Малдылау) sf. : Fazla malı olan, zengince.

Maldılıq (Малдылық) i. : Malı mülkü çok olma.

Maldıq (Малдық) i. : Hayvanlara has özellik, mallık.

Maljandı-Malqor-Malqumar-Malsaq (Малжанды-Малқор-Малқұмар-Малсақ) sf. : Hayvanlarının çoğalmasını isteyen (kimse)

Maljandılıq-Malqorlıq-Malsaqtıq (Малжандылық- Малқорлық- Малсақтық) i. : Hayvanlarının çoğalmasını isteme durumu.

Mal jay- (Мал жай-) d. : Ovada hayvan gütmek.

Malsız (Малсыз) sf. : Hayvanı olmayan, fakir.

Malsızdıq (Малсыздық) i. : Hayvanı olmama durumu, fakirlik.

Mal şal- (Мал шал-) f. : Hayvan kesmek, kurban etmek.

Mal şarwaşılıǵı (Мал шаруашылығы) i. : Genellikle hayvan yetiştiriciliǵiyle uğraşılın çalışma sahası.

Malşı (Малшы) i. : Çoban. *krş. Baǵuwşı, Qoyşı, Şoran.*

Malşı-Jalşı (Малшы-Жалшы) i: Zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, hizmetçi, uşak.

Malşılıq (Малшылық) i. : Hayvancılık.

Mayılıq (Майлылық) i. : Yaǵlılık, yaǵın bol olması.

Müşele- (Мүшеле-) f. : Hayvanın etini parçalamak, bölmek, uzuvlarına ayırmak.

Näsil (Нәсіл) i. : 1. Irk, soy. 2. Menşe, kök.

Näsildestik (Нәсілдестік) i. : Soydaşlık, ırktaşlık.

Os- (Ос-) f. : 1. Kırbaçlamak, kamçıyla yaralamak. 2. Kesilen hayvanın etini parçalamak, dilimlemek.

Osemenatör (Осеменатор) i. Rus. : Hayvanları suni yolla dölleyen kişi.

Omırtqala- (Омыртқала-) f. : Kesilen hayvanın omurgalarını parçalamak, bölmek.

Oqşawla- (Оқшаула-) f. : Ayırmak, uzaklaştırmak, dışlamak, soyutlamak.

- Ota- (Ота-) f.** : Yabani otları ayıklamak.
- Otaq (Отақ) i.** : 1. Yabani otlardan temizleme, ayıklama işi. 2. Ekin içindeki yabancı otlar.
- Otaqta- (Отақта-) f.** : Ekin içindeki yabancı otları temizlemek, ayıklamak.
- Otaqşı (Отақшы) i.** : Ekini yabancı otlardan temizleyen kişi.
- Otarla- (Отарла-) f.** : Hayvanları gütmek, otlatmak.
- Otarlı (Отарлы) sf.** : Koyun sürüsü olan.
- Otqa qoy- (Отқа қой-) f.** : Hayvanı otlamaya götürmek.
- Ottıq (Оттық) i.** : Hayvanlara verilecek yem ve otun koyulduğu hususi yer, ahır.
- Oyıq en (Ойық ен) i.** : Hayvanın iki kulağının ön ya da arka tarafının oyulmasıyla yapılan işaret, oyuk en. *krş. Qıyıq en, Tilik en.*
- Önim (Өнім) i.** : Mal bakmaktan sağlanan fayda, gelir. (et, süt, yün)
- Önimdik (Өнімдік) sf.** : Ürünle ilgili, ürüne has.
- Önimlilik (Өнімділік) i.** : Verim, verimlilik.
- Önimsizdik (Өнімсіздік) i.** : Verimsizlik.
- Örele- (Өреле-) f.** : Malın ön ve arka ayaklarından birine çelme takarak sıkıca bağlamak; köstek vurmak, bukağılamak, kösteklemek.
- Örgiz- (Өргіз-) sf.** : Hayvanları otlatmaya çıkarmak.
- Ösir- (Өсір-) f.** : Büyütmek, yetiştirmek.
- Ösirüwşi (Өсіруші) i.** : Bakıcı, yetiştirici.
- Ötkelek (Өткелек) i.** : Hayvanı ayrı ayrı geçirmek için ağaçtan yapılmış dar, etrafı çevrilmiş yol.
- Partiyarhattıq şarwaşılıq (Патриархаттық шаруашылық) i.** : Kadim ekincilik ve hayvancılık.
- Piş- (Піс-) f.** : Erkek hayvanın er bezinin soyup atmak; burmak, enemek, iğdiş etmek.
- Pişen (Пішен) i.** : Hayvanların yemesi için biçilen ot.
- Pişendeme (Пішендеме) i.** : Yüzde 50-55'e kadar olan nemlilikte kurutulan ve aralıksız yapılan demir-beton ambarlarda saklanan hayvan yiyeceği, ot.

Pişenşi (Пішенші) i. : Ot biçen kişi, ot biçici.

Puşayt-Puşayt (Пұшайт- Пұшайт) ün. : Koyunları çağırırken söylenen söz. *krş. Şayt, Şäy, Şek, Şöre.*

Puşraqta- (Пұшпақта-) f. : Hayvanların ayak derilerini bir araya getirerek dikmek.

Qama- (Қама-) f. : Hayvanları ahıra kapatmak.

Qaqpala- (Қақпала-) f. : Sürünün dağılmamasına çalışarak yere doğru sürmek, çevirmek.

Qaqpayla- (Қақпайла-) f. : Sürünün dağılmamasına çalışarak bir yöne sürmek.

Qaqta- (Қақта-) f. : Hayvanın sütünü son damlasına kadar sağmak.

Qara özek şaq (Қара өзек шақ) i. : Hayvanların ve insanların yiyeceğinin çoğaldığı bahar zamanı.

Qara şarwa (Қара шаруа) i. : Çoban, uşak.

Qarın arşı- (Қарын аршы-) f. : Hayvanın içkembesini temizlemek.

Qasap (Қасап) i. : Hayvanı kesen veya perakende olarak satan kişi.

Qasaphana (Қасапхана) i. : Hayvan kesilen hususi yer; kasap, kesim evi, mezbaha, salhane.

Qasapşı (Қасапшы) i. : Hayvan kesiminde usta kişi, kasap.

Qasapşılıq (Қасапшылық) i. : Hayvan kesiminde usta olma.

Qasapta- (Қасапта-) f. : Kasaplık yapmak.

Qasaptıq (Қасаптық) sf. : Kasaplıkla ilgili.

Qayıp- (Қайып-) f. : Hayvanların yönünü değiştirmek, başka yöne sürmek.

Qaytar- (Қайтар-) f. : Sürünün yönünü değiştirmek.

Qırıq- (Қырық-) f. : Koyun, keçi vb. hayvanların tüylerini kesmek, kırmak.

Qırıqtıq (Қырықтық) i. : Koyun ve keçilerin tamamen kırılma zamanı.

Qırıqtıqşı (Қырықтықшы) i. : Kırkımla koyun kıran kişi, kırkımcı, kırkıcı.

Qırıqtıqşılıq (Қырықтықшылық) i. : Koyun kırkma mesleği, kırkımcılık.

Qırqıl- (Қырқыл-) f. : Kırkılmak.

- Qırqım (Қырқым) i.** : Koyun kırkma zamanı, kırkım dönemi.
- Qırqımşı (Қырқымшы) i.** : Koyun kırkan kimse.
- Qıyıq en (Қиық ен) i.** : Hayvan kulağındaki üçgen şeklinde kesilmiş en, işaret. *krş. Ouyq en, Tilik en.*
- Qoñırawla- (Қоңыраула-) f.** : Hayvanların boynuna zil takmak.
- Qorala- (Қорала-) f.** : Hayvanları ahıra kapamak.
- Qoralıq (Қоралық) i.** : Ahır olmaya elverişi.
- Qos- (Қос-) f.** : Bir nesneye ikinci bir nesneyi katmak, birleştirmek, eklemek.
- Qosaqta- (Қосақта-) f.** : 1. Koyunu bağa katmak. 2. Koyun ve keçileri kafa kafaya gelecek şekilde bağlamak.
- Qosrajem (Қоспажем) i.** : Çeşitli elementler içeren maddelerin karışımından yapılan yem.
- Qospaqta- (Қоспақта-) f.** : İkişer ikişer, çiftler çiftler bağlamak.
- Qoş-Qoş (Қош-Қош) ün.** : Koyunu sakinleştirirken veya gütmek için söylenen söz.
- Qotanda- (Қотанда-) f.** : Hayvanları ahıra toplamak.
- Qotanşıl (Қотаншыл) i.** : İyi ahır bekçiliği yapan (köpek).
- Qoylı (Қойлы) sf.** : Koyunlu, koyunu çok.
- Qoylıq (Қойлық) sf.** : 1. Koyun değerinde, koyunun değerine denk. 2. Koyuna tahsis edilen, koyun koymalık.
- Qoyt-Qoyt (Қойт-Қойт) ün.** : İki koçu ya da tekeyi dövüştürmek için söylenen söz.
- Qoyt-Qoytta- (Қойт-Қойтта-) f.** : Koçları, tekeleri birbirine saldırtırken “koyt-koyt” diye seslenmek.
- Qoyşı (Қойшы) i.** : Koyun bakan kişi, çoban. *krş. Bağıwşы, Malşı, Şopan.*
- Qoyşı-Qolañ (Қойшы-Қолаң) i.** : Hayvan bakıcılarına verilen genel ad, çoban.
- Qoyşıla- (Қойшыла-) f.** : “Çoban, çoban” diye söylemek.
- Qoyşılıq (Қойшылық) i.** : Koyun bakıcılığı, çobanlık.
- Qozı al- (Қозы ал-) f.** : Kuzu almak, kuzulatmak.

Qozi b6l- (aldır-) (**Қозы б6л- [айыр-]**) **d.** : Güz başladıktan sonra kuzuları koyunlardan ayırıp b6lere bakmak.

Qozişı (Қозышы) i. : Kuzu g6den, kuzu yetiştiren kimse.

Qul-Qutan (Құл-Құтан) i. : Zenginlerin hayvanlarına bakan kimse, uşak, yoksul, fakir.

Qurtta- (Құртта-) f. : Kurtlanan hayvanın kurtlarını temizlemek.

Quşhana (Құшхана) i. : Hayvan kesilen yer, kasap.

Quwala- (Қуала-) f. : 1. Hayvanları 6n6ne katıp s6rmek. 2. Hayvanları 6rk6t6p kaçırarak.

Saw- (Сау-) f. : Memeli hayvanların memsini parmaklar arasında sıkarak s6t6n6 çıkarmak, sağmak.

Sawım (Сауым) i. : Sağma vakti, sağım zamanı.

Sawın (Сауын) i. : Sağma vakti, sağım zamanı.

Sawınşı (Сауыншы) i. : Hayvan sağımıyla uğraşan meslek sahibi.

Sawınşılıq (Сауыншылық) i. : Hayvan sağımıyla meşgul olma.

Savırla- (Сауырла-) f. : Kamçıyla ya da değnekle hayvanın sağrısına vurmak.

Selektsiya (Селекция) i. : Hayvan (cinsi) ve tohum ıslah işleri, hayvan ve tohum ıslah y6ntemi.

Selektsiyala- (Селекцияла-) f. : (hayvan, buğday vb.) Islah etmek.

Semirt- (Семірт-) f. : Besili, yağlı hale getirmek, semirtmek.

Sıyrı- (Сыыр-) f. : Sıyırmak, soymak, deriyi y6zmek.

Sışgala- (Сырғала-) f. : Hayvanın kulağına sahibini ve numarasını belli eden bir işaret takmak.

Silos (Силос) i. : Taneli tahıllı bitkileri taze d6nemlerinde ufalayıp hazırlanan, hayvanın y6ksek kalorili besini, silos.

Soy- (Сой-) f. : Hayvanı kesip derisini elle y6zmek.

Soyđıř (Сойғыш) i. : Hayvan kesip derisini y6zmede usta kasap.

Soyımpraz (Сойымпаз) i. : Hayvan kesmeye yatkın, hayvan kesiminde usta.

- Sulu (Сұлы) i.** : Hayvana yem olsun diye ekilmiş tahıl, yulaf.
- Sur terisken (Сұр теріскен) i.** : Hayvan yiyeceği olan pahalı bitki.
- Suwar- (Суар) f.** : (hayvana) Su vermek, suvarmak.
- Suwat (Суат) i.** : Hayvan suvaracak yer, suvat, yalak.
- Sürle- (Сүрле-) f.** : 1. (tuzlanmış et, balık) Tütsülemek, kurutmak. 2. Hayvan yiyeceğini tuzlayıp mayalanmak üzere toprak altına gömmek.
- Sürlem (Сүрлем) i.** : Bakıma götürülen, uzakta saklanan hayvan yiyeceği.
- Sürlew (Сүрлеу) sf.** : Tuzlanıp kurutulmuş (hayvan yemi).
- Süthana (Сүтхана) i.** : Sütün saklandığı yer.
- Sütşi (Сүтші) i.** : Süt satan, sütçü.
- Süttilik (Сүттілік) i.** : Sütü bol olma, sütlü olma.
- Süyek-Sayaq (Сүйек-Саяқ) i.** : Et artıkları.
- Şabaştıq (Шабаштық) i.** : Hayvancılık mesleği.
- Şağılıs (Шағылыс) i.** : Evcil ve yabani hayvanların döllenme zamanı.
- Şal- (Шал-) f.** : 1. Çelmek, çelme takmak. 2. İpi sıkıca bağlamak. 3. Kurban kesmek.
- Şañbasar (Шаңбасар) i.** : Başka birine ait olan otlak kullanıldığında ödenen vergi.
- Şara (Шара) i.** : Ağaçtan yapılmış, genellikle süt sağmak için kullanılan büyük kap, tekne.
- Şarwa (Шаруа) i.** : Köylü, çiftçi.
- Şarwaşılıq (Шаруашылық) i.** : Ekin ve hayvan yetiştiriciliği, çiftçilik.
- Şaw (Шай) i.** : İnsanın ve hayvanın yaşlılık dönemi.
- Şayt (Шайт) ün.** : Koyunları geri çağırma için söylenen söz. *krş. Puşayt, Şäy, Şek, Şöre.*
- Şäy (Шәй) ün.** : Küçükbaş hayvanlara seslenme sözü. *krş. Puşayt, Şayt, Şek, Şöre.*
- Şek (Шек) ün.** : Keçileri yönlendirmek, bir yere sürmek için söylenen söz. *krş. Puşayt, Şayt, Şäy, Şöre.*
- Şelek (Шелек) i.** : Sarı olan, uzunca, demir vb. nesnelere yapılan kap, kova.

- Şırq iyir (Шырқ ийр-) d.** : Hayvanları sopayla bir yere toplamak, bir araya getirmek.
- Şoran (Шопан) i.** : Koyun bakan kişi, çoban. *krş. Bağıwşı, Malşı, Qoyşı.*
- Şoqparla- (Шоқпарла-) f.** : Topuzlamak, sopayla vurmak.
- Şoşaq (Шошак) i.** : Ot yığını, lodası.
- Şöpte- (Шөпте-) f.** : (tarla, bahçe) Yabancı otlardan temizlemek.
- Şöre (Шөре) ün.** : Keçiyi suya çağırırken söylenen söz. *krş. Puşayt, Şayt, Şäy, Şek.*
- Şörelе- (Шөрелә-) f.** : Keçiyi “şöre-şöre” diye çağırarak.
- Şüw (Шүү) ün.** : Hayvanları yönlendirmek için kullanılan bir ünlem.
- Tapala- (Тапала-) f.** : Hayvanın taze derisini dövüp döndürerek tabaklamak.
- Taspala- (Таспала-) f.** : (deriyi) İnce dilimlere ayırmak.
- Teli- (Телі-) f.** : Yavrusu ölen bir hayvana başka bir yavruyu emzirmesi için yanına koşmak, alıştırmak.
- Terlikte- (Терлікте-) f.** : Koyun yününden ter emici örtü yapmak.
- Tezekşi (Тезекші) sf.** : Tezek toplayıcı, tezek işiyle uğraşan.
- Tilik en (Тілік ен) i.** : Hayvanın iki kulağının kesilmesiyle yapılan işaret, en. *krş. Oyıq en, Qıyıq en.*
- Toğıma (Тоғыма) i.** : Koyun-keçinin kırkıldığı yer.
- Toğıt- (Тоғыт-) f.** : Küçükbaş hayvanları akarsu ya da ilaçlı sudan geçirmek.
- Töl ayı (Төл айы) i.** : Hayvanların yavrudığı nisan, ağustos ayları arası.
- Töl aluw nawkanı (Төл алу науқаны) i.** : Koyunların kuzulama dönemi, sezonu.
- Töldeme (Төлдеме) i.** : Yavrulama mevsimi, yavru alma zamanı.
- Töldet- (Төлдәт-) f.** : Yavrulatmak.
- Tölhana (Төлхана) i.** : Yeni doğan bir yavruya özel olarak bakmak ve beslemek üzere hazırlanmış olan yer.
- Tübitte- (Түбітте-) f.** : Hayvanların yumuşak tüylerini kıllarından ayırmak, ayıklamak.
- Tügelde- (Түгелде-) f.** : Bir şeyin sayımını yapmak, yoklamak.
- Tülikti (Түлікті) sf.** : Zengin, hali vakti yerinde.

Tünemelet- (Түнемелет-) f. : Hayvanları ahıra getirmeden otlakta, yaylada geceletmek.

Tüt- (Түт-) f. : Yünü, pamuğu ditmek, açmak.

Tütele- (Түтеле-) f. : 1. Hayvanın yününü ditmek, açmak. 2. Yünü, pamuğu yolmak.

Uwqala- (Уқала-) f. : Bir nesneyi, koyun-keçi derisini ovmak, ovuşturmak.

Uylıqtır- (Ұйлықтыр-) f. : Bir araya getirmek, toplamak.

Üyir- (Үйір-) f. : Bir araya toplamak, yığmak.

Üyirle- (Үйірле-) f. : (sürü) Kümelere ayırmak, gruplara bölmek.

Vetarinar (Ветеринар) i. : Hayvan hastalıklarıyla ilgilenen doktor, veteriner, baytar.

Veterinariya (Ветеринария) i. : Hayvan hastalıklarını araştıran ve bu hastalıkların tedavisiyle uğraşan bilim dalı, veterinerlik, baytarlık.

Zootehnik (Зоотехник) i. : Hayvan yetiştirme uzmanı, zooteknisyen.

Zootehnika (Зоотехника) i. : Hayvan yetiştirme bilimi.

3.8. Koyun ve Keçinin Yaşam Alanıyla İlgili Söz Varlığı

Arpabas (Арпабас) i. bot. : Hayvan yiyeceği olarak faydalanılan ot.

Awıl (Ауыл) i. : Köy.

Aydala (Айдала) i. : Issız, insan bulunmayan sahra, bozkır.

Azbar (Азбар) i. : Besi ahır.

Badal (Бадал) i. : İç içe girmiş, gür ağaçlardan oluşan ormanlık yer.

Bal quraq (Бал құрақ) i. bot. : Hayvanın sindirmesine elverişli, olgunlaşmamış yeşil ot.

Baldırawın (Балбырауын) i. bot. : Yayılda güzel yetişmiş, hayvan yiyeceği çok yıllık otu bol bitki.

Balqaş (Балқаш) i. : Hayvan yaymaya elverişli, otu bol yer.

Balqaştı (Балқашты) i. : Otu bol yer.

Batat (Батат) i. bot. : Meyvesini insanın yediği, hayvan yemi olarak faydalanılan bitki; tatlı patates.

Baydana (Байдана) i. bot. : Burçakla hemcins, tatlı, hayvan yemi olarak kullanılan besin değeri yüksek ot, taş yonca.

Baz (Баз) i. : Hayvanlar için yapılmış büyük ahır. *krş. Jaуpaq qora, Qaşar, Qora.*

Bede (Беде) i. bot. : Hayvan yemi olarak bilinen, burçak familyasına ait çok yıllık otu bol bitki; yoncanın bir türü.

Betege (Бетеге) i. bot. : Hayvan için besleyici boz, beyaz dikenli ot.

Bıyday (Бидай) i. : Buğday.

Bizbeldik (Бізбелдік) i. bot. : Koyunların haz alarak yediği kumda biten ot.

Bozqonaq (Бозқонақ) i. bot. : Çayırılık ya da hayvan için besleyici tahıl bitkisi.

Böri (Бөрі) i. : Kurdun bir diğer adı.

Burşaq (Бұршақ) i. bot. : 1. Baklagillerden, taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi. 2. Bu bitkinin mercimeğe benzeyen ve genellikle hayvan yemi olarak kullanılan tanesi.

Buzawbas (Бұзубас) i. bot. : Kumlu yerde yetişen, büyüklüğü 5-25 cm arasında değişen hayvan için besin değeri yüksek ot, danaburnu.

Dala (Дала) i. : 1. Bozkır, step. 2. Dışarı.

Dalañ (Далаң) i. : Düz ova, ıssız yer. *krş. Jalañqıya.*

Dalañqay (Далаңқай) i. : Ova, açık alan.

Doñızöleñ (Доңызөлең) i. bot. : Çayırlarda yetişen, hayvanların yemekten hoşlandığı ot.

Ebelek (Ебелек) i. bot. : Yaprakları yenilebilen, tohumlarından da çay yapılan ıspanağa benzeyen bir çeşit ot, evelek, labada.

Eşkibürşaq (Ешкібүршақ) i. bot. : Çiçeğinin rengi mavi, çok yıllık bir bitki.

Eşkiölmes (Ешкіөлмес) i. bot. : Kışın koyunların severek yediği bir tür ot.

Ferma (Ферма) i. Rus. : Ziraatin hayvan yetiştirilen bölümü, çiftlik.

Jaban (Жабан) i. : Kışın hayvanın durduğu dereli tepeli geniş ova.

Jalañqıya (Жалаңқия) i. : Ot bitmeyen dağlık yer. *krş. Dalañ.*

Jalmañqulaq (Жалмаңқұлақ) i. bot. : İnce yapraklı, tuzlu arazide yetişen tadı ağzı kavuran ot.

Jamanqulaq (Жаманқұлақ) i. bot. : Tuzlu arazide yetişen, hayvan yiyeceği, çalılı tuzlu ot.

Jantaq (Жантақ) i. bot. : Çölde yetişen daha çok devenin yediği dikenli bitki, devedikeni.

Japan (Жапан) i. Far. : Düz, ıssız ova.

Jap-Jalañaş (Жап-Жалаңаш) sf. : Ot bitmeyen, verimsiz (toprak).

Jawılşa (Жауылша) i. bot. : Dağlık yerlerde yetişen, koyun için besleyici bir tür ot.

Jayılm (Жайылым) i. : Mera, otlak, salmalık yayla.

Jayılmıdı (Жайылымды) sf. : Hayvanın yayılacağı otu bol, yayılımı çok.

Jayılmdıq (Жайылымдық) i. : Hayvan otlatılan otu gür, yeşillik yer.

Jayıls (Жайылым) i. : 1. Mera, otlak, salmalık yayla.

Jaylaw (Жайлау) i. : Yayla, yaylak, otlak. *krş. Küzdew, Qıstaw.*

Jaylawlıq (Жайлаулық) sf. : Hayvan otlatmaya elverişli, hayvan bakmaya müsait (yer).

Jaурақ qora (Жайдақ қора) i. : Üstü açık, hayvan kapatmaya yarayan yer. *krş. Baz, Qaşar, Qora.*

Jazañ (Жазан) i. : Açık yer, açık alan, düzlük.

Jazı (Жазы) i. : Ova, yazı.

Jazıq (Жазық) i. : Engebesiz, dümdüz yer, ova, yazı.

Jemsiz (Жемсіз) sf. : Yemsiz, yemi olmayan, otsuz.

Jem burşaq (qarbiz) (Жем бұршақ [қарбыз]) i. bot. : Hayvan yiyeceği olarak kullanılan burçak.

Jerburşaq (Жербұршақ) i. bot. : Koyunun yediği bir tür ot.

Jer uyıq (üyek) (Жер ұйық [үйек]) i. : Hayvan ve insan için bereketli yer.

Jılañqışör (Жылаңқышөп) i. bot. : Kırmızı kahve renkli bir yıllık ya da çok yıllık otu bol bitki.

Jırt- (Жырт-) f. : Toprağı sürmek.

Joñışqa (Жоңышқа) i. bot. : Baklagillerden, başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli, hayvanlara yem olarak yetiştirilen çayır bitkilerinin genel adı.

Joñışqalı (Жоңышқалы) sf. : Yoncası bol olan yer.

Joñışqalıq (Жоңышқалық) i. : Yoncalık.

Juwa (Жуа) i. bot. : Bozkırda yetişen yabani soğan.

Jülkewir (Жүлкеуір) i. bot. : Dağlık arazide yetişen, hayvanların severek yediği bir ot türü.

Kekire (Кекіре) i. bot. : Diken yapraklı, çok yıllık eğreti bir ot, peygamber çiçeği.

Kelinşekboz (Келіншекбоз) i. bot. : Kırdan yetişen, hayvan için besleyici ot.

Kene (Кене) i. : Koyun, köpek, at vb. hayvanların veya insanların derisinde asalak olarak yaşayan, bulaşıcı hastalıklara neden olan böceklerin genel adı, sakırğa.

Kerte (Керте) i. : Hayvana ot vermek için uzun ağaçları enine uzatarak yapılan etrafı çevrili ahır.

Kiyiziyik (Киизкиик) i. : Otun bir türü.

Köde (Көде) i. bot. : Bozkırda çokça yetişen kısa yapraklı, sulu tohumlu küçük ot; yulaf.

Kökjal (Көкжал) i. : Bozkurt.

Köñ (Көң) i. : Davar ya da hayvan kışlağı.

Kökpek (Көкпек) i. bot. : Alçak yerlerde yetişen, tadı acı kısa bitki; kazayağı, karapazı.

Kökpekti (Көкпекти) sf. : Karapazı ve kazayağı bol olan (yer).

Küde (Күде) i. : Bir araya toplanmış ot yığını.

Künjara (Күнжара) i. : Yağlı tahılların yağı alındıktan sonraki hayvan yemi olarak faydalanılan artığı, posa, hayvan yemi.

Kürdek (Күрдек) i. : Yeni doğan yavrularla, zayıf hayvanlara ayrılan ahır.

Kürke (Күрке) i. : 1. Kulübe, çadır 2. Yavru hayvan ahır.

Küye (Күйе) i. : Güve.

Küyrewik (Күйреуик) i. bot. : Hayvanlara yararlı, çoğunlukla da koyunların yediğı bir çeşit ot.

Küyrewikti (Күйреуикти) sf. : Küyrevik otu bol olan yer.

Küzdew (Күздеу) i. : Çobanların güz aylarında hayvanlarını güzlettiğı yer, güzlek. *krş. Jaylaw, Qıstaw.*

Küzdik (Күздік) i. : Yazın yayladan döndükten sonra hayvanları güzletmeye yarayan yer, güzlek.

Laqtıq (Лактық) sf. : Oğlağın duracağı, oğlağa uygun.

Maya (Мая) i. : Ot ve ekin yığını, loda.

Mayalı (Маялы) sf. : Loda, ot yığını haline getirilmiş.

Müyizjarıraq (Мүйізжапырақ) i. bot. : Yaprakları budaklı, uzun ömürlü bir su bitkisi.

Opalañ (Опалаң) i. bot. : Uzun yzpraklı bir çayır otu.

Oşağan (Ошаған) i. bot. : Büyük yapraklı, yuvarlak taneli, dikenli bitki; dulavrat otu, dulkadın otu, kelotu, arktium.

Ot (От) i. : Malın yiyeceği, ot.

Otamalı (Отамалы) sf. : Yabani otlardan temizlenmesi gereken (yer, tarla).

Otar (Отар) i. : Mal güdülen otlak, yaylak.

Otaw (Отаяу) i. : Ot yığını.

Otsiz (Отсыз) sf. : Yayılmalık otu az, otsuz (yer).

Ottı (Отты) sf. : Otu bol, otlı.

Ottı jer (Отты жер) i. : Otlak yer.

Ottılıq (Оттылық) i. : Otu bol olma.

Oya (Оя) i. : Hayvanın otladığı yerin etrafı.

Ör (Өр) i. : Yokuş, yamaç, bayır.

Öris (Өріс) i. : Hayvanların otladığı otu bol yer, otlak.

Öristi (Өрісті) sf. : Geniş otlaklı.

Öristik (Өрістік) sf. : Otlak olmaya elverişli (yer).

Pişendik (Пішендік) i. : Otlak, mera, çayırılık.

Qamis (Қамыс) i. bot. : Bataklık, sulu yerlerde yetişen, kuş türü gibi yaprakları olan çok yıllık bitki, kamış, saz.

Qansiygek (Қансигек) i. bot. : Dağ yamaçlarında yetişen, çiçek topluluğu başak benzeri ot.

Qañbaq (Қаңбақ) i. bot. : Çöl arazilerde, bozkır bölgelerinde yetişen çember biçiminde büyüyen bitki; deve elması, çakırdiken.

Qarajıydek (Қаражидек) i. bot. : Yaban mersini, keçi yemişi.

Qaramataw (Қараматау) i. bot. : Tuzlu arazide yetişen, deve ve küçük hayvanların severek yediği ot.

Qaramıq (Қарамық) i. bot. : Keçi yemişi, yaban mersini.

Qaraot (Қараот) i. bot. : Bozkırda yetişen, genellikle koyunların yediği kül rengindeki otların genel adı.

Qaraqurt (Қарақұрт) i. : TÜRÜ örümceğimsilerden kara renkli zehirli böcek.

Qaraqus (Қарақұс) i. : Yırtıcılardan iri bir kuş, çaylak, karakuş.

Qasqır (Қасқыр) i. : Kurt.

Qasqırılıq (Қасқырлық) i. : Kurtlara has özellik.

Qaşar (Қашар) i. : Kışa mahsus hazırlanan sıcak, hayvan ahır. *krş. Baz, Jaypaq qora, Qora.*

Qaw (Қай) i. : Gür çıkan ot.

Qıstaw (Қыстау) i. : Hayvancılardan hayvanlarını kışlatacağı kışlık mekanları, kışlak. *krş. Jaylaw, Küzdew.*

Qıstawlıq (Қыстаулық) sf. : Kışlak olabilecek, hayvan kışlatılacak yer.

Qonaqot (Қонақот) i. bot. : Pırasaya benzeyen yabancı bitki.

Qonıs (Қоныс) i. : Hayvanlı köyün her yıl gittiği, konduğu yayla.

Qoqtı (Қоқты) i. : Irmak, göl kenarında hayvanlara barınak olan gür orman.

Qora (Қора) i. : Hayvanları kapatmak için tahsis edilen yer, ahır, avıl. *krş. Baz, Jaypaq qora, Qaşar.*

Qora-Jay (Қора-Жай) i. : Hayvan kapatmaya, ot-saman saklamaya yarayan yer, ahır, ağıl, samanlık.

Qora-Qorıs (Қора-Қорыс) i. : Hayvan kapatmaya, ot-saman saklamaya yarayan yer, ahır, ağıl, samanlık.

Qorıq (Қорық) i. : 1. Hayvancılığa elverişli otluk, sulak yer, otlak. 2. Otun olgunlaşması için bir vakit hayvanın yayılımına yasaklanmış yer, Yoncalık, çayırılık. 3. Avlanması, baltalanması vb. yasak orman.

Qorıqtıq (Қорықтық) sf. : Çayır olmaya elverişli (yer).

Qotan (Қотан) i. : Hayvanın kaldığı yer, ahır.

Qoy qora (Қой қора) i. : Koyun ağılı.

Qurt-Qumırsqa (Құрт-Құмырсқа) i. : Böcek, haşere.

Quraq (Құрақ) i. : Su kenarlarında yetişen taze ot, yeşil kamış.

Quraqtı (Құрақты) sf. : Gür otluk, yeşili bol.

Quwray (Қурай) i. bot. : 1. Yükseklerde büyüyen ot benzeri, büyükçe bitkilerin genel adı. 2. Bu bitkilerin hayvanların yemediği sert sapı.

Sağdar (Сағдар) i. : Hayvana verilen otun sap artığı.

Saray (Сарай) i. : Ahır, samanlık.

Samaldıq (Самалдық) i. bot. : Sapı kısa, budakları çok, yaprakları sırayla yeşeren bir yıllık, ot benzeri bitki; kuzukulağı.

Sarsolma (Сарсолма) i. : Hayvanların yediği bir göl bitkisi.

Soqpaq (Соқпақ) i. : Patika, keçi yolu.

Sorgo (Сорго) i. bot. : Güneyde yetişen mısır benzeri, hayvan için besleyici yeşil ot.

Sor (Сор) i. : Tuzlak, tuzlu arazi.

Sortañ (Сортаң) sf. : Tuzlak, tuzlu arazi.

Suvatti (Суатты) sf. : Hayvan suvaracak yeri, yalağı çok.

Şabındıq (Шабындық) i. : Hayvan otlamasına uygun yer, çayırılık.

Şaşpa (Шашпа) i. : Hayvana ot, yem verilen; hayvanın yemlendirildiği yer.

Şım (Шым) i. : Çim, çimen, çimenlik.

Şıyır (Шиыр) i. : Hayvan bulunmayan, malın yayılmadığı uçsuz bucaksız yayla.

Şoñayna (Шоңайна) i. bot. : Elbiseye, hayvana yarışan dikenli bitki, dulavrat otu.

Şöl (Шөл) i. : Çöl.

Şöl bıydayıq (Шөл бидайық) i. bot. : Çöl arazide yetişen, hayvanın yiyeceği çok yıllık ot.

Şöp (Шөп) i. : Rastgele biten bitkilerin adı, ot.

Şöptesin (Шөптесін) sf. : Otu bol, otluk yer.

Şöpti (Шөпти) sf. : Otu bol, otluk yer.

Şüygin (Шүйгін) i. : Otu bol yer, mera, otlak.

Şıbm (Шыбын) i. : Sinek.

Şıbındı (Шыбынды) sf. : Sinekli, sineği çok olan.

Şıbmısz (Шыбынсыз) sf. : Sineksiz.

- Şıbyn-Şırkey (Шыбын-Шіркей) i.** : Sinek, sivrisinek vb. haşaratın genel adı.
- Şıbyq (Шыбық) i.** : 1. Filiz. 2. Çubuk. 3. Yeni yetişmekte olan, yeni nesil. 4. Fidan.
- Tal (Тал) i.** : Yaş dalları olan, ince yapraklı ağaç.
- Tarğaq (Тарғақ) i. bot.** : Kurak yerlerde biten, hububatgillerden bir bitki.
- Tarna (Тарна) i. bot.** : Kök yemişi olan, hayvan yiyeceği tahıllardan iki yıllık otu bol bitki.
- Taşjarğan (Тасжарған) i. bot.** : Taşlık arazide büyüyen çalı, taşkıran otu.
- Tawtarı (Таутары) i. bot.** : Yayılan hayvanlara has yiyecek olan, çok yıllık otlu bitki.
- Tebin (Төбін) i.** : Hayvanların kışın kar altında kalan otları yemesi için çıkarıldıkları otlak.
- Tepseñ (Төпсең) i.** : Hayvan yaimaya uygun dereli tepeli ova yahut yazı bölgesi, geniş alanlı her türlü yer.
- Tıtır (Тытыр) i. bot.** : Boz, kahverengi topraklı bölgelerde yetişen, hayvan için besin değeri yüksek, alçak bitki.
- Tıymtaq (Тынтақ) i. bot.** : Çok yıllık, burçakla hemcins hayvan yiyeceği bir bitki.
- Toğay (Тоғай) i.** : Çalılık, ılgın ağaçlarından oluşan orman.
- Töp (Төп) i.** : Şarap, bira imalinde kullanılan arpa posası, patates ve hububat posasından hazırlanan hayvana verilecek biraz koyu yem.
- Tülki (Түлкі) i.** : Tilki.
- Zerek (Зерек) i. bot.** : Güney bölgelerinin dağlık alanlarında yetişen dikenli çalı; sığır üzümü.

3.9. Koyun ve Keçi Etinden, Sütünden, Yağından Yapılan Yiyecek, İçecek ve Yemeklerle İlgili Söz Varlığı

Aq (Ақ) i. : Hayvan sütünden hazırlanan yiyecek, içecek.

As- (Ас-) f. : Kazanda et pişirmek.

Ayran (Айран) i. : Maya ile mayalanmış süt; yoğurt.

Äsip (Әсип) i. : Yeni kesilmiş hayvanın kemiksiz etine pirinç katıp, hayvanın karnına doldurularak pişirilen yemek.

Beldeme (Белдеме) i. : Koyun sağrısı ve bel omurgasından hazırlanan yemek.

Bes barmaq (Бес бармақ) i. : Pişirilen hamurun ortasına önceden tuzlu suda kaynatılmış at veya koyun etinin konulması, etrafına etle beraber pişmiş bütün patateslerin yerleştirilmesiyle oluşturulan ve üzerine soğan, et suyu, karabiber ve tuzdan hazırlanmış sosun dökülmesiyle servis edilen yemek.

Bırnza (Брынза) i. : Sütün, özellikle de koyun, keçi sütünün mayalanıp, süzülüp, tuzlanıp kurutulmasıyla hazırlanan süzme peynir, sütlü yiyecek.

Buıı (Бұıы) i. : Yeni kesilmiş koyun etini bağırsağına doldurularak hazırlanan sucuk benzeri yiyecek türü. *krş. Qansoqta, Şuııq.*

Jawbüyrek (Жаубүйрек) i. : Kesilen kuzu veya oğlağın böbreğinin sırt omurgalarına yapışmış halde, sırtındaki yağıyla birlikte, parçalamadan pişirilen yemek, yağböbrek.

İrimşik (Ірімшік) i. : Yağlı sütün kaynatılmasıyla ortaya çıkan beyazımsı, sarımsı renkli, lezzetli yiyecek; peynir.

Köje (Көже) i. : Taneli tahılların kaynatılmasıyla hazırlanan, içine etin de katıldığı çorba; Nevruz çorbası.

Lağman (Лағман) i. : Hamurun tel haline getirilip tuzlu suda eritilmesi ve sonra soğuk suda durulanması, üstüne özel olarak hazırlanmış et ve türlü sebzelerin katılmasıyla hazırlanan milli yemek.

Malta (Малта) i. : Çökelekten sıkılarak yapılmış yuvarlak kurt.

May (Май) i. : Tereyağı.

May (Май) i. : Hayvanın sütünden elde edilen besin değeri yüksek yiyecek, yağ.

Miypalav (Мипалау) i. : Pişirilen koyun başının beyin kısmını alıp, ona et, kafa derisi, yağ katıp üzerine de tuz eklenerek yapılan yemek.

Müşeli (Мүшел) i. : İçine hayvanın baş, kalça kemiği, incik benzeri bir uzvu katılan bir yemek.

Qansoqta (Қансоқта) i. : Yeni kesilen hayvanın saf kanına iç yağı, biraz et, tahıl katıp tuzlandıktan sonra bağırsağa yerleştirilerek pişirilen sucuk. *krş. Buji, Şujiq.*

Qarınbürme (Қарынбүрме) i. : Tulum içinde et, biber, soğan, vb. malzemelerle hazırlanan bir tür Kazak milli yemeği.

Qatıq (Қатық) i. : 1. Yağı alınmış süttен mayalanan ayran. 2. Süzme yoğurt. *krş. Şalap.*

Qaymaq (Қаймақ) i. : Sütün üzerinde oluşan yağlı tabaka, kaymak.

Qazaqşa sorpa (Қазақша сорпа) i. : Koyun etinden yapılan çorba.

Qoyırtpaq (Қойыртпақ) i. : Süt karıştırılmış yoğurt ya da kımız.

Qurt (Құрт) i. : Süzölmüş yoğurttan yapılan tuzlu ve kurutulmuş yiyecek.

Qurt-May (Құрт-Май) i. : Süt ürünleri.

Quwırdaq (Қуырдақ) i. : Koyun etinden yapılan bir tür kavurma.

Quyqalaq (Құйқалақ) i. : Hayvan keserken döşün üst tarafındaki etli derisiyle birlikte kesip alınarak ateşte pişirilmesiyle yapılan yemek.

Quyqalaqta- (Құйқалақта-) f. : Ateşe katıp “quyqalaq” yapmak.

Quyriq-Bawır (Құйрық-Бауыр) i. : Koyunun kuyruğu ve karaciğerinden yapılmış bir tür yemek.

Sur et (Сұр ет) i. : Kurutulmuş sığır ya da koyun etinden yapılan bir yemek.

Süme (Сүме) i. : Yabani hayvanların ve besi hayvanlarının sütü, süt yiyecekleri.

Sür (Сұр) i. : Uzun süre saklanmak üzere tuzlanmış et.

Süt (Сүт) i. : Süt.

Şalap (Шалап) i. : Yoğurda su katılmasıyla yapılan soğuk içecek; ayran. *krş. Qatıq.*

Şaşlıq (Шашлық) i. : Şişin ucuna saplanıp közde pişirilen et, şiş kebab.

Şını may (Шыны май) i. : Kazak koyununun eritilen taze kuyruq yağı, tereyağı ayrılan yağ.

Şujıq (Шұжық) i. : Yağlı etin tuzlanıp, doğranıp, baharatları katılarak bağırsağa doldurulmasıyla hazırlanan yiyecek. Kazaklarda bu yiyecek genelde at etinden yapılırsa da diğer hayvanların etlerinden de yapılabilir. *krş. Buji, Qansoqta.*

Tuşpara (Тұшпара) i. : Açılan hamurun arasına et ve peynir katıp, hamuru büzüp suda kaynatılmasıyla yapılan yemek, mantı.

Uwızdı (Уызды) sf. : 1. Ağzı alan (süt). 2. Yağlı süt.

Uwız et (Уыз ет) i. : 1. Erken doğmuş kuzu, kulun gibi körpe hayvanların körpe eti. 2. Ağızdan (ilk süttten) yapılmış lezzetli yemek.

3.10. Koyun ve Keçiyle İlgili Kazak Kültüründeki Adetler, Gelenekler ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı

Aqsarbas (Ақсарбас) i. : Allah rızası için kesilen hayvan, adak.

Aqsüyek (Ақсүйек) i. : Genellikle akşamleyin kemikle oynanan Kazak milli oyunlarından biri. *krş. Kökpar.*

Apта (Апта) i. : Hayvanın memesini suyla tedavi etme batıl inancı.

Artıq (Ақтық) i. : Ölen kişinin evine yardım maksadıyla götürülen hayvan ve diğer nesnelere.

Bäsire (Бәсире) i. : Çocuğa hediye olarak verilen hayvan.

Bes jaqsı (Бес жақсы) i. : Kazak geleneklerine göre hayvan hesabıyla ödenen başlık parasının ilk bölümü. *krş. Öltiri, Qalıñ, Qalıñmal.*

Jawırınşı (Жауырыншы) i. : Koyunun kürek kemiğine bakarak fal açan falcı.

Кебенек (Кебенек) i. : Keçilere söylenen azarlama, beddua.

Кебенек келгір (tiygir, algır) (Кебенек келгір [тигір, алғыр]) d. : Keçilere söylenen ve “Кебенек hastalığına yakalanasın.” anlamına gelen beddua sözü. *krş. Qarasan keligir, Qata keligir, Topalañ keligir.*

Kökpar (Көкпар) i. : İki takımın, başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiye çekerek at üzerinde oynadıkları bir tür oyun, kökpar. *krş. Aqsüyek.*

Kökparla- (Көкпарла-) f. : Kökpar oynamak.

Kökparşı (Көкпаршы) i. : Kökpar oyununa katılan, oyuncu.

Kökparşıl (Көкпаршыл) sf. : Kökpar oynamayı seven.

Kökparşıла- (Көкпаршыла-) f. : Kökpar oyununa katılmak.

Kökpar tart- (Көкпар тарт-) d. : Kökpar müsabakasına katılmak.

Müşe (Мүше) i. : Kesilen hayvanın etinin misafirlerin önemine göre paylaşılması.

Öli et (Өлі ет) sf. : Misafir gelmeden önce kesilen hayvanın eti, eski et.

Öltiri (Өлтірі) i. etnog. : Damat ya da damadın babası tarafından kayınbabaya armağan olarak gönderilen canlı hayvan. *krş. Bes jaqsı, Qalıñ, Qalıñmal.*

Qalja (Қалжа) i. : Yeni doğum yapan kadın için kesilen hayvanın eti.

Qaljala- (Қалжала-) f. : Yeni doğum yapan kadına taze et yedirmek.

Qalıñ (Қалың) i. : Gelin olacak kıza verilen para, hayvan veya armağan, kalın. *krş. Bes jaqsı, Öltiri, Qalıñmal.*

Qalıñmal (Қалыңмал) i. : Başlık olarak verilen para, eşya ve hayvan. *krş. Bes jaqsı, Öltiri, Qalıñ.*

Qansoqta (Қансоқта) sf. : Kartalı avlanması için eğitirken, yakaladığı avın etinden kartala verilen parça, yem.

Qarasan kelgir [tiygir] (Қарасан келгір [тигір]) d. : “Şarbon hastalığı değsin.” anlamındaki beddua. *krş. Kebenek kelgir, Qata kelgir, Topalañ kelgir.*

Qata kelgir (Қата келгір) d. : Keçiye bebbuda olarak söylenen “Hastalık, ölüm girsin.” anlamındaki söz. *krş. Kebenek kelgir, Qarasan kelgir, Topalañ kelgir.*

Qayıp-zeket (Қайыр-Зекет) i. : Mal sayısına göre her Müslüman’dan alınan dini vergi, zekat.

Qolkесer (Қолкесер) i. : Geleneğe göre, hayvanı kesen kimseye tadımlık olarak verilen et.

Qoy jılı (Қой жылы) i. : On iki hayvanlı Türk takvimine göre sekizinci yıl, koyun yılı.

Qudayı (Құдайы) i. : Allah rızası için verilen sadaka ve kesilen adak.

Qurban (Құрбан) i. : Allah rızası için kesilen hayvan, kurban, adak.

Qurban ayt (diniy) (Құрбан айт [діни]) i. : Kurban Bayramı.

Qurbandıq (Құрбандық) i. : 1. Kurban kesme geleneği. 2. Bir şey uğruna kesilen kurbanlık.

Qurbandıq ber- (Құрбандық бер-) f. : Allah yoluna kurban vermek.

Qurbandıqqa şal (қы-) f. : Allah rızası için kurban kesmek.

Qurban şal- (Құрбан шал-) f. : Kurban kesmek.

Sadaqa şal- (Садақа шал-) f. : Allah yoluna kurban kesmek.

Salım (Салым) i. : İki takımın at üzerinde oğlak veya keçi derisini çekerek oynadıkları oyunu; kökpar.

Seksek Ata (Сексек Ата) i. mit. : Kazak folklorunda keçilerin piri, koruyucusu. *krş. Zeñgi Baba, Şekşe, Şopanata.* (Kazak Türkçesinde Şekşek Ata veya Şekşe olarak da geçen Seksek Ata, herbir besi hayvanının koruyucusu, piri bulunan Kazak halkının geleneklerinde keçinin koruyucusu, piri olarak geçmektedir. Keçilerinin esenliğini dileyen Kazaklar Seksek Ata'nın adını ağzına alıp öyle ibadet eder. Kazakistan'ın güneyinde Sariağaç (Sarıağaç) ilçesinde “Sök-sök Ata” denen bir yer bulunmaktadır. Şecire kaynaklarına bakılırsa “Sök-sök Ata” Qazıgurt Dağları'nın bittiği yerde Qarjan Dağı'nın yanındaki Turbat denen yerde mekan tutan İsmayıl Ata'nın oğludur. Gerçekte ise Seksek Ata'nın nerede yaşadığı belirsizdir. Özbekistan'da bulunan “Seksen Ata” denen yerin önceden Seksek Ata olarak geçtiği söylenmekteyse de artık bu sözü kullanan yoktur.¹⁴

Serne (Серне) i. : Birkaç kişinin bir araya gelerek hayvan kesip yeme adeti.

Soqta (Соқта) i. : Av köpeğine ya da av kuşlarına verilen et parçası.

Soyar köbeysin (Сояр көбейсін) d. : Hayvan keserken söylenen söz. *krş. Soyis köbeysin.*

Soyis köbeysin (Сойыс көбейсін) d. : Hayvan kesilirken söylenen “Kesimlik hayvanın çoğalsın.” anlamındaki iyi dilek. *krş. Soyar köbeysin.*

Şaşıraqtı (Шашыратқы) i. : Dişi hayvan kızıştığında, dölleme vakti geldiğinde yapılan eski batıl inanç.

Şekşe (Шекше) i. mit : Kazak folklorunda keçilerin piri, koruyucusu. (Şekşek Ata ya da Seksek Ata olarak da söylenir.) *krş. krş. Zeñgi Baba, Seksek Ata, Şopanata.*

Şopanata (Шопаната) i. mit. : Kazak folkloründe koyunların piri, koruyucusu. *krş. Zeñgi Baba, Seksek Ata, Şekşe.* (Göçebe olan ve hayvan besleyen milletlerin mitolojisinde hayvanların önemi büyüktür. Bu hayvanları koruyan ata ruhları kültürünün varlığına inanılır. Çoban ve çobancılığın, ekonomik düzeyin üst tabakasında olduğu bir çağda “Çoban Ata” kültü ortaya çıkmıştır. Orta Asya'da ve özellikle de Türkmenlerde geniş bir kesim tarafından bilinen Çoban Ata, Kazaklarda “Şopan Ata”, Kırgızlarda “Çapan Ata”, Kazan Tatarlarında “Çupan” veya “Çulpan Ata” adlarıyla bilinmektedir. Çoban Ata koyunların ve çobanların koruyucu ata ruhudur. Çobanlığın hamisi, sığır, at ve koyun sürülerinin iyisi olan Çolpan, alaca ata binmiş ve gök çayırda at sürüsünü otlatan bir antropomorf varlık olarak düşünülür. Çoban Ata, bozkırdaki hayvanları ilk evcilleştiren, bu hayvanlara ilk çobanlık yapan medeni kahramandır. Zamanla medeni

¹⁴ <https://surak.szh.kz//546859/халқымыздағы-эр-түлік-малдың-бақташы-иелері-білесіз-бе> (Erişim

kahramanlık görevini yitiren Çoban Atalar, İslamiyet'ten sonra evlialık yükü ile yüklenmişlerdir.¹⁵ Kazakistan'ın batısında Mangistau eyaletine bağlı Aktav şehrinde Şopan Ata ve Beket Ata yeraltı mescitleri bulunmaktadır. Sekizinci asrın başlarında Orta Asya'ya İslam'ı anlatmak için gelen Arap kökenli Hocalar grubuna bağlı Şopan Ata'nın Ahmet Yesevî'nin halifelerindendir. Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1992'de Şopan Ata Yeraltı Mescidi restorasyonuna katılan Bazarbay Abdrahmanov, Şopan Ata adıyla tanınan zatın aslında Ahmet Yesevî'nin talebelerinden ve üçüncü halifesi olan Hakim Süleyman Ata olduğunu söylemiştir.¹⁶

Hakîm Ata, Ahmet Yesevî'nin halifelerinden Türkistanlı mutasavvıf bir şairdir. Harizm'de doğdu. Asıl adı Süleyman'dır. Daha sonra yerleştiği yer dolayısıyla Bakırgan nisbesini aldı. Hayatı hakkındaki bilgiler, yazarı bilinmeyen Hakim Ata Kitabı (Kazan 1846) adlı menakıbnameye dayanmaktadır. Bu esere göre derse giderken arkadaşları gibi Kur'an-ı Kerim'i boynuna asmayıp başının üstünde taşınması Ahmed Yesevî'nin dikkatini çekmiş, ailesi ve hocasının iznini alarak onunla ilgilenmeye başlamıştır. Ahmed Yesevî bir gün müridierini tekkeye odun getirmek için ormana gönderir, hava yağmurlu olduğundan müridierin getirdiği odunlar yanmaz, sadece elbiselerini çıkarıp odunlara örten Hakim Ata'nın taşıdığı odunlar tutuşur. Ahmed Yesevi bu davranışından dolayı genç müridine "Hakim" adını vermiştir. Rivayete göre Hakim Ata'nın hikmetler söylemeye başlaması bu olaydan sonradır. Bir müddet sonra şeyhinden icazetname alan Hakîm Ata irşad için Türkistan'ın güneyine doğru devesiyle yola çıkar, Bineva beldesine ulaşınca deve yürüyemez olur, bütün gayretiere rağmen tek adım bile atmayan deve sadece bağırılmaktadır. Bundan dolayı daha sonra bu beldeye "Bakırgan" (bağırın) adının verildiği rivayet edilir. Çobanlar, Buğra Han'a ait hayvanların ot ağı olan bu yöreden Hakim Ata'yı çıkaramayınca durumu Buğra Han'a bildirirler, ancak Buğra Han, Hakim Ata'nın Ahmed Yesevî'nin müridi olduğunu öğrenince tavır değiştirir. Anber adlı kızını ona nikahladığı gibi kendisi de müridi olur. Hakîm Ata irşad hizmetlerine devam ettiği Bakırgan'da vefat etmiş. Akkurgan'a defnedilmiştir. Bugünkü Kongrat şehrinin yakınlarında bulunan kabri meşhur ziyaret yerlerinden biridir. Hakîm Ata'nın Muhammed Hoca, Asgar Hoca ve Hubbl Hoca adlı üç oğlu olmuştur. Özellikle yaşlı kadınlar tarafından çok ziyaret edilen Hubbî Hoca ile ilgili Hakim Ata Kitabı'nda nakledilen bilgi ve menkıbeler "Hikaye-i Hubbî Hoca" adıyla ayrı bir risale haline getirilmiştir.

¹⁵BAYAT, Fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi, s. 81-88 Ötüken Yayınları, İstanbul 2007

¹⁶<http://www.haberler.com/kazakistan-daki-yeralti-mescitleri-gorenleri-6229690-haberi/> (Erişim 28 Kasım 2016)

Hakîm Ata, Ahmed Yesevî'nin Türkler arasındaki en meşhur halifesidir. Ahmed Yesevî tarzında sûfiyane hikmetler yazmak Yesevîliğin bir esası olduğundan Hakîm Ata edebiyat ve sanat bakımından da şeyhine uymuş, onu taklide çalışmıştır. Hakim Ata, mürşidi kadar olmasa da söylediği hikmetlerle İslam dinine yeni ısınan Türklerin dini-ahlaki anlayışlarının ilk mimarlarından biri sayılır. Hakîm Ata'nın halk diliyle söylediği hikmetler Türkleri dini-ahlaki konularda aydınlatmış. Allah ve Peygamber sevgisini aşılamaştır. 122 beyitlik manzum miraciyyesi bu alanın ilk Türkçe örneklerindedir.¹⁷

Tasattıq (Тасаттық) i. : 1. Belirli bir dileğin yerine gelmesi için Allah yolunda kurban kesip, etini halka dağıtma adeti. 2. *mec.* Sadaka, kurban, adak.3. Kuraklık zamanında halkın kurban keserek yağmur duasına çıkması.

Topalañ kelgir (Топалаң келгір) d. : Koyunlara ve çocuklara söylenen “Köküne kıran girsin.” anlamındaki beddua. *krş.* *Kebenek kelgir, Qarasan kelgir, Qata kelgir.*

¹⁷KARA, Mustafa, “Hakîm Ata”, İslam Ansiklopedisi, C.15, s.183-184, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.

3.11. Koyun ve Keçi Kavramlarıyla Oluşturulmuş Türevler, Birleşik Yapılar ve Deyimler

Alalı jılqı, aqtılı qoy (Алалы жылқы, ақтылы қой) d. : Haddi hesabı olmayan, çok mal.

Ala tuyaq (Ала тұяқ) d. : Fesat, sinsi, kurnaz.

Aqsarbas ayt- (Ақсарбас айт-) d. : Allah rızası için kurban kesmek.

Aq sıyraқ bol- (et-) (Ақ сирақ бол- [ет-]) d. : Mal kırılmak, kıtlık baş göstermek, soy tükenmek.

Arқar müyiz (Арқар мүйіз) i. : Koçun boynuzuna benzetilerek yapılan oyaya benzer şekillendirilmiş oya.

At mayı qayt- (Ат майы қайт-) d. : Hayvanın parası ödenmek.

Awıl aralas, qoy qoralas (Ауыл аралас, қой қоралас) d. : Karışır kaynaşmak; konu komşu.

Ayt şuw (janwar) (Айт шу [жануар]) d. : Hayvanı sürerken, yürütürken söylenmek.

Bağar köbeysin (Бағар көбейсін) d. : Hayvanın başı çoğalsın, dolsun.

Böri tiygen (börikken) qoyday (Бөрі тиген [бөріккен] қойдай) d. : Dağıtır, tarumar edip çıkmak.

Börlikken qoyday bol- (qaş-) (Бөрліккен қойдай бол- [қаш-]) d. : Dağılarak kaçmak, telaşla kaçmak.

Büyiri şıq- (Бүйірі шық-) d. : 1. Büsbütün doymak. 2. (hayvan) Etmek, semirmek.

Erni aqqa tiy- (Erni aққа ти-) d. : Hayvanın yavrulayınca sütünün bollaşması.

Eşki bas (Ешкі бас) sf. : Küçük kafa.

Eşkiemer (Ешкіемер) i. : Çamurlu, kumlu yerlerde yaşayan kertenkele.

Eşkimüyiz (Ешкімүйіз) i. : Zodyak'ın 12 takım yıldızından biri.

Eşkisabaq (Ешкісабақ) i. : Uzunluğu 1-1,5 metre olan, yağlı meyveli çalı.

Eşkisası (Ешкісасыр) i. : Üflemeli çalgıların bir türü.

Eşkital (Ешкітал) i. : Kabuğu kızıl kahverengi olan, dalları ince yapraklı ağaç türü.

Eşki saqal (Ешкі сақал) i. : Sivrileşmiş seyrek sakal.

İşegi qatqanşa (tüyilgenşe) kül- (Ишегі қатқанша [түйілгенше] күл-) d. : Çok gülmek, karnı ağrıyana kadar gülmek.

İşegin tart- (Ишегін тарт-) d. : Şaşkınlıkta nefesi yutmak.

İy bol- (И бол-) d. : Uysallaşmak, sakinleşmek.

İyi jumsaq (Иі жұмсақ) sf. : Hoşgörülü, uysal; gevşek.

İyi jumsar- (Иі жұмсар-) d. : Yumuşamak, yatışmak.

İyi qattı (Иі қатты) sf. : Sert, katı insan.

İy qıl- (И қыл-) d. : Ezmek, horlamak.

İyt körgen eşki közden- (Ит көрген ешкі көзден-) d. : Bakakalmak, ürmek.

Jambasqa saluw (Жамбасқа салу) i. : Güreş oyununda uygulanan bir taktik.

Jambası jerge tiy- (Жамбасы жерге ти-) d. : Ölen kişiyi uğurlamak, gömmek.

Jambası jerge tiymegen (Жамбасы жерге тимеген) sf. : Yenilmeyen, meşhur pehlivan.

Jarıp sal- (Жарып сал-) d. : 1. Hayvanı kesip atmak. 2. Yüzüne bakmadan dosdoğru söylemek.

Jut qurıǵınan qutıl- (Жұт құрығынан құтыл-) d. : Kışın hayvanların açlık ve soğuktan kırılmaktan kurtulması.

Kekire toyǵan tekedey (Кекіреге тойған текедей) d. : Kabadayılık edip huzur vermeyen, insanları sıkıştıran.

Köfendegey qozıday (Көгендеген қозыдай) sf. : 1. Katar katar dizilmiş, bağlanmış. 2. Tümü, herkes.

Kök aka qoyday (torǵayday) qıl- (et-, soy-, saba-) (Көк ала қойдай [торғайдай] қыл- [ет-, сой-, саба-]) d. : Öfkeden kırkırmızı olup dövmek.

Laqşa (Лақша) z. : Oǵlak gibi, oǵlaǵa benzer.

Laqтай sekirüw (Лақтай секіру) d. : Oǵlak gibi zıplamak, oynamak.

Mal baǵuw (Мал бағу) d. : Meşakkati büyük, zorluǵı çok iş.

Müyizi qaraǵayday bol- (Мүйізі қарағайдай бол-) d. : Deǵeri artmak, mertebesi yükselmek.

Müyzkeser (Мүйзкесер) i. : Boynuzdan çeşitli eşyalar yapan kişiye verilen mükafat.

Müyzkök (Мүйзкөк) i. : Çift hörgüçlü dişi devenin cinsel organında olan bir hastalık.

Otu qan- (Оты қан-) d. : Doymak.

Otu qaş- (Оты қаш-) d. : Dünyanın otu azalmak.

Otin ottap, suwin iş- (Отын оттап, суын іш-) d. : Birinin yerini mekan tutmak.

Öre türegel- (Өре түрегел-) d. : Her birden ayağa kalkmak.

Örip jür- (Өріп жүр-) d. : Kaplamak, dolmak.

Qan-janın tök- (Қан-жынын төк-) d. : Azarlamak, paylamak.

Qasqa bas (Қасқа бас) sf. : Alnında saçı olmayan kişi, kel.

Qoñ bit- (қуна-) (Қоң біт- [жина-]) d. : 1. Semirmek, etlenmek. 2. *tec.* Hali vakti düzelmek, iyileşmek, zenginleşmek.

Qoñ etin kesip (оуір) ber- (Қоң етін кесіп [ойып] бер-) d. : Esirgememek, fedakarlık etmek.

Qoñi tauma- (Қоңы тайма-) d. : Zayıflamamak.

Qosağınan aygıl- (Қосағынан айрыл-) d. : Eşini kaybetmek, eşi ölmek.

Qosağın jazba- (Қосағын жазба-) d. : Tasarrufu bir olmak.

Qosaq arasına ket- (Қосақ арасында кет-) d. : Boşu boşuna yanmak, tutuşmak.

Qosmüyiz (Қосмүйіз) i. : Dağ koyununun, koçun boynuzuna benzetilerek yapılan oya, motif.

Qoşqarmüyiz (Қошқармүйіз) i. : Koçun boynuzuna benzetilerek yapılan oya, motif.

Qoşqar tumsıq (Қошқар тұмсық) sf. : Kemerli burun.

Qoşqarday (Қошқардай) sf. : Büyük, iri.

Qoşqarşa (Қошқарша) sf. : Koç gibi, koça benzer.

Qoy awızınan şöp almaytın (Қой аузынан шөп алмайтын) d. : Çok saf, zararsız, uysal kimse.

Qoy bas jambı (Қой бас жамбы) i. : Koyunun başına benzetilerek dökülen gümüş.

Qoy köz [közdi] (Қой көз [көзді]) sf. : Çok güzel kahverengi göz.

Qoy qora [moyındı] (Қой қора [мойынды]) sf. : Boynu koyunun boynundan daha güzel boyun.

Qoуша (Қойша) sf. : Koyun gibi, koyuna benzer.

Qoуша bawızda- (Қойша бауызда-) d. : Yok etmek, öldürmek.

Qoуша iyir- (Қойша иір-) d. : Dediğine ikna etmek, söylediğini yaptırmak.

Qoуша jamıra- (Қойша жамыра-) d. : Her kafadan ses çıkmak, gürültü patırtı olmak.

Qoy tis [tisti] (Қой тіс [тісті]) sf. : Hepsi küçük diş.

Qoy torı (Қой торы) sf. : Çok uysal, her zaman aheste binek at.

Qoytuуaq (Қойтұяқ) i. : Koyun tırnağına benzetilerek dökülen külçe altın ya da gümüş.

Qoy üstine boz torғay jumırtqala- (Қой үстіне боз торғай жұмыртқала-) d. : Barış zamanı gelmek, sükûnet sağlanmak.

Qoydan qoıır [Qoydan qonır, jılqıdan torı] (Қойдан қоңыр [қойдан қоңыр, жылқыдан торы]) d. : Çok uysal, çok yavaş.

Qoytas (Қойтас) i. : Koyun büyüklüğünde iri taş.

Qozıday (Қозыдай) sf. : Kuzu gibi, kuzuya benzer.

Qozı köş jer (Қозы көш жер) d. : O kadar uzak olmayan, yakın yer.

Qozı qarın (Қозы қарын) d. : Küçücük karın.

Qozıday jamıra- (şuwla-) (Қозыдай жамыра- [шула-]) d. : Gürültü patırtı çıkmak.

Qozıjawırın (Қозыжауырын) i. : Başlı çelikten yapılan, yayvan başlı yay oku.

Qozıjegiş (Қозыжегіш) i. : Vücudu iri, yırtıcı bir kuş.

Qozıgül (Қозыгүл) i. : Çuha çiçeği, çuhadar.

Qozıoşaған (Қозыошаған) i. : Ekin arasında yetişen mavi çiçekli, dikenli yabani ot.

Qozıqulaq (Қозықұлақ) i. : Nemli yerlerde yetişen geniş yapraklı, kalın köklü yaprakları yenen bir bitki; kuzukulağı.

Qozıqulaqtan- (Қозықұлақтан-) f. : Bitkinin yeniden yapraklarını ayırıp büyümesi.

Qoziquyriq (Қозықұйрық) i. : Mantarın başı törpülenen türü.

Qumalaq aş (sal-, tart-) (Құмалақ аш- [сал-, тарт-]) f. : Fal açmak.

Qurban bol- (et-, qıl-) (Құрбан болды [етті, қылды]) d. : Kendini feda etmek, canına kıymak.

Quw tuyaq (Қу тұяқ) d. : Acımasız, merhametsiz.

Şäy despe- (Шәй деспе-) d. : Bozuşmamak, tartışmamak.

Tekejawmit (Текежаумыт) i. : Soylu bir Türkmen atı.

Teke köz (Теке көз) sf. : Alacası çok, fal taşı gibi açık göz.

Tekemet (Текемет) i. : Yüzeyine her türlü desen verilen keçe.

Tekeni äke (jerde) eşkini ara (älke) dep otır- (Текені әке [жерде] ешкіні апа [әпке] деп отыр-) d. : Alçakgönüllü olmak.

Tekesaqal (Текесақал) i. : Sabunkök tohumuyla hemcins çok yıllık otlu bitki.

Teke saqal (Теке сақал) sf. : Keçininki gibi çıkan sakal, keçi sakal.

Teke sümbile (Теке сүмбіле) i. : Ağustos ayının ikinci yarısı.

Teke tires- (Теке тірес-) d. : Birbirini yenememek.

Tel em- (Тел ем-) f. : Yoksulluk çekmemek, sıkıntı görmemek.

Tel ösken - (Тел өскен) sf. : Birlikte büyüyen, yetişen.

Tıñ tuyaq (Тың тұяқ) d. : Güçlü, kuvvetli.

Tışqaq jağı jok (Тышқак лағы жоқ) d. : Maldan yoksun, tamtakır yoksul.

Tigerge tuyaq kalma- (Тігерге тұяқ қалма-) d. : Maldan yoksun kalmak.

Tirerge tuyaq qoyma- (Тігерге тұяқ қойма-) d. : Hiçbir şeyi kalmamak, her şeyini yitirmek.

Topalañğa sal- (Топалаңға сал-) f. : Bölerek göndermek.

Törinen köri jaqm (Төрінен көрі жақын) d. : İhtiyar koyunun ömrü kadar ömrü kalmış.

Tört tülige say (Төрт түлігі сай) d. : Yediği önünde yemediği arkasında; malı mülkü çok.

Tuyaq bastağan (ТҮЯҒ бастаған) sf. : Bakir, ayak basılmamış.

Tuyaq kesti (ТҮЯҚ кесті) sf. : Aşırı çiğnenmiş (toprak).

Tuyaq qal- (ТҮЯҚ қал-) d. : Soyu kurumak, nesli tükenmek.

Tuyağın qımıldatra- (ТҮЯҒЫН қымылдатпа-) d. : Kılını kırırdatmamak.

Tuyaq serppe- (ТҮЯҚ серппе-) d. : Hareketsiz yatmak, deliksiz uyumak.

Tuyağın tasqa soğ- (ТҮЯҒЫН тасқа соғ-) d. : Sıkıntıya uğramak.

Tuyağı ilin- (ТҮЯҒЫ ілін-) d. : Bir şeyi henüz elde etmek.

Tübittey (Түбіттей) sf. : Tiftik gibi yumuşak.

Tügin tartsa, maуı şığadı (Түгін тартса, майы шығады) d. : Çok semiz hayvan ya da verimli toprak.

Ürikken qoyday qamal- (Үріккен қойдай қамал-) d. : Üst üste birikmek, hınca hınç kalabalık olmak.

Ürikken tüye (qoy) közden- (Үріккен түйе [қой] көзден-) d. : İki gözü yuvasından çıkmak, gözünü alamamak, ne уарасағını bilemeden şaşkın şakın etrafa bakmak.

4. METİNLERDE GEÇEN SIĞIR, KOYUN VE KEÇİYLE İLGİLİ KELİMELERİN DİZİNİ

Ala (Ала) sf. : Ak ile başka renklerin bir arada görülmesi, benekli, alaca. 231, 233, 237, 242, 1113, 1564

Ala şubar (Ала шұбар) sf. : Alacalı, benekli. 628

Añ (Аң) i. : Yabani hayvanların genel adı. 740, 1686

Añşı (Аңшы) i. : Yabani hayvanları avlayan kimse, avcı. 773

Aq (Ақ) sf. : Ak, beyaz. 1235,1787

Aqsaq (Ақсақ) sf. : Aksak, topal. 1566, 1567, 1586, 1733

Aramza (Арамза) i. : Erken doğan kuzu, oğlak, tay vb. ; haramzade. 659

Arıq (Арық) sf. : Arık, zayıf, sıska. 22, 879, 881, 1611, 1645, 1705, 1723

Arıqta- (Арықта-) f. : Arıklamak, zayıflamak. 1221

Arıq-Turaq (Арық-Тұрақ) sf. : Çok cılız, zayıf (hayvan). 219

Asıq (Асық) i. : Aşık kemiği.1615

Asıra- (Асыра-) f. : 1. Yetiştirmek, beslemek, büyütmek. 2. (köpek) Alıştırmak. 12, 1557, 1654, 1655, 1721,1723, 1725

Astaw (Астау) i. : Hayvana yiyecek ve su vermek için kullanılan yemlik. 1610

Atan ögiz (Атан өгіз) i. : Beş yaşında iğdiş edilen sığır. 678

Awıl (Ауыл) i. : Köy. 20, 21, 102, 105, 107, 175, 190, 211, 243, 557, 1668, 1669

Awna- (Ауна-) f. : (hayvan) Yere yatıp yuvarlanmak, ağnamak. 685

Ayda- (Айда-) f. : Hayvanı önüne katıp bir yere götürmek, sürmek, gütmek. 172, 174, 191, 626, 649, 759, 761, 869, 878, 1578, 1587, 1743, 1744, 1768, 1783, 1784

Aydala (Айдала) i. : Issız, insan bulunmayan sahra, bozkır. 461, 602, 1398, 1410

Ayran (Айран) i. : Maya ile mayalanmış süt; yoğurt. 1700

Balta (Балта) i. : Balta. 554, 560, 796

Baq- (Бақ-) f. : (hayvan) Bakmak, beslemek, gütmek. 39, 96, 357, 379, 447, 451, 461, 488, 508, 690, 776, 790, 870, 1064, 1555, 1590, 1612, 1613, 1614, 1656, 1657, 1675, 1759, 1760,

Barımta (Барымта) i. : Düşmanlık sebebiyle iki kabilenin birbirinin malını alıkoyması, gasp. 728

Bas (Бас) i. : Hayvanların sayısı. 131

Bas (Бас) i. : Baş, kafa. 2, 445, 484, 487, 795, 850, 974, 1030, 1171, 1190, 1210, 1237, 1238, 1240, 1244, 1247, 1249, 1273, 1274, 1279, 1281, 1283, 1284, 1315, 1562, 1676, 1689, 1690, 1691, 1808,

Bawır (Бауыр) i. : Karaciğer. 86, 848, 1428, 1706

Byday (Бидай) i. : Buğday. 692, 792, 1486, 1648

Bögelek (Бөгелек) i. : Sığırları rahatsız eden bir çeşit sinek, gübre sineği. 941

Buqa (Бұқа) i. : Sığır malının kısırlaştırılmayan erkeği, damızlık büyükbaş hayvan; boğa. 659, 675, 702, 1479, 1490, 1504, 1505, 1507, 1511, 1516, 1519, 1538, 1552

Buralqı (Бұралқы) i. : Sahipsiz hayvan. 1575

Buwaz (Буаз) sf. : Karnında yavru taşıyan, doğuracak hayvan; gebe, yüklü, hamile. 671, 672, 846, 1153, 1686

Buwın (Буын) i. : Eklem, boğum. 571, 1471

Buzaw (Бұзау) i. : Sığır, geyik gibi boynuzlu hayvanların altı ayını doldurmayan yavruları, buzağı. 587, 588, 591, 593, 594, 595, 606, 638, 640, 642, 651, 656, 657, 660, 684, 702, 793, 794, 795, 1479, 1481, 1489, 1504, 1507, 1511, 1513, 1516, 1519, 1524, 1534, 1538, 1552

Buzawla- (Бұзула-) f. : Sığır, geyik gibi hayvanların yavru doğurması, buzağılamak. 241, 648, 681

Buzaw-Torpaq (Бұзу-Торпақ) i. : İneğin bir yaşına gelmiş yavrusu, dana. 128

Büyir (Бүйір) i. : Böğür, yan. 616, 846

Dala (Дала) i. : 1. Bozkır, step. 2. Dışarı. 102, 233, 535, 547, 550, 693, 733, 739, 823, 825, 827, 918, 937, 944, 1009, 1035, 1037, 1112, 1113, 1156, 1202, 1225, 1227, 1328, 1429

Dene (Дене) i. : Vücut, ten. 596, 1049, 1677

Ebelek (Ебелек) i. : Yaprakları yenilebilen, tohumlarından da çay yapılan ıspanağa benzeyen bir çeşit ot, evelek, labada. 812, 813

Egiz (Егіз) sf. : Aynı anneden ya da dişi hayvandan doğan çocuk veya döl. 1682, 1685, 1682, 1685, 1715, 1742, 1802

Eltiri (Елтірі) sf. : Kesilen ya da ölen kuzu veya oğlağın dalgalı derisi. 73

Ene (Ене) i. : Dişi hayvan. 237, 594

Er (Ер) i. : Eyer. 709

Erkek (Еркек) i. : Canlıların dölleyebilen cinsleri, erkek. 593, 1575

Ertte- (Ертте-) f. : Eyer vurmak, eyerlemek. 1159

Eşki (Ешкі) i. : Toynaklı, geniş getiren küçükbaş hayvan ve bu hayvanın dişisi, keçi. 708, 799, 800, 807, 815, 1216, 1220, 1221, 1228, 1230, 1233, 1238, 1242, 1246, 1256, 1258, 1262, 1267, 1270, 1277, 1278, 1308, 1319, 1325, 1327, 1331, 1334, 1335, 1337, 1338, 1342, 1343, 1346, 1350, 1351, 1352, 1353, 1354, 1356, 1357, 1358, 1360, 1365, 1368, 1370, 1371, 1374, 1376, 1377, 1381, 1383, 1386, 1391, 1392, 1394, 1395, 1396, 1397, 1398, 1399, 1414, 1415, 1416, 1418, 1436, 1454, 1465, 1469, 1472, 1475, 1478, 1554, 1613, 1762, 1767, 1768, 1774, 1778, 1780, 1781, 1782, 1785, 1790, 1795, 1801, 1802, 1805, 1808, 1810

Eşkili (Ешкілі) sf. : Keçisi çok olan. 1761

Et (Ет) i. : 1. Yemek için kesilen hayvanın bütün etinin parçaları. 2. İnsanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka. 3. Ten. 238, 240, 242, 376, 545, 610, 674, 1270, 1271, 1286, 1595, 1599, 1810, 1811

Isqır- (Ысқыр-) f. : Islık çalmak, ıslık sesi çıkarmak. 1035

Isqırıq (Ысқырық) i. : 1. Düdük. 2. Islık. 1769

İsek (Ісек) i. : İki yaşındaki iğdiş edilmiş koç. 1562, 1574

İşek (Ішек) i. : İnsanın, hayvanın yediklerinin sindirildiği organlarından biri, bağırsak. 474

İşek-Qarın (Ішек-Қарын) i. : İşkembe, iç, karın, bağırsak. 477

İt (Ит) i. : İt, köpek. 390, 477, 826, 1083, 1099, 1157, 1158, 1557, 1748

İyek (Ийек) i. : Çene. 836

İyle- (Иле-) f. : Hayvan derisini, faydalanmak için, yoğurt ve unun karışımından elde edilen maddeyle yedirerek ovalayıp yumuşatmak; deriyi tabaklamak. 1547

Jadaw (Жадау) sf. : 1. Zayıf, cılız, sıksa. 2. Yorgun, bitkin. 1154

Jal (Жал) i. : Yele. 779, 1404, 1417

Jalbırşaq (Жалбыршақ) i. : Geviş getiren hayvanların dört gözlü olan midelerinin üçüncü gözü, kırkbayır. 473

Jamıra- (Жамыра-) f. : Meleşmek. 657

Jantaq (Жантақ) i. : Çölde yetişen daha çok devenin yediği dikenli bitki, devedikeni. 800, 801

Janwar (Жануар) i. : 1. Tüm hayvanların genel adı. 2. Evcil hayvanlardan övgüyle bahsederken söylenen söz. 1455

Japan (Жапан) i. Far. : Düz, ıssız ova. 1460

Jarı- (Жары-) f. : (hayvanlar) Anne sütüne doymak. 587, 1779

Jas (Жас) sf. : 1. Genç, toy. 2. Körpe, daha büyümemiş. 3. Taze. 921, 954, 962, 966, 968, 970, 987, 1027, 1031, 1112, 1117, 1119, 1144, 1151, 1159, 1162

Jaуa (Жая) i. : Hayvanların iki budunun birleştiği yerdeki yağlı et. 346

Jayı- (Жайыл-) f. : Yayılmak, otlanmak. 596, 603, 608, 609, 619, 624, 933

Jayım (Жайылым) i. : Mera, otlak, salmalık yayla. 720, 945, 1125

Jaуla- (Жайла-) f. : 1. Yerleşmek, mekan tutmak. 2. Yaz günlerinde hayvanların yayılması, otlaması. 862, 1467

Jaуlat- (Жайлат-) f. : Hayvanları yaumak, otlatmak. 1653

Jaуlaw (Жайлау) i. : Yayla, yaylak, otlak. 747

Jazıq (Жазық) i. : Engebesiz, dümdüz yer, ova, yazı. 1653

Jem (Жем) i. : Hayvan yiyeceğinin genel adı, yem. 367, 1402, 1411, 1467

Jelin (Желін) i. : Hayvanların memesi. 101, 828

Jelinsaw (Желінсау) i. : Genellikle koyunlarda görülen bir meme hastalığı. 1571, 1750

- Jeri- (Жери-) f. :** (hayvan) Yavrularını emzirmekten kaçmak. 643, 644
- Jetele- (Жетеле-) f. :** Hayvanı boyun ipinden tutup götürmek. 836, 983, 1335, 1346, 1351, 1359, 1364, 1365, 1376, 1378, 1388
- Jetim (Жетім) sf. :** 1. Yetim, öksüz. 2. Koruyucusu, hamisi olmayan. 1660, 1666, 1667, 1692, 1706, 1793
- Jirt- (Жырт-) f. :** Toprağı sürmek. 109, 112
- Joñışqa (Жоңышқа) i. :** Baklagillerden, başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli, hayvanlara yem olarak yetiştirilen çayır bitkilerinin genel adı. 864
- Jul- (Жұл-) f. :** Yolmak, sökmek, koparmak. 875, 1408, 1453
- Jut (Жұт) i. :** Kışın çok sert geçtiği yıllarda açlıktan, soğuktan hayvanların kırılması, hayvan ölümü, bulaşıcı hastalık. 1790
- Juwa (Жуа) i. :** Bozkırda yetişen yabani soğan. 865
- Jün (Жүн) i. :** Hayvanların derisinden çıkan tüy, yün, kıl. 1419, 1453, 1545, 1565, 1626
- Jüyrik (Жүйрік) sf. :** Yünü kalın, yünü çok. 705
- Käri (Кәри) sf. :** 1. Yaşlı. 2. Eski, köhne. 796, 1290, 1294
- Kebenek (Кебенек) i. :** Çobanların ayazda, yağmurda giydiği ince keçeden dikilen dış giyimi, aba, kepenek. 814
- Kiyiz (Киіз) i. :** Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş. 557, 1109
- Köde (Көде) i. :** Bozkırda çokça yetişen kısa yapraklı, sulu tohumlu küçük ot; yulaf. 335, 340
- Kökjal (Көкжал) i. :** Bozkurt. 1492, 1493, 1509
- Kökpar (Көкпар) i. :** İki takımın, başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiyi çekerek at üzerinde oynadıkları bir tür oyun, kökpar. 1708
- Kökpek (Көкпек) i. :** Alçak yerlerde yetişen, tadı acı kısa bitki; kazayağı, karapazı. 1401, 1402

Kölik (Көлік) i. : Çeşitli işlerde kullanılmak ve yolculuk yapmak için faydalanılan hayvan. 22, 125, 745, 1459

Köñ (Көң) i. : Birbirine eklenen, yığılıp bağlanan hayvan gübresi. 1467

Köterem (Көтерем) sf. : İyice zayıflamış, kendiliğinden ayakta bile duramayan hayvan (insan). 22, 229

Küt- (Күт-) f. : Bakmak, gütmek. 889, 944, 949, 1106, 1148, 1297, 1305, 1625

Küyek (Күйек) i. : Koyunların tohumlanma dönemi, koç katım zamanı. 1576

Küyrewik (Күйреуік) i. : Hayvanlara yararlı, çoğunlukla da koyunların yediği bir çeşit ot. 816, 817

Küyse- (Күйсе-) f. : Geviş getirmek. 686, 1480

Laq (Лак) f. : Keçinin yaşını doldurmamış yavrusu, oğlak. 1479, 1480, 1485, 1486, 1491, 1495, 1497, 1505, 1507, 1512, 1516, 1519, 1521, 1526, 1536, 1540, 1541, 1552, 1777, 1782, 1794, 1802, 1814, 1816

Laqta- (Лакта-) f. : (keçi) Yavrulamak. 1712, 1778

Mal (Мал) i. Ar. : Deve, sığır, at, koyun, keçi hayvanların genel adı, mal. 34, 36, 50, 102, 127, 128, 132, 159, 219, 236, 238, 371, 374, 383, 385, 420, 426, 545, 611, 661, 690, 720, 722, 724, 727, 728, 730, 732, 733, 736, 739, 741, 746, 749, 753, 754, 755, 756, 762, 763, 764, 767, 769, 772, 776, 777, 781, 782, 784, 785, 786, 790, 1365, 1371, 1398, 1410, 1446, 1466, 1555, 1578, 1693, 1701, 1723, 1729, 1758, 1766

Maldan- (Малдан-) f. : 1. Mal sahibi olmak. 2. *mec.* Sahiplenmek, el koymak. 1752

Malsaq (Малсақ) sf. : Hayvanlarının çoğalmasını isteyen (kimse). 1751

Malşı (Малшы) i. : Çoban. 772, 776, 913

Mañday jağı (Маңдай жағы) i. : Alın kemiği. 1641

Mañra- (Маңыра-) f. : (koyun, keçi) Melemek. 954, 957, 969, 1401, 1566, 1660, 1661, 1794

Mañrawıq (Маңырауық) sf. : Çok meleyen. 1692, 1717

Marqa (Марқа) i. : Erken doğmuş büyük kuzu, kaçık. 1481

May (Май) i. : 1. İnsan ve hayvanların vücudunda bulunan, suda erimeyen, organik doğal nesne, yağ. 2. Hayvansal, bitkisel ve petrol esaslı çok çeşitli tipleri mevcut olan

genel olarak yanıcı, su ile karışmayan, eterde çözünen ve akışkan olan maddeler. 977, 1049, 1556, 1644, 1725, 1807

Moyn (Мойын) i. : Boyun. 509, 628, 1112

Moynurıq (Мойынтұрық) i. : Araba, kızak, saban çeken öküzlerin boynuna takılan hususi ağaç alet, boyunduruk. 792

Möñire- (Мөңіре-) f. : Sığır malının, geyiğin bağırması; böğürmek. 472.

Müyiz (Мүйіз) i. : Birçok toynaklı hayvanların başlarında taşıdıkları ve özellikle saldırma, savunma silahı olarak kullandıkları sert ve içi boş uzantı; boynuz. 473, 476, 603, 616, 675, 678, 797, 850, 1346, 1471, 1493, 1497, 1505, 1519, 1765, 1775, 1815

Müyizdi (Мүйізді) sf. : Boynuzlu, boynuzu olan. 616, 627, 676, 677

Müyizi qarağayday bol- (Мүйізі қарағайдай бол-) d. : Değeri artmak, mertebesi yükselmek. 620

Näsil (Нәсіл) i. : 1. Irk, soy. 2. Menşe, kök. 655

Omıraw (Омырау) i. : 1. Göğüs, gövde. 2. *мес.* Меме. 1107

Opalañ (Опалан) i. : Uzun yapraklı bir çayır otu. 808, 809

Oqıra (Оқыра) i. : 1. Sığır malının derisinin altında büyüyüp gelişen çok zararlı bir kurt. 2. Büveleklerden ileri gelen, başta sığır olmak üzere çeşitli memeli hayvanlarda, seyrek olarak insanlarda rastlanan ve bu sinek kurtçuklarının sırt derisi altında oluşturduğu, son evrede ortası delik şişkinliklerle tanınan hastalık; nokra, imiç, okra. 492

Oşağan (Ошаған) i. : Büyük yapraklı, yuvarlak taneli, dikenli bitki; dulavrat otu, dulkadın otu, kelotu, arktium. 804, 805

Ot (От) i. : Malın yiyeceği, ot. 367, 877, 1110, 1814

Otar (Отар) i. : Mal güdülen otlak, yaylak. 820, 834, 841, 843, 849, 851, 855, 859, 860, 920, 943, 966, 1005, 1033, 1053, 1064, 1065, 1068, 1070, 1084, 1088, 1109, 1142, 1149 1150, 1153, 1157, 1159, 1161, 1164, 1166, 1173, 1196, 1198

Otıq- (Отық-) f. : Otçul hayvan yavrularının ot yemeye başlaması. 1661, 1666, 1707

Ögiz (Өгіз) i. : İğdiş edilmiş erkek sığır, öküz. 408, 585, 595, 603, 604, 606, 637, 641, 645, 649, 652, 665, 674, 676, 677, 792, 793, 794, 795, 796

Ök (Өк) ün. : Sığır malını önüne katıp bir yere götürürken kullanılan seslenme ünlemi, oha. 646

Ökir- (Өкір-) f. : Sığır malının kalın ve gür bir sesle gürültü çıkararak bağırması, böğürmek. 603

Өкпе (Өкпе) i. : İnsanların ve hayvanların nefes alma organı, akciğer. 1046, 1093, 1494, 1499

Önim (Өнім) i. : Mal bakmaktan sağlanan fayda, gelir. (et, süt, yün) 1702

Öris (Өріс) i. : Hayvanların otladığı otu bol yer, otlak. 467, 625, 789, 1455, 1814

Ös- (Өс-) f. : 1. (saç, sakal) Uzamak. 2. Büyümek, olgunlaşmak. 3. Artmak, çoğalmak. 450, 577, 591, 594, 651, 665, 784, 785, 864, 910, 1455, 1471, 1578, 1579, 1662, 1687, 1688, 1693, 1694

Ösir- (Өсір-) f. : Büyütmek, yetiştirmek. 1325, 1461, 1701

Pışaq (Пышак) i. : Hayvan kesmeye ve yüzmeğe, herhangi bir şeyi kesmeye yarayan, yüzü sivri sapı olan alet; bıçak. 992, 1030, 1636, 1775, 1816

Pişen (Пішен) i. : Hayvanların yemesi için biçilen ot. 1467, 1674

Puşayt-Puşayt (Пұшайт- Пұшайт) ün. : Koyunları çağırırken söylenen söz. 1451, 1452

Qabırğa (Қабырға) i. : 1. Omurga ile göğüs kafesini bağlayan hafif kıvrık ince kemik. 2. İnsanların ve hayvanların kaburgalarının iki tarafı. 369

Qamıs (Қамыс) i. : Bataklık, sulu yerlerde yetişen, kuş türü gibi yaprakları olan çok yıllık bitki, kamış, saz. 341, 1407

Qañbaq (Қаңбақ) i. : Çöl arazilerde, bozkır bölgelerinde yetişen çember biçiminde büyüyen bitki; deve elması, çakırdiken. 1108, 1587

Qaptal (Қаптал) i. : Hayvanın iki yanındaki kaburgalarının üstü, böğürü. 386, 1102

Qara (Қара) i. : At, deve, sığır gibi büyükbaş hayvanların genel adı. 136, 285

Qara (Қара) sf. : Kara, siyah. 2, 73, 363, 399, 610, 832, 948, 956, 1035, 1235, 1395, 1397, 1400, 1411, 1413, 1435, 1465, 1469, 1473, 1767

Qaraqurt (Қарақұрт) i. : Türü örümceğimsilerden kara renkli zehirli böcek. 1572, 1747

- Qaraqus (Қарақұс) i.** : Yırtıcılardan iri bir kuş, çaylak, karakuş. 858, 1035, 1039
- Qarasan (Қарасан) i.** : Sığırlarda görülen çok tehlikeli bulaşıcı hastalık; şarbon, kara kabarcık, yanıkara, kara yanık. 390
- Qarın (Қарын) i.** : İnsanların ve hayvanların yediklerini hazmettikleri organı, mide. 473, 474, 768, 1713
- Qarın qampıru- (Қарны қампи-) d.** : Karnı şişmek, doymak. 628
- Qasapşı (Қасапшы) i.** : Hayvan kesiminde usta kişi, kasap. 1766
- Qasqa (Қасқа) i.** : Bazı hayvanların alınlarında bulunan beyaz leke, sakar, akıtma. 1481
- Qasqır (Қасқыр) i.** : Kurt. 604, 1237, 1244, 1247, 1254, 1255, 1260, 1266, 1267, 1273, 1275, 1279, 1290, 1291, 1294, 1298, 1308, 1315, 1411, 1413, 1415, 1419, 1421, 1422, 1424, 1433, 1434, 1476, 1477, 1492, 1493, 1496, 1499, 1500, 1510, 1511, 1512, 1513, 1514, 1527, 1531, 1546, 1551, 1639, 1655, 1665, 1722, 1804, 1812
- Qasqır şarp- (тіу-) (Қасқыр шап-[ти-]) d.** : Hayvana kurt değmesi, saldırması. 602
- Qaşar (Қашар) i.** : Kışa mahsus hazırlanan sıcak, hayvan ahır. 854
- Qayıp- (Қайыр-) f.** : Hayvanların yönünü değıştirmek, başka yöne sürmek. 418, 493, 495
- Qaymaq (Қаймақ) i.** : Sütün üzerinde oluşın yağlı tabaka, kaymak. 689, 713
- Qıl (Қыл) i.** : Kıl. 348, 836
- Qırıq- (Қырық-) f.** : Koyun, keçi vb. hayvanların tüylerini kesmek, kırmak. 1564, 1785
- Qırqıl- (Қырқыл-) f.** : Kırkılmak. 1679
- Qızıl (Қызыл) i.** : 1. Kızıl, kırmızı, al. 2. Attan başka hayvanlarda olan açık kahverengi renk. 3. Hayvanın eti. 39, 120, 975, 1092, 1095
- Qonıs (Қоныс) i.** : Hayvanlı köyün her yıl gittiğı, konduğı yayla. 20, 756, 788, 1618
- Qoñır (Қоңыр) sf.** : 1. Kahverengi. 2. *mec.* Sade, gösterişsiz. 1447, 1604, 1803
- Qoñıraw (Қоңырау) i.** : Zil, çan, kampana. 1720

Qoñırawla- (Қоңыраула-) f. : Hayvanların boynuna zil takmak. 1614

Qora (Қора) i. : Hayvanları kapatmak için tahsis edilen yer, ahır, avıl. 381, 608, 1331, 1334, 1338, 1350, 1466, 1552, 1558, 1589, 1592, 1632, 1664, 1671, 1685, 1770, 1814

Qoralı (Қоралы) sf. : Ahır olan, ahırla donatılmış (koyun). 614, 753

Qorasız (Қорасыз) sf. : Ahır olmayan, ahırsız. 754

Qosaq (Қосақ) i. : 1. Boyunlarından birbirine bağlanan koyun ve keçiler.

2. Boyunlarından birbirine bağlanmış hayvan. 953, 1571, 1659, 1750

Qoşaqaп (Қошақан) i. : 1. Koyunun körpe yavrusu, kuzu, kuzucuk. 2. Küçük çocuklara karşı sevgi ifade eden söz, kuzum. 1029, 1450

Qoşqar (Қошқар) i. : : Koç katım zamanı sürüye katılan damızlık erkek koyun, koç. 1480, 1488, 1494, 1498, 1499, 1504, 1506, 1516, 1518, 1539, 1552, 1576, 1621, 1623, 1640, 1642, 1681, 1684, 1710, 1807

Qotır (Қотыр) i. : İnsan veya hayvanların derisi üzerinde oluşan yara, uyuz. 1770

Qoy (Қой) i. : Geviş getiren küçükbaş mal, koyun. 96, 401, 715, 798, 803, 811, 825, 830, 834, 847, 848, 917, 918, 993, 998, 1116, 1138, 1154, 1160, 1161, 1178, 1216, 1220, 1221, 1228, 1230, 1233, 1239, 1241, 1243, 1246, 1252, 1256, 1258, 1262, 1267, 1272, 1274, 1280, 1282, 1308, 1396, 1447, 1554, 1555, 1558, 1559, 1561, 1562, 1563, 1564, 1566, 1567, 1568, 1573, 1574, 1575, 1579, 1584, 1586, 1588, 1590, 1593, 1594, 1601, 1602, 1606, 1611, 1614, 1615, 1617, 1621, 1623, 1625, 1627, 1630, 1632, 1634, 1644, 1645, 1647, 1649, 1651, 1652, 1653, 1656, 1659, 1665, 1670, 1675, 1676, 1678, 1682, 1685, 1689, 1699, 1700, 1701, 1703, 1705, 1708, 1709, 1714, 1715, 1717, 1719, 1720, 1735, 1737, 1742, 1743, 1746, 1747, 1750, 1755, 1759, 1761, 1787, 1789, 1800, 1803, 1806, 1807

Qoy jılı (Қой жылы) i. : On iki hayvanlı Türk takvimine göre sekizinci yıl, koyun yılı. 1740

Qoylı (Қойлы) sf. : Koyunlu, koyunu çok. 1669

Qoy-Qozi (Қой-Қозы) i. : Koyun ve kuzu; koyun ve onun yavrusu. 1164

Qoyşı (Қойшы) i. : Koyun bakan kişi, çoban. 591, 819, 863, 918, 933, 944, 1022, 1045, 1086, 1087, 1088, 1112, 1117, 1119, 1122, 1127, 1140, 1742, 1744, 1748, 1155, 1158, 1159, 1200, 1206, 1560, 1580, 1582, 1642, 1654, 1699, 1745, 1751, 1753, 1758

Qozi (Қозы) i. : Koyunun yeni doğmuş yavrusu, kuzu. 888, 954, 957, 960, 962, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 975, 979, 980, 986, 991, 993, 994, 1025, 1027, 1030, 1031, 1039, 1090, 1138, 1142, 1143, 1144, 1151, 1152, 1160, 1181, 1182, 1183, 1188, 1617, 1637, 1638, 1640, 1657, 1660, 1666, 1692, 1706, 1710, 1737

Qozıday (Қозыдай) sf. : Kuzu gibi, kuzuya benzer. 1605, 1697

Qozıday jamıǵa- (şuwla-) (Қозыдай жамыра- [шула-]) d. : Gürültü patırtı çıkmak.

Qozıla- (Қозыла-) f. : Kuzulamak. 922, 1154, 1160

Qunaǵın (Құнажын) i. : Üç yaşlı dişi sığır, düve. 39

Quyırq (Құйрық) i. : 1. Hayvanların vücutlarının arka tarafında yerleşen, üstünde yün, kıl çıkan uzvu, kuyruk. 2. İnsanların ve hayvanların art tarafı. 802, 806, 1092, 1404, 1424, 1807

Quyırqtı (Құйрықты) sf. : 1. Kuyruğu olan, kuyruklu. 2. Kuyruğu uzun, büyük. 619, 627

Saw- (Сау-) f. : Memeli hayvanların memsini parmaklar arasında sıkarak sütünü çıkarmak, sağmak. 591, 594, 764, 1337, 1358

Sawın (Сауын) i. : Sağma vakti, sağım zamanı. 101, 771

Sawır (Сауыр) i. : Memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm, sağrı. 847

Sawlıq (Саулық) i. : Üç yaşını aşmış kuzulu koyun. 922, 1160, 1563, 1628

Sekir- (Секір) f. : Bir yerden başka bir yere atlamak, sıçramak. 1480, 1484

Seksek Ata (Сексек Ата) i. : Kazak folklorunda keçilerin piri, koruyucusu. 1801

Semiz (Семіз) sf. : Semiz, şişman, tombul. 231, 746, 1569, 1644, 1699

Semizdik (Семіздік) i. : Şişmanlık, semizlik, tombulluk. 595, 1568

Semir- (Семір-) f. : Semirmek, şişmanlamak. 1567, 1573, 1714, 1747, 1748, 1749, 1789, 1790

Serke (Серке) i. : Beş altı yaşlarında ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi. 850, 1787

Serkeş (Серкеш) i. : Bir ile iki yaş arasındaki ve kısırlaştırılmış olan erkek keçi, erkeç. 1810

Sıyr (Сыр) i. : 1. Büyükbaş hayvan, boynuzlu büyükbaş hayvan, sığır. 2. Bu malın dişisi, inek. 1, 17, 40, 75, 76, 87, 88, 101, 128, 157, 158, 159, 241, 331, 333, 334, 337, 343, 347, 352, 354, 362, 363, 364, 378, 394, 398, 412, 423, 424, 437, 447, 451, 461, 466, 467, 470, 471, 476, 478, 483, 487, 492, 493, 494, 495, 496, 508, 579, 586, 587, 591, 593, 594, 596, 603, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 614, 615, 617, 618, 620, 622, 623, 626, 629, 630, 632, 633, 635, 639, 643, 644, 647, 653, 655, 661, 666, 669, 670, 672, 676, 677, 680, 685, 690, 700, 703, 707, 709, 790, 797, 1608, 1612, 1690, 1798

Sıyrılı (Сырлы) sf. : Sığır sahibi olan, sığırlı. 663, 694

Sıyrsız (Сырсыз) sf. : Sığırı olmayan, sığırsız. 664

Sıyrşı (Сыршы) i. : Sığır bakan kimse, sığırcı. 712

Sıyraç (Сирак) i. : 1. İnsan ve hayvanın dizi ile topuğu arası, baldır. 2. Kesilen hayvanın ateşte pişirilen, toynağı alınmış baldırı, incik. 473, 476

Silekey (Сілекей) i. : İnsanın veya hayvanın ağız boşluğundan refleks yoluyla bölünüp çıkan uzayabilir sıvı; tükürük, salya. 1496

Siri (Сірі) i. : 1. Sığır ve devenin sertleşmiş, kurutulmuş derisi. 2. Ayakkabının ökçesine koyulan set, kalın gön, kösele. 938

Soğım (Соғым) i. : 1. Kışın kesilmek için özel olarak semirtilen hayvan. 2. Kış için özel olarak kesilen hayvan ve bu hayvanın eti, etlik. 153, 344, 345, 350

Sona (Сона) i. : Hayvanları rahatsız eden çift kanatlı kan emicilerin iri bir türü; sığırsineği, büve. 941

Soqa (Соқа) i. : Saban, kara saban, pulluk. 679, 1075

Soqta (Соқта) i. : Av köpeğine ya da av kuşlarına verilen et parçası. 1748

Sor (Сор) i. : Tuzlak, tuzlu arazi. 1691

Sortaň (Сортаң) sf. : Tuzlak, tuzlu arazi. 598, 876, 973

Soy- (Сой-) f. : Hayvanı kesip derisini elle yüzmek. 16, 38, 109, 153, 236, 238, 240, 336, 344, 345, 349, 350, 470, 473, 483, 991, 1621, 1623, 1683, 1774

Soyıs (Сойыс) i. : Kesilecek hayvan, kesimlik. 545

Suwat (Суат) i. : Hayvan suvaracak yer, suvat, yalak. 624

Süt (Сүт) i. : Süt. 40, 101, 376, 421, 586, 587, 594, 669, 677, 691, 701, 707, 794, 1358, 1559, 1697

Sütti (Сүтті) sf. : Sütü bol, sütlü. 666

Sütsüz (Сүтсүз) sf. : Sütü az, sütsüz (inek). 670, 1717

Süyre- (Сүйре-) f. : Sürmek, sürüklemek. (Öküzün kara saban çekmesi için kullanılır.)
109, 679, 836, 1169

Süyretpe (Сүйретпе) i. : Büyükbaş hayvanın kafa derisi veya boyun derisinden kırmızı koyun için yapılan kap, büyük matara. 1180, 1186

Süz- (Сүз) f. : (boynuzlu hayvan) Boynuzlamak, süsmek, tos vurmak. 617, 621, 1481, 1792

Süzegen (Сүзеген) sf. : Süsen, boynuzlayan, tos vuran hayvan. 670, 675, 797

Süzis- (Сүзис-) f. : Toslaşmak. 672

Süziskek (Сүзискек) sf. : Çok süsen, tosçu (hayvan). 1772

Şap- (Шап-) f. : Dörtnala, dolu dizgin gitmek. 745, 1406

Şara (Шара) i. : Ağaçtan yapılmış, genellikle süt sağmak için kullanılan büyük kap, tekne. 691, 791, 1556

Şartıq (Шартық) i. : Tam olarak değil de yarı kısırlaştırılmış (erkek hayvan). 1647

Şarwa (Шаруа) i. : Köylü, çiftçi. 439, 717, 735, 1618

Şarwaşılıq (Шаруашылық) i. : Ekin ve hayvan yetiştiriciliği, çiftçilik. 70, 896

Şeldi (Шелді) sf. : Semiz, besili. 1628, 1703

Şelek (Шелек) i. : Sapı olan, uzunca, demir vb. nesnelere yapılan kap, kova. 40, 101, 546, 713, 1338

Şıbiş (Шыбыш) i. : Bir iki yaş arasındaki dişi keçi; çebiç, çebiş. 1712, 1784

Şıbm (Шыбын) i. : Sinek. 1783

Şılbir (Шылбыр) i. : Bir yere bağlamak veya çekip götürmek için hayvanın başlığına ya da tasmaına bağlanan ip, yular. 836, 0839

Şım (Шым) i. : Çim, çimen, çimenlik. 1744

Şopan (Шопан) i. : Koyun bakan kişi, çoban. 1763, 1812

Şopanata (Шопаната) i. : Kazak folkloründe koyunların piri, koruyucusu. 1449, 1800

Şoqpar (Шоқпар) i. : Çomak, sopa, topuz. 30, 303, 395, 1643

Şöl (Шөл) i. : Çöl. 588, 589, 937, 944

Şöp (Шөп) i. : Rastgele biten bitkilerin adı, ot. 50, 757, 868, 1224, 1331, 1483, 1716

Şöre (Шөре) ün. : Keçiyi suya çağırırken söylenen söz. 1457, 1458

Şuba- (Шұба-) f. : : Ardı sıra gitmek, katar katar gitmek. 920, 1033, 1198, 1465

Şubal- (Шұбал-) f. : Ardı sıra gidilmek, katar katar gidilmek. 851

Şubır- (Шұбыр-) f. : 1. Ard arda gelmek, katar olmak. 2. (ter, salya) Akmak. 1496, 1649

Şubırındı (Шұбырынды) sf. : Uzayıp giden, katar katar, art arda dizilmiş olan. 1122

Tabın (Табын) i. : Geyik, ceylan ve inek sürülerinin genel adı. 492, 612, 629

Tal (Тал) i. : Yaş dalları olan, ince yapraklı ağaç. 459, 555, 734, 785, 1694

Tana (Тана) i. : İki yaşını doldurmamış olan inek yavrusu, dana. 697

Tар- (Тар-) f. : Doğurmak, yavrulamak. 443, 444, 1715

Tarğıl (Тарғыл) sf. : Benekli, alacalı, çapar. 634

Taşjarған (Тасжарған) i. : Taşlık arazide büyüyen çalı, taşkıran otu. 1400

Tayınша (Тайынша) i. : İki yaşını doldurmamış inek yavrusu, düve. 38, 683

Tältirekte- (Тәлтiректе-) f. : Sendelemek, yalpalamak. 959

Tebis- (Тебіс-) f. : Birbirini tepmek, tepişmek. 671

Teke (Теке) i. : Keçinin iki yaşını aşmış koç katımına bırakılan erkeği, teke. 1334, 1338, 1340, 1343, 1345, 1350, 1353, 1356, 1360, 1364, 1365, 1378, 1381, 1383, 1388, 1393, 1479, 1485, 1486, 1497, 1504, 1505, 1507, 1512, 1516, 1519, 1522, 1526, 1540, 1541, 1552, 1770, 1771, 1772, 1792, 1805

Tep- (Теп-) f. : (hayvan) Çifte atmak, tepmek, tekme atmak. 247, 700

Tepkile- (Тепкіле-) f. : Tekmelemek, tekme atmak. 1046

Teri (Тері) i. : 1. İnsan ve hayvan vücudunun dış taraftaki tabakası, yüzeyi. 2. Kesilmiş hayvanın derisi, post. 1544, 1546, 1732, 1776

Toralañ (Топалаң): Koyunlarda görülen, öldürücü ve bulaşıcı bir hastalık, şarbon, yanıkara. 810

Toqal (Тоқал) i. : Boynuzsuz, boynuzu çok küçük keçi, sığır vb. 1782

Toqta- (Тоқта-) f. : 1. Durmak, duraklamak. 2. Bir yerde kalmak, konaklamak. 3.(hayvanlarda cinsel istek) Durmak, bitmek. 218, 496, 589, 908, 914, 948, 978, 1147, 1193, 1196, 1198, 1250

Toqtı (Тоқты) i. : Koyunun altı ayı aşmış yavrusu, toklu. 1395, 1396, 1397, 1400, 1411, 1413, 1414, 1435, 1465, 1473, 1483, 1535, 1599, 1712, 1721, 1727, 1732

Toqtı qoşqar (Тоқты қошқар) i. : Henüz koç katımına katılmayan erkek toklu. 1479, 1488, 1489, 1499, 1504, 1506, 1516, 1518, 1539, 1552

Torpaq (Торпақ) i. : 1. Altı aydan bir yaşına kadar olan buzağı. 2. Astrolojide boğa burcu. 38

Töl (Төл) i. : Mal olarak ifade edilen at, deve, sığır, koyun, keçinin yeni doğmuş yavrusu. 987, 1053, 1080, 1177, 1581, 1583, 1687, 1693, 1695, 1730, 1755

Töldi (Төлді) sf. : Yavrulamış, yavrusu olan (hayvan). 1629, 1704

Töstik (Төстік) i. : Hayvanın yağıyla ve derisiyle birlikte sıyrılıp alınan göğüs kemiği. 1705

Tumsa (Тұмса) i. : İlk defa doğurmak üzere olan genç kadın veya hayvan. 1619, 1620

Tumsıq (Тұмсық) i. : Burun, gaga. 958, 973, 976, 1027, 1493, 1497, 1503

Tuqım (Тұқым) i. : Belirli bir hayvandan yayılan büyük ve küçükbaş hayvanların soyu, cins, kök, köken. 112, 117, 123, 130, 131, 132, 139, 152, 204, 787, 1362, 1802, 1803

Tusaq (Тұсақ) i. : Bir ile iki yaş arasındaki dişi koyun, şişek. 1619, 1629, 1637, 1803

Tuw- (Ту-) f. : 1. Doğmak 2. Doğurmak. 420, 577, 593, 641, 642, 656, 683, 910, 953, 964, 966, 987, 1126, 1151, 1160, 1390, 1391, 1581,1583, 1682, 1712, 1716, 1742, 1814

Tuuyaq (Тұяқ) i. : At, eşek, inek gibi hayvanların ayak tırnakları; toynak. 1095, 1362, 1484

Tülki (Түлкі) i. : Tilki. 1517, 1526, 1527, 1528, 1532, 1548, 1549, 1550

Tüt- (Түт-) f. : Yünü, pamuğu ditmek, açmak. 1625

Tünewik (Түйнеуік) i. : Soğuktan, nemden hayvanların ciğerlerinde, nefes borularında olan ince uzun bir kurt. 818

Uwız (Уыз) i. : Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü, ağız. 684, 1779

Uylıq- (Үйлық-) f. : Bir araya gelmek, toplanmak. 849

Ürik- (Үрік-) f. : 1. Hayvanın bir şeyden korkup kaçması, ürkmek. 2. *мес.* Korkmak, ödü kormak. 101, 102

Üyir- (Үйір-) f. : Bir araya toplamak, yığmak. 334, 413

Zeñgi Baba (Зеңгі Баба) i. : Kazak folklorunda sığırların piri, koruyucusu. 400, 1798

Zootehnik (Зоотехник) i. : Hayvan yetiştirme uzmanı, zooteknisyen. 993, 1021

5. METİNLER

5.1 ÇEVİRİYAZI-AKTARMA

DAWDIÑ BASI —DAYRABAYDIÑ KÖK SIYIRI

Qolhoz basqarmasınıñ bastığı Külzayra deytin äyel, qara bökebaydı basına tumşalap orap tımırayıp otıratın adam. Siyrek söyleydi. Söylegende dawsı zildi, aşıq şığadı.

5 — Sizden bir narse surayın dep edim, — deydi Külzayra.

Ne surar eken dep qulağıñdı türe qoysañ:

— Osı bizdi nege äwre qılasıñdar, ot basında otırıp, kül şıǵaruwdan başka, biz nemenege jaraymız? — deydi.

— Olay demeñiz, äyelge teñdik zamanı, äyel teñdigi qaǵaz jüzinde bolmasın, is
10 jüzinde bolsın. Siz siyaqtı äyelderdi jumısqa bawlıp üyrete berüw kerek, — deseñ.

— Tınış otırǵızsa, sol «teñdigin» suramay-aq qoyar edik. Bayaǵıdan beri asıraǵan erkekter äli de bolsa da asıray berse bolmay ma? — deydi.

«Teñdik turalı sözdi ayta berseñ, Külzayra şalqalaqtap juwımaydı. «Munıñ sebebi ne?» — deseñ:

15 — Burın mundaydı körmegen äyel ğoy, el jumısı oñay ma, birew irep, birew soyıp, basın qatıradı, sosın, keyigennen aytıp otır ğoy, — desedi.

Şını solay: Dayrabaydıñ kök sıyırı ulı dawǵa ulasqan kök sıyır dawı kimniñ bolsa da basın qatıratın...

20 ...«Alǵabas» arteliniñ müşeleri mektepke jıynalsın dep habar ayılǵan. Jurt biren-sarañdap kelip jatır. Artelge uyımdasqan 63 üy, qonıstarı tört bölek: bir awıl men ekinşi awılıniñ arası 8—10 şaqırım.

— Kölik arıq, köbi köterem, jayaw-jalpı ülgire almay jatır ğoy, — desedi.

Artel jıyılısı eki künniñ birinde boladı. Ökil qaptap ketken kezde künine eki ret jıyılısı bolıp qaluwı da mümkin. Sonaw 10 şaqırım jerdegi müşeler bul jıyılıstıñ birinen
25 de qalmaydı.

Bügingi jıyılıs — burınǵı jıyılıstardan özgeşe. Bügin arteldin, jaña ustawı

tekseriledi: ustawtñ qosımşaları äñgime boladı. Jaña ustawta tolıp jatqan özgeşelik bar, kolhozşılar ömirine säykes kele keteyin dep tur. Biraq osınıñ özin tarsınıp jürgender bar.

— Erik dep ayıptı ğoy, kirmewge bolatın körinedi ğoy,— dep şoqpar bet qara
30 burtañdaydı.

«Erik» bolğanda artelden qaşuw kerek pe?.. Qaşıp otırğan sebebin birewler artel basqarmasına japqısı keldi:

— Artel bolıp edik, köz aşuwdan qaldıq: malımızda, janımızda erik bolmaydı,
— desedi.

35 Awdan qızmetkeri asıra siltep, maldıñ bärin ortaga tüsirip, arteldi kommunağa aynaldırıptı. Artel basqarması munı özinşe soqalap, mülde keñitip äketipti. Birewdiñ torpağın, birewdiñ tayınşasın, birewdiñ tayın albarınan şıǵarıp alıp satıptı, soyıptı. Sonıñ işinde, «balasınan artıq körip» bağıp otırğan Ahmettiñ qızıl qunajını da ketipti. Bir özi bir şekek süt beretin Dayrabaydıñ kök sıyırı da ketipti... Jurt ürpiyip, artelge degen intası
40 suw sepkendey basıla tüsipti: ...Sosın, artelge kirüw de, şıǵuw da erikti» degen sözdi jurt özinşe tüsinip ekinşi mağına şıǵarmaqşısı.

— Sadwaqas deytin atqaminer quwımız bar edi, sol, kedeylerdiñ arasına iritki saluwğa kiristi: jurttı üyine jıynap alıp «artelden şıǵıñdar, tarañdar» dep aqıl berip jatır,— dedi Jasıbay jügirip kelip.

45 Sadwaqas şınımen atqaminer eken. «Sadwaqas ortamızğa kirmese eken!» dep kedeyler köpşiligi bir kezde onı ortalarınan alastağan eken. Sol Sadwaqas bugün «qamqor» bolmaq! Keşegi uyımdasqan kedey bugün Saduwaqastıñ azǵırındı sözine erse, ne bolmaqşısı?..

Astıñǵı jağın mal beldelep jep, şoqıyğan şöptiñ ıǵında üş kisi söylesip tur eken.
50 Birewi — kedey, ekewi ortaşanıñ pısıqtarı. Ne söylesip tur eken: artelden şıqpaw kerek dep tur ma eken? Älde, şıǵuwdı maquldap söz baylasıp tur ma eken?..

— Ana eki quw Dütpaydı ortağa alıptı ğoy, jıyılısqa qayrap saylayın dep tur ğoy,
— dedi Wäliy.

Söylespesin degen zañ joq. Söylessin, şüyirkelessin Biraq, Wäliydiñ aytqanınday
55 keñeske kirse, ol oñ-bağandıq.

Jurt jıynaldı. Mekteptiñ kişkene bölmesine sığılısa toldı. Orın taba almağandar balalar oqıytın partanıñ üstine şıǵıp ketti. Mektepke üyin jaldağan kisi:

— Partanıñ üstine otıra körmeñizder, sındırasıñdar, — dep bezildep jür.

— Sınsa sen tölemeysiñ ğoy, ayına alatın aqşañdı bilseyşi,— deydi birewler.

60 — Olay deme, mektepi köptiñ mülki, sınbasın! — deydi ekinşi birewi.

Mäjilis aşıldı. Basqaruwşı saylaw kerek.

— Üstelge jaqın otır eken, Irıstı bastıq bolsın, Äbiş hatşı bolsın! —degen usınıs kirip qaldı.

Irıstı мәjilis aғası bolıp, üsteldiñ orta beline otırdı. Özi külimsireydi.

65 — Mäjilistiñ kün tәrtibin jariyalañız, — deseñ:

— Özderiñiz ayta berseñderşi, — deydi külimsirep.

Dabırлаған jurttı tәrtipke шақıruw kerek.

— Äy, darıldaқ-aw, qoysañdarşı, mına kisi söyleymin dep tur, — dedi Irıstı.

Bir saғatqa sozilğan bayandama: шарwаşılıq arteliniñ ne ekendigi, qalay

70 qurilatındıǵı, jaña ustawqa üstelgen özgerister aytılıp jatır.

Surawǵa söz berildi.

— Meniñ surawım bar. — dep, tüksiygen qara kisi ornınan uşıp turdı. Eltiri qara tımaqtı partaǵa alıp urdı. Bul Dayrabay edi.

— Al kök sıyr bastaldı! — dep jurт.

75 — Kök sıyrdıñ dawınan qutılar kün bolar ma eken?

— Ayta berip qaytedi eken?

— Wa, alıs jerden kelgen kisi ekensiñ, mümkün bolsa aytatın arızım bar, — dedi Dayrabay ökilge.

Dayrabaydıñ aytqalı turǵanı jarıs söz.

80 — Jarıs sözdi qoya turıp, aldımın suraw bolsa eken! — deydi birewler.

— Qaqpaylama, joldas, nege qaqpaylaysıñ? Men aytsam — muñımdı aytam.

Muñımdı aytuwǵa eriqtimin!.. Mına kәzet ne dep otır. Oqışı! — dep, Dayrabay бүktewli gazetti qaltasınan suwırıp aldı.

Suraw sözdi doğarıp, Dayrabayğa elden erekşe söz berüwge tuwra keldi.

85 «Tärtippen söyle, suraw bitken soñ söyle» deseñ, Dayrabay erin bawırına alıp tuwlawğa dayın. Üytkeni «kök sıyırdıñ kegi» Dayrabaydıñ jüregine beriş bolıp qatqan tärizdi.

— Wa, joldas, «Kök sıyırdıñ dawı» — dep jurt küler. Jurtqa külki bolğanmen mağan külki emes, men jolsız isti aytpay tura almaymın. Jüzderin jirta- jirta aytamın! — dep bastadı Dayrabay.

90 — Qısqalap ayt, — dep tağı birew küñk etip edi.

— Apırmaw, endi söyleyin de. «Erik» degeni qayda osı? Ökil joldas, mınalarga aytsañız: sözimdi bölmesin, — dep Dayrabay burınğıdan da aşuwğa mindi.

Jurt jeñilgendey tına qaldı.

— Wa, joldas, men özim kedeymin, kedey bolğanda batıraqpın. Toğız jıl
95 Semenawdıñ qoyın jalañ ayaq jürip baqtım. Ötirik dese, osı otırğan el aytsın... Keñes ükimeti ornağalı eptep esimdi jıynadım... Birde-ekili qaram boldı, üy köterip aldım. Özim siyaqtı kedeydiñ biri bolıp tütin tütettim. Sodan, 29 jıldıñ bası şıgar deymın, osı Jasıbaylar bas bolıp: «kälawniya (traktor koloniyası) bolamız!» — dedi. Bolıñdar, bolayık,— dedik. «Kälawniyası» boldıq. Tört-bes traktor keldi. Traktorıñdı burın kim
100 körgen: qulındar ürkip, jelini suwırdı; sawındı sıyırlar ürkip, şeektegi sütti aqtarıp, äyelderdi basıp ketti. Awıldağı maldıñ bärei ürkip dalağa bostı... Traktor jaña närse ğoy, eski men jañanıñ üylespey jatqanı ğoy — dep külistik «Kälaniya» bolğan 40 üy men 68 üydiñ jeri tutas. Bizge jerdi bir jerden awdaruw kerek. Qara tomardıñ basınan şıga tartayıq, dep edik, Jaken awılı qarsı tüse ketti... Özimiz de kedeyimiz, ata meken
105 jerimizdi eşkimge bere almaymız» — dedi. «Kälaniyağa kiriñder» desek, kedeyleri osqırıp jolamaydı. Bul awılda atı şuwlı Sadwaqas bar ğoy, bul sonıñ lañı eken dedik. Qara tomardıñ basına traktordı äkep qaptatıp edik, manağı qarsı bolğan kedeyler baqan-soyılın süyretip äkeldi. Bizden töbelesetin adam şıqpağan soñ, jerdi jırtqızbaymız dep traktordıñ aldına kese-köldeneñ jatıp aldı. Jatqandarın joldan köterip tastadık... Osınım
110 ötirik dese, mınaw otırğan Jasıbay aytsın. Kommunist qoy, jasırmas... Sodan traktor 20 şaqtı kün jürip, 200 dese jer jırttı. Tuqımnıñ kemin qazna berdi. «Osı egin şığatın kün bolsa töbemizden oljağa batamız ğoy» — dep murtımızdan külemiz... Bir kezde egin pisti. Jıynalıp bir jerden ordıq. Bastıq. Ölşep edik, jeti miñ put astıq şıqtı! Buğan nanarsız ba? Bul kedeydiñ körmegen baylığı ğoy... Biraq osı baylıqtı köz körip, qolımız
115 ustamağan siyaqtı boldı. Onıñ sebebin aytayın, joldas. Jeti miñ puttıñ işinen 2500 putın

aldağı jılğa tuqımğa dep şığardıq. 35 protsentin «käläuniya» aldı. İşip-jewimizge 12
puttan tiydi dep edi, «Qazaqstannıñ tärtibi özgeşe eken, Qazaqstandağı artel müşeleri
jılına jeti puttan ğana aladı eken» — degen şıqtı. «Qedey, jarısañ» — dedi. Jarıstıq,
eki-üş puttan astıq berdik. Osı astıqtıñ aqşasın küñşığıstağı qızıläskerlerge sälemdemege
120 jiberdik. Munı şın jüregimizben istedik. Az närsemizdiñ köpke jarağanına özimiz mäs
bolıp qaldıq... Süytip otırğanımızda «Saqtıq qor» degen şıqtı. Odan da bas tartqan
jokpız, berdik. Äytewir tuqımımız dayın ğoy, işüwdiñ bir jöni bolar, — dedik. Qoldağı
azıq bitip qalıp edi. Satıp alatın küş qayda... Onıñ üstine artelimizdiñ türi özgerip ketti.
Jasıbay bılır «Kälaniyağa» kirgizgende, — adam küşi men jumıs köligi gana ortaқ
125 boladı,— dep edi. Awdannan bir duwdar bas ökil kelip (özin «tötenşe ökil» dedi me —
birdeme dep edi). «Malıñ da ortaқ, janıñ da ortaқ, üyiñ de ortaқ» — dep älekti saldı.
Buzaw — torpaқ ta, kök sıyır da ortağa tüsip ketti de bardı... Äñgime — maldın bäriniñ
ortağa tüsüwinde emes, mına tukımdı tabuwda boldı. «Osınıñ jöni qalay, bizdiñ
tuqımımız dayın edi ğoy?» — dep küñkildesemiz. «Joқ, tabasıñ!» dep ökil qısa түsedı...
130 Tağı bir qızığı bar, men özim basqa tapşı adammin. Bir üyde jeñgeñmen ekewmiz
ğanamız. Janıñ az bolğan soñ, bir-eki malıñ, bir-eki dese jeriñ bolğan soñ, salıqqa iligip
ketedi ekensiñ, bir som 70 tıyın salıq tüsti mağan. Osı salıq qırsıq bolıp jabısıp, tuqımdı
salıq tartqandarğa pay kılıp bölgende, mağan 21 put tuqım korı tüspesin be! Al,
Dayrabay, endi belsendi bolıp kör! 21 puttı tölep qutılmasañ belsendilik qayda? Jan
135 murınıñ uşına keldi. Satıp aluwğa aqşa joқ, aynaldırğan eki qaranı kollektiv jazıp
qoyğan, mañına da bara almaymız. Qatınıñ üyinen kelgen könetoz kilemi bar edi,
satayın desem bajıldap mañına juwıtpaydı. Endi ne qılmaq kerek...

— Apırım-aw, bizdiñ tuqımımız dayın emes pe edi? Osı biyilgi tuqımımız
qayda? Somauw kiletke 2500 put astıqtı tazalap turıp quyıp küni-tüni küzetip otırğan
140 joqpız ba?.. — deymın.

— Onda jumısıñ bolmasın, ol zagotovkanıñ astıǵına esep bolıp ketipti. Awdan
solay kılıptı, — desedi.

Dayrabaydıñ eñsesi tüseyin dedi, «belsendi» joyılayın dedi. «Adal kedey bolam
desen, 21 puttı tölep qutıl» — deydi ökilder. Batır-aw, şaması kelse, qolında bar tursa,
145 Dayrabay keñes ükimetine aram kedey bolmaqşı ma?.. Şaması kelmedi, tabılmadı,
sonda ne qılmaqşı, aram bolmaqşı ma?

Üyde tura almadım. «Aram kedey bolasıñ!» degen söz jüregimdi titirkendirdi. Jan uşırıp izdeyin, ne qılsa da, «adal!» boluwğa tırısayın, — dedim. Biraq aqşa joq, kim bersin, salım suwğa ketip üyge kelip otır edim, qatın mazanı ala tüsti:

150 — Azıq bitti, tamaq tap! — deydi.

Tuqımniñ üstine tağı azıq izdew kerek!

— Jayawlıqtan ölmespiz, küreñ atqa ayırbastap soğım tawıp alıp soy, — deydi qatın.

155 Tiri bolıp küreñ attı qoldan şığaramın ba? Tap sopıñ erteñine, özim keyip otır edim. Seyit kelip:

— Kök sıyırdı kontrakqa, — dedi.

— Kök sıyırdı qanday äkeñniñ qunı bar? — dedim.

— Tiliñdi tart, joldas, qarsılıq qılsañ, aluwşığa sıyırdı bermeseñ, mal äzirliğine qarsılıq qılğan adam dep sotqa beremiz, — dedi.

160 — Onıñ arjağında beretin ornıñ bar ma? — dep edim, qalam-qağazın dayarlap jaza bastadı.

Sotqa bergeli jatır eken dedim. Sottiñ arjağı türme ğoy. Türme meniñ körmegen ornım ba, 25 jılı, aygırımdı urladı dep jala salıp, Esmuqambet meni türmege saldırğan bolatın... Türmege kirip barsam, kädimgi özimizdiñ urı Qoyşığul sonda otır eken: «meni 165 urı dep körsetkenniñ biri sen ediñ, bälem qolıma tüstiñ be?» dep Qoyşığul judırıqtı salmasın ba... Sondağı gürme, sondağı jegen tayaq közime elestey qaldı, özim ızaqormın, aşuw qıssa, köterilip ketemin.

— Ä, bälem-ay baratın sotqa seni bir jaylı qılıp barayın! — dep, Seyittiñ üstine mine tüstim...

170 Basqarma adamına qarsılıq qıldı dep, erteñine meni osı otırğan basqarma awdanğa jayaw aydadı... Kün suwıq, boran. Jel aldımızdan... Arık qarakerdiñ orta belinde jarbıyıp Küsebay kele jatır. Qüsebay deytin — Mına otırğan bujır, meni aydağan osı... Jawrap, älsirewge aynalğan soñ:

175 — Mına awılğa barıp jılınayıq, — deymen Küsebayğa... Muniñ bir qalşıya qalatını bar.

— Bolmaydı, sroçniy apar degen, — dep Küsebay könseyşi...

Aşuw kerney bastadı. Burılıp qarap qoyam, Küsebayım qıyqayıp kele jatır, qolında qamşından basqa dımı joq, bir kezde jalt burılıp jabısa tüstim. Küsebaydı awdarıp tastap, qarakerge özim minip tartıp berdim.

180 Awdanğa keldim. «Türme qayda?» — dep köringep adamnan bir suraymın. Betime ajırayıp bir qaraydı da bəri de öte şığadı. Mekeme basındağılardan surap köreyinşi dep jagalap kele jatır edim, eñgezerdey boyly sarı jigit aldımnan öte berdi. Qolında papkesi bar. Bastıqtıñ biri boluwğa tiyis deymın, biraq meniñ burın körmegen jigitim.

185 — Şırağım, türmelerin qayda boladı? — dep edim, burılıp qaradı da:

— Jay suradıñız ba?— dedi.

Men türmege jatuwğa kelgenimdi aytım.

— Bay ma ediñiz, jatuwğa jalğız kelgen sebebiñiz qalay? — dedi.

— Kedeymin, şırağım, 3 awılдаğı bir kezdegi Dayrabay belsendiñ menmin.
190 Basqarma müşesin sabadım. Jolda aydap kele jatqan orındawşınıñ atın awdarıp mindim, sonımen jalğız kelgenim, — dedim...

Betime birsıpıra qarap turdı da:

— Mekemege barayıq, jüriniz, — dedi.

Raykom üyine apardı, üstel berip otırğızdı. Özi qarısı aldıma otırıp:

195 — Qane, basınan söyleñiz, — dedi.

Men soğa berdim, ol tıñday berdi. Birsıpıra sözimdi jazıp alıp jatır... Älde sliditel me eken, menen jawap alıp jatqanı nesi dep te oylaymın. Biraq, sliditeldiñ jawap alğanı bölek boluwşı edi, jawapqa kiriserde, aldımen ata-babañnan qazıp surap aluwşı edi...

— Sizdi ustawğa eşkimniñ qağı jok, özim teksereyin, siz üyiñizge qaytıñız, —
200 dedi älgı jigit bir kezde.

Quwanğannan külimsireyin dedim. Jönin surap edim raykomniñ jaña kelgen hatşısı eken. Endi muñımdı aytuwğa kiristim:

— Şırağım, 21 put tuqım päle bolıp jabıstı mağan. Tölemesem «aram kedey» bolatın körinemin. Osı meni «adaldap» aluwıñızğa bolmas pa eken? — dep edim.

205 — Artıq astıǵıñız bolsa, töleñiz, joq bolsa, taba almasañız qısılmañız, adaldıq osı, — dedi...

Awız sözine seniñkiremey otırıp edim, ornınan turıp bardı da, bir gazetti alıp keldi: — «tuqım surap orınsız qısqaq adam bolsa, osı gazetti oqıtıñız, osınıñ işinde ortalıq partiya komiytetiniñ qawlısı bar» — dep, gazetin maǵan berdi. Sondaǵı bergem 210 gazeti, — dep Dayrabay «Keñes awılı» gazetin obıratıp jaza bastadı.

— Özim hat tanımaymın, men tuwralı aytqanı osı bir jerde bolsa kerek, — dep Dayrabay gazetin ustap ökildiñ qasına keldi. Otırǵan jurat dabıra sözge kirdi.

— Joldas ökil, Dayrabaydıñ arızın tıñdaysız ba, älde jıylıstarıñızdı ötkizesiz be? — dedi birew.

215 — Osınday arız bärimizde de bar. Dayrabaydan tıñdasañız, bärimizden de tıñdarsız, — dedi ekinşi birew.

— Meniñ usınısım — arız toqtalsa eken, aldımın jıylıs ötkizilse eken. Kün keş bolıp baradı. Üyde özimizden basqa mal qaraytın adamımız joq. Köteremimiz bar, arıqturaǵımız bar, jaman mezgil, soqtıǵın, ölip qaluwǵa mümkün, — dep bir kisi uwayım 220 soqtı.

Dayrabay dawırıqqanmen, köpşilik jeñip arız toqtatılıp, suraw bastaldı:

— Osı kollektivten şıǵuwǵa bola ma? — dedi birew.

— Boladı.

— Endeşe men şıǵam.

225 — Sebebi?

— Sebebi mınaw, — dep älgi kisi ilgeri taman keldi: — Dayrabaydıñ kebi meniñ basımda da bar, mal-mülükte erik bolmadı. Biyıl tikkizip kiygen bir jaña tonım bar edi, eñ arǵısı soǵan iyeligim bolmadı. Qayranbay deytin inimiz awdanǵa baratın edim dep bir surap kiydi de, gaytıp bermesten ketti. Berirek kelgen soñ surasam: 230 «jumasıñ bolmasın, mülük ortaқ» dedi. O da oyınşık. Atam ölse atamaytın bir semiz ala tayım bar edi. Jaqsı ayǵırdıñ balası edi, tübinde jaqsı at boladı ğoy dep jüretin edim... Bir küni qatın daladan oybayın sala kirdi: — «ala taydı äketip bara jatır!» — dep, jügirip şıqsam, basqarmanıñ adamdarı.

— Aw, qalay alıp bara jatırsıñdar, sebebin aytsañdarşı, — degen edim.

235 — Mal seniki emes, kollektiv malı, kedeylerge soyıp beremiz — deydi... Ne derimdi bilmey añtarılıp turıp qaldım. Ala tay şırqırıp ol baradı, enesi şırqırıp albarda ol tur. Adamnan artıq körip, bağıp turğan mal. Soyıp, etin jese, meniñ tamağımnan ötpöp pe? Meniñ dāwletim qanşa ekenin osı otırğan jurttıñ bāri bile. Segiz qara bılır da bar edi, biyıl da bar. Kūzdigūni orıstıñ bir māstegin satıp soydım. Osı kūni üyde et
240 joq, eki sıyırım buzawlap edi, sonıñ ağın talşıq kılıp otırmın... Azıǵı tawsılğan kedey joq demeymin, bar şıǵar, tabılar, biraq ala taydıñ eti sol naqtı kedeyge tiyip otır ma? Biz kūni uzaq mañdayımızdan ter sılırıp jürüp kesip istegenimizde, ālǵı tegin jegender awıl qıdırıp bos jürdi...

— Ol kim, aşıp aytsayşı, — dedi qasındaǵı birew.

245 — Aşıp aytsa nesi bar, aytam: Erjaqtı qaytesıñ? Erjaqıp kesip istedi dep ayta alasıñ ba? Tepse temir sındıratın jaqsı-aq jigit. Jaz kesip istese, aynaldırğan üş jaǵa azıq tawıp almas pa? Mine osındaylardı tekserseñiz eken... Sondıqtan men şıǵamın dep turmın, — dedi.

— Joldas ökil, — dedi tapal boyly sarı kisi, — kollektivke eriksiz kirgen kisiler
250 şıǵa aladı dep jazıptı gazetke, sonı sizder qoldanasızdar ma?

— Äbden qoldanamız.

— Ortaşa dāwletti adam şıǵamın dese, urıspaysız ba?

— Urıspaymız.

— Endeşe men şıǵam. Nege şıǵatınımdı men aytpaymın, siz suramay-aq
255 qoyıñız.

— Aytsın, aytsın, — degen dawıstar şıǵa bastadı.

— Joldastar, zorlaw joq degen ükimettiñ uranına süyenemin, zorlawǵa aqlarıñ joq...

— Ol kisiniñ şıǵatın sebebin men aytıp bere alar edim, — dep Jasıbay ornınan
260 turdı.

— Aytsın ba?

— Aytsın!

— Jasıbay aytpasın, özi aytsın.

— Joq, Jasıbay aytsın!..

- 265 Birsıpıra jañ-junañ keyin Jasıbayğa söz berildi:
- Joldastar, men basınan aytamın, — dedi Jasıbay, murnınıñ uşı terşip: — Bul azamattıñ atı Aysarı, äkesi Janbuwra degen kisi. «Janbuwra atqa minip biylik qurğanda, el siltidey tındı» — deytin şaldar...
- Äkesinde neñ bar?
- 270 — Jasıbay jürgeñ jer bulik!
- Jasıbay arazdıqpen aytıp tur, — degen sözder köterilip ketti.
- Jok, joldastar, men arazdıqpen aytpaymın, bilgenimdi aytamın, Janbuwranı bilmegenmen Aysarını bilemin, Nikolay kezinde Aysarınıñ altı jıl awılnay bolğanın bilemin, awılnay kezinde paranı tüydek-tüydegimen alğanın bilemin... Jalğız men emes, bariñ de bilesiñ... Durıs, qazır awqatı ortaşa, dep ortalarıña alıp ediñder, tuzın aqtadı ma? «Büliktiñ bası buwrıldan» dep, kedeydiñ arasına iritki salıp, tolqıtıp ogırğan osı emes pe?.. İritki salmasa, üyine nege jasırıp jıylıs şaqıradı? Ersili-qarsılı şaptırıp, orıs-qazaqtıñ esebin nege jıynaydı?..
- Joldas, bir awız sözge ruksat etiñiz! — dep Aysarı ornınan turdı.—
- 280 Jasıbaydıñ meni qurıtam degeni jalğız bugün emes, budan on jıl burın edi, quday saqtap äli kelem. Ajalım jetpese, äli de bolsa kün körermin deymen. «Artelge kirüw-kirmew erikti» — dep partiya ornı aytıptı ğoy, men soğan süyendim... Al, men kegtim! — dep Aysarı esikke qaray jürdi.
- Öziñ ketpeseñ de, ketireyik dep otır edik, — dedi Jasıbay.
- 285 — Jasıbay osı sözün bärimizge de aytadı ğoy, odan da özimiz keteyik, — dep Ömirзақ türegeldi.
- Men de ketem, — dep Jawke qozğaldı.
- Jurt birtindep tura bastadı. Birewmen birew ustagıp ilinisip jatır. Jañ-juñ dawıs. Jıylıs bastığı İristı awzın aşıp añ-tañ:
- 290 — Batır-aw, buları nesi? —dedi ol.
- Dürlikken jurt birin-biri jetektey kele, alpıs segiz üydiñ adamınan jıyırmağa jetpeytin kisi qaldı. Jasıbaydıñ teri samayınan sorğalay bastadı. Qalğan jıyırma üydiñ segizi partiya müşesi, toğızı komsomol. Partiya uyasınıñ, komsomol uyasınıñ sonaw köpşilikke az bolsa da bassılığınıñ bolmağanı ma?..

- 295 — Bul qalay boldı, — dedi Jasıbay sasıp.
- Qalay bolsın, Aysarı men Sadwaqastıñ lañı. Ügit jürgizip, bärin tolqıtıp otırğan solar, — dedi Dutpay.
- Senderdiñ ügitteriñ qalay? Uyıstırğan kedeyleriñ qayda? Aysarı qurılı bolmağandarıñ ba?.. — dep, ökil olarğa jarmasa tüsti.
- 300 — Joq, olay tüsinbeñiz, ol qate, — dedi Jasıbay terin sürte tüsip: — bizdiñ uyıstırğan kedeyimiz joq emes kedeydiñ arasında bizdiñ bedelimiz küşti edi. Biraq, osı nawqan qatañ tiydi. Şoqpardı kedeyge salıp aldı. Kinäni awdangğa artam, awdannıñ ökilderine artam, — dep elde istelgen birsıpıra jolsızdıqtardıñ Jasıbay tamırın aştı...
- Dayrabay üyge ürpiyiñkirep kirip:
- 305 — Aw, sender neğip otırsıñdar? — dedi.
- Ne boldı?
- Ne bolsın. Sadwaqas pen Aysarı jurttı iyirip, artelden şığıñdar dep azğırıp jatır ğoy.
- Aldımen söz şığarğan, bülük salğan öziñ, Aysarı azğırmay qaytsın?!
- 310 — Qoy, Jasıbay, orınsız kinalama, — dep Dayrabay jäbirlenip qaldı. — Men aytsam, artel basqarmasınıñ jolsız jumısın aytım. Qaşan da bolsa aytam, raykomda da aytam... Artelden şığam dep aytqan jerim bar ma? Nege şığam artelden?.. Quwalasañ da şıqqaymın!.. Älgi Tınıbaylar qayda, solar da dawrıǵıp jür me? — dep Dayrabay asıǵıs tısqa şıktı...
- 315 Jurt san-sapalaq: bir şıǵıp, bir kirip jatır. Jamala-jamala jurttıñ bası taǵı quraldı.
- Joldas ökil, keletinder kelip boldı. Men arızımdı aytıp birsıpıra aşuwımdı tarqattım. Endigi qalğanın raykomge aytarmın. Siz, jumısıñızdı bastañız. Alpıs segiz üyden osı jerde elüw üy otırmız. Bir kolhozğa azdıq qılmas, qane, ayta beriñiz, — dep Dayrabay külimsiredi.
- 320 — Wa, qurıp qalǵır, manadan beri sonıñdı aytsañ edi, — dedi Äliš.
- Äleke-aw, osıdan başka mende söz boluwşı ma edi? Qedeyler tobın körkeytpey, partiyanıñ eteginen ustamay, Aysarınıñ eteginen ustaydı dep pe ediñiz? — dedi Kişkene oylanıp turdı da.
- Joldas ökil, osı men partiyaǵa kirsem ala ma? — dedi.

— Alğanda sizdi alsın, — dedi ökil.

— Endeşe men partiyağa kirem! Äy, Jasıbay tizbeñe jazıp koy; Dayrabay 1930 jıldıñ 1 aprelinen bastap kommünist boldı de. — Otırğan jurt duw küldi. Ökil ortada turıp arteldiñ jaña ustawın oqıdı.

Beyimbet MAYLİN

BELANIN BAŞI DAYRABAY'IN GÖK SIĞIRI

Siyah atkayı başına iyice sarmalayıp somurtup oturan kadın, Kolhoz¹⁸ yönetiminin başkanı Külzayra'ydı. Nadiren konuşurdu. Konuşunca sesi öfkeli çıkardı.

— Sizden bir şey sormak istiyordum, dedi Külzayra.

Ne soracak diye dikkat kesildiklerinde:

— Sizler bizi niçin boş yere yoruyorsunuz, ocak başında oturup kül çıkarmaktan başka, biz ne işe yararız? derdi.

— Öyle demeyiniz, kadınlara eşitlik zamanı, kadın eşitliği kağıt üstünde kalmasın, fiiliyatta olsun. Sizin gibi kadınları işe alıştırıp öğretmek lazım, dersenez:

— Bizi rahat bıraksalar, o “eşitlik” denen şeyi istemezdik. Evvelden beri bize bakan erkekler yine bakmaya devam etseler olmaz mı? derdi.

“Eşitlik” hakkında konuşmaya devam ederseniz, Külzayra bu konuya yanaşmaz. “Bunun sebebi nedir?” diye sorarsanız:

— Daha önce böyle bir şey görmemiş ki kadın, toplum işleri kolay mı? Birisi ileri, birisi geri konuşarak başını ağrıtır, sonra kızgınlığından konuşuyor, derler.

Gerçekten de öyle: Dayrabay'ın ineği, büyük tartışmaya yol açan ineğinin kavgası kimin olsa da başını ağrıtırdı.

“Alğabas” kooperatifinin üyeleri okulda toplansın diye haber salınmış. Herkes birer ikişer geliyordu. Kooperatife örgütlenen 63 ailenin yerleşimleri dört gruptu. Bir mahalle ile ikinci mahallenin arası 8-10 kilometredir.

— Atlar zayıf, çoğunluğu yürüyemiyor, yaya gelmekte gecikiyorlar, diyorlardı.

Kooperatif toplantısı iki günde bir yapılıyordu. Vekil, imece çalışmalarına sık geldiğinde günde iki defa toplantı olması da mümkündü. Taa 10 kilometre ötedeki yerleşimlerde yaşayan üyeler bu toplantıların hiç birinden geri kalmıyordu.

Bugünkü toplantı, önceki toplantılardan farklıydı. Bugün kooperatifin yeni tüzüğü kontrol edilecek. Tüzüğün ekleri gözden geçirilecek. Yeni tüzükte birçok değişiklik var, bunlar kolhozcuların hayatına uygun düşecek gibi görünüyordu. Fakat bunu bile az bulanlar vardı.

— Gönüllülük denmiş ya, girmesek de olurmuş, diye esmer adam yüzünü ekşitti.

¹⁸Kolhoz: Sovyetler Birliği döneminde köylülerin ortak olarak çalıştıkları tarım işletmesi, kolhoz.

“Gönüllülük” olunca kooperatiften kaçmak mı gerekir? Kaçma sebebini bazıları kooperatif yönetimine yüklemek istiyorlar:

— Kooperatif olmuştuk, nefeslenemez olduk. Hayvanlarımızda, canlarımızda dur durak kalmadı, diyorlar.

İlçe görevlileri aşırıya kaçarak hayvanların hepsini ortaya almışlar ve kooperatifi komüne çevirmişlerdi. Kooperatif yönetimi bunu kendince büyüterek tamamen genişletmişlerdi. Birinin altı aylık buzağısını, birinin düvesini, birinin tayını avlusundan götürerek kesmişler ve satmışlar. Bunların arasında “çocuğundan çok severek” baktığı Ahmet’in kızıl düvesi de gitmiş. Tek başına bir kova süt veren Dayrabay’ın ineği de bunlar arasındaydı. Halk tedirgin olmuş ve kooperatife olan hevesleri birden kaybolmuştu. Sonra “kooperatife girmek de, çıkmak da isteğe bağlı” sözünü halk kendine göre yorumlayarak, ikinci bir anlam çıkarmak istiyordu.

— Sadwaqas adında hünerli bir kurnazımız vardı. Bu, yoksulların arasına fitne çıkarmaya girişti. Halkı evine toplayarak “Kooperatiften çıkın, dağılın.” diye akıl verip duruyor, dedi Jasıbay koşup gelerek.

Sadwaqas gerçekten de hünerliymiş. “Sadwaqas aramıza girmesin!” diyen yoksulların çoğunluğu bir zamanlar onu aralarından uzaklaştırmışlardı. O Sadwaqas bugün “hami” oluyor! Dün bir araya gelip örgütlenen yoksullar, bugün Sadwaqas’ın azdıran fikirlerinin peşinden giderlerse, ne olacak?

Alt tarafını hayvanların yiyerek budadığı otların ortasında üç kişi konuşuyordu. Birisi yoksul, ikisi orta halli işini bilenler. Ne konuşuyorlar acaba: Kooperatiften çıkmamak gerektiğini mi, yoksa çıkmayı onaylamak için ağız birliği mi ediyorlardı?

— O iki açığız Dütpay’ı aralarına almışlar, toplantıya karşı dolduruyorlar, dedi Wâliy.

— Konuşmak yasak değil. Konuşsunlar, anlaşsınlar. Fakat Wâliy’in söylediği gibi meclise giriyorlarsa, insafsızlıktır.

Herkes toplandı. Okulun küçük odasına itiş tikiş doluştular. Yer bulamayanlar çocukların sıralarının üstüne çıktı. Okula evini kiraya veren kişi:

— Sıraların üstüne oturmayınız, kırarsınız, diye çırpınıyordu.

— Kırılırsa sen ödemeyeceksin ya, her ay alacağın kirana bak, yeter, dedi birileri.

— Öyle söyleme, okul herkesin malı, kırılmasın! dedi bir başkası.

Toplantı açıldı. Başkan seçmek lazım.

— Masaya yakın oturuyor, İristı başkan olsun. Äbiş yazıcı (katip) olsun! diye bir teklif geldi.

İristı divan başkanı olarak masanın ortasına oturdu. Gülümsüyordu.

— Toplantının gündemini ilan ediniz, dediklerinde:

— Siz söyleyiniz, dedi gülümseyerek.

Gürültü yapan topluluğu düzene sokmak gerek.

— Hey, gürültücüler, kesin artık! Bu kişi konuşmak istiyor, dedi İristı.

Bir saat kadar süren konuşma; tarım kooperatifin ne olduğu, nasıl kurulacağı, yeni tüzük için değişiklikleri kapsıyordu.

Soru cevap kısmına geçildi.

— Benim sorum var! diye somurtkan esmer bir adam yerinden fırlayarak kalktı. Kuzu derisi, siyah börkünü sıraya vurdu. Bu Dayrabay’dı.

— İşte şimdi gök sığır konusu başladı! dedi topluluk.

— Bu gök sığır meselesinden kurtulacağımız gün gelecek mi acaba?

— Devamlı bunu söylemekle ne elde edecek?

— Hey, uzaklardan gelen kişisin, izin verirseniz bir şikayetimi arz etmek isterim, dedi Dayrabay vekile.

Dayrabay’ın maksadı söz yarıştırmaktı.

— Söz yarıştırmayı bırakıp önce sorusunu sorsun! dedi birileri.

— İntizar etme, yoldaş, niçin sözümü kesiyorsun? Ben söylüyorsam, derdimi söylüyorum. Derdimi söylemekte özgürüm!.. Bu gazete ne diyor. Oku! diye Dayrabay katlanmış gazeteyi cebinden çıkardı.

Soru kısmı geçilip Dayrabay’a herkesten farklı olarak söz vermek durumunda kalındı. “Kısa öz konuş, sorular kısmı bittikten sonra konuş.” denilince, Dayrabay öfkesinden kuduracaktı. Çünkü “gök sığırın intikamı” Dayrabay’ın yüreğinde kapanmamış bir yara gibiydi.

— Değerli yoldaş, “gök sığırım meselesi” diyip halk güler. Halka gülünç gelse de, bana göre hiç de gülünç değil. Ben yolsuzluğu söylemeden duramam. Yüzlerini yırtı yırtı söylerim! diyip başladı Dayrabay.

— Kısaca anlat, diye yine birisi laf attı.

— Aman be, şimdi söyleyeyim de... “Özgürlük” dedikleri şey nerede? Vekil yoldaş; bunlara söyleyiniz, konuşmamı kesmesinler, diye Dayrabay öncekinden daha beter öfkeleni.

Halk yenilmiş gibi sessizliğe büründü.

— Değerli yoldaş, ben kendim fakirim, fakirsem de yiğidim. Dokuz sene Semenaw’ın koyunlarını yalın ayak baktım. Yalansa, burada bulunanlar söylesin. Sovyet Hükümeti kurulduktan sonra biraz kendime geldim... Bir iki sığırım oldu, kendime ev yaptım. Kendim gibi fakire yakışır şekilde ocak tütürdüm. Böylece 1929 senesinin başıydı galiba, şu Jasıbaylar ön ayak olup “koloni (traktör kolonisi) olacağız!” dedi. “Olun, olalım.” dedik. “Traktör kolonisi” olduk, 4-5 traktör geldi. Traktörü daha önce kim görmüş; kulunlar korkup anasının sütünü emmekten vazgeçti, süt sığırları korkudan kovadaki sütü döktü, kadınları ezdi. Köydeki hayvanların hepsi ürküp kırlara kaçtı. Traktör yeni bir şey ya, eski ile yeni birbirine uyum sağlayamadı diye gülüşüyorduk. “Koloni” olan 40 ev ile 68 evin arazisi ortak. Bizim bir yerden başlayıp toprağı sürmemiz gerekti. Kara Tomar’ın başından itibaren çekelim demiştik, Jäken köyü karşı çıktı. “Kendimiz de yoksuluz, dededen kalan topraklarımızı kimseye veremeyiz” dedi. “Koloniye giriniz” desek yoksullar ateş püskürüp yanaşmıyorlar. Bu köyde adı çıkmış Sadvakas var ya, o bozguncuların başıymış, dedik. Kara Tomar’ın başına traktörü getirip dizdik, o karşı çıkan yoksullar direk, sopalarını sürükleyerek geldiler. Bizden kavga edecek adam çıkmayınca, toprağı sürdürmeyeceğiz diyerek traktörün önüne uzanıp yattılar. Yatanları yolumuzdan kaldırdık. Bu söylediklerim yalansa, burada oturan Jasıbay söylesin. Komünist ya, gizlemez... Böylece traktör 20 gün kadar çalışıp 200 dönüm toprağı sürdü. Tohumun eksiğini hazine giderdi. “Bu ekin çıkacak olursa, gırtlığımızı kadar kazanca gömüleceğiz” diye bıyık altından gülüyoruz. Bir zaman sonra ekinler oldu. Toplanıp hep beraber biçtik. Siloya yığdık. Tarttığımızda yedi bin put¹⁹ tahıl çıktı. Buna inanır mısınız? Bu yoksulların bugüne kadar görmediği bir zenginlikti. Fakat bu zenginliği biz hiç görmemiş, elimizle hiç tutmamış gibi olduk. Sebebini de söyleyeyim, yoldaş, yedi bin put içinden 2500 putu önümüzdeki seneye

¹⁹Put: 16 kilograma eşit ağırlık ölçüsü.

tohumluk diye ayırdık, yüzde 35'ini "koloni" aldı. Yeme içmeye 12 puttan hisse düştü deyince "Kazakistan'ın sistemi farklıymış. Kazakistan'daki kooperatif üyeleri yılda sadece yedi put alıyormuş" sözü ortaya çıktı. "Yoksul hizmette yarışacaksın." dediler. Yarıştık, iki üç puttan buğday verdik. Bu buğdayın parasını doğudaki Kızıl Ordu²⁰'ya bağışladık. Bunu içten gelerek samimiyetle yaptık. Az şeyimizin çok şeye yaramasına kendimiz de mest olduk. Böyle otururken "ihtiyat fonu" denilen şey çıktı. Ona da hayır demedik, verdik. Nasıl olsa tohumluk hazır, yeme içme için bir şeyler buluruz, dedik. Eldeki azıklarımız bitmişti. Satın alacak güç nerede! Üstelik kooperatifimizin şekli de değişti. Jasıbay geçen sene "koloniye" bizi soktuğunda, "Sadece insan emeği ile iş makineleri ortak olacak." demişti. İlçeden saç başı dağınık bir başvekil gelerek (kendisine "olağanüstü vekil" mi dedi, öyle bir şeyler demişti) "Hayvanın da ortak, canın da ortak, evin de ortak." diye haber saldı. Dana da, gök sığır da orta malına dönüştü gitti. Mesele hayvanların hepsinin ortaya düşmesi değil, şu tohumu bulmakta oldu. "Bu nasıl olur, hani bizim tohumluklarımız hazır mıydı ya?" diye aramızda konuşuyoruz. "Yok, bulacaksın!" diye vekil baskı yapıyordu. Yine ilginç bir şey daha var; bende baş sayısı az. Bir evde sadece yengenle ikimiz yaşıyoruz. Adam sayısı az olduğu için, bir iki hayvanın, bir iki dönüm yerin olduktan sonra vergiye tabi oluyormuşsunuz, bir som²¹ 70 tıyn²² vergi düştü bana. Bu vergi belası çıkınca ve tohumluğu vergi memurlarına pay edince, bana 21 put tohum fonu düşmesin mi? Şimdi Dayrabay eylemci ol bakalım! 21 putu ödeyip kurtulmazsan eylemcilik nerede? Canım burnumun ucuna geldi. Satın alacak param yok, eldeki iki sığırımı ortak mal olarak kaydetmişti, yanına bile gidemiyoruz. Karımın baba ocağından getirdiği eski bir halım vardı, satacağım dediğimde, kadın bağırıp yanına bile yaklaştırmıyor. Şimdi ne yapmak lazım.

— Yahu bizim tohumluklarımız hazır değil miydi? Bu seneki tohumluklarımız nerede? Tohum deposuna 2500 put tahılı temizleyerek gece gündüz nöbet tutarak doldurmadık mı? diyorum.

— Onunla işin olmasın, o ihtiyat tahılına hesap olundu. İlçe yönetimi öyle uygun görmüş, diyorlar.

Dayrabay'ın morali bozuluyordu, "eylemcilik" bitiyordu. "Yeni sisteme sadık bir yoksul olacağım diyorsan, 21 putu öde ve kurtul" diyor vekiller. Aslanım; gücüm olsa, elimde olsa, Dayrabay Sovyet Hükümetine karşı gelen yoksul olur mu? Gücüm yetmiyor, bulunmuyor, o zaman ne yapacaklar, dönecek mi olacağım?

²⁰**Kızıl Ordu:** 1918 - 1946 yılları arasındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin silahlı kuvvetleri. Rus İç Savaşı'nda Bolşeviklerin silahlı kuvvetleriydi ve 1922 yılında Sovyetler Birliği'nin resmi ordusu oldu.

²¹**Som:** Yüz kuruşa eşit para.

²²**Tıyn:** Metal, bozuk para, kuruş.

Evde duramadım. “Dönek yoksul olursun!” sözü yüreğimi titretti. Bütün gücümle arayayım, ne yapsam da “sadık” olmaya devam edeyim, dedim. Fakat para yok, kim verecek. Moralim bozulmuş evde oturuyordum, karım rahatsız etti.

— Azık bitti, yemek bul! dedi.

Tohumun üstüne şimdi de azık aramak lazım!

— Yaya kalmaktan ölmeyiz, doru ata karşılık kesimlik hayvan bul, dedi kadın.

Ölmeden önce doru atımı elden mi çıkaracağım? Tam bunun ertesi günü çıkmazda otururken, Seyit gelerek:

— Gök sığırı satış listesinde, dedi.

— Gök sığırla senin ne işin var? dedim.

— Düzgün konuş yoldaş. Karşılık gösterirsen, alıcıya sığırı vermezsen, hayvan hazırlığına karşı geldin diye mahkemeye vereceğiz, dedi.

— Onun ötesinde vereceğin başka makam da var mı? demiştim ki, kalem kağıt çıkararak yazmaya başladı.

Mahkemeye veriyor zannettim. Mahkemenin ötesi hapishanedir. Hapishane de benim yatmadığım bir yer değil, 25. yılda aygırımı çaldı diye iftira atarak Esmuhammed beni hapse attırmaya çalıştı. Hapse girdiğimde, eski bir tanıdığımız hırsız Qoyşıgul oradaymış: “Beni hırsız diye gösterenlerden biri sendin, şimdi elime düştün mü?” diyerek Qoyşıgul yumruğu yapıştırmasın mı? O zamanki hapishane, o zamanki dayak gözümün önüne geldi, sinirli bir adamım, öfkelenirsem isyan ederim.

— Benim belam oldun, madem mahkemelik oldum, önce seni de benzeteyim, sonra mahkemeye gideyim! diye Seyit’in üzerine çullandım.

Ertesi gün, yönetimin memuruna karşı geldin diye beni buradaki yönetim ilçe merkezine yaya götürdü. Hava soğuk ve fırtına. Rüzgâr önümüzden esiyor. Zayıf kara doru atın sırtında Küsebay geliyor. Küsebay dediğim, şu oturan kişi, beni götüren bu. Üşüyüp dermanım kalmayınca:

— Şu köye gidip ısınalım, diyorum Küsebay’a. Bunun inatçı bir tarafı var:

— Olmaz, acele götür demişlerdi, diyen Küsebay bir kabul etsene!

Sinirleniyorum. Dönüp bakıyorum, Küsebay yana kaykılmış geliyor, elinde kamçısından başka hiçbir şeyi yok. Bir zaman sonra geri dönüp atıldım, Küsebay'ı yere düşürüp koyu doru ata kendim bindim ve kaçtım.

İlçeye geldim. “Hapishane nerede?” diye önüme çıkan herkese soruyorum. Yüzüme şaşkın ifadelerle baktıktan sonra hepsi geçip gitti. İdari memurlardan sorayım diye gelirken cüsseli, uzun boylu bir genç önümden geçip gitti. Elinde dosyası var. İdarecilerden biri bu olmalı diyorum, fakat benim daha önce görmediğim bir kimseydi.

— Yavrum, hapishaneler ne taraftadır? dedim, dönüp baktı ve:

— Öylesine mi sordunuz? dedi.

Ben hapishaneye yatmaya geldiğimi söyledim.

— Zengin miydiniz, yatmaya yalnız gelmenizin sebebi nedir? dedi.

— Yoksulum yavrum, 3. köydeki bir zamanların Dayrabay isimli eylemcisi benim. Yönetim üyesinden birisini dövdüm. Yolda beni götürmekte olan görevliyi atından attım ve atına bindim, böylece yalnız geldim, dedim.

Yüzüme biraz bakıp durduktan sonra:

— Daireye gidelim, yürüyünüz, dedi.

İlçe komite binasına götürdü, bir masa verip oturttu. Kendisi karşıma geçti:

— Şimdi en başından anlatınız, dedi.

Ben anlattım, o dinledi. Anlattıklarımı yazıyordu. Yoksa sorgu memuru muydu, benim ifademi almasının sebebi ne diye düşünüyorum. Fakat sorgucunun ifade alması farklı olurdu, ifade almadan önce ana, babandan başlayarak tüm sülaleni sorardı.

— Sizi tutuklamaya kimsenin hakkı yok. Ben soruşturacağım, siz evinize dönünüz, dedi o genç bir süre sonra.

Sevincimden gülmek istedim. Görevini sordum, ilçe komitesinin yeni gelen sekreteriymiş. Ondan sonra derdimi söylemeye başladım.

— Yavrum, 21 put tohum bela olup yakama yapıştı. Ödemezsem “dönek yoksul” olarak görüneceğim. Beni şu “sadıklıktan” alsanız olmaz mı? dedim.

— Fazla tahılınız varsa ödeyiniz; yoksa, bulamıyorsanız sıkıntıya düşmeyiniz, sadakat budur, dedi.

Sözlü beyanata güvenemiyordum, yerinden kalktı ve bir gazeteyi alıp geldi: “Tohum isteyip yersiz baskı yapanlar varsa bu gazeteyi okutunuz, bunun içinde parti merkez komitesinin kararı var” diye gazeteyi bana verdi. O zaman verdiği gazete, diye Dayrabay “Keñes Avılı” gazetesini uzattı.

— Ben okuma bilmem, benim hakkımda yazılanlar bunun bir yerinde olmalıdır, diyerek Dayrabay gazeteyi tutup vekilnin yanına geldi.

Oradaki herkes lafa karıştı.

— Yoldaş vekil, Dayrabay’ın şikâyetini mi dinleyeceksiniz, yoksa toplantıyı mı devam ettireceksiniz? dedi birisi.

— Böyle şikâyetler hepimizde var. Dayrabay’ı dinleyecekseniz, hepimizi de dinlersiniz, dedi bir başkası.

— Benim önerim, şikâyet durdurulsun; önce toplantı yapılsın. Hava kararıyor. Evde bizden başka, hayvanları toplayacak kimse yok. Yürüyemeyen, zayıf, hasta hayvanlarımız var; kötü bir mevsim, bir yerlere çarpıp telef olmaları mümkün, diye biri endişesini dile getirdi.

Dayrabay’ın çabalamasına rağmen çoğunluk ağır bastı, şikâyet durduruldu, sorular başladı.

— Şu kolektiften çıkmak mümkün mü? dedi birisi.

— Mümkün.

— Öyleyse ben çıkıyorum.

— Niçin?

— Sebebi bu, diyerek konuşan adam öne doğru geldi: Dayrabay’ın başına gelenler benim de başımda var, mal-mülkte özgürlük olmadı. Bu sene diktirip giydiğim yeni bir paltom vardı, buna bile sahip olamadım. Kayranbay isimli tanıdığımız “İlçeye gidecektim.” diyerek ödünç aldı ve bir daha getirmedi. Daha sonra istediğimde: “İşin olmasın, mülk ortak.” dedi. O da yanlış. Dedem ölse kesmem dediğim bir semiz ala tayım vardı. İyi bir aygırın nesliydi, büyüyünce iyi bir at olur diye düşünürdüm. Bir gün kadın dışarıdan feryat ederek eve geldi, “Ala tayı götürüyorlar.” dedi. Koşarak dışarı çıktığımda, yönetimin adamlarını gördüm.

— Hey, durun niçin götürüyorsunuz? Sebebini söyleyin, dedim.

— Hayvan senin değil, kolektifin. Kesip yoksullara dağıtacağız, dedi. Ne diyeceğimi bilmeden şaşırıp kaldım. Ala tay kişneye kişneye gidiyor, anası da onun peşinden kişniyordu. İnsandan bile fazla kıymet verip büyüttüğüm tay. Kesip etini yesem benim boğazımdan geçmez miydi? Benim mal-mülkümün ne kadar olduğunu buradakilerin hepsi biliyor. Sekiz sığır geçen sene vardı, bu sene de var. Güzün bir Rus'un sığırını satın alarak kestim. Bugünlerde evde et yok. İki sığırımı buzağıladı, onun sütüyle besleniyoruz. Azığı bitmiş, aç oturan yoksul yok demiyorum; var olabilir, fakat ala tayın eti hakikaten bu yoksullara ulaşıyor mu? Biz gün boyu alınımızdan terler akıtarak çalışırken, o bedava yiyenler köyde geziyorlar, boş boş dolaşıyorlar.

— O kim, açık konuşsana, dedi yanındaki biri.

— Açık konuşmak gerekiyorsa konuşurum ne var: Erjaqıp'ı ne yapacaksın? Erjaqıp iyi çalışıyor diye bilir misin? Vursa demiri kıracak güçlü bir yiğit. Yazın çalışsa topu topu üç kişilik ailesine yiyecek bulamaz mı? İşte böylelerini soruştursanız. Bu yüzden ben çıkmak istiyorum, dedi.

— Yoldaş vekil, dedi kısa boylu sarı adam. Kolektife zorla alınan kişiler ayrılabilir diye yazılmış gazeteye, bunu sizler destekliyor musunuz?

— Sonuna kadar destekliyoruz.

— Orta halli biri çıkmak isterse, kızmaz mısınız?

— Kızmayız.

— Öyleyse, ayrılıyorum. Niçin ayrıldığımı ben anlatmayayım, siz de sormayınız.

— Anlatsın, anlatsın, diyen sesler çıkmaya başladı.

— Yoldaşlar, zorlamanın olmadığına dair hükümetin prensibine dayanıyorum, zorlamaya hakkınız yok.

— Onun ayrılma sebebini ben anlatabilirim, diye Jasıbay yerinden kalktı.

— Anlatsın mı?

— Anlatsın.

— Jasıbay anlatmasın, kendisi anlatsın.

— Hayır, Jasıbay anlatsın!..

Biraz gürültülü konuşmalardan sonra Jasıbay'a söz verildi:

— Yoldaşlar, ben başından itibaren anlatacağım, dedi Jasıbay burnunun ucu terleyerek.

— Bu kişinin ismi Aysarı, babası Janbuwra'dır. "Janbuwra ata binip idareyi eline alınca, halk kuzu gibi oldu." derdi yaşlılar.

— Babasıyla ne işin var?

— Jasıbay'ın olduğu yer bozgunculuktur!

— Jasıbay kavgalı olduğu için söylüyor, şeklinde konuşmalar çoğaldı.

— Hayır yoldaşlar, ben kavgalı olduğum için değil, bildiğim için konuşuyorum. Janbuwra'yı bilmiyorsam da Aysarı'yı biliyorum. Nikolay zamanında Aysarı'nın altı sene muhtarlık yaptığını biliyorum; muhtarlık döneminde rüşveti hadsiz hesapsız aldığını biliyorum. Sadece ben değil, hepiniz biliyorsunuz bunu. Doğru şimdi orta halli diye aranızda aldınız, bunun hakkını verdi mi? "Bozgunculuğun kaynağı bu" diye yoksulun arasına fitne sokup ortalığı karıştıran bu değil mi? Fitne yapmasa, niçin evinde gizli toplantı düzenliyor? İki taraflı koşuşturup Rus-Kazak'ın hesabını niçin topluyor?

— Yoldaş, bir çift laf etmeme izin veriniz! diyerek Aysarı yerinden kalktı. Jasıbay'ın beni mahvetmek istemesi sadece bugün değil, bundan on sene öncesinde de olmuştu, Allah koruduğu için hala ayaktayım. Ecelim gelmezse, daha da yaşayacağım diyorum. "Kooperatife girip girmemek isteğe bağlı." diye parti merkezi söylemiş, ben ona dayanıyorum. Şimdi ben gidiyorum! diyerek Aysarı kapıya doğru yürüdü.

— Kendin gitmezsen, biz kovalım diye düşünüyorduk, dedi Jasıbay.

— Jasıbay bu sözü hepimize söyleyebilir, ondan önce kendimiz gidelim, diyerek Ömirzaq kalktı.

— Ben de gidiyorum, diyerek Jawke kıpırdandı.

Herkes yavaş yavaş kalkmaya başladı. Birbiri ardından gidiyorlar. İçerisi gürültüye boğuldu. Toplantının başkanı İristı ağzı açık, hayretler içerisinde:

— Yiğidim, bu yaptıkları nedir? dedi.

Huzursuz olan topluluk birbirini peşinden çekince altmış sekiz adamdan yirmi kadar adam kaldı. Jasıbay'ın teri şakaklarından akmaya başladı. Kalan yirmi adamın sekizi parti üyesi, dokuzu komsomol²³. Parti teşkilatının, komsomol teşkilatının bu topluma az da olsa etkisi yok muydu?

²³Konsomol: Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik yapılanması. Erkek üyelerine "Komsomolets", kadın üyelerine "Komsomolka" denir.

— Bu nasıl oldu, dedi Jasıbay şaşırarak.

— Nasıl olsun, Aysarı ile Sadvakas'ın kargaşası. Propaganda yaparak hepsini dalgalandıran onlar, dedi Dutpay.

— Sizin propagandalarınız nerede? Örgütlediğiniz yoksullar nerede? Aysarı kadar olamadınız mı? diye vekil onları sıkıştırmaya başladı.

— Hayır, böyle anlamayınız yoksa hata olur, dedi Jasıbay terini silerek: Bizim örgütlediğimiz yoksulumuz yok değil, yoksulun arasında bizim itibarımız yüksekti. Fakat bu kampanya ağır geldi. Tüm ağırlık yoksulların sırtına bindi. Suçu ilçede, ilçe yöneticilerinde buluyorum, diyerek yapılan bir dizi yolsuzlukların olduğunu ima etti Jasıbay.

Dayrabay eve endişeli geldi:

— Hey siz niye oturuyorsunuz? dedi.

— Ne oldu?

— Ne olsun. Sadwaqas ile Aysarı halkı etkileyip kooperatiften çıkın diye azdırıyor.

— Önce konuyu açan, ortalığı karıştıran sensin. Aysarı azdırmazın da ne yaparsın?

— Bırak, Jasıbay'ı yersiz suçlama, diye Dayrabay karşı çıktı. Ben konuştuysam, kooperatif yönetiminin yolsuzluğunu söylemeye çalıştım. Her zaman da söylerim, İlçe komitesinde de söylerim. Kooperatiften çıkacağım diye bir şey söyledim mi? Niçin çıkayım kooperatiften? Kovan da çıkmam! O Tınıbaylar nerede, onlar da karşı çıkıyor mu? diye Dayrabay aceleyle dışarı çıktı.

Halk karmaşa içinde, içeriye bir girip bir çıkıyor. Geri gelenlerin artmasıyla halk tekrar toplandı.

— Yoldaş vekil, gelecek olanların hemen hepsi geldi. Ben şikâyetimi dile getirip biraz öfkemi yatıştırdım. Geri kalanını ilçe komitesine anlatacağım. Siz işinizi başlatınız. 68 haneden 50 kişi oturuyoruz. Bir kolhoza bu kadar adam az olmasa gerek, haydi başlayınız, dedi Dayrabay gülümseyerek.

— Geber emi! En başından beri bunu söyleseydin ya, dedi Aliş.

— Äliş, benim bundan başka sözüm olabilir mi? Yoksullar grubunu geliştirmeden, partinin dediklerini yapmadan, Aysarı'nın dediğini mi yapacak zannettiniz? dedi biraz düşündükten sonra:

— Yoldaş vekil, ben partiye üye olsam olur mu? dedi.

— Parti üye alacaksa, seni alsın, dedi vekil.

— Öyleyse ben partiye üye oluyorum! Hey, Jasıbay listene yaz: Dayrabay 1 Nisan 1930 tarihinden itibaren komünist oldu de. Oradaki herkes güldü. Vekil ortaya gelip kooperatifin tüzüğünü okudu.

Beyimbet MAYLİN

İYESİ MEN SIYIRDİÑ AYTISI

İYESİ:

— Neğip jürsiñ, quw jalğız, şolaq sıyır?

Sıyırımen, Aytaqtıñ boldıñ üyir.

335 Üy mañında ködeni julıp jatpay,

Sen şolaqqa bir soyqan boldı biyıl.

SIYIR:

— Meyirimsiz adamsıñ tastan qattı,

Sümeñdetip arıttıñ ker jorğa attı.

340 Üy qasında ködeniñ tük dämi joq,

Qaraöleñniñ, qamıstıñ tübi tetti.

İYESİ:

— Şolaq sıyır, köziñdi oyayın ba,

Biyılğı jıl soğımğa soyayın ba?

345 Biyılğı jıl soğımğa soyıp alıp,

Tanabayğa jayañdı qoyayın ba?

SIYIR:

— Şıyırşıqtap qıl arqan eskeniñdi,

Quw şolaqtı soyalıq deskeniñdi,

350 Quw şolaqtı soğımğa soyıp alıp,

Bürjekeyden körermin köşkeniñdi.

SAHİBİ İLE SIĞIRIN ATIŞMASI

SAHİBİ:

— Ne yapıyorsun, yapayalnız, çolak sığır?

Aytak'ın sığırlarıyla oldun öyür²⁴.

Ev yanındaki otları yolamadan,

Sen çolağa bir yıkım oldu bu yıl.

SIĞIR:

— Merhametsiz adamsın taştan katı,

Sendeletip zayıflattın doru yorga atı.

Ev yanındaki otun hiç tadı yok,

Çimenin kamışın kökü tatlı.

SAHİBİ:

— Çolak sığır, gözünü oyayım mı,

Bu yılki kesimde keseyim mi?

Bu yılki kesimde kesip,

Tanabay'ın önüne etini koyayım mı?

SIĞIR:

— Burulmuş kıl urgan eğirirsin,

Yapayalnız çolağı keselim dersin,

Yapayalnız çolağı kesimde kesip,

Bürjekey'den bakalım nasıl göçersin.

²⁴Öyür: Sürü.

TEMİRBAY JIRAW MEN SIYIR

TEMİRBAY JIRAW:

— Sıyırım, munşa qaşıp ne qılğanıñ?
355 Jurtıñdı bayqalmaydı sağıñanıñ?
Kelgeli bes-altı aydan bermen qaray,
Battı ğoy atşa baylap bağılğanıñ,
«Obıǵıp, suwǵa ketip qırıldı-aw»,— dep,
Jeti kün jerdi qoymay sabılğanım.
360 Sarsılıp sabılsam da seni izdep,
Aqırı qayır boldı-aw tabılğanıñ.

SIYIR:

Sol kezde söz söyledi qara sıyır,
Tıñdasıp tura qaldı ana sıyır:
365 — Taǵdırdı jazǵannan soñ şöbimizdi,
Qolıña sebeppen keldik biyıl.
Jem emes bizge bergen ot pen suwıñ,
Äytewir, teris emes seniñ üyiñ.
Änewgüni qabırǵama battı urǵanıñ,
370 Köñilime sonan beri boldı tüyin.
Bir kelmey daǵdısına mal tura ma,
Jırawım, qayda ketken seniñ miyiñ?

TEMİRBAY JIRAW:

— Sen öziñ mal emessiñ, qasaqısıñ,
375 Ayaǵıñ jön jürmeydi, tüspey qısım.
Etiñ men sütiñ neǵıp adal bolǵan?
Däl birdey doñızbenen minez-qulqıñ.

SIYIR:

— Sen-dağı mindet qılma baqqanıñdı,
380 Äytewir, bizge berdiñ tapqanıñdı.
«Üşewiñ bir qorağa sıymaysıñ»,— dep,
Qolğa ala jügiresiñ toqpağıñdı.
Bilemin öz jönimdi mal da bolsam,
Onşama elemeymin soqqanıñdı.
385 Bilmeytin mal qadirin quw kedeysiñ,
İsirip qoymap pa ediñ qaptalımdı?
Kedeylik biz kelgen soñ ketip senen,
Artıñdı bilmeymisiñ japqanıñdı?

TEMİRBAY JIRAW:

390 — Puşıq it, ne dep tursıñ, qarasanım
Qaraşı sözderiñniñ orasanın?
Söziñdi sözimmenen salıstırıp,
Birewge jön biletin sınatarмін.
Egerde: «Sıyır sözi — tentek», — dese,
395 Şoqparmen seni sonda sulatarмін.
Adamdı «quw kedey» dep sökpe, bayğus,
Sensiz-aq balalarımdı jubatarмін.

SIYIR:

— Jırawım, seniñ öziñ bermen qara,
400 Pirime til tiygizbe, Zeñgi baba,
Jılqıñ men qoyıñ köp bop quwdım ba men?
Bar edi jalğız tüyeñ Oysılqara.
Onı da joğaltıp ap izdep jürsiñ,

Beyşara, bir bälege uşırama.
405 Arpamen aytısar ma eñ, arıñ bolsa?
Küledi «jındı ğoy» dep qatın-bala.
Jelgiştep jeñildikpen äli jürsiñ,
Şaytannıñ ögizindey jekken şana,
Tamsanıp, tağı bir söz aytayın dep,
410 Qıbırlap erniñ keled, äne qara.

TEMİRBAY JIRAW:

— Sıyırım, qulağıñ sal bizdiñ sözge,
Bılapıt üyir bolma mıljıñ sözge.
Allağa amal bar ma aytıstırğan,
415 Jazañdı berer edi menen özge.
Jazıgım jaqsı jerge jayğanım ba,
Qanşama ayıbım bar körer közge?
Qaytpaysıñ qayırğanşa betiñizden,
Doñızben minezdessiz öziñiz de.
420 Mal bar ma mayğa deyin tuwmaytuğın?
İşkizbey äli jürsiñ sütünizdi.
Ayıbıñ, ayta bersem, tolıp jatır,
Sıyırım, qaşırarmın qutuñızdı.

SIYIR:

425 — Jırawım, bolğanıñ ne munşa jarım,
Qanşa edi menen burın jıyğan malıñ?
Jarlılıq jasıñnan-aq joldas bolıp
Halıqqa aşkere edi ahwalıñ.
Beynetke beliñ buwıp barmaytuğın

- 430 Äwelde-aq jazuwlı eken jartı naniñ.
«Bekerden täñirim bezer» degen söz bar,
Sawalın bilmeytin be eñ Marqumanıñ?
Orınbor, Troitski, Taşkent, Buhar,
Aralap osılarğa boldıñ mälim.
- 435 Halqına Horezmniñ tağı bardıñ,
Tımbaytın ala ayaqsıñ sen bir zalım.

TEMİRBAJ JIRAW İLE SIĞIR

TEMİRBAJ JIRAW:

— Sığırım, bu kadar kaçıp ne yaparsın?
Yurdunu özlediğin anlaşılmıyor.
Geleli beş altı aydan beri
Yetti at gibi bakınıp bağlandığın
Tıka basa yiyip, suya gidip öldü işte diyip
Yedi gün aramadık yer koymadım
Her türlü zahmete katlansam da seni ararken
Sonunda hayır oldu senin bulunman

SIĞIR:

O zaman söz söyledi kara sığır
Nefes alıp bekledi o sığır
— Kaderde yazdıktan sonra otumuzu
Yazgımız gereği eline düştük bu yıl
Yem değildir bize verdiğin ot ile suyun
Yine de kötü değil senin evin
Geçen gün kaburgama battı vurduğun
O zamandan beri gönlümde var bir düğüm
Birbirinize uymazsanız mal durur mu?
Jırawım, nereye gitti senin beynin?

TEMİRBAJ JIRAW:

— Sen mal değilsin, belasın.
Doğru basmaz bağlanmazsa ayağın.
Etinle sütün neden helal oldu ki?
Domuzla aynıyken huyun ve mizacın

SİĞİR:

— Sen de sakın başımıza kakma baktığını
Verdin bize sen de bulduğunu
“Üçünüz bir ahıra sığmıyorsunuz” diyip
Eline alıp koşarsın tokmağını
Bilirim yolumu mal da olsam
O kadar önemsemiyorum vurmanı
Mal kıymeti bilmeyen kurnaz yoksulsun
Şişirip koymamış mıydın böğrümü?
Yoksulluk biz geldikten sonra gitti senden
Bilmiyor musun kışını örttüğünü?

TEMİRBAY JIRAW:

— Cüzzamlı it, ne diyorsun kara yanığim²⁵
Sözlerinin ne kadar boş olduğuna baksana
Sözünü sözümle yarıştıırıp
Yol bilen birisine sınıtırım
Eğer “Sığırın sözü boş.” derse
Topuzla seni orada yıkarım.
Zavallı, adama“kurnaz yoksul” diyip sövme
Sensiz de ben çocuklarımı doyururum.

SİĞİR:

— Jırawım, senin kendin benden kara
Dil uzatma pirime, o Zengi Baba
Çok diye atını koyununu kovdum
Yalnız devendi Oysılkara
Onu da kaybedip arar gezersin

²⁵**Kara yanık:** Özellikle danalarda olan bir sığır hastalığı, şarbon, kara kabarcık, yanı kara.

Biçare, bir belaya uğrama.
Arpayla söyleşir miydin eğer utanman olsa?
Kadın, çocuk gülerdi “işte deli” diye
Uçarılıkla, delilikle hala gezersin.
Kızak çeken şeytanın öküzü gibi,
Heveslenip, yine bir söz söyleyeyim diyerek,
Kıpır kıpır edip çenen geliyor işte bak.

TEMİRBAY JIRAW:

— Sığırım, kulak ver bizim sözüme
Müptela olma boş söze.
Çaren var mı bizi atıştıran Allah’a
Cezanı verir benden ayrı
Açığa vurdun mu günahımı?
Ne kadar ayıbım var görünür görür göze?
Geri dönmezsin burnunun dikinden
Karakteriniz de beraber domuz ile.
Mayısa kadar doğurmayan mal var mı?
Hala içtirmiyorsunuz sütünüzü
Ayıbını söylesem, dolup taşar.
Sığırım, kaçırırım keyfinizi.

SİĞİR:

— Jırawım, niye böyle parçalanıyorsun
Ne kadardı benden önce yığdığın malın?
Yoksulluk gençliğinden beri yoldaşın olup
Halka aşıkardı ahvalin
Belini boğup çalışmaya gitmediğin için

Ezelden yazılmıştı yarım ekmeğin

“Allah da çalışmayı sevmez.” denen söz var

Sana soracağını bilmiyor muydun Merhumenin?

Orınbor, Troiytski, Taşkent, Buhara

Oralarda gezip tozduğun malum.

Harezmin halkına dahi vardın.

Tınbaytın sen yola gelmez, gezmekten vazgeçmez bir zalimsin.

KÖK SIYIR

(qazaqtıñ halıq ertegisi)

440 Bayağda Älbolsın degen bir qoñırqay şarwa bolıptı. Onıñ äyeli jäne äyelines bir kızı bolıptı. Künderdiñ birinde Älbolsın toqal aluwdı arman etipti. Älbolsın toqal aluwdı, bir jaktan, jurt közine tösüw, ekinşi jaqtan, üy tirşiliginde qol uzartuw dep túsinetin bolsa kerek. Künderdiñ birinde Älbolsın armanına jetip toqal aladı. Ol da kız tabadı. Özi ul tappağan bäybişe toqaldıñ da ul tappawın tileydi eken.

445 Bäybişeniñ qızı Älbolsınnıñ tapqanın kiyip, toqaldıñ qızı ısıtıp bergen suwmen basın juwıp, şaşın tarap bilgenin istepti.

Toqaldıñ qızı küñ atanıptı. Anasınıñ tolıp jatqan qıyınşılıqtarın öz üstine alıp, otın tasıp, suw äkeletin, ıdıs-ayaq juwatın, sıyrı bağatın bolıptı.

450 Bäybişeniñ kızı bäybişeliktıñ äreket-qiyımın, täkapparlığın, zilin jäne jasandı mañğazdıqtarın keltire almay, şeşesinen künde söz estip, tayaq jep, sonıñ saldarınan ötirikşi, quw bolıp ösipti. Bir küni şeşesi urıp-urıp quwıp şığarıptı. Ol jügirgen boyı sıyrı bağıp jürgen küñge barıptı. Barsa, küñ bir şiydiñ tübinde birdemeni jep otır eken. Añ-tañ bolıp biraz turıptı, toqaldıñ kızı onı bayqamay kolındağı örik-meyizderin jep otıra beripti. Bäybişeniñ qızı derew özgerip:

455 — Siñlim, ne jep otırsıñ, mağan da berşi! — dep suraptı. Bayqamay qalğan küñ sasıp:

— Oybay, ne jep otıruwşı edim, qarnım aşqan soñ butalardıñ basındağı birdeñelerdi terip jep otırın, — dep örik-meyizderin tığa qoyıptı. Ana qız:

460 — Äkelşi, ne bolsa da men köreyin, — dep qadalıp turıp alğannan keyin, küñ lajsızdan bir tal meyiz beripti. Bäybişeniñ qızı qolına meyiz tiyisimen uşıp şeşesine kelip:

— Apa, «aydalada sıyrı bağıp qaқырғı tütep, julıғı şıғıp, üyge kelse, juwındı işip, suwımen kirip, külimen şıғıp jürgen älgi quw küñ qurlı aqıl, es bolmadı sen albastıda» dep, mağan keşke şeyin ursasıñ. Ol siyaqtı künde örik-meyiz jesem, men de aqıldı bolar edim, — depti.

465 Şeşesi jalma-jan qızınıñ qolındağı meyizdi alıp tatıp körip, qızına:

— Künniñ artınan ańdıp jür, qayter eken, — dep tapsırıptı. Söytse, sıyırdıñ işinde bir kök sıyır bar eken. Ol öriske barganda küñge örik-meyiz qusıp berip jüredi eken. Küñ jartısın özi jep, jartısın şeşesine äkelip berip jüredi eken. Bul oqıyğanı qızına ańdıtıp jürip äbden bilgennen keyin bäybişe Älbolsınnıñ mazasın alıptı. Aqırı qoyar da
470 qoymay jürip, kök sıyırdı soyğızatın bolıptı.

Küñ kök sıyırdı äkelüwge jılay-jılay baradı. Kök sıyır jılap kelgen qızdı körıp, jerge qarap möñirep, kökke qarap esinep: «Jılama, men teginde sen üşin jaralğanmın, meni soyğanda eşkimge sezdimey tört sıyrağımdı, jalbırşaq qarnımdı, eki müyizimdi, qarnımdı, tilimdi al, işegimnen bir-eki qulaş al, söyt te barlığın men künde meyiz qusıp
475 berip jürgen jerge aparıp köm. Üş künnen keyin aş», — depti.

Küñ sıyırdıñ sıyraqtarı men müyizderin oñay alğan bolsa da, işek-qarnın äreñ alıptı. «Tünde it alıp ketti» qılıp urlaptı. Söytipti de tün işinde aparıp sıyırdıñ aytqan jerine kömipti. Bir kün ötipti, eki kün ötipti, endi qayter eken dep, bäybişeniñ qızı birinşi, ekinşi küni de ańdıp, onıñ soñınan qalmaptı. Biraq bul künniñ
480 işinde küñ eşnärse istemey tek jürgendikten, bäybişe qızınıñ köñili jäy tawıp, ańdımaytın bolıptı.

Üşinşi kün küñ älgi jerdi aşsa, kelisken bir par etik, bir köylek, jekey bōrik, jibek oramal tur eken. Alıp kiyip körse, sonday jarasıptı. Biraq kök sıyır soyılğanda, tili basımen birge qazanğa tüsip ketkendikten, onı ala almay qalğan eken, eger ol da bolğan
485 bolsa kelisken taraq bolıp şıqpaq eken.

Bul kiyimderdi körgen küñ burınğısınan äri şattanıp suwğa barıp äbden şomılıptı, basın juwıp, şaşın qolımen bolsa da ädemilep taraptı. Älgi kiyimderdi sıyır baqqanda kiyip, üyine qaytqanda öz ornına tıgıp qoyıp ketip jüripti.

Küñ burınğısınan äri jarqın, jeñil, epşil, süykimdi bola tüskendikten, bäybişe
490 onan äri kündestik qılıp, öz qızına ursa bastaptı.

Biraq isti bir ret bayqatıp alğan küñ endigi sırın bäybişe men onıñ qızına sezdirmepti. Künderdiñ birinde sıyırğa oqıra tiyip, bir sıyır tabınnan bölünip şığa qaşıptı. Sonı qayıramın dep küñ jügiripti. Sıyırğa jetüw qıyın bolıptı, sonda küñ etigin awırlap, onı şeşip qolına ala jügirgen eken. Sıyır tipti boy bermegennen keyin, bir sıñarın
495 laqtırıptı. Sıyır sonda da qayıruw bermepti. Künniñ etikke qayrılıwğa murşası kelmey, quwa beripti, aqırı sıyırdı zorğa degende toqtatıptı. Qayda qalğanın boljay almay ketkendikten qaytıp kelip etikti äri izdepti, beri izdepti, taba almaptı, aqırı ümitin üzipti.

Bir küni bir jigit sol jerden ötip bara jatıp, älgı etikti tawıp alıptı. Bul äkesi üş qatın alğan bir baydıñ balası eken. Üş qatının pãlesinen üyinde tınışıqtıñ
500 bolmağanınan äbden toyıp, «erjetkende köp qatın alıp mınaday azapta jürgenşe, tañdap turıp süygen birewimdi alayın» dep jürgen jigit eken. Älgı etik oğan äbden unaptı. «Apıray, — depti ol işinen, — osı etik ayağına däl keletin qızda min bolar ma eken».

Söytip, ol etikti alıp el aralaptı. «Osı etik kimde- kimniñ ayağına däl kelse, somı alamın» dep, jar salıptı. Bayğa kolı jetse, aspañğa qolı jetkendey bolatın nadan el
505 qanday. Älbosınnıñ bãybişesi siyaqtı talay bãybişe qızdarın äkelip etikti kiygizip köripti. Biraq, birewiniñ de ayağına sıymay, talay qız tayaq jepti şeşelerinen. Al etik ayağına sıyğan kızdar tım kişkene kızdar bolıptı. Jigit: «Apıray, osınşa elden eşkimniñ şıqpağanı ma», — dep qaytıp kele jatıp, jolda älgı sıyrı bağıp jürgen küñge kezdesipti. Jekey börikti sãndep kiygen, jibek oramaldı moynına bos salıp alğan, bir qolında sıñar
510 etigi bar jalañ ayaq qızdı körgen jerde jigit attan uşıp tüsipti. Qız da etigin bas salıptı.

— Ağatay-ay, mınaw meniñ etigim ğoy, qaydan tawıp aldıñız? — dep suraptı küñ. Jigit qızdıñ atı-jönin surap ala salıp, üyine qaray şawıptı. Qüñ «etigimdi berip ketiñiz» dep, ayqay salsa qaramaptı. Ol üyine bara salıp äkesine aytıp, erteñine küñniñ üyine kisi salıptı.

Bãybişe jer-kökke sıymay quwanıp, qızın şomıldırıp, şaşın tarap dayarlatıp turıptı. Nemene, ay-üy degenşe äzirliklerin istep jiberip jigit kelipti. Qelse, älgı qız joq, erni qalıñ, qabağı tüksiygen bir sarıqız otır eken. Jigit renjipti. Älbolsınnıñ üyi jigittiñ renjigenin bilip, lajsızdan küñniñ qızın körsetipti. Biraq bayağıdağı kiyimderi joq, söytse de süyek simbatı uqsap tur. Qözi-közine bir-eki ret toktalğanda-aq jigit qızdı
520 tanıy qoyıptı. Quralaydıñ közindey jaltırap külimdegen közge jigit oyı sürine beripty. Qolındağı sıñar etikti kiygizse, däl kele ketipti. Jigit tañqalıp, ne isterin bilmepty. Aqırı küñ oqıyğanı bastan-ayaq aytıp bergen soñ, jigit mıqtı senimge keledi. Älbolsın qarbañdap toyın jasap, qızdı uzatıptı.

Söytip, aqıldı qızı men toqaldıñ az da bolsa kãdiri asıp qaladı. Al, bãybişe qızın
525 tømpeştey beredi. Şıdatar bolmağan soñ, kız bir küni uzatılğan siñlisine keledi. Siñlisimen biraz muñ aytısқан bolıp otırıp, suwğa şomılıp kelüwge usınıs etedi. Siñlisi maqul boladı. Ekewi bir kişkene kölge keledi. Bãybişeniñ qızı:

— Mınaw köl şomılğanğa jağdaysızdaw eken, jiyeginde turıp bir-birimizdi qolımızdan ustap şomılmasaq bolmaydı, men ülkenmin ğoy, aldımın men şomılayın,

530 sen meni qolımnan ustap turıp kölge üş ret malşıp al, odan soñ men seni süytem, —
depti. Sonımen siñlisi äpkessin şomıldırıptı. Endi äpkesi siñlisin eki ret matırıp, üşinşige
kelgende köldiñ tübine qaray iyterip jiberipti. Siñlisi bakıra-bakıra köldiñ ortasına qaray
batıp körinbey ketipti. Băybişeniñ qızı jalma-jan suwda ölgen siñlisiniñ kiyimderin
kiyip o jaq, bu jağına qarap, siñlisine uksağan bolıp, üyine barıp sızılıp otırıptı.

535 Keşinde älgi jigit kelipti. Daladan eri kelgende künde jarastıqtı minezben qarsı
alatin äyeli bugün onday etpepti. Söytip, băybişeniñ qızı küñniñ bul ädetin bayqamağan
eken. Jigit «äke-aw, bul qalay» dep, atın baylap üyge kiripti. Äyeliniñ qıymılı öreskel,
qamşısın bergende ornına qoymay, başka jerge qoyıptı. Degenmen köp köñil böle
koymay, jigit ornına barıp otırıptı. Kündegidey babımen dayarlanğan tamaqtıñ da
540 mänisi joq. Äri-beriden soñ jigit küdiktenip äyelinen:

— Özine ne bolğan? — dep suraptı. Äyeli:

— Eş nărse, änşeyin, bağana kündiz uyıqtap edim, sonan boyım baysal tartıp
qalğan ğoy, — depti. Onıñ arasında sırttan dabırlağan dawıs şığıptı, qarasa, bir-eki
adam qonaq kelipti. Sonımen äyeli jayındağı äñgime qalıp, jigit qonaqtarğa aynalıp otıra
545 beripti. Qonaqqa soyıs mal äkelipti, et pisip qolğa suw quymaq bolıptı. Kütüwşi jigit
suw äkelgende şekekke bir baqa ilese kelipti. Băybişeniñ qızı qattı şoşınıp, baqanı
dalağa laqtırıp jiberipti. Jigit «apıray, albatı baqa-saqa, qoñız siyaqtılardan orınsız
qorıqpawşı edi, buğan birdeme bolğan eken, betin jaqsı bayqay almay otırğanım-ay»
dep, iştey oylanıp koyıptı.

550 Erteninde dalağa şıqsa, esik aldında bir ülken bāytarektiñ köktep turğanın
köripti. Jigit bul keremetti körıp sekem alıptı. Äyeliniñ özgerigi qalğanın, esik aldına
mına bāytarektiñ ornap qalğanın — barlığın «til-közdiñ isi» dep tüsinip molda izdepti.
Băybişeniñ qızı osı bolıp jatqan qubılıstardı sezıp, bayqap jürgen eken. Qız bāytarekti
kesip tastawğa buyıradı. Bir jigit kelip baltamen şawıp qalğanda uşar basında turğan bir
555 tal japıraq uşıp ketedi. Onı eşkim bayqamaptı. Ağaştı kesip tastaptı. Jigit üyine molda
äkelip, kitap aştıradı.

Älgi japıraq uşqannan uşıp otırıp, bir awıldiñ şetinde kiyizi qırıq jamaw qaraşa
üydiñ şańırağına kelip, üyde köyleginiñ jurtığın jamap otırğan kempirdiñ aldına tüsedı.
Kempir «jaqın arada ağaş joq, bul jariqtıq qaydan keldi eken» dep ırım qılıptı. Onı
560 körıp, balta saptap otırğan şal qolın soza bergende japıraq buw bolıp burq ete tüsedı.
Kempir men şal talıp qaladı. Bir kezde esterin jıyıp, üyelerinde ay men kündeı bir suluw

qızdıñ otırğanın köredi. Qız sondaylıq sıpayılıqpen sızılıp, «apa, iyneñizdi men sabaqtaq bereyin» dep, kempirdiñ qasına keledi. Kempir-şal sustanıp turıp qalıptı. Aqırı kız olardı özine tartıp, bir-birine üyrenisip, sol üyge bala bolıp ketedi.

565 Jigit moldadan eşnärse önbegen soñ, ne isterin bilmey qusa bolıp, qolına qarşığasını qondırığı jürip ketedi. Bir jerge kelgende bir qoyan qaşadı. Qarşığanı qoya berse, qoyapğa qaramay, uşqan boyınşa älgi japıraq túsken üydiñ şañırağına barıp qonıp otırıp aladı. Äri şaqırsa kelmeydi, beri şaqırsa kelmeydi. Aqırı jigit üydiñ qasına keledi. Qarşığa şañıraqtan üydiñ işine üñilip otır eken. Ayqay salıp şakırsa da qaramaptı. «Äke-
570 aw, bul qalay» dep, atnan túsip, üyge kirüwge ruqsat suraydı, kempir şığıp:

— Kirseñ kir, qarağım, jalğız-aq buwınıñ berik bolsın — deydi. Jigit «bunısı nesi eken» dep, kirip kelip, ay men kündey bolıp buralıp bir qızdıñ otırğanın köredi. Qız ornınan turıp, törine alaşa tösep jigitti qarsı aladı. Jigit qızdıñ bas-ayağına köziniñ qırın salıp barıp otıra bergende, kızdıñ közine közi túsip ketip talıp qaladı. Suw bürikken soñ
575 esin jıyadı. Jigit qızdı tanıp, işindegi bar äñgime-sırların bayandaydı. Qız da öziniñ basınan keşirgen oqıyğaların aytıptı. Biraq, osı üyde qız qalpına kelgennen burıngı oqıyğaların bilmeydi eken. Ol tek osı üyde tuwıp, osı üyde östim dep túsinedi. Aqırı jigit kempir men şaldıñ qızına quda túsip, tiyisti toy-tamaşaların jasap qızdı alıptı. Bayağı kök sıyırdan qalğan kiyimderin äkelip kiygizgende, qız sonda ğana esine keledi
580 de, bastan keşken barlıq oqıyğaların tügel aytadı.

Ol kezdegi elde «bereke tübi — mereke, mereke buzğanğa beynet» degen bir jol bar eken. Bul oqıyğa sol jol boyınşa şektelip, jeksurın báybişeniñ jazası berilipti. Älbolsın men toqal birge ömir keşiripti. Toqal-dıñ qızı men jigit qosılıp murat-maqsattarına jetipti.

GÖK SIĞIR

(Kazak Halk Masalı)

Bir zamanlar Älbolsın denen alçakgönüllü bir köylü vardı. Onun eşi ve bu eşinden doğma bir kızı vardı. Günün birinde Älbolsın eşinin üstüne bir kuma getirmeyi kafasına koymuştu. Älbolsın kuma getirmeyi bir yandan halkın gözüne girmek, bir yandan da ev işlerini gördürtmek için düşünmüş olsa gerek. Günün birinde Älbolsın hayaline kavuşup kuma getirdi. O da kız doğurdu. Kendi oğul doğuramayan beybişe²⁶, kumanın da erkek çocuk doğurmamasını diliyordu.

Beybişenin kızı, Älbolsın'ın bulduğunu giyiyor, kumanın kızının ısıttığı suyla başını yıkayıp saçını tarayıp bildiğini okuyordu.

Kumanın kızı köle kabul edilmişti. Annesinin çektiği sıkıntıları kendi üstüne almış; odun taşıyıp su getirerek kap kacak yıkar, sığır bakar olmuştu.

Beybişenin kızı; hanım efendiliğin hareketlerini, mağrurluğunu, ağırlığını ve yapmacık zerafetini yapamadığından annesinden her gün laf işitiyor, dayak yiyor, bu sebeplerden yalancı ve düzenbaz durumuna düşüyordu. Bir gün annesi onu döve döve kovmuştu. O, koşarak gün boyu sığır bakan köleye vardı. Gittiğinde köle kamışın dibinde oturmuş bir şeyler yiyordu. Şaşırarak biraz durdu, kumanın kızı onu fark etmeden elindeki çeşitli kuru kayısı ve üzümlerini yiyordu. Birinci hanımın kızı hemen değişerek:

— Kız kardeşim ne yiyorsun, bana da verir misin? diyip istedi. Onu fark etmemiş olan köle şaşırıp:

— Aman Allah'ım, ne yiyeceğim, karnım acıkınca dallardaki bir şeyleri toplayıp yiyorum, diyip kayısı ve üzümlerini sakladı. Diğer kız:

— Getir, ne varsa ben de göreyim, diyerek gözlerini dikince çaresiz bir dal kuru üzüm verdi. Beybişenin kızı üzüme dokunur dokunmaz uçarcasına annesine gelip:

— Anne, “Bozkırda sığır bakıp gırtlığı kuruyan, hışırı çıkıp eve gelse bulaşık suyu içip suyla girip külle çıkan bizim kurnaz köle gibi kıvrak akıl olmadı sen albastıda²⁷.” diyip benimle akşama kadar çekişiyorsun. Onun gibi her gün kuru kayısı üzüm yesem ben de akıllı olurum, dedi.

Annesi hemen kızının elindeki kuru üzümü alıp tadarak kızına:

²⁶Beybişe: 1. Çok eşli erkeğin ilk hanımı. 2. Hanım efendi.

²⁷Albastı: Doğum sırasında temizliğe dikkat edilmemesi yüzünden lohusanın tutulduğu ateşli hastalık, lohusa humması, albasma.

— Kölenin arkasından gizlice takip et, ne yapıyor? diyip kızını öğütledi. Annesinin dediklerini yaptığında, sürünün içinde bir boz sığır gördü. O, otlığa gittiğinde köleye kuru üzüm ve kayısı kusup veriyordu. Köle yarısını kendi yer, yarısını getirip annesine verirdi. Bu olayı kızına izletip iyice anladıktan sonra, beybişe Älbolsın'ın başının etini yedi. Ne yapıp edip boz sığır kestirmeyi kabul ettirdi.

Köle boz sığır getirmek için ağlaya ağlaya gitti. Boz sığır ağlayarak gelen kızını görünce yere bakarak böğürdü, göğe bakarak esnedi: “Ağlama, ben aslında senin için yaratıldım. Beni kesince hiç kimseye sezdirmeden dört baldırımını, kırkbayırımını, iki boynuzumu, işkembemi, dilimi al; bağırsağımdan bir iki kulaç al, öylece hepsini benim her gün kuru kayısı ve üzüm kusup verdiğim yere götürüp göm. Üç gün sonra aç, dedi.

Köle sığırın baldırları ile boynuzlarını kolayca alsa da bağırsaklarını ve işkembesini zorlanarak aldı. “Geceleyin it alıp gitmiş.” diyip çaldı. Sığırın dediği gibi yaptı ve gece yarısı götürüp onun söylediği yere gömdü. Bir gün geçti, iki gün geçti, şimdi ne yapıyor diye beybişenin kızı birinci ve ikinci gün de onun peşinde gizlice dolaşmaktan vazgeçmedi. Ancak bugün köle hiçbir şey yapmadan sadece yürüdüğü için birinci hanımın kızının canı sıkılmış, onu izlememişti.

Üçüncü gün köle, gömdüğü yeri açınca güzel bir çift çizme, bir gömlek, özel bir börk, ipek mendil duruyordu. Bunları alıp giydiğinde çok yakışmış. Ancak boz sığır kesildiğinde, dili başıyla birlikte kazana atıldığından, onu alamamış. Eğer o da olsaymış güzel bir tarak olup çıkacakmış.

Bu elbiseleri gören köle eskisinden daha büyük bir sevinçle, suya varıp iyice yıkanmış. Başını yıkayıp saçını eliyle de olsa bir güzel taramış. Bu bulduğu giysileri sığır bakarken giyip eve dönerken bulduğu yere tıkip saklıyordu.

Köle eskisinden daha güler yüzlü, hafif, kurnaz, alımlı olduğundan beybişe onu kıskanıp kendi kızını azarlamaya başlamıştı.

Ancak işi bir kere fark ettiren köle, şimdiki sırrını beybişe ile kızına sezdirmemişti. Günün birinde nokra²⁸ (büvelek, akra) hastalığına yakalanan bir sığır sürüden kaçıp gitti. Onu geri çevirmek için köle peşinden koştu. Sığıra yetişmek zor oldu. O zaman köle çizmelerini gereksiz bulmuş, onu çıkarıp eline alarak öyle koşmuş. Sığır hiç umursamadığı için çizmenin tekini fırlatmış. Sığır yine geri dönmedi. Köle çizmesine ayıracak vakti olmadığı için kovalamaya devam etti. Sonunda zorla da olsa

²⁸Nokra: Büveleğin sebep olduğu, genellikle davar ve sığırlarda, seyrek olarak insanlarda rastlanan, ortası delik şişkinliklerle tanınan hastalık.

sığırı durdurdu. Nerede olduğunu bilemediği için gittiği yerden dönerken çizmeyi ötede beride aradı, fakat bulamayıp sonunda ümidini kesti.

Bir gün bir yiğit oradan geçiyormuş, kölenin çizmesini bulmuş. Bu babası üç kadın alan zengin birinin oğluymuş. Üç kadının belasından evinde huzur kalmadığı için hepten usanmış, “Ergenlikte çok kadın alıp böyle ıstırap çekmektense; kendi seçtiğim, aşık olduğum birini alayım” diyerek yaşayan bir yiğitmiş. Kölenin çizmesi onun çok hoşuna gitti. “Aman Allahım, bu çizme ayağına tam olan kızda kusur mu olurmuş?” dedi o içinden.

Böylece, o çizmeyi alıp memleketi geziyordu. “Bu çizme kimin ayağına tam olursa onu alacağım.” diye haber salmış. Zengine eli yetse eli gökyüzüne değmiş gibi olan cahil halk o kadar çok ki. Älbolsın’ın ilk eşi gibi nice hanım kızlarını getirip çizmeyi giydirip denemiş. Ancak birisinin bile ayağına ayakkabı olmadığı için nice kız annelerinden dayak yedi. Fakat çizmenin ayağına olduğu kızlar küçücük kızlarmış. Yiğit: “Aman allahım, bu kadar halkın içinde ayağına olacak birisi çıkmadı mı?” diyip dönerken yolda bizim sığır bakan köleye rastladı. Özel börkü süsleyip giyen, ipek mendili boynuna gevşekçe dolayan, bir elinde çizmenin teki olan yalınayak kızını gördüğü yerde yiğit hemen atından hızla indi. Kızın gözü de çizmeye dikildi.

— Ağabeyciğim, bu benim çizmem, nerden buldunuz? diye sordu köle. Yiğit kızdan adını, kim olduğunu öğrenerek, evine doğru atını koşturdu. Köle “Çizmemi verip öyle gidin.” diye bağırdıysa da dikkate almadı. O, evine varıp babasına durumu anlattı. Ertesi gün kölenin evine adam gönderdi.

Beybişe yere göğe sığmayacak kadar sevindi; kızını yıkatıp, saçını tarayıp hazırlattı. Ne olup bitiyor diyene kadar hazırlıklarını tamamlayan yiğit geldi. Geldiğinde, gördüğü kız değil; kalın dudaklı, çatık kaşlı, sarışın bir kız oturuyordu. Yiğit gücendi. Älbolsın’ın ailesi yiğidin gücendiğini anladı, çaresizlikten kumanın kızını gösterdi. Ancak gördüğü zamanki elbiseleri yoktu yine de şekli şemali benziyordu. Bir, iki kez göz göze geldikten sonra yiğit kızını tanıdı. Geyik yavrusunun gözü gibi ışıldayarak gülümseyen göze yiğidin aklı düştü. Elindeki çizmenin tekini giydirince tam oldu. Yiğit şaşırıp ne yapacağını bilemedi. Nihayet, köle olayı baştan sona anlattıktan sonra yiğit ona inandı. Älbolsın aceleyle düğünü yapıp, kızını evlendirdi.

Böylece, akıllı kızını sayesinde kumanın az da olsa değeri arttı. Beybişe ise kızını her gün dövüyordu. Kız, buna dayanamadığından bir gün evlendirilen kız kardeşine

geldi. Kız kardeşiyle oturup biraz dertleştikten sonra, suda yüzmeyi teklif etti. Kardeşi bunu kabul etti. İkisi küçücük bir göle geldiler. Hanım efendinin kızı:

— Bu göl yıkanmaya biraz elverişsizmiş, kıyısında durup birbirimizi elimizden tutarak yıkamasak olmaz, ben büyüğüm ya, önce ben yıkanayım. Sen beni elimden tutup gölde üç kere yıka, ondan sonra ben seni yıkarım, dedi. Böylece kız kardeşi ablasını yıkamış. Şimdi ablası kız kardeşini iki kez batırıp üçüncüsünde gölün dibine doğru bastırdı. Kız kardeşi bağıra bağıra gölün ortasına kadar batıp görünmez oldu. Beybişenin kızı hemen suda ölen kız kardeşinin elbiselerini giyip, sağı solu kontrol edip, kız kardeşine benzeyerek, onun evine gitmeyi planladı.

Geceleyin yiğit geldi. Bozkırdan her gelişinde onu güler yüzüyle karşılayan eşi bugün öyle yapmadı. Beybişenin kızı kölenin bu alışkanlığına dikkat etmemişti. Yiğit “Babacığım bu nedir?” diyerek atını bağlayıp eve girdi. Eşinin hareketi kabaymış, ayrıca kamçısını verdiğinde yerine koymayıp başka yere koydu. Ancak yiğit çok üstünde durmadan yerine geçip oturdu. Her gün olduğu gibi kıvamında hazırlanan yemeğin de anlamı yoktu. Öteden beriden konuştuktan sonra eşinden şüphelenip:

— Sana ne oldu? diye sordu. Eşi:

— Hiçbir şey, öylesine. Her zamanki gibi gündüz uyumuştum; ondan sonra vücudum uyuşup kalmış işte, dedi. O arada dışarıdan bangırdayan ses duyuldu, baktığında bir iki konuk geldi. Böylece hanımının hakkındaki konuşma bırakıldı; yiğit, misafirlere yönelip oturdu. Misafire kesimlik hayvan getirilmiş, et pişip eller yıkanmış. Muhafız yiğit su getirirken kovaya bir kurbağa girmişti. Hanım efendinin kızı çok irkilip, kurbağayı dışarıya fırlattı. Yiğit “Aman Allahım bu kurbağadan, kuştan, böceklerden yerli yersiz korkmuyordu. Buna bir şey olmuş, yüzüne dikkatlice bakmadım.” diye kendi kendine düşündü.

Ertesi gün dışarı çıkınca, kapının önünde büyük bir kavağın göğe uzandığını gördü. Yiğit bu kerameti görüp kuşkulandı. Eşinin değişmesini, kapı önünde bu kavağın göğe uzanmasını – hepsini- “nazar ” diye düşünüp hoca aradı. Beybişenin kızı bu olup bitenleri sezip, dikkatle izliyordu. Kız kavağın kesilip atılmasını emretti. Bir yiğit gelip baltayla vurduğunda kavağın en tepesinde duran bir yaprak uçup gitti. Onu hiç kimse fark etmedi. Ağacı kesip attılar. Yiğit evine hoca getirip fal açtırdı.

Deminki yaprak uçtu, uçtu bir köyün dışındaki keçesi kırk yerden yamalı kara evin tepesindeki, evde gömleğinin yırtığını yamayan kocakarının önüne düştü. Kocakarı

“Yakınlarda ağaç yok, bu ışık nerden geldi.” diye tılsım tuttu. Baltaya sap takan ihtiyar onu görüp elini uzattığında yaprak geyik olup ileriye zıpladı. Yaşlı kadınla adam bayıldılar. Bir süre sonra akıllarını toplayıp evlerinde ayla güneş gibi güzel bir kızın oturduğunu gördüler. Kız ona yakışır edebiyetle nezaket gösterip “Anne ipi ben iğnenizin deliğinden geçireyim.” diyerek yaşlı kadının yanına geldi. Nihayet kız onların gönüllerini kazandı ve birbirlerine alıştılar. Böylece kız o evin çocuğu oldu.

Yiğit hocadan hiçbir sonuç alamayınca, ne yapacağını bilmeden kederlenip koluna aladoğanını kondurup gitti. Bir yere geldiklerinde önlerinden bir tavşan fırladı. Aladoğanını salınca, aladoğan tavşana bakmadan, uçarak o yaprağın düştüğü evin tepesine kondu. Öylede çağırса gelmiyordu, böyle de çağırса gelmiyordu. Nihayet yiğit evin karşısına geldi. Aladoğan tepesinden evin içine dikkatle bakıyordu. Çağırса da ona bakmıyordu. “Babacığım, bu nedir?” diyerek atından inip eve girmek için izin istedi, yaşlı kadın çıkıp:

— Girersen gir evladım, yalnız dirayetli ol, dedi. Yiğit “Bu da nedir?” diye girdiğinde, ay ve güneş gibi parlayan bir kızın oturduğunu gördü. Kız yerinden kalkıp baş köşeye kilim sererek yiğidi karşıladı. Yiğit kızı baştan ayağa göz ucuyla süzüp otururken, kızla göz göze gelince bayıldı. Yüzüne su serpildikten sonra kendine geldi. Yiğit kızı tanıyıp içindeki bütün hikâye ve sırlarını anlattı. Kız da kendi başından geçen olayları anlattı. Ancak bu evde kız eski haline dönüşünden önceki olayları bilmiyordu. O sadece o evde doğup büyüdüğünü sanıyordu. Nihayet yiğit yaşlı kadın ile adamın kızına dünürcü gönderip, gerekli düğün derneği yaparak kızı aldı. Önceki, boz sığırdan kalan elbiselerini getirip giydirdiğinde, kız o an kendine gelir ve başından geçen bütün olayları anlatır.

O zamanki memlekette “Bereketin aslı düzen bozana azaptır.” diyen bir töre vardı. Bu olay bu töreye uygun düştüğünden, kalleş beybişenin cezası verildi. Älbolsın ile kuma birlikte ömür sürdüler. Kumanın kızı ile yiğit evlenip muratlarına erdiler.

Bir şal men kempirdiñ jalğız sıyırı bolıptı. Sol sıyırdıñ süti olardıñ koregi eken. Sondıqtan sıyırdıñ buzawı sütke jarımay, ölip qala beripti.

Jıldar ötedi, şal-kempir qartaya tüsedı. Al buzawlardıñ burınğışa ölüwi toqtalmaydı.

590 — Qoy, bolmas, — deydi bir küni şal kempirine,— bir jılga bir närse etip şıdarmız. Sıyırdı sawmay-aq qoşşı, buzawı össin.

— Jaraydı, — dep kempir de kelise ketedi.

Üş künnen soñ sıyır erkek buzaw tuwadı. Buğan quwanğan olar qanşa tarıga tursa da, sıyırdı sawmay, barlıq sütti buzawına beredi. Enesiniñ sütin bir özi emip ösken
595 buzaw ülken ögiz boladı. Kele-kele ol özinin semizdigine mastanadı. Oğan mınaday oy keledi: «Osınday zor denemen sıyırlardıñ arasında jayılamın. Joq, bul layıqsız, tüyelerge qosılayın». Söytip, ol tüyelerge qosıladı. Özin erekşe zor seziniş jürgen ol barınşa-aq tüye boluwğa tırısıp bağadı. Solardıñ jegen şöbin jeydi, olarmen şölge ketip, sortañ jalaydı. Aqırında şölden qatıp, işi awırıp, şıday almay: «Jılqılarğa barayın, tüyeden
600 kişirek qoy, azabı da jeñilirek bolar», — dep uyğaradı. Söytip jılqığa qosıladı. Biraq bul da jaylı tiymeydi. Solardıñ sanatınan qalmaq şawıp jüremiñ dep tıytıǵı qurıydı. Bir küni qasqır tiyip, jılqılar dürkirey qaşadı. Bul ilese almay aydalada qaladı. Baqıtına qaray qır astında sıyırlar jayılıp jür eken. Ögizdiñ ökirgen dawsın estip, joldasın müyizderimen qorğay, qasqırdan qutqarıp aladı. Ögiz quwanğannan jılap jiberipti.

605 — Öz tobiñnan bölineseñ, körer küniñ osı eken, — depti ol jasın sürtip turıp.

Ögizdiñ bul sözi buzawlarğa tälim bolıptı.

BİR ÖKÜZ

Bir yaşlı adamla yaşlı kadının sadece bir sığırı varmış. Bu sığırın sütü onların nafakasıymış. Bu yüzden sığırın buzağısı süte doymaz, ölmüş.

Yıllar geçmiş, ihtiyar adam ve kadın iyice yaşlanmışlar. Fakat buzağıları eskisi gibi hep ölmüş.

— Böyle gitmez, demiş bir gün yaşlı adam eşine. Ne olsa da bir yıl dayanırız. Sığırı sağma da buzağı büyüsün.

— Tamam, der yaşlı kadın ve kabul etmiş.

Üç günden sonra sığır erkek buzağı doğurmuş. Buna sevinen karı koca, ne kadar zorlansalar da sığırı sağmadan bütün sütü buzağıya vermişler. Annesinin sütünü tek başına emip büyüyen buzağı büyük bir öküz olmuş. Zamanla o da kendisinin semizliğiyle övünmüş. Şöyle düşünmeye başlamış: “Böyle iri vücutla sığırların arasında otlarım. Yok, bu uygunsuz, develere katılayım.” Böylece develere katılmış. Kendini fevkalade büyük hisseden öküz, bütün gücüyle deve olmaya uğraşmış. Onların yediği otu yemiş, onlarla çöle gidip tuz yalamış. Sonunda çölde kaskatı kalıp, bağırsakları ağrıyıp dayanamayınca: “Yılkılara gideyim. Develerden daha küçük ya, azabı da daha hafif olur.” diye öngörmüş. Böylece atlara katılmış. Ancak bu da ona uymamış. Onların gerisinde kalmadan dört nala gideyim derken gücü tükenmiş. Bir gün kurt saldırınca atlar patır patır kaçmışlar. Bu onlara yetişemeyip bozkırın ortasında kalmış. Şansına ileride sığırlar yayılıyormuş. Öküzün böğürtülerini işitip yoldaşlarını boynuzlarıyla koruyarak, kurttan kurtarmışlar. Öküz sevincinden ağlamış.

— Kendi cinsinden ayrılırsan, göreceğün budur.” demiş o, göz yaşlarını silerken.

Öküzün bu sözü buzağılara ders olmuş.

SIYIRDİŇ JEKE JÜRİSİ — JOLBARISTIŇ IRISI

Bayağı ötken zamanda jeldiň ötinde, qalıň ormannıň şetinde bir qora sıyr jayılp jüredi. Sıyr bitken bir-birinen ajıramay, top jazbay jayıladı.

610 Qara ormanda qaharlı bir jolbarıs turadı. Ol sıyr etin jeňsik körip, dämın tatuwğa quştar boladı, al sıyrlar bolsa, birikken malday bir-birine jabısıp, irgesin buzbaydı. Jolbarıs tabınnan bölip, sıyrdı alıp qaşa almaytının iştey sezedi de, ol oyınan bezedi.

615 Ol endi qoralı sıyr işine iritki salıp, tobın tozdıruwdı oylaydı. Söytip, birde bir sıyrğa jaqındap kelin, onıñ qulağına:

— Şañıraq müyizdi suluwım, tında meni! Anaw bir müyizi iyilip, büyiri solıp turğan sıyrdıñ seni süzgisi kelip turğanın bayqaysıñ ba? —dep sıbırlaydı.

Sonan soñ tağı bir sıyrdıñ qasına kelip, onıñ da qulağına:

620 — Äy, sıbıs quyırıqtım! Jaybaraqat jayılp jürgeñiñe qarağanda, sen eşnärsesizip-bilmeytindeysıñ-aw. Äytpese, anaw müyizi qarağayday, tügi tikenektey sıyrdı körmey tursıñ ba? Ol seni süzgisi kelip, odıraya qaraydı, bayqaşı öziñ, — dep sıbırlaydı.

625 Älgi sıyrlar jawız jolbarıstıñ aytqan sözine senip qaladı. Olar bir-birine alara qarap, ä degenşe ıntımağı buzılıp, urısıp qaladı. Bükil sıyr endi burıñıday birge jürmeydi, bet-betine ıdırap, jeke-jeke jayılp, suwatqa da jalğız-jalğızdan baradı. Ärqaysısı öz ağaşınıñ astınan öris tabadı.

Sıyrlardı bir-birine aydap salıp, urıstırıp qoyğan soñ, olardı jeke-jeke ustap alıp azıq etüw jolbarısqa qıyınğa soqqaydı. Ol endi müyizdisin de, sıbıs quyırıqtısın da, ala şubarın da, tügi türpidey tenbil kögin de, qarnı qampıyğanın da, moynı şalqayğanın da şap berip ustap alıp, qorek ete beredi. Söytip, bir tabın sıyrdı jep qurtadı.

630 Mine, sodan beri: «Sıyrdıñ jeke jürisi — jolbarıstıñ ırısı» degen söz qalıptı keyingi urpaqqa.

YALNIZ GEZEN SIĞIR KAPLANIN NASİBİDİR

Çok eski bir zamanda, rüzgar estiğinde sık ormanın dışında bir sürü sığır yayılır. Sığırlar yaratılışları gereği birbirinden ayrılmadan, toplu olarak yayılırlardı.

Kara ormanda dehşetli bir kaplan vardı. O sığır etine iştahlanıp tadına bakmaya heveslendi. Fakat sığırlarsa birbirine yapışırçasına yayılıp düzenlerini bozmuyorlardı. Kaplan gruptan ayırıp sığır alamayacağını sezdi ve bu düşünceden vazgeçti.

O şimdi kalabalık sığır içine fitne sokup grubu dağıtmayı düşünür. Böylece bir zaman sonra bir sığıra yaklaşıp onun kulağına:

— Hey şanırak boynuzlu güzelim, dinle beni! Şu bir boynuzu bükülmüş, kaburgaları sayılan sığırın seni boynuzlamak istediğinin farkında mısın? diye fısıldar.

Ondan sonra başka bir sığırın yanına gelip onun da kulağına:

— Hey, efsane kuyruklum! Kaygısızca yayılmana bakılırsa, senin hiçbir şeyden haberin yok gibi. Yoksa, bu boynuzu sarıçam gibi kocaman, tüyü diken gibi sivri sığırı görmüyor musun? O seni boynuzlamak için dik dik bakıyor, dikkat etsene! diye fısıldar.

Bu sığırlar kötü kaplanın sözlerine inanırlar. Onlar birbirlerine dik dik bakar, a deyinceye kadar birlikleri bozulup vuruşmaya başladılar. Bütün sığırlar şimdi önceki gibi birlikte gezmiyordu, burunlarının doğrultusunda tek başlarına yayılıp suya bile yalnız gidiyorlardı. Her biri kendi ağacının altında otliyordu.

Sığırları birbirine karşı kışkırtıp dövüştürdükten sonra, onları tek tek yakalayıp yemek kaplan için zor değildi. O şimdi boynuzlusunu da efsane kuyruklusunu da benekliyi de tüyü törpü gibi griyi de karnı şişeni de boynunun altındaki yağları sarkanını da pat diye tutup azık ediyordu. Böylece bir sığır sürüsünü yiyip bitirdi.

İşte, ondan beri: “Yalnız gezen sığır kaplanın nasibidir.” diye bir söz kaldı sonraki nesillere.

SIYIR JAYINDAĞI QAZAQTIÑ MAQAL-MÄTELDERİ

Sıyır alsañ tanıp al,

Tanımasañ tarğıl al.

635 Sıyır sıypağandı bilmeydi,
Jaman sıylağandı bilmeydi.

Ortaq ögizden,

Oñaşa buzaw artıq.

640 Sıyır suw işse,
Buzaw muz jalaydı.

Ögizge tuwğan kün

Buzawğa da tuwadı.

Sıyır suwdan jeriydi,

Suw sıyırdan jeriydi.

645 Bas bilgen ögizge
«Ök» degen ölim.

Jaman sıyır

Jazda buzawlaydı.

650 Ögizdi örge aydağannıñ
Ömiri öksiydi.

Üyde ösken buzaw,
Tüzde ögiz bolmaydı.

Boldırğan sıyır,
Molağa süykenedi.

655 Näsili jaman sıyırdan,
Öli buzaw tuwadı.

Tüzde buzawı jamırağannıñ,
Üyde ayranı tögiler.

660 Buqanıñ aramzası,
Buzaw arasında jürer.

Mal jaqsısı — sıyır,
Jer jaqsısı — kebir.

Sıyırlınıñ üyi — ayran,
Sıyırsızdıñ üyi — sırdañ.

665 Ögiz ölgenşe ösedı.

Ölgen sıyır sütti boladı.

Quday jügirtpegendi

Buzaw jügirtedi.

Sıyırdıñ süti — tilinde

670 Sütsiz sıyır — süzegen.

Buwaz biye tebispeydi,

Buwaz sıyır süzispeydi.

Arbañ sinsa — otın,

Ögiziñ ölse — etiñ.

675 Süzegen buqa müyizin jasırmaydı.

Sıyır müyizdi ögizde küş joq,

Ögiz müyizdi sıyrda süt joq.

Atan ögiz müyizimen de

Soqa süyrey aladı.

680 Keri ketken sıyır

Kenje buzawlaydı.

Azğın buzaw — aşqaraq.

Tuwmağan tayınşanıñ
Pispegen uwızına qarama.

685 Sıyırda awnamaq joq,
Jılqıda küysemek joq,

Tamda beldeu joq,
Tasta tamır joq,
Suwda qaymaq joq.

690 Maldı baqsañ, sıyır baq,
Süt ketpeydi şaradan.
Egin ekseñ, bıyday ek,
Qut ketpeydi daladan.

Sıyırlı kisi — sıylı kisi,
695 Tüyeli kisi — küyli kisi.

Sıyırdı jaqsı körsetken
Artındağı tanası.
Äyeldi jaqsı körsetken
Qasındağı balası.

700 Sıyırdı teppeydi,
Sütti tökpeydi.

Buqa iyesine buzaw joq.

Sıyır sarı bolmas,

Tüye torı bolmas.

705 Bägge almağan jüyrikten

Beli berik bestı artıq.

Süt bermegen sıyırđan

Şay qatıq bergen eşki artıq.

Sıyırğa er jaraspas.

710 Tüyeşiğe jolıqsañ:

Örkeşi biyik taylağın aytar.

Sıyırşığa jolıqsañ:

Şelegi tolı qaymağın aytar.

Tüye — baylıq,

715 Qoy — mırzalıq.

Jılqı — sändik.

Şarwanıñ biri — bes,

Dıyqañılıq — es,

Jortuwıl tübi — eş.

720 Jayılımı bolmasa mal azadı,
 Qayırımı bolmasa jan azadı.

 Birewge mal qayǵı,
 Birewge jan qayǵı.

 Artıq mal
725 Aqı suramaydı.

 Sasıq suwda jayın bar,
 Olja malda qayır bar.

 Barımtadan kelgen mal
 Qarımtamen ketedi.

730 Mal qadirin bilmegen,
 Jan qadirin bilmeydi.

 Joqtamaǵannıñ malı tügel.

 Dalanıñ körki — mal,
 Özenniñ körki — tal.

735 Şarwa bolsañ,
 Malıñnıñ qasında bol.

Dıyqan bolsañ,
Jeriñniñ basında bol.

740 Dala malsız bolmaydı,
Orman ańsız bolmaydı.

Malım joq deme,
Bir küngi uyqı.
Balam joq deme,
Bir küngi külki.

745 Köñilsizdiñ köligi şappas.

Jeri semizdiñ — malı semiz.

Jazda jaylawdı je,
Qısta qoynawdı je.

750 Malım bar dep maqtanba,
Narım bar dep maqtan,
Narım bar dep maqtanba,
Arım bar dep maqtan.

Qoralı mal — eldiki,
Qorasız mal — jeldiki.

- 755 Mal tapqanniñ ayıbı joq.
- Maldıñ qonısın tapqan —
Şöptiñ somısın tapqan.
- Kendirmen baylama,
Jıñğılmen aydama,
760 Kendirmen baylasañ,
Jıñğılmen aydasañ,
Mal biter dep oylama.
- Mal mekenin izdeydi.
- Sawıp otırğan malı bar
765 Toqtıq körmese de.
Joqtıq körmeydi.
- Bar malına senedi,
Joq qarnına senedi.
- Maldıñ belşeden beyneti de bar
770 Körseter zeyneti de bar.
- Sawını azdıñ jazı qısqa.

Mal aralağan — malşı,
Toğay aralağan — añşı.

775 Köp ustağan qamşığa
Qol üyrenip qaladı.
Köp mal baqqan malşığa
Mal üyrenip qaladı.

780 Urınşaq atta
Jal turmas,
Köñilşek kiside
Mal turmas.
Mal iyesine tartadı,
Söz jüyesine tartadı.

785 Muz jalağan mal öspes,
Mal qajağan tal öspes.

Maldı iriktemeseñ,
Tuqımı azadı,
Qonıstı tañdamaşañ,
Örisiñ tozadı.

790 Maldı baqsañ sıyır baq
Süt ketpeydi şaradan

Ögizge moyınturıq kiygizbese, qambaga bıyday tola ma? (Qutıp.)

Üydegi buzaw ögiz bolmas. (M. Qaşqarıy.)

Bolatın buzaw ögiz arasında belgili. (M. Qaşqarıy.)

795 Ögizdiñ ayağı bolğanşa, buzawdıñ bası bol. (M. Qaşqarıy.)

Käri ögiz baltadan qorıqpaydı. (M. Qaşqarıy.)

Süzegen sıyrğa quday müyiz bermeydi. (M. Qaşqarıy.)

SİĞİR HAKKINDAKİ KAZAKÇA ATASÖZLERİ

- 633-34 Sığır alacaksan tanıyıp al
Tanımıyorsan alaca al.
- 635-36 Sığır okşanmaktan anlamaz.
Kötü, nezaketten anlamaz.
- 637-38 Kendi buzağın ortak öküzden iyidir.
- 639-40 Sığır su içse buzağı buz yalar.
- 641-42 Öküze doğan gün buzağıya da doğar.
- 643-44 Sığır sudan, su sığırdan irkilir.
- 645-46 Yürüyen öküze oha demek ölüm.
- 647-48 Kötü sığır baharda buzağılar.
- 649-50 Bayırda öküz sürenin ömrü azalır.
- 651-52 Evde büyüyen buzağı dışarıda öküz olmaz.
- 653-54 Yorulan sığır, mezara yaslanır.
- 655-56 Soyu bozuk sığırdan ölü buzağı doğar.

- 657-58 Dışarıda buzağısı bögürenin,
Evde yoğurdu dökülür.
- 659-60 Boğanın kötüsü buzağı arasında gezer.
- 661-62 Malın iyisi sığır, yerin iyisi kıraç.
- 663-64 Sığırlının evi yoğurt,
Sığırsızın evi züğürt.
- 665 Öküz ölene kadar büyür.
- 666 Ölen sığır sütlü olur.
- 667-68 Allah'ın yürütmediğini buzağı koşturur.
- 669-70 Sığırın sütü dilinde,
Sütsüz sığır süser.
- 671-72 Gebe kısrak tepişmez,
Gebe sığır süsüşmez.
- 673-74 Araban kırılrsa odunun,
Öküzün ölse etin.

- 675 Süsen boğa boynuzunu gizlemez.
- 676-77 Sığır boynuzlu öküzde güç yok,
Öküz boynuzlu sığırdan süt yok.
- 678-79 İri öküz boynuzuyla da kara saban sürebilir.
- 680-81 Geri giden sığır en son buzağılar.
- 682 Azgın buzağı açgözlü.
- 683-84 Doğmayan düvenin pişmeyen ağızına bakma.
- 685-86 Sığır ağnamaz,
At geviş getirmez.
- 687-89 Damda kemer yok,
Taşta damar yok,
Suda kaymak yok.
- 690- 93 Mal bakarsan sığır bak
Süt eksilmez tekmeden
Ekin ekersen buğday ek
Bereket eksilmez bozkırdan.

- 694-95 Sığırlı kişi, saygın kişi
Develi kişi, zengin kişi.
- 696-99 Sığırı güzel gösteren
Ardındaki danası
Kadını güzel gösteren
Yanındaki çocuğu
- 700-01 Sığırı tepmez sütü dökmez.
- 702 Boğa sahibine buzağı yok.
- 703-04 Sığır sarı, deve doru olmaz.
- 705-06 Yarış kazanmayan binekten
Beli sağlam beş yaşlı at iyidir.
- 707-08 Süt vermeyen sığırdansa
Ekşi ayran veren keçi yeğdir.
- 709 Sığıra eyer yaraşmaz.
- 710-13 Deveciye rastlasan:
Büyük taylağını söyler.
Sığırcıya rastlasan:
Kova dolusu kaymağını söyler.

- 714-16 Deve zenginlik,
Koyun beylik,
At güzellik.
- 717-19 Hayvancılıkta bire beş.
Ekincilikte akıl,
Yağmanın aslı hiç.
- 720-21 Otlığı olmasa mal bozulur,
Merhamet olmasa insan bozulur.
- 722-23 Kimine mal, kimine can kaygı.
- 724-25 Fazla mal para istemez.
- 726-27 Bulanık suda yayın balığı var.
Ganimet malda hayır var.
- 728-29 Yağma ile gelen mal yağma ile gider.
- 730-31 Mal kadrini bilmeyen,
Can kadrini bilmez.
- 732 Yas tutmayanın malı bütün.

- 733-34 Bozkırın süsü mal,
Irmağın süsü söğüt.
- 735-38 Malcıysan malının başında,
Ekinciysen yerinin başında ol.
- 739-40 Bozkır malsız, orman avsız olmaz.
- 741-44 Malım yok deme, bir günlük uyku.
Çocuğum yok deme, bir günlük gülüş.
- 745 Gönülsüzün biniti koşmaz.
- 746 Yeri semiz olanın malı semiz olur.
- 747-48 Yazın yaylada, kışın kuytuda ye.
- 749-52 Malım var diye övünme,
Erkek devem var diye övün.
Erkek devem var diye övünme,
Namusum var diye övün.
- 753-54 Ahırlı mal eldeki,
Ahırsız mal yeldeki.
- 755 Mal bulanın ayıbı yok.

- 756-57 Malın konuşunu bulan
Otun tazesini bulandır.
- 758-62 Kendirle bağlama,
İlgınla gütme,
Kendirle bağlarsan,
İlgınla güdersen,
Mal çoğalır diye düşünme.
- 763 Mal yerini arar.
- 764-66 Sağılır malı olan doymasa da yokluk görmez.
- 767-68 Varlıklı malına,
Yoksul karnına güvenir.
- 769-70 Mal bakmanın zorluğu da sefası da var.
- 771 Sağılır malı az olanın yazı kısa olur.
- 772-73 Mal peşinde gezen malcı,
Orman içinde gezen avcı.
- 774-77 Çok tuttuğu kamçıya el alışır.
Çok mal bakan çobana mal alışır.

- 778-83 Huysuz atta yele durmaz,
Cömert kişide mal durmaz.
Mal sahibine benzer, söz söylenene benzer.
- 784-85 Buz yalayan mal büyümez,
Malın kemirdiği ağaç uzamaz.
- 786-89 Malı seçmezsen, soyu bozultur.
Konuşu seçmezsen, yaylağın bozultur.
- 790-91 Mal bakacaksan sığır bak,
Süt eksilmez tekneden.
- 792 Öküzeye boyunduruk koşulmasa, ambara buğday dolar mı? (Kutb²⁹)
- 793 Evdeki buzağıdan öküz olmaz. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Evdeki buzağı öküz bolmas.³⁰” biçiminde geçer.)
- 794 Öküz olması umulan buzağı, öküzler arasında belli olur. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Boldaçı buzağı öküz ara belgölüg.³¹” biçiminde geçer.)
- 795 Öküzün ayağı olacağına buzağının başı ol. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’ de “Öküz adakı bolgınça buzağı başı bolsa yig.³²” biçiminde geçer.)
- 796 Yaşlı öküz baltadan korkmaz. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Karı öküz balduka korkmas.³³” biçiminde geçer.
- 797 Süsen sığıra Allah boynuz vermez. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Süsegen udka Teñri müñüz birmes.³⁴” biçiminde geçer.)

²⁹HACIEMİNOĞLU, Necmettin, Kutb’un Husrev ü Şirini ve Dil Hususiyetleri, TDK Yayınları, s. V., Ankara 2000

³⁰ERCİLASUN, Ahmet Bican, AKKOYUNLU, Ziyat, Divânu Lugâti’t-Türk, s. 194, TDK Yayınları, Ankara 2015.

³¹ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.229

³²ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.28

³³ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.522

³⁴ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.495

EŞKİ MEN QOYDIÑ AYTISI

EŞKİ:

800 — Meniñ jegenim jantaq,
Seniñ jegeniñ jantaq,
Seniñ quyırığıñ neden boldı jalpaq?

QOY:

— Meniñ jegenim oşağan,
805 Seniñ jegeniñ oşağan,
Seniñ quyırığıñ neden boldı şoşayğan?

EŞKİ:

— Meniñ jegenim opalañ,
Seniñ jegeniñ opalañ, —
810 Sağan kelsin topalañ.

QOY:

— Meniñ jegenim ebelek,
Seniñ jegeniñ ebelek,
Sağan kelsin kebenek.

815 **EŞKİ:**

— Meniñ jegenim küyrewik,
Seniñ jegeniñ küyrewik,
Sağan kelsin tüynewik.

KEÇİ İLE KOYUNUN ATIŞMASI

KEÇİ:

— Benim yediğim yandak³⁵

Senin yediğin yandak

Senin kuyruğun neden oldu yalpak³⁶?

KOYUN:

— Benim yediğim oşagan³⁷

Senin yediğin oşagan

Senin kuyruğun neden oldu dikilen?

KEÇİ:

Benim yediğim opalan,

Senin yediğin opalan,

Sana gelsin tobalan³⁸.

KOYUN:

Benim yediğim evelek³⁹

Senin yediğin evelek

Sana gelsin kelebek.

KEÇİ:

Benim yediğim küyrevik⁴⁰ otu

Senin yediğin küyrevik otu

Sana gelsin kıl kurdu.

³⁵**Yandak:** Dikenli, tez üreyen bir çeşit yabancı bitki; deve dikenli.

³⁶**Yalpak:** Yassı, yayvan, yalpak.

³⁷**Oşagan:** Dulavrat otu, arktium, kelotu, dulkadın otu.

³⁸**Topalan:** Koyun ve keçilerde görülen, öldürücü ve bulaşıcı bir hastalık, şarbon, yanıkara.

³⁹**Evelek:** Yaprakları yenilebilen, tohumlarından da çay yapılan ispanağa benzeyen bir çeşit ot, labada.

⁴⁰**Küyrevik:** Hayvanlara yararlı, çoğunlukla da koyunların yediği bir çeşit ot.

AYGÜL QOYŞINIŇ BİR KÜNİ

820 SSSR Joğarǵı Sovetiniñ deputatı Aygül tübekke qaytqan otarınıñ soñında sılıpıdap kele jatqalı bürüp üşinşi täwlik...

Qalay esepseñ olay esepte, är täwlikte jalqaw jılıǵan jıyırma tört saǵat waqıt bar. Ol köñil awdararı köp qala waqıtı emes, köz tartarı joq dala waqıtı. Ünsiz ötip jatatın waqıt.

825 Aygül ömiriniñ jıyırma jılı osı ünsizdikte ötip keledi. Ol dala ünsizdigi, qoy ünsizdigi. Astındaǵı atıña ğana, qasındaǵı itıñe ğana tildeser jawapsız ünsizdik.

Dalanıñ meñirew ünsizdigine Aygül bala jasınan üyrenen. Ol — etek-jeñdi türe soǵatın, qoyın-qoltıqtı quwalay quwatın küzdik pen köktemniñ azınaw jeline de köndikken. At tanawına kök süñgi turıp qalatın şañıtqan suwıq sarı ayazdarǵa da köndikken. Jıbır-jıbır, qıbır-qıbır qozǵalǵan qoy momınıñ öñsiz qozǵalısına da köndikken. Köndirüw bar, jeñüw bar. Aygül sonıñ bärin jeñgen adam. İñirsıp qana än salıp keledi. Kişirek kelgen döñgelek qara közderi äldeneni alıstan barlaǵanday, oyda kele jatqanı da bayqaladı.

835 Qoy otarınıñ süyemdep ayañdawına jiyren besti ğana köndige almay keledi. Qaǵazǵa töngen qalam uşınday süp-süyir qulaqtarın alıstan köringen qırqalarǵa şaşadı. Qıl şılıbırmen jetelep alǵan Aygüldiñ özin süyrelep alǵa qaray julqadı. Keyde iyegin Aygüldiñ ıyığına süyep, erinderi jıbırlap qant suraydı. Qulaq tüpterin qasıp jiberüwdi, älde qay jerin sıypap jiberüwdi ötinedi. Qant keşe bitken. Özi qanşa qaljırap kele jatsa da, äyel qolı anda-sanda atınıñ moynınan qaǵıp-qaǵıp qoyadı. Jiyren besti uzın şılıbırdı 840 soza julqıp taǵı da alǵa qaray umtıladı.

Bügin tañ ata Aygül otarı suw jayılp ketken Aqtaqırǵa kelip tüsip edi. Jazdı küni bul şañı burqırap jatatın maşına jolına aynalǵan taqır. Eki jaǵı kök jiyekke deyin kernep ketken qıyır-şıyır buyra qum. Tübekke oralǵan otardıñ osı taqırǵa bir soqqasına amalı joq.

845 Aqtaqırdıñ ön-boyın örley jarıp ötetin jalǵız joldı qazir Sırdarıya suwı basıp ketken. Şegi-şetine köz jete bermeytin aq taqır aynaday jaltırıyadı. Büyiri salıñqı buwaz qoylar sawırmen suw sızıp, äreñ qozǵalıp keledi. Qıyǵaştap tüsken kün közine şalıñanda qoy bawırınan sorǵalaǵan tamşılar şaşaqtı kümis oqaday jarq etip qaladı.

850 Suw jayılp ketken taqırğa tañ ata kelip kezdeskende otar uylıǵa berip, jazıla
almay qoyıp edi. Müyizderi ayqasa bitken kökala serke basın bir-er şayqap, saqalın
silkilep azǵana turdı da alǵa túsip ketti. Qazir otar jipke tizilgendey şubalıp, jartı
kilometrge sozılıp, jıbir-jıbir jılıp keledi.

855 Rezeñke etigi birese kürk etip qalıp, birese kümp etip qalıp Aygül de keledi.
Bügin kün boyı, tün boyı, erteñ kün boyı osılay jılıy bermek. Jılı qaşar, jaylı orınǵa
erteñ keşke ǵana jeter. Oǵan deyin otar da, Aygül de, şıyrısqı atıp kele jatqan jiyren
besti de şıdawǵa tiyisti. Sol jaylı orınǵa jetkenşe Aygüldiñ äni de üzilmewi kerek.

860 Qaynaǵan suwday kögildir tolıqındaǵan köktem saǵımında alıstan buldırıp
jalǵız-jalǵız molalar körinedi. Är molanıñ töbesinde şanşılıp otırǵan bir-bir qaraqus
közderin otarǵa qadap alıptı. Özderi qadalıp mola töbesinde, közderi qadalıp otarda.
Olar otardı keşe de torıǵan, bugün de torıp otır, erteñ de torıydı, ömir boyı torıp keledi.

865 Qulpırǵan saǵım kum arasınan köne zamandadı adam mekenderin köterip
şıǵaradı. Bir kezde el jaylaǵan, egin ekken jerlerdi älde qay kezde qum basıp alǵan.
Qoyşı oyına tanıs añızdar tüsedı. Sırdarıya köne zamannan beri ataǵı şıqqan mırza suw,
köne zamannan beri dıyqanşı besigi. Qürış te ösken, joñısqı da ösken. Qarbiz-qawını
küzge qaray zeñbirektey gürs etip jarılǵanda Qazalıdan Qarmaqşıǵa estilip jatadı eken...

Sır eline qırǵın, Sır boyına qırsıq äkelgen alǵaşqı apat Sübitay ¹ soqır bolǵan
ǵoy. Juwa jegen, säbiz-şalqan jegen Sır eline kezdeskende soqır batır:

— Şöp jegeni nesi eken!.. Adam ba, bular, ayuwan ba? — degen ǵoy.

870 Sodan soñ, atqumar batır kök dünüyeniñ işinen eki ayaqtını aydap şıǵıp, tört
ayaqtını, attardı baǵıñdar dep ämir etken eken deydi.

Qırdıñ quwañ bozına üyrengen sur jorǵa at — batırdıñ eñ senimdi serigi —
Sırdıñ kök joñısqası men jügerisinen, arpası men kürişinen basın kötermegen küyinde
jarılıp ketken eken...

875 — Atqa as bolmastiñ adamǵa ne keregi bar?— dep soqır batır kök dünüyege bir
tükiripti de otatıp jiberipti. Sübitaydıñ öz qolımen julǵan köktiñ ornına osı küнге deyin
tük şıqpay jaltırıp jatadı eken. Aşınǵan dolı zär saralasa kerek. Sır boyındaǵı sortañ sol
bir ot ornınday tazıǵırdan bastalıp ketipti.

Bir kezde alısqa aydap tastağan qum atjaldarı osıdan keyin Sırdariyanı qayta
iyektepti. İyesiz qalğan arıqtar, erkimen tasıy bergen ulı özen egistik jerdı tuzday
880 bergen, tuzday bergen.

Osı uzın Aqtaqırdıñ är jerinde kezdesse beretin eski arıqtıñ silemderi de Aygölge
eski bir añızdı aytıp kele jatır edi.

Sonaw Sübitey zamanınan bastap älekke uşırağan Sır boyı tirşiliginiñ küre
tamırınday mırza özendı äli juwasıtıp ala alğan joq. Sırdariya keyde tentek minezin
885 körsetip, salıq salıp otradı. Bir-aq tünde jağasın buzıp şıǵıp, bir öñirdi astan-kesten etip,
zar qaqsatıp ketedi.

Sırdariyanıñ munday minezinen Aygöl är kezde saqtanatın. Bıyıl da saqtanıp,
qozı alar tübegine qaray erterek oyısıp edi. Birin-biri iz basıp qaytalap jatatın
jıynalıstardıñ ayaqталuwin küte almay, tentek suwdıñ jöney berüw qawpi bardı. Ol
890 qawpi orındı eken, Sırdıñ suwı, mine. Aqtaqırda kezdesse ketti.

— Özbekterdiñ ne armanı bar eken! — dep oylaydı Aygöl. — Özbek jerinde
Sırdariya qatpaydı da, tasımaydı da. Qata qalsa bizden jıyırma kün burın erip barlıq muz
bizdiñ alqımǵa kelip tirelip qaladı. Özbekter bizge uqsap eki juma boyı muz buzıp
älektenbeydi. Bizdiñ Sır neşe jerden tüyilip, neşe jerden keptelip qaladı. Sır boyına
895 özbekter qalay aqıldı ornalasqan, qazaq qalay beyqam ornalasqan...

Körşi elmen kündespegenimen Aygöl öz eliniñ suw şarwaşılıǵına äri atüsti, äri
olaq ekenin oylap keledi. Bir kezde Aygöldiñ dawsı şıǵıp ketti:

— Jalǵız Sırdariya ma eken bas asaw küyinde jatqan! — dedi ol özine-özi. —
Dawsı kektene de kinälay şıqtı. — Köşpeli ädetimiz äli basım. Umıta almay kelemiz.
900 Keyde bügingini ğana oylawǵa üymelesip qalamız. Erteñginiñ bar muñı suwda ğoy.
Tıñdardıñ tıñı suw emes pe. Qazaq jerindegi jetti jarım mıñ özenniñ bir de biri qolbala
bolǵan joq. Ğalımdarımız jer astında jatqan on şaqtı teñiz barın aştı. Bilekti sıbanıp
jiberip, balaqtı türip jiberip, qolǵa alar is osı emes pe! Qum teñizine üyrengen köz suw
teñizin izdemey me ekeni Jatsına ma eken!..

Özimen-özi dawlasıp kele jatqanın Aygöl endi ğana bayqadı. Bul onıñ ülken bir
jıyında aytuwǵa äzirlep jürgen oyı edi. Gazet-jurnaldarǵa äldeneşe ret suw мәselesin
kötergen ğalımdarǵa ün qospaq bolǵan eken. Qazir mine etigi kürkildep suw keşip kele
905 jatqanda köp ten kernegen oy eriksiz aqtarılıp ketti. Tisi qayrawlı jür eken, äreñ toqtadı.

Osınday bir jay Aygülde är kezde bolatını bar. Äldenege ızalanıp kilt söylep te
910 jiberedi, Ünsiz dalada jıynala bergen oylar, äsirese öz tirşiligine baylanısa tuwıp ösip-
örbip jatatın oylar aytiluwdı kerek etetin siyaqtı. Keyde tipti uzaq söylep ketse Aygül
özin bir jıynalısta köretini de bar. Köz aldına jıynalısta otırğan jüz tanıs adamdar —
malşılar, kürişşiler, maqtaşılar, qanal qazuwşılar keledi. Bäreni de ayta tüs, ayanbay ayt
dep otırğanday boladı. Onday kezde Aygül toqtay almay uzaq söyleydi. Köz aldına
915 elestegen adamdarmen ayırılığısı kelmeydi. Oyları salmaqı bolğanımen, söylew türü
olaqtaw şıǵıp jatqanına da qaramaydı. Keyde oyları eski qudıq basına üymelegen
qoylarına usap, topırlasıp ketetini de bar. Qalayda qısı-jazı köbinese jalǵız jüretin
qoyşıǵa, uzaq kündi qısqartuw kerek. Dala ünsizdigin, qoy ünsizdigin, jeñüw kerek.
Ondaydı köteriñki köñil, köñildi kötererdey oy jeñedi de.

920 Şubap kele jatqan otardıñ aldınǵı jaǵınan saq küzetşi Kökdawıldardıñ biri qañq
etip qaldı. Şaqırğanday boladı. Jas kozılardı tiyep alǵan tüyeli arba sol dawısqa qaray
oyısıp baradı. Taǵı bir sawlıq jol-jönekey, suwda qozılaǵalı jatqanı da. Bul, mine, on
jetinşi...

Aygül közi alǵa qarasa da, oyı taǵı da suwǵa oraldı. Ötken jazda ğana
925 Sırdariyadan otgongǵa tartılǵan kanaldı qazıp jatqandarǵa barıp qaytqanı esine tüsti. Ol
aradaǵı saylawşıları:

— Avtolavka ayına eki-aq ret keledi.

— Avtoklub odan da siyrek.

— Artiysterdi, jazuwşılardı köretin künimiz bola ma? — desip qalǵan.

930 Munday arızdardı Aygül özi ayta bastasa tipti aşşı şıǵar edi. Kanal qazuwşılar
trassanıñ ön-boyındaǵı bölimşelerdiñ bärinde de eki jüzdey adamnan qurılǵan. Onday
bölimşeler besew. Munday jerge avtolavka da, artiyster de tım siyrek kelmeydi. Al,
jalǵız jayılǵan qoyşı olardıñ bärin de körmeydi. Biraq deputat Aygül öz zarın aytqan
joq. Tek köziniñ jımıyuwımen ğana añǵarttı da:

935 — Basşılardı jetkizeyin, qulaq asatın bolar. Keler,— dedi.

Kanal qazuwşılardıñ, äsirese salmaq sala aytqandarı suw jayı bolıp edi. Şöl
dalada suw degenniñ qadiri qanday ekenin Aygül özi de jaqsı bileydi. Ter men şañnan
siresip qalǵan siri köylek kiygen kanal qazuwşılar şomıluw degendi umıtqan siyaqtı.

İşimdik suwdıñ özi tapşı. Tsisternamen suw kele jatqanda Sariaqadan samal soqqanday
940 sezinedi.

Kün qum qaynağan ıstıq edi. Sona men bögelekten basqanıñ tamağınan as
ötpeytin ıstıq ta.

Suw senderdiñ qoldarıñda emes pe, joldastar. Jüzdegen otarlar, mıñdağan
qoyşılar suwdı senderden kütedi. Şöl dalanı taspaday tilip bolsa da, qısqı- jazğı
945 jayılımğa suw jetkizer mezgil bolğan joq pa? Wädeleriñ ötken may emes pe, endi
qaşan? — dep toktadı Aygül.

Şaın burqıratıp jer qazıp jatqan adamdarğa şomıluw arman ekenin Aygülge
tüsindirüwdiñ keregi joktı. Sondıqtan ol budan äri qazbalamay toqtadı. Döñgelek qara
közderin qurılıs bastıǵınıñ közderine qadap, jawap kütti. Ol tez ornınan turıp:

950 — Keler mayda bitiremiz... egin jıynaw kezinde kolhozşılardı quwıp äketpese...
endi on şaqtı ekskavator berilse... — dedi.

Osılay, keyde ermek üşin eski añızdardı eske alıp, keyde bügingi men erteñgini
qosaqtay oylap Aygül keledi. Kün jılıp, suw jılına bastağan. Tuwğanına bir-aq jetti
bolğan jas qozılar jas baladay älsiz de ayanıştı mañıraydı. Şarşağan baqırlar jatıp
955 demalǵısı keledi. Biraq ol demalısqı deyin eki kün, bir tün bar. Ol osı keşpe suwda
ötetin kün, ol osı keşpe suwda ötetin tün.

Tas kömirdey jaltıldağan qara qozı älsiz ğana mañırap qalıp, keşip kele jatqan
suwğa jata ketkisi kelgen inǵayın körsetti. Tizelerin büge bergende tumsıǵı suwğa tiydi
de, selk etip qayta turdı. Suwdı tältirektey keşip qayta jürip ketti. Endi on qadam jürse
960 qulay ketkeli baradı. Aygül qozısın köterip alıp, baladay kewdesine qıstı, qumarlıana
iyiskep-iyiskep qaldı. Közderinen jası da domalap ketti.

Jas qozını qolına alsa-aq Aygüldiñ esine eki ayğa tolmay qaza tapqan tula boyı
tuñǵışı — Amangeldisi tüsedı. Ol bir awır jıldardıñ awır künderi edi. Aygül bosanardan
eki-ay burın maydanğa ketken jarınap da habar joq bolatın. Soǵıs üstinde tuwğan soñ,
965 atın Amankeldi qoyǵan balasınıñ suwretin äkesine jiberüwdi arman etip edi. Aygül onı
da istey almadı. Jaña tuwğan jas bala da, küyewiniñ otarı da jas bosanğan Aygülge
qarap qaldı.

Jalğız ğana qursaq kötergen Aygül jas balanıñ jılılığın äli umıtqan joq. Jas qozını kewdesine qıssa-aq sol balanıñ jıluwı keledi. Älsiregen qozı mañırasa-aq qulağına sol
970 balanıñ üni keledi. Jas qozıdan sol balanıñ iyisi keledi.

Qozını qolına ala bergende Aygül az ğana älsirewdi seziniş edi. Onıñ üstine şıdamsız jiyren besti ıyığımen soğılıp ketti de qozı şolp etip suwğa tüsti. Aygül özi de az-aq qulamay qaldı. Qozı bayğus sortañdağı aşqıltım suwğa tumsığın bir-er tıǵıp alıp, tırbañdap äreñ turdı. Basın şayqap, eki qulağımen jağın şapalaqtap, tüşkirip-tüşkirip
975 qaldı. Aygül qozını qayta köterip alıp, qızıl şubar şälisimen közderin, qulaqtarın, tumsığın sürtti. Atı soğılıp ketkende qulay jazdağan Aygüldiñ şolaq rezeñke etigine suw tolıp ketipti. Eki tabanı may batpaqqa jabısıp qalğanday, attay alar emes.

— Jäke, toqtay turıñız! — dedi Aygül uzañqırap ketken tüyeli arbağa qarap,—
mına qozını da arbağa alarsız.

980 Aygül suw tolıp ketken rezeñke egiginen ayağın äreñ suwırıp aldı da, qozını kötergen boyı arbağa qaray ketti. Suw jılı eken. Kişkene ayaqtıñ qıp-kızıl sawsaqtarı suw betine jimıñdasıp tiygendey boladı.

Tüye jegilgen kürkeli arba toktap, tüyeni jetelegen Jäkeñ şal murnın siñbirip, jeñimen sürtti. Mañdayınan sorgılağan ter eki muyıǵınan aǵıp, seldir saqalınıñ işine
985 siñe beripty. Astına kerege jayıp keñeytken, aynalasına şiy ustap qorşawlağan arbadan Aygülge balalar dawsı estiledi. Ortalarına tağı bir qozı kelip qosılğanda keşeli-bügingi tuwğan jas töl şuwlasıp ketti.

— Jıyırmadan asıp ketti-aw, sırağım? Keşke deyin qırıqqa jetip jürse qaytemiz?
— dedi Jäkeñ şal borkimen mañdayın sürtip turıp. — Budan bılay kün-tün demey
990 aqtarıladı ğoy. Qoyğoy, kün-tüniñe qaray ma ol. Plan boyınşa da osılay ma edi? Keşki qonalqada biraz qozını soyatın bolamız ba?

— Pışağınızdı jalañdatpay, şıday turıñız, Jäke.

— Men şıdarmin-aw, qoylarıñ şıdasa! Qoydıñ qaşan qozıların zootehnik ekewiñ
ğoy biletin. Ol oqığan, sen bolsañ deputat. Biraq men birdeñe bilsem, qozı az bolmas.

995 Şaldıñ kinälay söylewin Aygül orındı kördi. Plan da, esep te durıs edi, biraq, sonıñ orındaluwına kinärat aralasqanın ayttı:

— Jäke-aw amalım boldı ma? Biz qıstağan jerde tım bolmasa bir jel-qudıq suw berse, qoydı osı jerde- aq kozılatatın edik qoy. Aqtakırdıñ suwın keşip, tübekke oyısatın nemiz bar edi.

1000 — Tüsinem, şırağım. Bıyıl qarı qurğır da kürt erip, bir-aq künde jok boldı ğoy. Tübekke köşpesiñe amal qaldı ma?

— Köşpesiñe emes, qaşpasıña deñiz, Jäke. Jel qudıqtar suw tartpay qur qañqayıp qala barmadı ma?

1005 — Sayasatıña qarsı kelip qalam ba dep juqalap jatqanım ğoy änşeyin... Äytpese osıdan artıq qaşuw boladı deymisiñ. Suwsız jerde otar ustawğa bolmaytının bilemin ğoy.

— Jel qudıqtar küzdigüni qanatın bulğap şaqırıp turğanday edi, däl kerek kezinde suw bermey qoş aytısqanday qoldarın siltep qala berdi.

1010 — Mıyday dalada älde birdemeniñ qalqayıp turğanı teris te emes şıǵar... Bastıqtar ornatqan qañqayma ğoy äytewir, — dedi şal äldekimderdi keketkendey ünmen.

— Qañqayıp turuw üşin emes, suw tartuw üşin.

— Ä, tüsinem ğoy.

— Onı jurttıñ bäri de tüsinedi.

1015 — Bäri de tüsinse tüsinetin şıǵar, biraq bärin de tüsinemiz demes edim.

Aygül şaldıñ ospağın añǵarmay qalıp edi, Jäken ärbir qartañ adamnıñ bayırǵı ädetine basıp, aqıl ayta söylep ketti.

1020 — Mısalı, tehnikanı men tüsinemin be! Joq. Jel qudıq degen nemene özi? Bir döñgelekti bir döñgelek aynaldırıp turadı, sol emes pe? Bir döñgelektiñ tisteri ekinşi döñgelektiñ tisteriniñ arasipan şıǵıp ketpese bolğanı da. Şıǵıp ketken eken — bitti. Bizdiñ zootehnik pen perma bastıǵına usap şartpa-şart boladı da qaladı. Osınıñ özin senen basqa qoyşı bile bere me eken, sirä?

1025 Aygül jäbirlengen joq. Şaldıñ özin sınap turğanın şın awırlamadı. Şındıq kördi. Közin uw-şuw bolıp jatqan «balalar baqşasına» — qozı arbağa awdarıp äketti. Qolın qozılarǵa sozdı.

— Emetin uwaqıttarı boldı, — dedi şal.

Jas qozılardıñ jıp-jılı tumsıqtarı Aygüldiñ qolın iyiskeleydi. Jıbır-jıbır etken jas erinder jalanıp qoyadı.

— Şıday turıñdar, qoşaqandarım. Erteñ keşke deyin ğana şıdañdar. Äytpese
1030 Jäkeñniñ pışağı qayrawlı körinedi. Şıdañdar, — dep Aygül är qozınıñ basın bir sıypadı.

— Qarağım-aw, jas qozılarğa meni jamandağanıñ ne? — dep, Jäkeñ şal ökpelep qalğanday jüzin arbadan awdarıp, aynala qarana berip:

— Oybay, äketti! — dedi şoşınğan dawıspen. Qolın şubap kele jatqan otardıñ art jağına qaray siltedi.

1035 Dalanıñ ülken qara qusı, qanattarı suwılday-ısqırıp, qara nayzağayday ağıp, Aygüldiñ suwda qalğan etikterine şanşıla qulap keledi eken.

— Äketsin, äketsin! — dedi Aygül saq-saq külip. Dala ünsizdiginde jarıla külderdey qızıqtar da sıyrek. Aygül mäs bolıp qaldı.

1040 Qara qus etikti qozı dep qalğanın suwğa tayana bere seziniپ, qayqañ qağıp qayta joğarılap ketti. Uyalğanday, jan-jağına jalt-jult qaranıp baradı.

Bolmaşı qızıqqa Aygül äli külip tur edi, art jaqtap dalaqtap şawıp kele jatqan salt attını kördi. Sasqan adamnıñ dalaqtawı. Alıstan-aq börik bulğalap, eki ayağı sereñ-sereñ, asa bir tıǵız jumıspen kele jatqanın añdatadı.

— Joldas deputat! Joldas deputat!

1045 Şapqınşı jaqınday berdi. Törtinşi fermanıñ qoyışı Berden ekeni de tanıldı. Ol bir qorqaq ta sasqalaq adam. Jaqındağan sayın atın ökpeden tepkilep, qamşılay tüsedı. Aygül oğan şıyrılığa qarap, apır-ay, qulaydı-aw, qulaydı-aw!» degenşe, Berden atmatımen toñqalañ asıp qulap ta tüsti. At tört tarmaqtap barıp ornınan äreñ turdı. Qoltığı dirildep bar denesimen teñselip tur. Berden özi taqır basınan may batpaq
1050 sorğalap tez tura almay qaldı. Suwğa belşesinen batıp otırğan küyi: «Deputat joldas! Deputat joldas!» dep jatır.

— E, ne boldı, Berden? — dedi Aygül külimsirep.

— Endi jartı saǵatta jetpeseñ, bizdiñ otardıñ barlıq töli «Qasqırsayda» qaladı.

— Nege? Adamdarıñ qayda?

1055 Berden sözge, surawğa qulaq asar emes, öz sözın ayta beredi:

— «Qasqırsay» ötkizer emes. Suw kerpap baradı. Ötkel berer emes. Sonı mälimdewge keldim.

— Tağı bir-eki kün uyıqtay tüsseñder edi! — dep Jäkeñ şal onı keketip tastadı. Berden oğan da qulaq asqan joq:

1060 — Deputatqa mälimdedim, boldı. Endigisin özi bilsin, — dedi de özin-özi bökseşinen kötermelep, ornınan turdı.

«Qasqırsay» deytin bälenni Aygül bala jasınan biletin. Uzındığı jıyırma kiylometr keletin tereñ sayğa key jıldarı Sırdıñ suwı tüsip ketse, ötkel bermeytini ras. Qıs boyı qumda bağılatın otarlar tübekke oralğanda osı sayğa soqpay öte almaydı. 1065 «Qasqırsaydan» Aygül otarı da keşe ğana ötken. Onda qurğaq jatır edi. Ilğıy jımı kelip, qapı soqtıratın Sırdıñ suwı urlanıp kelip basıp alğanı da. Endi ol say salıǵın salmay ötkizbeydi. Aygül oylanıp qaldı.

— Bizden keyin tağı da köp otarlar kele jatır. Bäreni de kelip tireledi soğan. Olardıñ küni özimen, bizdi apattan qutqara kör, deputat.

1070 Öz otarınıñ qısılısın küyip-pisip turıp aytsa, basqalardıñ muñ-muqtajı enjar ğana aytıldı.

— Nemene, senderde tım bolmasa mınaday arba da joq pa? — dedi Jäkeñ şal. Arba jayın orınsız-aq qıstırğanına qarağan joq.

1075 Öz qolınan jasap alğan, är jılda bir-eki kün keregi de bolıp qalatın arbasına Jäkeñ mardamsıy qaradı. Aldıñğı eki doñğalağı eski soqalardan qalğan temir doñğalaqtar, artqı ekewi — mototsikldiki.

— Arba dep turğanıñız mınaw ma? Körgen de emespin, estigen de emespin, — dedi Berden. Keketeyin, quwlıq aytayın degen joq, ırbyğan-arbyğan birdemeni jaratpay qalğanın tuwra ayttı.

1080 — Öy, aqımaq! Jıl sayın barlıq töldiñ janın alıp qalıp jürgen osı arba ekenin estimep pe eñ? O ne degeniñ eken!.

— Jä, «Qasqırsayıña» qayta ber. Men de uzamay jetermin, — dedi Aygül borbayman suw sorğalap äreñ tura bergen Berdenge qarap. — Jäke siz itterge iye bolarsız, meniñ artımnan erip ketpesin. Otardı toktatpay, ilgeri qaray jılıta beriñder. 1085 Tusına jetkende Äwesbek te kelip qosılar.

Äwesbek ekinşi qoyşy, bir kanistr suw, bir şäynek, bir qazanşanı bökterip alıp, ol mana ilgeri ketkep. Är qıslşañnıñ öz amalı bar, qoyşylar kezektesip ilgeri ketip, suwdan qurğaqqa şığıp jılı tamaq jasaydı. At şoqırağymen jartı sağat ilgeri ketken qoyşını otar jılıp üş sağatta äreñ quwıp jetedi. Ol eki arada mızğıp aluwğa da boladı.

1090 — Öz qozıların qoynına tıqsa da, aman alıp qalar edi. Kolhozdıñ qozıları qırılğalı jatqanın sağan mälimdewge kelgenin kördiñ be munıñ! Basına minip otırıp, qızıl burıştı qıstırar ma edi quyırığıñıñ arasına! — dedi Jäkeñ şal, atın ökpege tekpilep uzay bergen Berdenge qarap.

1095 Aygül ündegen joq. Etiginiñ suwın tögip, jalañ ayağına suğa saldı da, atına mindi. Erigip kele jatqan jiyrenbesti qoyanday orğıtıp atıla jöneldi. Atınıñ tört tuyağınan jarıla şaşırağan suw kün közine şalınğanday Aygül eki jağınan qızıl-jasıldı marjan şaşıp bara jatqanday körinedi eken, Jäkeñ şal qızığa qarap:

— Eriñ de, erkegiñ de sendey-aq bolar! — dedi. Sodan keyin Aygüldiñ artınan jönele bergen itterin şaqırdı:

1100 — Käh, käh, käh!..

«Qasqırsayğa» jetken soñ, Aygül jurttıñ eki närseden añtarılıp qalğanın tanıdı. Tasığan suw, keñ dalanı qaptalday jalap ketetin ört, biyik aspandı tilgilegen nayzağay siyaqtı alıp küşter dala halqın arba-suwğa keltirmey jeñe bergen, bağındırıp alğan. Sol ıqtaw äli arılmay keledi. «Ot pen suw — tilsiz jaw» — dep jay ayıldı deysiñ be, 1105 kelisimge kelmeytindikten ayılğan ğoy. Onıñ üstine bir satı bolsa da joğarıdan buyırq kütüw tağı bir tusaw bolıp qosılıptı.

«Qasqırsay» kemerinen kelip tola bastağan eken. At omırawınan asatın, buyralana aqqan suw tıgılğan qañbaqtardı ağızıp äldeqayda äketip baradı. Saydıñ argı betine üş-tört otar jıynalıp qalıptı. Bir-bir kiyiz üydi artıp alğan tüyeler är jerge 1110 şöktirüwli jatır. Saydıñ jağasına ot jağılıp, şäynekter, qazandar asılğan. Erkekter oñaşa şoqtarılıp äldeneni ermek etip otır.

Moyındarına aşıq tüsti qızıl ala galstuk baylağan eki jas qoyşy suwdan atpen jüzip ötti de, Aygüldi bergi jağada qarsı aldı. Saydıñ argı betinen: —Jetken eken, jetti ğoy deputatımız, — degen dawıstar estiledi.

1115 — Osıdan bir-aq jeti burın ne kelisip edik? Uwädeleriñ qayda? —dep Aygül amandıqqa kelmey jatıp-aq. Dawsında äreñ ustap qalğan ızğar bar edi. Qoydı umıtıp, qoşemet körsetkeli kelgen jas qoyşılar abırjıp qaldı.

— Apay-aw, ferma bastığı aldap urdı ğoy. Aytqandarımıñ birin orındağan joq.

1120 — Sodan keyin közimizge köringen joq, — dep jas qoyşılar bar kinäni joqqa awdarıp jatır.

Jiyren bestini omırawlata jüzdirtip Aygül saydıñ arğı betine şıqqanda, barlıq qoyşılar qoparıla köterilip kelip qarsı aldı. Bular da deputatqa uzaq şubırındı qoşemet körsete bastap edi, Aygül tez toytarıp tastadı.

1125 Bolmaşını dağdarıs körüp, bolımsızdı söz qılatın minezderge Aygül küyip-pisip qalatın edi. Ol jayılıımı keñ köringenmen köbinese jaydaqı şığatın oydıñ adamı emes, jıynaıqı da şımır oydıñ adamı. Enjarlıqtan tuwatın ezbe sözderdi ol ayığarı joq küzgi aq jañbırday sezinedi. Qoyşılardıñ bolmaşını sep qılıp, alıstan ağaşağaltaylap äkelip bar kinäni ferma bastığına awdarğısı kelgenderine Aygül qulağın da salgan joq. «Jä, jeter!» dep ayğaylap jibergisi de keldi. Biraq köpşilik aldında köterile söylew, zekip aluw
1130 Aygüldiñ ädetinde joq edi.

— Jä, bolar is bolıp, uwaqıt ötip ketken eken, amal ne... Tek endigi jılı tağı da osığan urınbaytın bolayıq, — dedi Aygül az gana jimıya söylep. — E, talaydı umıttıñdar ğoy, munı da umıtıp ketersiñder!

Uwädege mırza jurıt:

1135 — E, iyege umıtayıq!

— Este qalatınday-aq bolıp tur, — desti.

— Onda turmayıq, üş-tört keregeni qosaktap salı jasañdar. Ärbir salı eñ kemi jıyırma qozını köteredi. «Qasqırsayğa» bir qozını da qurmaldıq etpeymiz. İri qoylar özderi de jüzip ötedi. Käne!

1140 Osı oñay oy qoyşılardıñ bärinde de bar eken, bäri de oñay maquldadı. Tek erlikke, ozıq tehnikağa süyengen oy bolmağandıqtan aytuwğa arlanıptı.

Tört otardıñ jas qozıların salımen ötkizüwge edäwir uwaqıt ketti. Qoyşılar qozılarınıñ aralasıp ketpewine jan salıp jür. Ayğay-şuwları köp, bögesin角度 köp, birine-

biriniñ aqıl aytuwları köp. Keybir qoşılar qozıları tügel qırılıp qalatın bolsa da,
1145 qalıptasqan ädetterinen ayrılıqları kelmeydi, joq jerden talas şığaradı.

Aygül osı tusta ğana bir ayqaylap qaldı:

— Toqtatıñdar bosqa dawrıǵuwdı. Men jawap berem! — dedi. Izǵarlı ündi oñay sezine qalǵan qoşılar odan sayın zekip qaluwdı kütken joq.

«Qasqırsaydan» aman ötken otarlar tün ortası awa bergende Aqtaqırdıñ jayılna
1150 suwına kelip kiyligip edi. Äri-beriden soñ otarlar aralasıp ta ketti. Keşegi-bügingindi tuwǵan jas qozılardı kerege-süyretkige jegilgen tüyeler äkele jatır. Tüyenin üstine şañıraq — kürke jasap alıp qozılardı soǵan toltırıp alǵandar da bar. Bir apattan aman ötse de, suw jayılp ketken taqırdıñ älegine otarlar endi kezdesti. Jazǵıturǵı äri buwaz, äri jadow qoylar tizeden suw keşip äreñ jılıp keledi. Qozılap ta keledi, biren-sarandap
1155 jürüwge jaramay qalıp ta keledi. Qoşılar da qaljırap qalǵan. Än de joq, eleñ eter ün de jok. Taǵı da dala ünsizdigi. Oǵan qosıla tün ünsizdigi, şarşaw ünsizdigi. Tek qana är otardıñ itteri sıyısı almay, älsin-äli janjaldasıp, töbelesip-töbelesip aladı. Jürip kele jatıp qalǵıp ketken qoşılardıñ uyqısın aşatın da sol itterdiñ töbelesi ğapa.

Sänmen erttelgen elgezek attardı tañdap mingendey eki jas qoşı qay otarda
1160 qanşa sawlıq barın, qanşa qozı tuwǵanın esepke alıp jür. Ärbir jaña qozılaǵan qoydıñ, ärbir jüre almay qalǵan qoydıñ qay otardiki ekenin ekewi kezektesip kelip Aygülge mälimdep ketedi. Jas taqımǵa ilikken jaraw attarın bezektetip kele jatqanda tüngi tınıq suwǵa üymelene tüsip turǵan şımşıtır juldızdar şatınap jarılıp joq boladı.

Erteñder tübekke jetken soñ osı tört otardıñ qoy- qozısın birine-birin awıstırmay
1165 bölip berüw janjalı bar. Ol, äriyne, Aygülge bir soqpay tına almaydı. Sondıqtan Aygül öz otarına qanşa asıqsa da, äli kete almay aynalaqtap jür. Bayqalatın ıñgaylar bar, anıqtalatın esepter bar.

— Aram qatqır, jatqıñ kele me, nemene özi! — degen dawıs aşıraq şıqqan soñ,
Aygül ädeyi solay qaray burılıp kelip edi, Berden eken. Kerege-salını süyrep kele jatqan
1170 darday atan turıp qalıptı. Berden atandı qanşa jerlep, qalay uyaltam dese de ol ornınan qozǵalar emes. Baqırıp-ulıp, basın şayqap, jının şaşa bastaptı.

— Demaldırıñız! — dedi Aygül jaqındap kelip.

— Deputat şırağım, äli ketken joq ekensiñ ğoy. Endi öz otarıña jüre ber. Bir apattan alıp qaldıñ, raqmet deputatımızğa. Barlıq buyırığıñdı buljıtpay orındaymız, — dedi Berden.

— Men buyırq berdim be?

— Öz qolıñmen istep körsetken soñ buyırıtıñ keregi ne! Sen kelmeseñ, töl tügil iri qoydıñ şıǵını az bolatın ba edi? Jigitter, munıñ jayın deputatımızğa jetkizbesek bolmas degen edim äweli, awzıma quday salǵap eken...

1180 Berden budan göri de şubalta söylemek edi, äldeneden süyretpede kele jatqan qozıları şuw ete tüsti.

— Ey, ne boldı? Nege şuwlap kettiñder? — dep Berden qozılardıñ qasına bardı da, — oybay, suw köterilip ketipti... Qozılar suwğa ketetin boldı. Ketip qala körme, joldas deputat! — dep taǵı sasqalaqtap qaldı.

1185 — Oñğa kezdesip qalmasañ, bul arada suw köterilmeydi, sasqalaqtama! — dep Aygül attan tüsip edi, suw qayta tayazdanıp qalǵanday eken. Kerege-süyretpe jerge jabısıp qalıptı.

Birese atanın julmalap, birese qozılarına jügirip abırjıp qalǵan Berden:

— Ey, mına börük qayda baradı? Sırdariyağa qaray tarttı ğoy! — dedi.

1190 Şaldıñ basınan uşıp tüsken börkin suw aqırın ğana jiljıtıp äketip baradı eken. Betalısı şın-aq Sırdariyağa qaray. Aygül quwanıp ketti. Qoynında jüretin qol oramalın suwırıp alıp tastap jiberip edi, oramal tipti tezirek jiljıp ketti. Onıñ betalısı da Sırdariya.

— Toqta, şal! Äwrelenbe, qutıldıq, qütıldıq!

1195 Aygül atına qarǵıp minip alıp, qalǵıp turǵan qarañǵı tündi jarıp jibergendey aşıq dawıспен:

— Toqtañdar! Toqtatıñdar otardı! Tañerteñ qurǵaqpen qozǵalasıñdar. Kanal bitipti! Kanal, kanal! — Jayılma suwdı sol tartıp äketip jatır. Kanal, kanal! — dep, şubağan otardıñ aldı-artına şawıp barıp, oralıp äreñ toqtadı. Äweli köteriñki şıqqan dawsı endi bir kezde dirildep, jılap jibergeni bayqaladı. Qalǵıp-şulǵıp kele jatqan qoyşılardıñ bäre de sergip, ünsiz tün güwildep ketti.

— Qanal, kanal!..

Suwsız dala, ögey şeşe ğoy, uzaq tünder tügil, uzaq ğasırlar boyı jılasań da eminer me, bılq eter me!

1205 Jayılğan suwdıń keyin sırlıwı jańa kanaldıń bitkeni de! Betimen jayılğan suwdı soraptap sorıp äketip jatqan sol kanal bolad ta.

Qoyşılar Aygüldi tağı da qorşap alıp:

— Kanalda da seniń eńbegiń bar ğoy.

— Sen bolmağanda tağı biraz sarğaytatın edi ğoy! — desip qoşemet körsete bastap edi, Aygül omı estigen joq.

1210 Jiyren bestiniń basın alğa qaray burıp alıp jönep baradı. At ta uşıp keledi. Aygüldiń özi de uşıp kele jatqanday.

Özi üşin de, özgeler üşin de äldeqanday ülken bir quwanıştı aytıp ketip baradı. Ol öleń aytıp bara jatqanday. Öleńniń sözi emes, sazı qaladı ğoy este. Aygül jüreginen atqılap kele jatqan da sonday bir saz edi.

1215

Ğabiyt MÜSİREPOV

AYGÜL ÇOBANIN BİR GÜNÜ

SSCB Üst Kurulu milletvekili Aygül'ün, menderese geri dönen sürüsünün ardından tıpış tıpış gelmesinin bugün üçüncü günü ...

Nasıl hesap edersen et, her günde yavaş yavaş geçen yirmi dört saatlik bir zaman var. O da gönül eğlendirecek çok şeyi olan şehir zamanı değil, göz alıcılıktan yoksun bozkır zamanı. Sessiz sedasız geçen zaman.

Aygül hayatının yirmi yılını bu sessizlikte geçirdi. O bozkır sessizliği, koyun sessizliği. Yalnızca altındaki atın ve yanındaki itinle konuşabileceğin cevapsız sessizlik.

Bozkırın dingin sessizliğine Aygül daha çocukluktan alışmıştı. O, insanın etekleri ve yenlerini uçuşturan, koynunda ve koltuklarında gezinen baharın ve güzün hafif ve serin yellerine de alıştı. Atın burnunda mavi buz sarkıtı meydana getirip kaskatı yapan soğuk, sarı ayazlara da alıştı. Hımbıl hımbıl, kıpır kıpır kımıldayan uysal koyunun üşengeç hareketlerine de alıştı. Alıştırmak var, yenmek var. Aygül bunların hepsini yenmiş kişiydi. Şarkı mırıldanıp geliyordu. Küçük, yuvarlak gözleri bir şeyi uzaktan arıyormuşçasına düşünceli olduğu da fark ediliyordu.

Koyun sürüsünün sürünürcesine ağır yürüyüşüne altındaki beş yaşlı, ceren atı tahammül edemiyordu. Kağıda yazan kalem ucu gibi sipsivri kulaklarını, uzaktan görülen tepelere dikiyordu. Kıl yularla yedekleyen Aygül'ü sürükleyip ileriye doğru çekti. Bazen çenesini Aygül'ün omzuna sürüp dudaklarını kımıldatarak şeker isterdi. Kulak diplerini kaşımamasını ya da herhangi bir yerini okşamasını isterdi. Şeker dün bitti. Kendisi ne kadar yorulsa da kadının eli arada sırada atının boynunu okşuyordu. Jiyren Besti⁴¹ uzun yuları çekerek yeniden ileriye atıldı.

Bugün tan atarken Aygül'ün sürüsü suların yayıldığı Aktakır'a geldi. Yaz günü bu çorak yer, tozun dumana katıldığı bir araba yoluna dönmüştü. İki tarafı ufuk çizgisine kadar uzayan dalgalı kum. Kıvrım kıvrım olan sürünün bu çorak yere uğramaması imkansızdı.

Aktakır'ın karşıya geçmeye elverişli tek yolunu şimdi Sırderya'nın suları basmıştı. Ucu bucağı görünmeyen Aktakır, ayna gibi parlıyordu. Karnı sarkık, gebe koyunlar sağrılarıyla suyu yarıp yavaşça kımıldayıp geliyordu. Güneş ışıkları gözüne diklemesine geldiğinde koyun karnından süzülen damlalar, saçaklı gümüş işleme gibi parlardı.

⁴¹Jiyren Besti: Metinde Aygül Çoban'ın beş yaşlı ceren donlu atının adı.

Suyun yayıldığı çorak yere tan atarken gelinince sürü toplanıp dağılamaz oldu. Çapraz boynuzlu, gökale serke başını sağa sola sallayıp sakalını silkip azıcık durduktan sonra öne düştü. Şimdi sürü ipe dizilmiş gibi yarım kilometrelik sıra oluşturarak yavaş yavaş ilerliyordu.

Lastik çizmeleri gacır gıcır eden Aygül de geldi. Bugün, gece ve yarın bütün gün boyunca böyle yavaş yavaş ilerleyecek. Sıcak ağıla, güzel yere yarın akşam ancak ulaşır. O zamana kadar sürü de Aygül de huysuzlanan Jiyren Besti de katlanmaya mecbur. O rahat yere ulaşana kadar Aygül'ün şarkısı susmamalı.

Kaynayan su gibi yeşil yeşil dalgalanan bahar serabında, uzaktan, buğulu tek tek mezarlar görünüyordu. Her mezarın tepesinde, çakılmışçasına oturan karakuşlar gözlerini sürüye dikmişti. Kendileri mezar tepesinde çakılı, gözleri sürüye çakılıydı. Onlar sürüyü dün de takip etti, bugün de takip ediyor, yarın da takip edecekler, ömür boyu takip ettiler.

Göz kamaştırıcı serap, geçmişteki insan yerleşimlerini kumların arasından kaldırıp çıkardı. Bir zamanlar halkın yayladığı, ekin ektiği yerleri acaba ne zaman kumlar bastı? Çobanın aklına bildik efsaneler geldi. Sırderya, geçmişten beri ünü yayılmış asil su, geçmişten beri çiftçi beşiği. Pirinç de yetişir, yonca da yetişir. Karpuz kavunu güze doğru top gibi güm diye yarıldığında Kazalı'dan Karmakşı'ya kadar sesi duyulmuş.

Sır halkına kırgın, Sır boylarına felaket getiren ilk afet kör Subutay değil midir? Kör bahadır; yabani soğan yiyen, havuç-turp yiyen Sır halkına rastladığında:

— Ot yemek de ne demek? İnsan mı bunlar yoksa hayvan mı? demiş ya.

Ondan sonra at düşkünü bahadır, yeşil dünyanın içinden iki ayaklıları kovup dört ayaklıları, atları baksınlar diye emretti denilir.

Bozkırın çorak bozluğuna alışık boz, yorga at, bahadırın en güvenilir yoldaşı, Sır Nehri'nin yeşil yoncasıyla mısırından, arpasıyla pirincinden başını kaldıramaz halde yemekten çatlamış.

— Ata yem olmayanın adama ne gereği var? diyerek kör bahadır, yeşil dünyaya bir tükürdü ve bütün yeşillikleri yok etti. Subutay'ın kendi elleriyle yolduğu yeşilliklerin yerine bugüne kadar hiçbir şey çıkmamış, orası adeta pırıl pırıl parlamış.

Öfke, sinir zehri art arda gelmiş olmalı. Sır boyundaki tuzlak, şu ateş yerinden başlayıp büyümüş.

Bir zaman uzağa taşıyıp bıraktığı kum sıraları, bundan sonra Sırderya'ya yeniden yaklaştı. Sahipsiz kalan kanallar, dilediğince taşan ulu ırmak tarım arazisini tuzladı da tuzladı.

Bu uzun Aktakır'ın her yerinde rastlanan eski kanalın derinliğinin azaldığı yer de Aygül'e eski bir efsaneyi anlatıyordu.

İşte şu Subutay zamanından başlayıp felakete uğrayan Sır boyu, hayatının ana damarındaki gibi asil nehri hala kontrol altına almış değil. Sırderya bazen şımarık mizacını gösterip salma salar durur. Bir gecede kıyısını yıkıp taşar, bir bölgenin altını üstüne getirir, dert bırakır giderdi. İşte Aygül Sırderya'nın bu mizacından her zaman sakınırdı. Bu yıl da sakındı ve kuzu alan menderese doğru erkenden yöneldi. Birbiri ardınca tekrar eden toplantıların sona ermesini beklemedi, şımarık su tehlike arz ediyordu. Orası korkunç yerdı, Sır'ın suyu işte. Aktakır'da karşılaştı.

— Özbekler ne şanslılar, diye düşündü Aygül. — Özbek toprağında Sırderya ne donar ne de taşar. Donsa bile bizden yirmi gün önce erir, bütün buzlar da bizim dar boğaza gelip dayanır. Özbekler bizim gibi iki hafta boyunca buz kırmakla meşgul olmazlardı. Bizim Sır nice yerden düğümlenip nice yerden tıkanır. Sır boyuna Özbekler nasıl akıllıca yerleşmiş, Kazak nasıl düşünmeden yerleşmiş.

Komşu halkı kıskanmasa da Aygül kendi halkının su işlerinde hem düşüncesiz hem de beceriksiz olduğunu düşündü. Bir ara Aygül'ün sesi çıktı.

— Yalnız Sırderya mıymış asi olan? dedi kendi kendine. Sesi kindar ve suçlayıcı çıktı. — Göçebe âdetimiz hala güçlü. Unutamıyoruz. Bazen sadece bugünü düşünmekle yetiniyoruz. Yarının bütün kaygısı suda değil mi? Canların canı su değil mi? Kazak toprağındaki yedi bin beş yüz ırmağın biri bile kontrol altına alınmış değil. Alimlerimiz yer altındaki ona yakın denizin varlığını ortaya çıkardı. Bilekleri sıvayıp paçaları kıvrıp ele alınacak iş bu değil mi? Kum denizine alışan göz su denizini izlemez mi! Yadsınır mı!..

Aygül kendi kendine kavga ettiğini yeni fark etti. Bu onun büyük bir kalabalık önünde konuşmak için hazırladığı düşünceleriydi. Gazete ve dergilerde birkaç kez su meselesini gündeme getiren bilim insanlarına destek vermek istemişti. İşte şimdi,

çizmeleri şıyrıdayıp suyu geçerken, çoktandır kafasını kurcalayan düşünceler yeniden canlanmıştı. Dişlerini bilemiş giderken zorla durdu.

Aygül her zaman böyle şeyler yapardı. Bir şeye öfkelendiğinde pat diye söylerdi. Sessiz bozkırda toplanan düşüncelerin, özellikle de kendi yaşamıyla ilgili düşüncelerin söylenmesi gerekirdi. Bazen bu konuşmalar uzadığında Aygül'ün kendini bir toplantıda zannettiği de olurdu. Gözünün önüne toplantıda tanıdık yüzler; çobanlar, çeltikçiler, pamukçular, kanal kazıcılar gelirdi. Hepsi de “çekinmeden konuş” dercesine oturuyor gibiydiler. Öyle zamanlarda Aygül durmaksızın konuşurdu. Gözünün önünde canlanan adamlardan ayrılmak istemiyordu. Düşünceleri ciddiye, bu yüzden hitabetinin beceriksizliğine aldırılmıyordu. Bazen düşünceleri eski kuyu başına kümelenen koyunları gibi top top toplanıyordu. Ne olursa olsun, yaz kış çoğunlukla yalnız çalışan koyun çobanının uzun günleri kısaltması gerek. Bozkır sessizliğini, koyun sessizliğini yenmek gerek. Bunu hoş gönül, gönlü hoş edecek fikir yener.

Ardı sıra gelen sürünün ön tarafındaki çobanlardan birisi seslendi. Çağırıyor gibiydi. Körpe kuzuların yüklendiği deve arabası bu sese doğru yöneldi. Yine bir sağır koyun yol üstünde, suda kuzulamıştı da. İşte bu on yedinci...

Aygül ileriye doğru baksa da yeniden suyu düşünmeye başladı. Geçen yaz sadece Sırderya'dan Ötken'e çekilen kanalı kazanların yanına gidip gelmesi aklına geldi. Oradaki seçmenleri:

- Avtolavka⁴² ayda sadece iki kere gelir.
- Oto klüp ondan da seyrek.
- Artistleri, yazarları görebilir miyiz acaba? diyip kaldılar.

Aygül de bunlar gibi kendi şikayetlerini söylemeye başlasa ne kadar acı olurdu. Kanal kazıcılar, otoban boyunca yayılan şantiyelerde topu topu iki yüz kadar adamdan oluşuyordu. Bu şantiyeler beş taneydi. Böyle yerlere seyyar yedek parçacılar da artistler de öyle çok seyrek gelmezdi. Ama yalnız yayılan çoban onların hiçbirini görmedi. Ancak milletvekili Aygül kendi sıkıntısını söylememişti. Sadece gözünü kısarak anlatmaya çalıştı da:

- Yöneticilere ulaştırayım belki kulak asarlar da gelirler, dedi.

Kanal kazıcıların, özellikle de yönetici görevindekilerin su sorunu olurdu. Çöl arazide, su denen şeyin ne kadar değerli olduğunu Aygül kendi de iyi bilirdi. Ter ile

⁴²Avtolavka: Seyyar oto tamir servisi.

tozdan katılaşıp kösele gibi sertleşmiş gömlek giyen kanal kazıcılar, yıkanmayı unutmuş gibiydiler. İçecek su bile yetersizdi. Sarnıçla su gelince Sarıarka'dan rüzgar esmiş gibi hissediliyordu.

Gün, kumu kaynatacak kadar sıcaktı. Öyle sıcaktı ki sığır sineği ile bögelektan başkasının boğazından yemek geçmiyordu.

— Su sizin elinizde değil mi yoldaşlar? Yüzlerce sürü, binlerce çoban sizden su bekler. Çöl araziye ince kayış gibi dilimlemiş olsa bile yazın da kışın da suyu ulaştıracak zaman gelmedi mi? Geçen mayıs için söz vermemiş miydiniz, şimdi hangi zamandayız? diyip durdu Aygül.

Tozu dumana katarak toprak kazan adamlar için bunun bir ukde olduğunu, Aygül'e anlatmanın anlamı yoktu. Bu yüzden bundan ötesini kurcalamadı. Yuvarlak kara gözlerini şantiye şefinin gözlerine dikip cevap bekledi. O hemen yerinden fırlayıp:

— Gelecek mayısta bitiririz... Ekin biçme zamanında kolhozcuları kovmazsa ... Bir de on kadar kazı makinesi verirse, dedi.

Aygül, böylece bazen oyalanmak için eski efsaneleri hatırlayarak bazen de bugünkü ve yarınkileri peş peşe düşünerek geliyordu. Hava ısındı, su da ısınmaya başladı. Doğumları ancak bir hafta olan körpe kuzular, yeni doğmuş çocuklar gibi halsiz ve acıklı meliyorlardı. Yorulan su kapları dinlenmek istiyordular. Ancak o istirahata kadar iki gün bir de gece var. O, bu sığ suda geçecek gün; o, bu sığ suda geçecek gece.

Taş kömürü gibi parlayan kara kuzu, halsizce meleyerek, akıp giden suya yatmak istediğini belli etti. Dizlerini büktüğünde burnu suya değdi de silkinip ayağa kalktı. Yalpalayarak suyu geçti ve geri döndü. Henüz on adım gitmişti ki düşecek gibi oldu. Aygül kuzusunu kaldırıp çocuk gibi bağrına bastı; tutkuyla kokladı, kokladı. Gözlerinden yaşlar da yuvarlanıp gitti.

Körpe kuzusunu ne zaman eline alsın, Aygül'ün aklına henüz iki ayını doldurmadan ölen ilk göz ağrısı, Amankeldi'si gelirdi. O zor yılların zor günleriydi. Aygül doğurmadan iki ay önce savaşa giden yârinden de haber yoktu. Savaş zamanında doğduğu için adını Amankeldi koyduğu çocuğunun fotoğrafını babasına göndermeyi çok istiyordu. Aygül onu bile yapamadı. Yeni doğmuş körpe çocuk da kocasının sürüsü de yeni doğuran Aygül'ün eline bakmaya başladı.

Tek başına hamilelik yaşayan Aygöl, körpe çocuğun sıcaklığını hala unutmadı. Körpe kuzusunu bağrına sıkıca bastırduğunda o çocuğun sıcaklığı gelirdi. Yorulan kuzu melediğinde de kulağına o çocuğunun sesi gelirdi. Körpe kuzudan o çocuğunun kokusu gelirdi.

Kuzusunu eline aldığından beri Aygöl birazcık yorulduğunu sezdi. Bunun üstüne sabırsız Jiyren Besti omzunun üzerine sendeleyince kuzu cup diye suya düştü. Aygöl kendi de az daha devrilecekti. Zavallı kuzu tuzlaktaki acı suya burnunu sokup güçlkle çırpınıp durdu. Başını sallayıp iki kulağıyla yanaklarını şamarlayıp tıksırdı durdu. Aygöl kuzusunu yine kaldırıp kırmızı benekli şalıyla onun gözlerini, kulaklarını, burnunu sildi. Atı sendeleyince düşecek gibi olan Aygöl'ün kısa lastik çizmesine su dolmuştu. İki tabanı da balçığa yapışmışçasına kımıldayamıyordu. Aygöl uzaklaşan deve arabasına bakarak:

— Jäke⁴³, durur musun! Bu kuzuyu da arabaya alınız, dedi.

Aygöl ayağını, su dolan lastik çizmesinden dikkatlice çıkardı ve kuzusunu kaldırıp arabaya doğru gitti. Su sıcaktı. Küçücük ayağının kıpkırmızı parmakları su yüzeyinde kıvılcımlar çıkarıyor gibiydi.

Deve koşulmuş tenteli araba durdu, deveyi yedekleyen yaşlı Jäken sümürüp elbisesinin yeniyle sildi. Alnından damlayan terler iki bıyığından akıp seyrek sakalının içine karışıyordu. Altına kerege⁴⁴ yayıp genişletilen, etrafı da kamışla çevrilen arabadan Aygöl'e çocuk sesleri geldi. Aralarına yeni bir kuzu gelip katılınca dün ve bugün doğan körpe dölleri çığırışıp gitti.

— Yirmiden fazla oldu çerağım! Akşama kadar kırkı bulursa ne yaparız? dedi ihtiyar Jäken börtüyle alnını silerek. — Bundan sonra geceler gündüze karışır. Olsun geceye gündüze bakar mı o? Planlara göre de böyle miydi? Akşam konakladığımızda birkaç kuzuyu keser miyiz?

— Bıçağımızın ağzının suyunu akıtmadan sabrediniz Jäke.

— Ben sabrederim de koyunların sabretse! Koyunun ne zaman kuzulayacağını veterinerle siz bilirsiniz. O okumuş, sense milletvekili. Fakat ben bir şey biliyorsam o da kuzunun az olmayacağıdır.

Aygöl, ihtiyarın kinayeli konuşmasını doğru buldu. Plan da hesap da doğruyd; ancak sonucun gerçekleşme sürecinde hatalar olabileceğini söyledi.

⁴³Jäke: 1. Baba, amca anlamında söylenen bir hitap sözü. 2. Genel anlamda yaşlı büyük adamlar için kullanılan saygı ifadesi.

⁴⁴Kerege: Katlanıp açılabilir kafes şeklindeki destek. (otağ, çadır)

— Ey Jäke istediğim oldu mu? Bizim kışladığımız yerde hiç olmazsa bir rüzgar kuyusu su verse, koyunları orada kuzulattırdık ya. Aktakır'ın suyunu geçip su yarıklarında ne işimiz vardı?

— Anlıyorum çerağım. Bu yılın kör olasıca karı da birden pat diye eriyip bir günde yok oldu . Su yarıklarına göçmekten başka çare var mıydı?

— Göçmeye değil kaçmaya deyiniz Jäke. Rüzgar kuyuları su çekmeyip kupkuru kalmadı mı?

— Düşüncelerine karşı gelmeyeyim diye uygun bir dille anlattım işte öylesine. Yoksa bundan büyük bir kaçış var mıdır dersin? Susuz yerde sürü beslenmeyeceğini bilirim ben.

— Rüzgar kuyuları, güz günlerinde kanatlarını döndürerek çağırıyorlardı; ancak tam gerektiği zamanda su vermeden, hoşça kal dermişçesine, ellerini sallayıp kaldılar.

— Avuç içi kadar bozkırda bir şeyin sendelemesi yanlış değildir. Yöneticilerin göze girme çabaları nihayetinde, dedi ihtiyar birileriyle alay eder bir sesle.

— Göze girmek için değil, su çekmek için.

— Ehh, anlıyorum.

— Onu halkın hepsi anlıyor.

— Hepsi de anlıyorsa anlıyordur, ancak hepsini anlıyoruz demezdim.

Aygül ihtiyar adamın imasını anlamadı. Jäken, her yaşlı adamın adeti olduğu üzere akıl vermeye başladı:

— Mesela, ben teknolojidenden anlamam! Yok. Rüzgar kuyusu dedikleri şey nedir? Bir tekerleği bir başka tekerlek döndürüp duruyor, bu değil midir? Bir tekerleğin dişleri ikinci tekerleğin dişlerinin arasından çıkıp gitmezse iyi. Çıkıp giderse bitti. Bizim veterinerle çiftlik yöneticisine benzeyip kenetlenir. Bunun özünü senden başka çoban bilebilir mi sanki?

Aygül kızmadı. İhtiyar adamın kendisini sınamasından gocunmadı. Doğru buldu. Gözünü patırtılar içerisindeki “çocuk kreşine”, yani kuzu arabasına çevirdi. Elini kuzulara uzattı.

— Emme vakitleri geldi, dedi ihtiyar.

Körpecik kuzuların sıcacık burunları Aygül'ün elini kokluyordu. Şıyrıdayan genç dudaklar yalanıyordu.

— Sabredin kuzucuklarım. Yarın akşama kadar sabredin sadece. Yoksa Jäkenin bıçağı bilenmiş görünüyor. Sabredin, diyerek her kuzunun başını birer kere okşadı.

İhtiyar Jäken yüzünü arabadan diğere tarafa çevirerek, öfkelenmişçesine:

— A gözümün bebeğı beni niye körpe kuzulara kötülüyorsun? dedi.

— Eyvah, götürdü! dedi korkmuş ve şaşkın bir sesle. Elini kaldırıp gelmekte olan sürünün arka tarafına doğru uzattı.

Bozkırın büyük karakuşu, kanatları ıslık sesi çıkararak, kara şimşek gibi akıp Aygül'ün suda kalan çizmelerine dalıyordu.

— Götürsün, götürsün! dedi Aygül kahkahayla gülererek. Bozkırın sessizliğinde çatlarcasına güldürecek ilginçlikler de seyrekti. Aygül mest oldu.

Karakuşun çizmeyi kuzu sandığını suya eğildiğinde anlamış, sonra yerden kuvvet alarak ayağı kalkmıştı. Utanmış gibi etrafına şöyle bir bakarak gidiyordu.

Bu ilginç olaya Aygül hala gülüyordu. Arkasından koşturarak gelmekte olan yalnız atlıyı gördü. Acelesi var gibiydi. Çok uzaktan börk sallayıp iki ayağıyla atı mahmuzlamasından çok önemli bir iş için geldiğı anlaşılıyordu.

— Yoldaş vekil! Yoldaş vekil!

Atlı yaklaştı. Dördüncü çiftliğın çobanı Berden olduğı da anlaşıldı. O korkak ve şaşkın bir adamdı. Yakınlaştıkça atını daha çok mahmuzlayıp kamçılıyordu. Aygül kısık gözlerle ona bakarak “Aman Allahım! Düşecek, düşecek!” demeye kalmadan Berden atıyla birlikte yere yuvarlandı. At dört ayağı üzerinde zorla doğruldu. Koltukları titreyip tüm vücudu sarsılıyordu. Berden, kel kafası yağlı çamura bulanmış gibi, bir zaman ayağı kalkamadı. Beline kadar suya batmış bir halde: “Vekil yoldaş! Vekil yoldaş!” diyordu.

— E, ne oldu Berden? dedi Aygül gülümseyerek.

— Şimdi yarım saatte varmazsan, bizim sürümüzün tüm yavruları Kaskırsay'da kalacak.

— Niye? Adamların nerde?

Berden söze, soruya kulak asmadı; kendi diyeceğini dedi.

— Kaskırsay geçit vermiyor. Su yükseliyor, geçit vermiyor. Bunu bildirmeye geldim.

— Bir iki gün daha uyuyup öyle gelseydimiz, diyerek onu horladı İhtiyar Jäken. Berden ona da kulak asmadı:

— Vekile açıkladım, bitti. Bundan sonrasını kendisi bilir, dedi ve kendi kendisini destekleyerek yerinden kalktı.

— Kaskırsay denilen belayı Aygöl çocukluğundan biliyordu. Uzunluğu yirmi kilometreye yaklaşan derin vadiyi bazı yıllarda Sır'ın suyu basınca vadinin geçit vermediği doğruydu. Kış boyu kumda bakılan sürüler menderese yöneldiğinde, bu vadiye girmeden geçemezdi. Kaskırsay'dan Aygöl'ün sürüsü de dün geçmişti. O zaman kupkuruydu. Her zamanki sessizliğiyle gelip kapıları kapatan Sır'ın suyu, gizlice gelip her tarafı basmıştı. Şimdi o vadi, haracını almadan geçirmez. Aygöl düşünceye daldı:

— Bizden sonra daha birçok sürü geliyor. Hepsi de ona dayanacak. O onların meselesi, sen bizi kurtar vekil.

Kendi sürüsünün meselesini yana yakıla söylerken başkalarının ihtiyaçları öylesine söylendi.

İhtiyar Jäken araba meselesini zamansız ortaya attığını düşünmeden:

— Ne yani, sizin bir arabanız dahi yok mu? dedi.

Jäken kendi eliyle yaptığı ve yılın bir iki günü işine de yarayan arabasına gururla baktı. Öndeki iki tekerlek eski pulluklardan kalan demir tekerlekler, arkadaki ikisi ise motosiklet tekerleği.

— Araba dediğiniz şey bu mu? Ne gördüm ne de duydum böylesini, dedi Berden. Küçümsemek, laf ebeleği yapmak niyetinde olmaksızın, açık açık ağzının kenarıyla gülerek beğenmediğini belli etti.

— Hey ahmak! Her yıl bütün yavruların canını kurtaranın bu araba olduğunu işitmedin mi? Sen ne diyorsun!

Aygöl, kalçalarından sular süzülüp güçlkle ayakta duran Berden'e bakarak:

— Tamam Kaskırsay'a geri dön. Ben de çok geçmeden gelirim, dedi.

— Jäke siz itlere sahip çıkın, benim ardımdan gelmesinler. Sürüyü durdurmadan ileriye doğru kaydırın. Fırsat bulursa Äwesbek de gelip katılır.

İkinci çoban Äwesbek; bir teneke su, bir çaydanlık ve bir de küçük kazanı eyere bağlayarak ilerledi. Her derdin bir devası var, çobanlar nöbetleşe ilerleyip sudan kuruya çıkarak sıcak yemek pişirirler. At yürüyüşüyle yarım saatlik mesafe kaydeden çobana, sürü yavaşça ilerleyerek üç saatte ancak yetişti. Bu süre içerisinde kestirmek de mümkün oluyordu.

— Kendi kuzularımı gerekirse koynuna doldurur kurtarır. Kolhozun kuzularının kırılacağını bildirmek için sana gelmesine baksana! Kıçına biber sürülmüş gibi koşturmaz mıydı? dedi ihtiyar Jäken, atını mahmuzlayarak uzaklaşan Berden'e bakarken.

Aygül konuşmadı. Çizmesinin suyunu döktü, yalın ayak suya girip atına bindi. Canı sıkılan Jiyren Besti tavşan gibi sıçrayarak atıldı. Atının toynaklarından etrafa saçılan sular güneşin gözüne serpilmişçesine, Aygül iki tarafından kızıl-yeşil mercan saçıyor gibi görünüyordu. İhtiyar Jäken hayranlıkla baktı:

— Senin erkeğin de senin gibi olur, dedi. Ondan sonra Aygül'ün ardından itleri çağırdı:

— Geh, geh, geh!..

Kaskırsay'a vardktan sonra Aygül, yurdun iki şeyden zarara uğradığını anladı. Taşan su, geniş bozkırı yalayıp yutan yangın, yüksek gökyüzünü parçalayan yıldırım gibi olağanüstü güçler elini kolunu bağlayıp insanı yeniyor, kendine esir ediyordu. Bu kötü durum hala aynı kuvvetle sürüyordu. “ Ateş ve su – dilsiz düşman” diye boşuna mı söylendi sanıyorsun, onlarla asla anlaşma yapamazsın. Bunun üstüne bir de yukarıdan yardım beklemek ayrı bir ayak bağı oluyordu.

Kaskırsay'ın suyu kemerinden aşmaya başlamıştı. Atın sağrısından aşıp döne döne akan su, sağa sola takılan kanbakları alıp öteye beriye sürüklüyordu. Vadinin öteki tarafına üç dört sürü toplanmıştı. Her biri bir yurt taşıyan develer de sağa sola çöktürülmüşlerdi. Vadinin kıyısına ateş yakılıp çaydanlıklar, kazanlar asılmıştı. Erkekler ayrıca toplanıp bir şeylerle uğraşıyorlardı. Boyunlarına açık kızıl, alaca benekli kravat bağlamış iki genç çoban, sudan atla yüzüp geçti ve Aygül'ü beri yakada karşıladı. Vadinin öbür yakasından : — Geldi, geldi işte milletvekilimiz, diye sesler duyuldu.

— Bundan sadece bir hafta önce nasıl anlaşmıştık? Vaatleriniz nerde? diyerek, taviz vermiyordu Aygöl. Sesinden, zorla zapt ettiği bir öfkesi olduğu anlaşılıyordu. Karşılama gelen genç çobanlar koyunu unutup apışıp kaldı.

— Ablacığım, çiftlik müdürü kandırdı işte. Söylediklerinin birini bile yerine getirmedi.

— Ondan sonra gözümüze de görünmedi, diyerek, genç çobanlar bütün günahları üzerlerinden attılar. Aygöl, beş yaşındaki ceren atını sağrısına kadar suyun içinde yüzdürüp vadinin öteki yakasına çıktığında, bütün çobanlar hep birlikte onu coşkuyla karşıladı. Bunlar da vekile uzun ve ağdalı sözlerle yalakalık yapmaya başlamışlardı ki Aygöl hemen onları durdurdu.

Aygöl, en ufak şeyden eli ayağına dolaşan ve ümitsizliğe kapılan insanlara öfkelenirdi. O, dıştan bakıldığında derin görünse de umumiyetle yüzeysel fikirlerin adamı değil, temelli ve sağlam fikirlerin adamı. İsteksizlikten doğan boş sözleri, yağacağını kesin olarak belli eden güz yağmurları gibi sezerdi. Aygöl, çobanların en ufak şeyi bahane ederek uzaktan avına dalan alıcı kuş gibi, bütün kusuru çiftlik müdürüne yıkmaya çalışmak istemelerine kulak asmadı. “Evet, yeter!” diye bağırasa da geldi. Ancak kalabalığın önünde sesini yükselterek bağırap çağırıp azarlamak Aygöl’ün adeti değildi.

— Tamam, olan oldu. Vakit geçiyor, elden ne gelir. Sadece gelecek yıl da bir kazaya uğramayalım, dedi Aygöl hafif bir tebessümle. — Zaten neleri unutmadınız ki, bunu da unutursunuz.

Vaatleri unutmayan halk:

— Evet, niçin unutulalım!

— Henüz daha dün gibi. – dediler.

— Bunu geçelim, üç dört tane keregeyi birleştirip salı yapın. Her bir sal en az yirmi kuzuyu taşır. Kaskırsay’a bir kuzuyu bile kurban etmeyeceğiz. İri koyunlar kendileri yüzüp geçer. Hadi!

Bu kolay çözüm bütün çobanların kafasında olduğu için kolayca kabul ettiler. Sadece yiğitliğe ve ileri teknolojiye dayanan bir fikir olmadığı için söylemeye utandılar.

Dört sürünün körpe kuzularını salla geçirmek için bayağı vakit gitti. Çobanlar kuzularının karışmaması için cansiperane çalışıyorlardı. Bağırış çağırışları, birbirlerinin

ayaklarına dolaşmaları, birbirlerine akıl vermeleri çoktu. Bazı çobanlar, kuzuları tümünden kırılacak olsa da bildiklerinden vazgeçmek istemeyip yok yere tartışma çıkardılar.

Aygül sadece o tarafa bağırdı:

— Boş yere bağırip çağırmanı kesin. Ben cevap veririm! dedi. Öfkeli sesi kolayca hissedilen çobanlar, onun her azarlamasını beklemiyordu.

Kaskırsay'dan sağ salım geçen sürüler, vakit gece yarısını geçerken Aktakır'ın taşan sularına gelip dayandı. Sağa sola gittikten sonra sürüler karıştı. Dün ve bugün doğan körpe kuzuları çadırı arabaları çeken develer getiriyor. Devenin üstüne şaırak⁴⁵ çadır yapıp kuzuları buna dolduranlar da var. Bir afetten sağ kurtulsa da suyun yayılmaya başladığı çorak topraklarla sürüler henüz karşılaştı. Hem yüklü hem de zayıf koyunlar dizlerinden geçen bahar sularında zorlukla ilerliyordu. Kuzuluyorlardı da. Arada sırada yürüyemez hale de geliyorlardı. Çobanlar da bitkin düşmüştü. Şarkı da yok, söyleyecek ses de yok. Yine bozkırın sessizliği. Ona katılan gece sessizliği, yorgunluk sessizliği. Sadece her sürünün itleri kaplarına sığamaz, birbirleriyle hırlaşıp dövüşürlerdi de dövüşürlerdi. Gelirken uyuklayan çobanların uykusunu açan da köpeklerin bu kavgasıydı.

Özenle eyerlenen hızlı atları seçip binercesine iki genç çoban, hangi sürüde ne kadar sağmal olduğunu, kaç kuzu doğduğunu yazıyorlardı. Yeni kuzulayan veya yürüyemeyen her bir koyunun hangi sürüye ait olduğunu ikisi sırayla Aygül'e gelip bildiriyorlardı. Genç bacakları arasında sıkıştırdıkları güçlü atlarını koşturup gelirlerken gecenin durgun suyunda kümelenen pırıl pırıl yıldızlar çatırdayıp yarılarak yok olurdu.

Ertesi günlerde, menderese ulaştıktan sonra bu dört sürünün koyun ve kuzularını birbirine karıştırmadan bölüp ayırma hengamesi var. Elbette o da Aygül'e bir kez de olsa danışmadan bitmezdi. Bu yüzden Aygül, kendi sürüsü için ne kadar acele etse de hala gidemiyor, dönüp duruyordu. Kollanacak fırsatlar, verilecek hesaplar var.

— Geberesice yatmak mı istiyorsun, nedir bu? diye acı bir ses duyulduktan sonra Aygül özellikle o tarafa doğru dönüp geldi. Berden'miş. Keregeden yapılmış salını sürükleyen kocaman iğdiş deve durmuştu. Berden deveyi nasıl utandırırım diye ne kadar aşağılasa da o, yerinden kıvıldamadı. Ulurcasına bağırip, başını sağa sola sallayıp ağzındaki köpükleri saçmaya başlamıştı.

— Dinlendiriniz! dedi Aygül yaklaşarak.

⁴⁵Şaırak: Çadırın en üst noktası, kubbesini oluşturan yuvarlak.

— Canım milletvekili, hala gitmemişsin yahu. Artık kendi sürüne gidiver. Bir afetten kurtardın, teşekkürler milletvekilimize. Bütün emirlerinizi ikiletmeden yerine getireceğiz, dedi Berden.

— Ben emir verdim mi?

— Kendi ellerinle yapıp gösterdikten sonra emre ne gerek var! Sen yetişmeseydin yavrular şöyle dursun, koyun kaybı az mı olurdu? Yiğitler, bu durumu milletvekilimize iletmesek olmaz diyen ilk bendim, Allah söyletmiş.

Berden daha da konuşacaktı, ne olduysa salın üzerindeki kuzuları şapırtıyla suya düştü.

— Hey, ne oldu? Niçin şapırdıyorsunuz? diye kuzularının yanına gitti ve “Eyvah, su yükselmişti. Kuzular suya düşecek gibi oldular. Ahh bir gitmeyegör milletvekili yoldaş! diye şaşırıp kaldı.

— İşin yaver gitmese, bu arada su yükselmez, telaş etme! diyerek Aygül attan indi. Su yeniden alçalmış gibiydi. Kerege sal yere yapışıp kaldı.

Bazen devesini çekiştirip bazen kuzularına koşup şaşkın Berden:

— Hey, bu börk nereye gidiyor? Sırderya’ya doğru yolu tuttu! dedi.

İhtiyarın başından uçup düşen börkünü su yavaşça alıp götürüyordu. Gidişi gerçekten de Sırderya’ya doğru. Aygül sevindi. Koynunda gezdirdiği mendilini çıkarıp atmıştı, mendil de çarçabuk suya karıştı. Onun yönü de Sırderya.

— Dur ihtiyar! Boşuna uğraşma kurtulduk, kurtulduk!

Aygül atına atlayıp uyuklayan karanlık geceyi yararcasına pürüzsüz bir sesle:

— Durun! Durdurun sürüyü! Sabahleyin yerler kuruyunca hareket edersiniz. Kanal bitti. Kanal, kanal! — Taşkın suları o çekip götürüyor. Kanal kanal! diyerek, ardından gelen sürünün önüne arkasına koşarak gidip etrafını dolaşıp sonunda durdu. Önceleri yüksek çıkan sesinin şimdi bazen titreyip ağlamaklı çıktığını fark etti. Yalpalayıp uyuklayarak gelen çobanların hepsi canlanırken sessiz gece yankılandı.

— Kanal, kanal!..

Susuz bozkır üvey anne, uzun geceler değil uzun asırlar boyu ağlasan da yalvarsan da yumuşar mı!

Taşan suyun sonradan çekilmesi yine kanalın da bitmesi demektir. Yatağından taşan suları emip alıp giden yine o kanaldır.

Çobanlar Aygöl'ün etrafını yeniden çevirip:

— Kanalda da senin emeğin var.

— Sen olmasan yine betimizi benzimizi sarartacaktı, diyerek iltifat etmeye başladılar. Aygöl bunları duymuyordu.

Jiyren Besti'nin başını ileriye doğru döndürüp ilerledi. At da uçuyor, Aygöl de uçuyor gibiydi.

Kendi için de başkaları için de kim bilir ne kadar büyük bir kıvancı söylüyordu. O, şarkı söylüyor gibiydi. Şarkının sözü değil, sazı kalır akılda. Aygöl'ün gönlünden fişkırpıp gelen de onun gibi sazdı.

Ğabiyt MÜSİREPOV

EŞKİ MEN QOY

(Ertegi)

Ertede erli-zayıp birew boptı,

Turmısı meylinşe kemey boptı.

1220 Bir eşki, bir qoy bitken bar bolğanı,

Ölgenşe qoy da, eşki de arıqtadı.

Aytadı bayı bir kün qatınına:

«Könseñ sen meniñ aytqan aqılıma,

Bazarda şöp bağası qımbat mülde,

1225 Dalağa jiberelik ekewin de».

«Jaraydı. Aytqanıña men köneyin,

Dalağa ekewin de jibereyin.

Qoy dağı, eşki dağı ketsin bizden,

Ne payda bulardı ustap öne boyı!»

1230 Eşki men sorlı qoyda şara bar ma?

Tiyisti iyesi aytsa orındawğa.

Bir ülken ekewine qapşıq tikti,

Aldı da, qoy men eşki sapar şekti.

Ketti olar. Kele jatır bilmeydi özi,

1235 Aldında aq, qaranı körmey közi,

Sonimen ekewi de kele jattı,

Jolda bir ölgen qasqır basın taptı.

- Ol basqa juwımadı eşki qorqaq,
Äriyne, qorqaqtıqqa qoy da ortaq.
- 1240 Ekewi bastı aluwğa turdı qorqıp,
«Usta! Al!» dep birin-biri qoydı türtip.
- Eşki ayttı: «Wa, qoy-eke! Sen küştirek», —
Qoy da ayttı: «Saqaldı bay sen küşti» dep,
Qasqırdıñ basın ustap qozğaltuwğa,
1245 Jigerli ekewinde bar ma, jürek.
- Köp waqıt eşki men qoy aqıldastı,
Ustawğa qasqır basın, keyde sastı.
Bir kezde ustap eki qulağınan,
Köterip qapşıqqa äkep saldı bastı.
- 1250 Jürdi olar. Alğa taman, toqtağan joq,
Körindi qarsı aldınan jiltırap ot.
Körgen soñ, qoy da, ottı janıp turğan:
«Osında durıs bolar barıp qonğan».
- «Mañına janğan ottıñ qasqır kelmes,
1255 Biz munda qonsaqtağı qasqır kelmes».
- Qoydıñ bul aytqanına eşki köndi:
«Jür, dostım, qonayıq! — dep sonda endi».

- Qoy, eşki ot janına turdı kelip,
Bulardıñ zäresi uştı endi körip:
1260 Otırğan üş-tört qasqır kelip otqa,
Qaynatıp, pisiredi bular botqa.
- Körgeñ soñ qoy men eşki tamaşanı,
Dirildep qorqıp ketti, şıqpay janı.
«Uwa, mırzalar! Böriler amansız ba?» —
1265 Dedi olar, äytse dağı qaltıradı.
- Quwandı munı körip qasqırlar da,
Quwanbas qoy, eşkige qasqır bar ma?
«Ekewin ustap alıp asamız» dep,
«Tabıldı et. Botqağa onı qosamız» dep.
- 1270 Eşki ayttı: «Asıqpañız, bizde de et köp
Toyamız, mırzalarım, sol etti jep.
Wa, qoyım, nege asıqpay qarap tursıñ?
Qapşıqtan qasqır basın alıp kel, sen!»
- Äkeldi qapşıqtağı, qoy da bastı,
1275 Körgeñ soñ barlıq qasqır jaman sastı.
Bul iske böriler de añ-tañ qaldı,
Eşkini aşuw qısıp ızalandı.

Eşki ayttı: «Miy-kiyke, miy-kiy-ke-ke!
Qapşıqta qasqır bası däl on eki!
1280 Oñbağan, aqımaq qoy, sonıñ bärin, —
Munda äkel jalğız bastı ne qılamın!»

Qoy dağı äbden sezip bul amaldı.
Qapşıqqa qayta barıp bastı aldı.
Körgeñ soñ qorıqtı olar bastı tağı,
1285 Qarasıp bir-birine jaltaqtadı.

Şıǵarıp esterinen et qayǵısın,
Qalay da, qutıludıñ bir ädisin
Böriler amal izdep, turdı sasıp.
Tappaq bop, «qutılamız, qalay qaşıp?»

1290 Sol kezde turdı dağı käre qasqır:
(Ketipti sasqanınan älgi qasqır).
«Toqtañız, azıraq suw äkeleyin,
Botqanıñ az suwına qaynamas bul».

Sonimen käre qasqır suwǵa ketti,
1295 Qaytqan joq, Birsıpıra mezigil de ötti.
Qaytpadı ol, izi de joq, tüzi de joq,
Keler dep mundağılar onı kütti...

Mundağı qasqırlar da jaman sastı,
Öytkeni, bastıǵınıñ özi qaştı.
1300 Söytti de, tağı biri suwǵa ketti:
«Bileyin, — dep — keşikti ne sebepti?»

Belgili bul böri de qaştı solay,
Sasqannan neşe beldi astı solay.
Qaytpadı ol. Äldeneşe saǵat ötti,
1305 Keler dep mundaǵılar eli kütti...

Qaşadı birinen soñ biri ilese.
Üşinşi, törtinşisi kezektese,
Qasqırlar qaşqannan soñ qoy men eşki,
Özderi raqattanıp bir keñesti.

1310 Otırdı tize bügip otqa tağı,
Jedi olar, tätti pisken botqadağı.
Toyındı, botqanı jep raqat boldı,
Ekewi bügingi tün sonda qondı.

Ertemen turdı bular tañ atqasın,
1315 Qolina ap qapşıǵın da, qasqır basın.
Ekewi orman boylap sapar şekti,
Hikayam ayaqталıp, endi bitti.

Ğabdulla Toqay

KEÇİ İLE KOYUN

(Masal)

Evvel zamanda bir karı koca vardı
Hayatları gittikçe kötüleşiyordu
Bir keçi, bir koyun olanca varlıkları
Ölecekmişçesine koyun da keçi de zayıfladı.

Söyledi kocası bir gün kadınına:

“İnansan sen benim aklıma,
Pazarda ot pahalı nesne
Yabana salalım ikisini de.”

“Tamam. Söylediklerine ben kaniyim,
Yabana ikisini de göndereyim.
Koyun da keçi de gitsin bizden,
Ne faydası var bunları beslemenin elden!”

Keçi ile zavallı koyunda çare var mı?
Sahipleri söyledikten sonra
İkisine büyük bir çuval dikti,
Alıp koyun ve keçiyle yolculuğa çıktı.

Onlar gitti. Gidiyor bilmez özü
Önündeki akı karayı görmez gözü
Öylece ikisi de geldiler
Yolda, ölmüş kurdun başını buldular.

O başa yaklaşmadı keçi korkak
Elbette korkaklıkta koyun da ortak.
İkisi de başı almaya korktular
“Tut! Al!” diye birbirlerini dürttüler.

Keçi: “Evet, koyun baba sen daha güçlüsün.” dedi
Koyun da: Sakallı bay sen de güçlüsün.” dedi
Kurdun başını tutup kaldırmaya
İki babayiğitte yürek var mı ya?

Çok zaman keçi ile koyun akıllaştılar
Tutmaya kurdun başını, arada şaştılar.
Bir ara iki kulağından tuttular
Başı götürüp çuvala saldılar.

Yürüdüler ileriye doğru hiç durmadan
Parlayan bir ateş göründü önlerinden.
Koyun da parlayan ateşi gördükten sonra:
“Konmak doğru olacak burada.”

“Yanan ateşin yanına kurt gelmez,
Biz burada konsak artık kurt gelmez.”
Koyunun bu dediklerine keçi inandı:
“Yürü, dostum konalım!” diyip yöneldi.

Koyun ve keçi ateşin yanına gelip durdu,
Gelip görünce bunların aklı uçtu:
Gelip ateşe üç dört kurt oturmuşlar da.
Bunlar pişirip kaynatıyorlardı çorba.

Koyun ve keçi görüp eğlenceyi
Canları çıkmasa da korkup titredi
“Hey, beyler! Sağ mısınız kurtlar?”
Derken bile titrediler onlar.

Kurtlar da bunu görüp kıvandı
Koyuna, keçiye kıvanmayan kurt var mı?
“İkisini yakalayıp yeriz.” diyip
“Et bulundu. Çorbaya onu katarız.” diyip.

Keçi dedi: “Acele etmeyin, bizde de et gani
Doyarız beylerim bu etleri yiyip hani.
Hey, koyunum! Ne bakıp duruyorsun?
Çuvaldan kurt başını alıp gelmiyorsun.”

Koyun da getirdi çuvaldaki başı
Bunu görünce kurtlar fena şaştı
Kurtlar da bu işten hayrete düştü.
Keçiyi öfke sardı, ateş saçtı.

Keçi dedi: “Meee, meee, mееeki!

Çuvalda kurt başı tam on iki!

Aptal, ahmak koyun onların hepsini,

Buraya alıp gel, neyleyim birisini?

Koyun da sezip bu işi anladı

Çuvala dönüp gidip başı aldı.

Onlar da yeni başı gördükten sonra korktular.

Bakıp birbirlerine yaltaklandılar.

Çıkardılar akıllarından et kaygısını

Nasılsa kurtulmanın bir yolunu

Kurtlar arayıp durdular çaresini.

Bulacak oldular “Nasıl kaçıp kurtuluruzun?”

Ayağa kalkıp o anda yaşlı bir kurt:

(Gitmişti korkusundan biraz önceki kurt.)

“Durun azıcık getireyim su,

Çorbanın az suyuna kaynamaz bu.”

Böylece yaşlı kurt suya gitti.

Dönmedi, bir hayli vakit de geçti.

Dönmedi; izi de tozu da yok

Gelecek diye bunlar onu bekledi.

Buradaki kurtlar da korkup şaştı.
Çünkü liderleri kaçtı.
Tıpkı onun gibi biri daha suya gitti.
“Bileyim dedi. Neden gecikti?”

Anlaşılan bu kurt da kaçtı böylece
Korkusundan nice belleri aştı öylece
Dönmedi. Nice saat geçti
Gelecek diye buradakiler yine bekledi.

Kaçtılar birbirinin peşi sıra
Üçüncü, dördüncü, sıra sıra
Kurtlar kaçtıktan sonra koyun ile keçi
Kendileri rahatlayarak söyleştiler.

Oturdu dizlerini büküp çayıra.
Doydular yiyip lezzetli çorbaya.
Doydu, çorbayı yiyip rahatladı.
İkisi o gece orada konakladı.

Tan atarken bunlar erkenden uyandılar,
Kurt başını ve çuvalı da alıp
İkisi de orman boyunca sefer etti.
Hikayem tamamlanıp şimdi bitti.

Ğabdulla Toqay

EŞKİ

1320

(evrey ertegisi)

Helem qalası melamediniñ basınan mınaday bir oqıyğa ötipti. Oquw jılı ayaqtañan kezde, onıñ qapşığında mol baylıq — sıñğırlağan on teñge payda bolıptı. Melamed äyelimen uzaq mäslıyhattasıp, ol aqşağa ne satıp aluwdıñ jayın aqıldasadı.

Aqır, äyeli melamedke bılay deydi:

1325

— Eşki ösiretin jaqqa bar da, bir eşki satıp al. El işinde: «Esiñ ketse — eşki jıy» degen söz bar emes pe?

Melamed äyeliniñ aytqanın orındap, saparğa attanadı da, bir eşki satıp alıp qaytadı. Üyine qayıp kele jatqanda, kün keşkirip, jolda tünge qaladı. Elsiz dalada melamed qattı qorqadı. Sonan soñ, jolawşılar toqtaytın kerüwen sarayğa barıp, sonda tünep sıqpaq boladı.

1330

Melamed şayğa bögip, masayrap otırğanda, eşkisi qorada şöp jep turadı. Birazdan keyin jolawşınıñ qasına kerüwen saraydıñ qojası keledi. Äñgimelese otırıp, ol tündeletip jürgen kisiniñ Helem melamedı ekenin biledi. Bunı qalay äjuwalasam eken dep oylağan saray qojası qorağa kiredi de, eşkiniñ ornına bir tekeni äkep, baylap qoyadı.

1335

Erteñine tañ särıde melamed korağa kirip, eşkisin jibinen jetelep, jolğa şığadı. Üyine quwanışpen oraladı, äyelin körgende dawırğa dawıstap:

— Qayırimen bersin de! Men sağan eşki äkeldim. Bar, sawıp al! — deydi.

Äyeli şelegin alıp, qorağa baradı da, qarsı aldında eşki emes, teke turğanın köredi. Ol bulqan-talqan aşuwanıp, öziniñ beypil sözderin melamedtiñ şakirtteri — balalar estip qaladı-aw dep te iymenbesten, awlanı basına kötere, tekeni de, erin de jerden alıp, jerge salıp, balağattay bastaydı.

1340

Melamed masqara bolğanına äbden qorlanıp, ornınan atıp turadı da, qazir eşki satqan kisige qayta barıp, eşki dep, teke satqan aldamsı arsızdı älemge äygilep, masqara etüwge ant işedi.

1345

— Men tanıtayın oğan kim ekenimdi! — dep, aşuwğa minedi melamed. Teke müyızine baylanğan jiptiñ uşın ustap, jetelegen küyi eşki satqan kisiniñ awlına jürıp ketedi.

1350 Älemde qanday-qanday aldamsılardıñ bar ekenin ayta ketüw üşin ol joldağı kerüwen sarayğa burıladı. Kerüwen saraydıñ iyesi tağı bir sätin tayawıp, zıp berip qorağa kiredi de, tekeni eşkimen awıstıra koyadı.

Biraz tınıqqan soñ, melamed eşkini jetelep, äri jürip ketedi. Ol eşki satqan kisini tez tawıp aladı da, ızalana, dürse qoya beredi.

— Seniñ arıñ bar ma özi? Uyalmay mağan eşki ornına teke bergeniñ ne?

Eşki satuwşı qarqılday külip:

1355 — Äy, mawbas-ay, melamed deydi-aw seni de, — deydi mısqılmen. — Munıñ ne eşki, ne teke ekenin öziñ ajırata almay tursıñ ba?

1360 Osını aytadı da, satuwşı äyelin şaqıradı, äyel melamedtiñ közinşe eşkiden bir köze süt sawıp aladı. Melamed kinäsiz adamdı bosqa dattağanına qattı uyaladı, eşkini jetelep, üyine qaytadı. Kün keş bop ketken soñ, kerüwen sarayğa kelip tüneydi. Kelesi küni tañ säride üyine kelgen kezde, äyeli onıñ tağı da eşki ornına teke äkep turğanın köredi. Kerüwen saray iyesi bul jolı da ekewin awıstırıp qoyğan eken.

1365 Äyel tağı da Melamed şäkirtteriniñ közinşe eriniñ tuqım-tuyağınan tük qaldırmay balağattay jöneledi. Ölerdey ıza bolğan melamed tap osı jolı aldamsını sözsiz masqaralamaq bop, ant-suw, işedi de, tekeni jetelep, qayta ketedi. Jolay burınğısınşa kerüwen sarayğa soğıp şığadı da, mal satuwşığa bul rette de teke emes, eşki jetelep baradı.

— Bilemin sendeylerdiñ amalın, — dep aqıradı melamed. — Körgemiz sendey quwlarıñ talayın! Men qazı men biy ekewi birdey küwälandırmayınşa, munıñ eşki ekenine senbeymin!

1370 Ekewi biyge keledi, biy men qazı ekewi eşkini aynaldıra qarap şığıp, sol arağa jıynalıp qalğandar da qosılıp, älgı maldıñ eşki ekenine melamedti ıylandıratın küwälik qağaz jazıp beredi. Oğan biy men qazınıñ qolı qoyılıp, mör basıladı jäne barlıq küwälar qol qoyadı.

1375 — Endi meniñ sağan eşbir daw-damayım joq, — deydi melamed koştasarda eşki satqan kisige. — Beykünä kinäladım seni, köñiliñe ala körme.

Melamed küwälik qağazdı qaltağa sap, eşkini jeteleydi de, üyine qaytadı.

Jolay melamed ädetinşe kerüwen sarayğa soğadı. Kelesi küni de ol üyine eşki emes, teke jetelep baradı. Munı körüp küyingen äyeli qolın erbeñdetip, eñirep jiberedi. Sol arada melamed te aşuwğa minedi:

1380 — Suw miysiñ sen! Mine biy men qazınıñ qol qoiyıp, mör basqan qağazı, munda teke emes, eşki dep jazılğan.

Lezde awlağa adam tolıp ketedi.

— Äyeldiñ aytıp turğanı durıs! — dep ayqaylaydı birew, — bul eşki emes, teke. Tür-turpatın qaramaysıñdar ma?

1385 Keybirewler buğan qarsılıq körsetedi.

— Melamedtiñ aytqanı durıs! Öytkeni onıñ kolında bul eşki dep, tayğa tañba basqanday etip jazılğanqağazı bar ğoy.

Aqırı melamed pen äyeli qalıñ toptı ilestirip tekeni jetelegen küyi Helemdegi biyge baradı. Biy bılay dep biylik aytadı:

1390 — Melamedtiñ aytqanı eşbir talas tuwdırmaytın aqıyqat. «Öytkeni, minaw haywannıñ tuwğannan eşki ekenin дәleldegen küwәlardiñ qoldarı qoyılğan qagaz sonı anıqtaydı. Biraq täñirdiñ qudiretimen, bul eşki bizdiñ Helem jerine ayaq basqan zamatta tekege aynalıp ketken.

KEÇİ

(Yahudi Masalı)

Helem şehri mollasının başından şöyle bir olay geçti. Eğitim yılı bittiğinde onun kesesinde bol zenginlik, şıkırdayan on akçe toplanmıştı. Molla, o on akçeyle ne almaları gerektiği hususunda karısıyla uzun uzun maslahat etti.

Sonunda karısı mollaya şöyle dedi:

— Keçi yetiştirilen yere var da bir keçi satın al. El arasında “Aklın yoksa keçi topla.” diye söz yok mu?

Molla eşinin sözüne uyup yola çıktı ve bir keçi satın alıp döndü. Evine dönerken gecikmiş, geceye kalmıştı. Issız bozkırda molla çok korktu. Ondan sonra yolcuların konakladığı kervansaraya giderek orada geceleme, ertesi gün yola çıkmayı düşündü.

Molla çaya doymuştu, uyuklamaya başladığında keçisi de ağılda ot yiyordu. Biraz sonra yolcunun karşısına kervansarayın sahibi geldi. Oturup sohbet ettiği, gece misafir ettiği kişinin Helem mollası olduğunu öğrendi. Bunu nasıl aldatsam diye düşünen kervansaray sahibi, ağıla girip keçinin yerine bir teke bağladı.

Ertesi gün seher vakti molla ağıla girip keçisini yedekleyip yola çıktı. Kıvançla evine dönüyordu. Eşini görünce sesini yükseltip:

— Hayırlı olsun de! Sana keçi getirdim. Git, sağ! dedi.

Eşi kovasını alıp ağıla vardığında karşısındakinin keçi değil teke olduğunu gördü. O, öfkesi burnundan çıkmış halde, kendi kötü sözlerini mollanın öğrencisi çocuklar duyar diye de çekinmeden avlunun altını üstüne getirip tekeyi de kocasını da yerin dibine sokup küfretmeye başladı.

Molla rezil olmasına çok içerleyip yerinden fırladı. Hemen keçiyi satan kişiye dönüp keçi diye teke satan utanmaz dolandırıcıyı aleme duyurup rezil etmeye ant içti.

— Ben ona kim olduğumu göstereyim! diyerek öfke atına bindi molla. Teke boynuzuna bağlanan ipin ucundan tutup yedeğindeki keçiyle birlikte keçi satan kişinin köyüne gitti.

Alemde nasıl dolandırıcıların var olduğunu söylemek için o yol üzerindeki kervansaraya döndü. Kervansarayın sahibi yine bir pundunu kollayıp kaşla göz arasında ağıla girip tekeyi keçiyle değiştirdi.

Biraz dinlendikten sonra, molla keçiyi yedekledi ve yola koyuldu. O keçi satan kişiyi çabucak buldu ve öfkeyle içindekileri kustu:

— Senin utanman var mı? Utanmadan bana keçi yerine teke vermenin anlamı ne?

Keçi satıcısı kahkahalarla gülerek:

— Hey beyinsiz yazık, bir de sana molla derler yazık! dedi alay ederek. Bunun keçi mi teke mi olduğunu kendin ayıramıyor musun?

Bunu söyledikten sonra, satıcı eşini çağırdı. Kadın mollanın gözü önünde keçiden bir çömlek süt sağdı. Molla, günahsız adama boş yere hakaret ettiğine çok utandı ve keçiyi yedekleyip evine döndü. Akşam hava karardıktan sonra kervansaraya gelip konakladı. Ertesi gün şafak söküp de evine geldiği zaman, eşi onun yine keçi yerine teke getirdiğini gördü. Kervansaray sahibi bu sefer de ikisini değiştirmişti.

Eşi yine mollanın öğrencilerinin gözü önünde kocasının yedi ceddinden kimseyi bırakmadan küfretti. Ölürcesine öfkelenen molla bu sefer dolandırıcıyı kesin olarak rezil etmeye ant içti ve tekeyi yedekleyip geri döndü. Öncekiler gibi kervansaraya uğradı da mal satıcısına bu kez de teke değil keçi yedekleyip vardı.

— Senin gibilerin maksadını biliyorum, diye bağırdı molla. —
Senin gibi kurnazların nicesini gördük. Ben, kadının ve beyin bu ikisinin aynı olduğunu doğrulamadıkça bunun keçi olduğuna inanmıyorum!

İkisi beye geldiler. Bey ile kadı birlikte keçinin etrafında bir tur attılar. Bu arada toplananlar da ortadaki malın keçi olduğuna şahadet ettiler. Daha sonra ortadaki malın keçi olduğuna mollayı inandıracak şahadetnameyi yazıp verdiler. Ona kadı ile bey imza atıp, mühür bastılar ve bütün şahitler de imza koydu.

— Şimdi seninle hiçbir davam yok, dedi molla keçi satan kişiyle vedalaşırken.
— Boş yere günahını aldım gönül koyma.

Molla şahadetnameyi cebine koydu, keçiyi yedekledi ve evine döndü.

Yolda molla adeti olduğu üzere kervansaraya uğradı. Ertesi gün de o evine keçi değil, yedeğindeki tekeyle vardı. Bunu görüp üzülen karısı kollarını havaya kaldırıp hüngür hüngür ağladı. Bu arada molla de öfkeden küplere bindi:

— Senin beynin sulanmış! İşte beyle kadının imzalayıp mühürlediği kağıt, burada teke değil keçi diye yazılı.

Kısa sürede avluya insanlar doluştu.

— Kadının söyledikleri doğru! diye bağıyordu birisi. — Bu keçi değil, teke. Görünüşüne bakmıyor musunuz?

Bazıları buna karşılık verdi.

— Mollanın söylediği doğru! Çünkü onun elinde, bunun keçi olduğunu gösteren, taya basılan damga gibi imzalı kağıt var.

Sonunda molla ile karısı, kalabalığı da artlarına takıp, tekeyi yedekleyip Helem'deki beye vardı. Bey hükmünü şöyle söyledi:

— Mollanın söylediği hiçbir tartışma götürmez bir hakikattir. “Çünkü bu hayvanın keçi olarak doğduğunu kanıtlayan şahitlerin imzalarının bulunduğu kağıt bunu ispatlıyor. Fakat Allah'ın kudretiyle, bu keçi bizim, Helem toprağına ayak bastığı zaman tekeye dönüşüyor.

BES EŞKİ

1395 Ertede bir kedey bolıptı. Onıñ bes eşki, bir qara toqtısı jäne bir qula atı bolıgıtı.
Kedey eşkileri men toqtısın baydıñ qoyına, atın baydıñ jılqısına qosadı eken.

Bir küni azınap turğan boranda bay bes eşki men qara toqtını, qula attı öz malınan bölip, elsiz-künsiz aydalağa jiberedi.

1400 Ulıy soqqan boran, üskirik ayazdan Bürseñ qaqqan bes eşki bir tasqa kelip
ıqtaydı da, tasjarğınıñ bürşigin kürt-kürt şaynap, tura beredi. Qara toqtı beşara olarğa
ere almay, «endi öldim-aw dep, mañırap turğanda, tap qasında bir tüp kökpek körinipti.
Kökpektiñ tübine kelip, tewip-tewip keñeytip, bürlerin jalmap, jem etip, birt-birt
şaynap, ol jata beripti.

Jal-quyrıǵına qar qatqan,

1405 *Qabağın qalıñ muz japqan,*

Ärli-berli köp şapqan

qula at qamıstıñ arasındaǵı betin köbik qar jawıp qalğan bir qudıqqa kümp etip, tüsip ketipti. Oqıranıp osqırınıp, qayşılap tigip qulağın, julıp jep ernew qurağın, kürt-kürt şaynap, o da tura beripti.

1410 Söytip kedeydiñ bar malı aq borannıñ astında qarañǵı tünde aydalada qalıptı.

Boranmen birge qutırıp, aranı aşılgan aş qasqır jem izdep kele jatıp, qara toqtınıñ däl üstinen tüwsipti:

— Qara toqtı, qara toqtı, seni jeymin! — depti qasqır.

— Aǵatay, aǵatay, meni jeme, ana jerde bes eşki tür solardı je, — depti toqtı.

1415 — Jaraydı, depti de, qasqır awzın aqsıyta tüwsip, bes eşkige jetip kelipti:

— Bes eşki, bes eşki, men senderdi jeymin!

— Qaseke, qaseke, bizdi jeme, ana jerde jalı qulağınan asqan qula at qudıqqa tüsip jatır, sonı je, — depti bes eşki.

1420 — Jaraydı, depti de qasqır qulağın tikireytip arqa jünin sırtqa tewip, qula atqa
kelipti.

— Qula at, qula at, men seni jeymin! — depti qasqır

— Sen qasqır ediñ men at edim. Eñ bolmasa, meni mına qudıqtan şıǵarıp al, batpaǵımdı tazart sonan soñ je. Onsız da ölgeli jatırmin ğoy, — depti qula at.

— Jaraydı dep, qasqır qula atqa quyırǵınan mıqtap tistetedi de, qudıqtan şıǵarıp
1425 aladı. Ayaǵımen tırnalap, batpaǵın tazalaydı.

— Endi äri qarap tur da, imanıñdı ayta ber. Men qurandı kelistirip oqıymın da, kelistirip turıp seni jeymin, — depti qasqır.

Qula at qulaǵın jımırıp, artqı ayaǵın bawırına alıñqırıp tura beripti.

İyen dala, aysız tün, azınaǵan boranda özimnen basqa batır joq dep, dañǵoysıǵan
1430 böri qula attıñ artına şıǵıp, şoqıyıp otıradı da, moldalarǵa uqsap, eki közin şart jumıp, özinşe ändetip, ulıy bastaydı.

Añdıp turǵan qula at qırınday tüsip, köz tastap artqı ayaǵımen däldep turıp qasqırdıñ şıqşıtınan perip kep qaladı.

Şıqşıtı sınıp, eki közi aldına aǵıp tüsken qasqır qılıyıp jatıp ulıydı:

1435 *Qara toqtını jemegen*

Qobılan basım-aw, uw... uw...

Bes eşkini jemegen

Begpen basım-aw, uw... uw...

Qula attı qudıqtan suwırıp alǵan

1440 *Paluwan basım-aw, uw... uw...*

Artına şıǵıp, quran oqıp,

Köz jumar, molda ma edim?

Aw... uw... —

depti de, qılıyıp ölipti.

1445 Erteñine tañ atıp, borap basılǵan soñ kedey bir töbeniñ basına kelip, bılay dep maldarın şaqırıptı:

Qoy balası qoñırım,

Uya buzbas momınım,

Şopan ata tülige —

1450 *Qoşaqanı, qaydasıñ?*

Puşayt!

Puşayt!

Jünün julsa baqırğan,

Eşki atasın şaqırğan,

1455 *Öriste ösken janwar —*

Şöketayım, qaydasıñ?

Şöre!

Şöre!

Jolğa şıqsam köligim,

1460 *Japanda şürrsem serigim,*

Qambar ata ösirgen

Qula atım meniñ, qaydasıñ?

Quraw!

Quraw!

1465 Bul dawıstı estigen soñ, qula at qar buzıp, bes eşki şubap jol salıp, qara toqtını soñdarınan ertip , aman-esen iyelerin tawıptı. Kedey maldarın äkep jılı qorağa kirgizip, astarına jaylap köñ tösep, pişen men jemge toyğızıp, olardıñ körgen-bilgenderin suraptı da äñgimege äbden qanıp alğan soñ.

— Sen nege basındı sawğalap, bes eşkini. Sawdağasaldıñ? — dep, qara toktığa
1470 kinä qoyıptı

— Müyizim bolsa ösken jok, buwınım bolsa qatqan jok, özim jalğız, äri älim kelmeytin bolğan son solardan bir zawal bolar dep, bes eşkige jiberip edim, — dep jawap beripti qara toqtı.

1475 — Sender nege öz bastarıñdı sawğalap, qula attıñ basın sawdaladıñdar? — deпти bes eşkige.

— Sizdiñ qula atpen talay ret qasqır soqqanıñızdı bilemiz, sondıqtan er qanatı at edi ğoy, bir zawal sodan bolar dep edik. Onımız däl keldi, äytpegende aş qasqır bärimizdi de jep qoyatın edi, — deпти eşkiler.

BEŞ KEÇİ

Eskiden bir yoksul vardı. Onun beş keçisi, bir kara toklusu ve kula atı vardı. Yoksul keçileriyle tokluyu zenginin koyunlarına, atını zenginin yilkısına katardı.

Bir gün uğuldayıp duran boranda zengin; beş keçi ile tokluyu, kula atı kendi malından ayırıp kuş uçmaz kervan geçmez bozkıra saldı.

Uğuldayan boran ve ayazdan tir tir titreyen beş keçi bir taşa gelip sığındı ve taşıyan otlarının filizlerini kıtır kıtır çiğniyorlardı. Zavallı kara toklu onlara ulaşamayıp “Şimdi öldüm desene.” diye meleyip dururken tam yanında bir kök kazayağı görüldü. Kazayağının dibine gelip ayaklarıyla etrafını açtı. Öbek öbek büyümüş taze filizlerini yalayıp yutup kendine yem ederek şapır şupur çiğnedi ve uzanıverdi.

Yelesi ve kuyruğu karla kaplanan

Suratı kalın buzla örtülen

Öte beri çok koşan

Kula at, kamyşların arasındaki, yüzeyini köpük gibi karın kapattığı bir kuyuya güm diye düşüverdi. Kışneyip tıskırıp kulaklarını makas gibi dikti. Kuyunun kenarındaki otları yolup “katır katır” çiğneyerek o da kaldı.

Böylece yoksulun bütün malı ak boranın altında, karanlık gecede, ıssız bozkırda kalmıştı.

Boranla birlikte kuduran, iştahı açılan aç kurt yiyecek ararken kara toklunun karşısına çıktı:

— Kara toklu, kara toklu seni yiyeceğim! dedi kurt.

— Ağabeyciğim, ağabeyciğim beni yeme. Şurada beş keçi var onları ye, dedi toklu.

— Tamam, dedi ve kurt ağzındaki dişleri göstererek beş keçinin yanına geldi:

— Beş keçi, beş keçi ben sizi yiyeceğim!

— Kurt baba, kurt baba bizi yeme. Şurada yelesi kulağın aşan kula at kuyuya düştü, onu ye, dedi beş keçi.

— Tamam, dedi ve kurt kulağını dikip yevelerini kabartarak kula atın yanına geldi.

— Kula at, kula at ben seni yiyeceğim! dedi kurt.

— Sen kurt idin ben at idim. Hiç olmazsa beni bu kuyudan çıkar, çamurumu temizle, ondan sonra ye. Her halükarda ölüyorum zaten, dedi kula at.

— Tamam, dedi kurt. Kula ata kuyruğundan var gücüyle ısırttı ve onu kuyudan çıkardı. Ayaklarıyla çamurunu temizledi.

— Şimdi biraz öbür tarafa bak da şahadet getir. Ben Kur'an okurum ve okurken de seni yerim, dedi kurt.

Kula at kulağını kıvrırıp arkadaki ayağını bağrına doğru çekip durdu.

Geniş bozkır, aysız gece, uğuldayan boranda kendimden başka bahadır yok diyip kendini beğenmiş kurt, kula atın sırtına çıktı ve diz çöktü. Kendini imamlara benzetip iki gözünü yumdu ve kendince dua ederek ulumaya başladı.

Tetikte izleyen kula at, yan gözle bakarak arkadaki ayağıyla nişan alıp kurdun çene kemiğine çifte attı.

Çenesi kırılan, iki gözü önüne akan kurt acıyla uludu:

Kara tokluyu yemeyen

Aptal başım of of of

Beş keçiyi yemeyen

Ahmak başım of of of

Kula atı kuyudan çıkararan

Pehlivan başım of of of

Sırtına çıkıp Kuran okuyup

Göz yumacak imam mıydım?

Of of ...

dedi ve öldü.

Ertesi gün tan atıp boran dindikten sonra yoksul, bir tepenin başına gelip mallarını şöyle çağırması:

Koyun yavrusu konurum

Yuva bozmaz uysalım,

Çoban Ata dölü,

Kuzucuğum, neredesin?

Gel kuzum!

Gel kuzum!

Yününü yolsa bağıran,

Keçi atasını çağıran,

Sürüde büyüyen hayvan,

Keçiciğim neredesin?

Gel keçim!

Gel keçim!

Yola çıksam binitim,

Yabanda yürüsem yoldaşım,

Kamber Ata'nın büyüüttüğü,

Kula atım benim neredesin?

Gel atım!

Gel atım!

Bu sesi işittikten sonra kula at karları yarıp, beş keçi peş peşe yol açıp tokluyu da peşlerinden getirerek sağ salim sahiplerini buldular. Yoksul; mallarını getirip sıcak

ağıla soktu, altlarına yumuşak otlar dōseyip samanla yeme doyurdu. Onların başlarından geçenleri sordu ve olanı biteni iyice oğrendikten sonra:

— Sen niye kendini kurtarmak için beş keçiyi tehlikeye attın? diye kara tokluyu ayıpladı.

— Boynuzum daha bōyūmedi, eklemlerim daha sertleřmedi. Hem yalnız olduđum hem de gūcūm olmadığı için, onlar kurtla bařa çıkabilir diye beř keçiye gōnderdim, diye cevap verdi kara toklu.

— Siz niçin kendinizi koruyup kula atın başını belaya saktunuz? dedi beş keçiye.

— Sizin kula atla birçok kere kurt vurduđunuzu biliyoruz. At erin kanadıdır. O yūzden o, kurdu haklar diye dūřūndūk. Haklı çıktık, yoksa a kurt hepimizi yiyecekti, dedi keçiler.

TOQTI QOŞQAR, BUZAW BUQA, LAQ TEKE

1480 Kün şığa börte laq ta ornınan turdı. Kerileli pısqıradı. Sekirip barıp, küysep jatqan kök marqanı süzip turğızadı. Ekewi qasqa buzawğa keledi.

— Jür, serüwendep qaytayıq. Anaw köringen sür adırğa barayıq. Onda möldir bulaq bar. Atañnıñ sülikti ası-öleñ şöpke toyasıñ. Toqtı aғam balğın balawsasın terip jesin. Men, tuyağım qışıdı, tasqa sekireyin, tisim qışıdı, qınasın qırnap jeyin, — deydi
1485 laq teke.

Laq teke bastap, üşewi joldas bop, jürip ketedi. Kele jatıp, bir qap bıyday tawıp aladı.

— Munı qaytemiz? — deydi toqtı qoşqar.

— Buzaw aғamnıñ awzı ülken ğoy, bir asaydı, toqtı aғam eş asaydı, men,
1490 awzım kişi, üş asayın. Söytip azıq qılayıq, — dep buqanıñ arqasına salıp beredi.

Jel añızmaq, kün ıstıq edi. Laq bastap, üşewi jeldep, uzap ketedi. Bulardı bir kökjal qasqır körip qalıp, quwa jöneledi. Üşewi qaşıp barıp, jartastağı üñgirge tıǵıladı.

— Kökjal qasqır üñgirge kire bergende, men müyizimmen tumsıǵın qısa qoyayın. Qoşqar aға, sen qos ökpesinen bar pärmeniñmen soǵıp-soǵıp jiber — deydi
1495 laq.

Awzı aqsıyıp, tili salaqtap, silekeyi şubırıp, közi jaynap, ırsıldap qasqır üñgirge kire bergende laq teke eki müyizimen onıñ tumsıǵınan qısa qaladı da:

— Al qoşqar aға, qorıqpay soq! — deydi.

Toqtı qoşqar şeginip barıp, qasqırdıñ qos ökpesinen qabırǵağa japsıra perip-perip jiberedi. Qasqır qan qaqsap, üñgirden atıp şıǵıp:
1500

— Uw-uwa, uwa-a, bir keremet ustası bar eken, temirden qısqaşı bar eken, qısqaşımen qısıp turıp, balğasımen soǵıp edi, ölip qala jazdadım! Uw-uwa-a, — dep tumsıǵın kökke köterip turıp ulıydı.

Toqtı qoşqar, buzaw buqa, lak teke üşewi jalmajan üñgirden qaşıp şıǵıp, bir
1505 bäyterektiñ tübine baradı. Laq teke äweli müyizimen ilip alıp, buzaw buqanı laqtıradı. Ol barıp bätterektiñ tömengi butaǵına ilinedi. Odan soñ toqtı qoşqardı laqtıradı. Ol barıp, buzaw buqanıñ joǵarı jaǵındaǵı butaqqa ilinedi. Laq tekeniñ özi qarǵıp, eñ joǵarǵı butaqqa şıǵadı.

1510 Manağı kökjaldıñ ulıǵanın estip köp qasqır jıynalıp, älgı báyterektiñ töniregin qorşaydı. Boyları jetpegen soñ, bir qasqırdıñ üstine bir qasqır satılap şıǵadı. Eñ üstindegi qasqırdıñ awzı buzaw buqaǵa jaqındap qaladı. Eñ astıñǵı älgı soqqı jegen qasqır eken. Laq teke turıp:

— Äl buzaw aǵa, astıñǵı qasqırdı mıqta! — dep ayqaylap jiberedi. Munı estip, astıñǵı qasqır tura qaşadı. Sonda üstindegi qasqırlardıñ bári qıyray qulaydı da, bet-
1515 betimen qaşa jöneledi.

Toqtı qoşqar, buzaw buqa, laq teke üşewi aman-esen qutıladı da, äri qaray jürip ketedi. Kele jatıp, bir ölgen tülki tawıp aladı.

— Munı qaytemiz? — deydi toqtı qoşqar.

— Kerek boladı, — dep, laq teke müyizimen ilip alıp, buzaw buqaǵa arqalatıp
1520 qoyadı.

Üşewi kele jatsa, bir üyden dombıra tartıp, än salıp otırǵan dawıs şıǵadı. Laq teke:

— Kireyik, — deydi.

Buzaw:

1525 — Kirmeyik, — deydi.

— Laq teke bolmay, ölgen tülkini bosaǵaǵa tastap, üşewi üyge kirip kelse, ayuw, qasqır, tülki duwmandatıp otır eken. Qasqır dombıra tartıp, tülki öleñ aytıp otır. Bulardı köre salıp, tülki quwanıp ketip, dombıranı ala salıp, sarnay jöneledi:

Şiñgir-şiñgir, şiñgirlik,

1530 *Ayu — bizdiñ apamız.*

Qasqır — bizdiñ Qaban biy,

Tülki — bizdiñ Tümen biy.

Şiňgir-şiňgir, şiňgirlik,

Buzaw bizdiň nemiz?

1535

Toqtı bizdiň nemiz?

Laq bizdiň nemiz?

Şiňgir-şiňgir, şiňgirlik,

Buzaw buqa bir kündik,

Toqtı qoşqar bir tündik,

1540

Laq teke bir tüstik...

Munı estiy sala laq teke:

— Beri äkel! — dep, dombıranı julıp aladı da, taqılday jırlap qoya beredi.

Tiňgir-tiňgir, tiňgirlik,

Ayuw biyke terisin

1545

Astığa sap jün qıldıq.

Qasqır biydiň terisin,

İylep-ıylep ton qıldıq.

Tülki bizdiň tumaqtıq!..

Sonda tülkiniň közi bosağadağı ölgen tülkini şalıp qalıp:

1550

— «Ä... mınalar tülkini qırıp keledi eken», — dep oylap, tura qaşadı. Onı körip, qasqır men ayuw da zıta jöneldi.

Söytip toqtı qoşqar, buzaw buqa, laq teke üşewi aman-esen qorasına qayta oraladı.

TOKLU KOÇ, BUZAĞI BOĞA, OĞLAK TEKE

Gün doğarken şişman oğlak da yerinden kalktı. Gerildi, pıskırdı. Sıçrayarak gidip geniş getirmekte olan gök kuzuyu boynuzlayıp kaldırdı. İkisi sakarlı buzağıya geldiler.

— Haydi, dolaşalım. Şu, görünen boz tepeye gidelim. Orada tertemiz bir bulak var. Atalarının değerli aşısı, taze ota doyarısın. Toklu ağam körpe sürgünlerini toplayıp yesin. Bense toynağım kaşındı taşlarda sekireyim; dişim kaşındı kınalarını kemirip yiyeyim, dedi erkek.

Erkek önde, üçü yoldaşlık edip yürüyüp gittiler. Giderken bir çuval buğday buldular.

— Bunu ne yapalım? dedi toklu.

— Buzağı ağamın ağızı büyük olduğu için o bir kere yesin, toklu ağam iki kere yesin, benim ağızım küçük ben üç kere yiyeyim. Böylece azık edelim, diyerek boğanın arkasına yükledi.

Yel kuru ve hava çok sıcaktı. En önde oğlak, üçü hızla ilerliyorlardı. Bunları bir bozkurt görüp kovalamaya başladı. Üçü birden kaçıp uçurumun dibindeki mağaraya tıkdılar.

— Bozkurt mağaraya girdiğinde ben boynuzumla burnunu sıkıştırıyım. Koç ağa, sen ciğerlerine var gücünle vur da vur, dedi oğlak.

Kocaman açılan ağızından dili sarkıp salyaları akan, gözleri parıldayan kurt, soluk soluğa mağaraya girdiğinde erkek iki boynuzuyla onun burnunu sıkıştırdı da:

— Haydi koç ağa korkmadan vur! dedi.

Toklu geri çekilerek kurdun ciğerlerine ve kaburgalarına vurdu da vurdu. Kurt kan revan içinde mağaradan çıkarak:

— Oy, oy, acayip bir ustası varmış. Demirden maşası varmış. Maşasıyla kısıtırıp çekiciyle vurdu. Az daha ölüyordum! Oy, oy... diyip burnunu göğe kaldırıp uludu.

Toklu, tosun, erkek üçü sağ salim mağaradan kaçıp bir kavağın dibine vardılar. Erkek önce boynuzlarıyla tosunu fırlattı. O, gidip kavağın en alttaki dalına takıldı. Ondan sonra tokluyu fırlattı. O da gidip tosunun üstündeki dala takıldı. Erkek ise kendisi sıçrayıp en yukarıdaki dala çıktı.

Az önceki bozkurdun uluduğunu işiten birçok kurt toplanıp bu kavağın etrafını kuşattı. Boyları yetmediği için kurtlar üst üste çıktılar. En üstteki kurdun ağzı tosuna yaklaştı. En alttaki de demin dayak yiyen kurttu. Erkeç ayağa kalkıp:

— Haydi tosun ağa, altındaki kurdu hakla, diye bağırdı. Bunu işiten alttaki kurt dosdoğru kaçtı. O zaman üstündeki kurtların tümü patır patır düştüler de burunları doğrultusunda kaçtılar.

Toklu, tosun, erkeç üçü birden sağ salim kurtuldu ve ilerlemeye başladılar. Giderken ölmüş bir tilki buldular.

— Bunu ne yapalım? dedi toklu.

— Lazım olur, diyip erkeç boynuzuyla tosunun sırtına yükledi.

Üçü gelirlerken, bir evden dombıra eşliğinde söylenen türkünün sesi geliyordu. Erkeç:

— Girelim, diyordu.

Tosun:

— Girmeyelim, diyordu.

Erkeç ikna olmasa da ölmüş tilkiyi eşiğe bırakıp üçü birden eve girdiler. Ayı, kurt ve tilki eğleniyorlardı. Kurt dombıra çalıyor, tilki türkü söylüyordu. Bunları gören tikli sevincinden dombırayı eline alıp söylemeye başladı:

Şingır, şingır, şingırtı

Ayı bizim ablamız

Kurt bizim Kaban Bey

Tilki bizim Tümen Bey

Şingır, şingır, şingırtı

Tosun bizim neyimiz?

Toklu bizim neyimiz?

Erkeç bizim neyimiz?

Şingır, şingır, şingırtı

Tosun bir günlük

Toklu bir gecelik

Erkeç bir öğlenlik

Bunu işitir işitmez erkeç:

— Buraya getir! diyerek dombırayı yolarcasına elinden çekip aldı ve tıngıratıp türkü söylemeye koyuldu:

Tıngır, tıngır, tıngırtı

Ayı hanım postunu

Altımıza saf yün eyledik

Kurt beyin postunu

Tabaklaya-tabaklaya elbise eyledik

Tilki bizim kalpaklığımız!..

O zaman tilkinin gözü eşikteki ölmüş tilkiyi fark ederek:

— Aaa... Bunlar tilkileri kırıp geliyorlar, diye düşünüp fırlayıp kaçtı. Onu gören kurtla ayı da hemen sıvıştılar.

Böylece toklu, tosun, erkeç üçü birden sağ salim ağıllarına geri döndüler.

QOY MEN EŞKİ JAYINDAĞI QAZAQTIÑ MAQAL MÄTELDERİ

1555 Maldı baqsañ qoydı baq,
May ketpeydi şaradan.
İt asırasañ sırtannan
Qoy bermeydi qoradan.

Qoydıñ süti — qorğasın.

1560 Qoyşı köp bolsa,
Qoy aram öledi.

İsek qoydıñ bası ülken,
Sawlıq qoydıñ jası ülken.

Ala qoydı böle qırıqqan

1565 Jünge jarımaydı.

Aqsaq qoy tüsten keyin mañıraydı.

Aqsaq qoy jatıp semirer.

Semizdikti qoy köterer.

Semizdiñ, ayağı segiz.

1570 Jaman jasaqqa jaramaydı,
Jelinsaw qosaqqa jaramaydı.

Qaraqurt jese
Qoy semiredi.

Jaman qoy iseginde qartayadı.

1575 Erkek qoy buralqı bolmas.

Qoşqardı küyegimen,
Kiyikti süyegimen jutadı.

Ayday saldıñ malı öspeydi,
Köre saldıñ qoyı öspeydi.

1580 Jaqsı qoyşınıñ
Töli tülep tuwadı,
Jaman qoyşınıñ
Töli jüdep tuwadı.

Jaman qoy örşil,

1585 Jaman at terşil.

Aqsaq qoydıñ awzına
Jel aydağan qañbaq tüser.

Qoy qorasına tartadı,

Jigit jorasına tartadı.

1590

Qısta qoyıñdı baq,

Jazda şöbiñdi şap.

Qora meniki bolğanmen

Qoyı eldiki.

Qoydan qoydñ nesi artıq,

1595

Qol basınday eti artıq.

Erden erdiñ nesi artıq,

Oylap aytqan sözi artıq.

Toysañ,

Toqtınıñ eti topıraq tatıydı.

1600

Toy ötti —

Qoy bitti.

Qoy — baylıq,

Jılqı — sändik.

Qoyday qoñır,

1605

Qozıday momın.

Qoy jayın közdeseñ

Qumğa köş.

Sıyır jayın közdeseñ

Sırğa köş.

1610 Astawda qalğan suwdı

Arıq qoy işedi.

Sıyır baqtım — sıydañ qaqtım,

Eşki baqtım — eñirep baqtım.

Qoy baqtım — qoñırawlattım.

1615 Qoy asıǵı demegin,

Qolıña jaqsa saqa qıl.

Qoy qozısın izdeydi,

Şarwa qonısın izdeydi.

Tumsa tusaq qızǵanşaq,

1620 Tumsa biye qulınsaq.

Qoşqar soymay, qoy soysam,

Jasıq dersiñ.

Qoy soymay, qoşqar soysam,

Sasıq dersiñ.

1625 Kündiz qoyın kütersiñ,
Keşke jünün tütersiñ.

Qoyı köptiñ — toyı köp.

Sawlıǵıñ şeldi bolsa,
Tusaǵıñ töldi bolar.

1630 Qoy jürgen jer bereke,
Qız jürgen jer mereke.

Qoyım toq qoramda,
Qayǵım joq boranda.

Qoyǵa eki qulaǵıman
1635 Basqanıñ bəri jaw.

Qımına qarap, pısaǵın tanı,
Qozısına qarap tusaǵın tanı.

Jarlınıñ jalǵız qozısı
Qasqırǵa jem boladı.

1640 Qoşqar bolar qozınıñ
Mañday jaǵı döñ keler.

Qoyşı qoşqarın maqtaydı,
Tentek şoqparın maqtaydı.

1645 Semiz qoy qıstan mayın jep şığadı,
Arıq qoy janın jep şığadı.

Tentek toydı buzar,
Şartıq qoydı buzar.

Bıydaydı quwırğan,
Qoydı şubırğan qurtadı.

1650 Boz qırawda boyıñdı körset,
Köktem şığa qoyıñdı körset.

Qıs qoyıñdı qopalı jerge qıstat,
Jaz qoyıña jazıq jerdi jaylat.

1655 Qoyşını tayağı asıraydı,
Qasqırdı ayağı asıraydı.

Äkesi qoy bağa bilmegenniñ
Balası qozı bağa bilmeydi

Oşaqtan ot qaştı,
Qosaqтан qoy qaştı.

1660 Jetim qozı mañırar,
Mañırar da otıǵar.

Joldas bop ösken jora,
Joldasın jolda qaldırmaydı.
Berik bolıp salınǵan qora,
1665 Qoyın qasqırǵa aldırmaydı.

Jetim qozı tez otıǵar,
Jetim bala tez jetiler.

Taylı awılda toymaǵan,
Qoylı awılda toyadı.

1670 Qoyıñ bolsa,
Qora tabılar.
Köñiliñ bolsa,
Jora tabılar.

Pişendi salqında şap,
1675 Qoydı salqında baq.

Qoydın bası sıyğan jerge,
Denesi de sıyadı.

Qırsıqtı qoy,
Qısta qırqıladı.

1680 Ärkim qoldağı barın,
Qoşqar qoyadı.

Qoy egiz tuwadı:
Biri qonaqqa soyıladı,
Biri qoşqar qoyıladı.

1685 Qoydı qoradan satpa,
Añdı buwazında atpa.

Egizdetip töl ösedı,
Eñbek etip, er ösedı.

1690 Qoydın basın qumğa köm,
Sıyrdın basın nuwğa köm,
Tüyenin basın sorğa köm.

Jetim qozı — mañırawıq.

Tölden mal ösedi.

Şıbıqtan tal ösedi.

1695 Tölge töl qosılsa — egiz,
Kölge köl qosılsa — teñiz.

Toyğan qozıday,

Uyığan süttey.

Qoy semizi — Qoyşıdan.

1700 Az qoyda ayran bar da, öre joq.

Mal ösirseñ qoy ösir,

Önimi onıñ köl-kösir.

Qoy şeldi bolmay,

Töldi bolmaydı.

1705 Arıq qoyda töstik joq.

Jetim qozı tas bawır,

Tüñiler de, otıǵar.

Qoy kökparǵa jaramas.

Qoy altı kün aştıqqa şıdaydı.

1710 Ärkim öz qozısın qoşqar qoyadı.

İsi oñına basarda

Toqtı tuwıp, şıbış laqtar.

Awzı kişi, qarnı äydik,

Qoy semirse, köterer.

1715 Qoy egiz tapsa,

Şöptiñ bası ayır tuwadı.

Sütsiz qoy — mañırawıq.

Kün batsa,

Qoyğa soqpaq tabılar.

1720 Qoyğa qoñıraw jaraspas.

Täñir asırağan toqtısın

Qasqır jemeydi.

- Arıq maldı asırasañ
Awzı-murnıñdı may eter.
- 1725 Aram adamdı asırasañ
Awzı-murnıñdı qan eter.
- Toqtı toymas,
Şömiş keppes.
- Mal ayağan — attan qur,
1730 Töl ayağan — aqtan qur.
- Toğız qabat torqadan,
Toqtışağımniñ terisi artıq.
- Aqsaq qoy awıl qasında,
Iyya qudıq basında.
- 1735 Qoydıñ sanı miñğa jetse,
Keregeniñ basınan bas ketpeydi.
- Qoy tölemi — qozı.
- Jılan jılı — jılıs,
Jılqı jılı — urıs,
1740 Qoy jılı — tınıs.

Quttı qonaq kelse,

Qoy egiz tuwadı.

Qoydı küz qumğa ayda,

Jaz şımğa ayda.

1745

Qoyşınıñ qızı

Qoy kelgende taranadı.

Qara qurt jegen qoy semiredi,

Qan soqta jegen it semiredi.

Para jegen biy semiredi.

1750

Jelinsaw qoy qosaqqa kirmeydi.

Qoyşın malsaq bolsa,

Maldandım de.

Qoyşın jañsaq bolsa,

Aldandım de.

1755

Qoy tölimen jarastı,

Japıraq gülimen jarastı.

Jalğan söz — janğa qas,

Jalqaw qoyşı malğa qas.

1760 Qoyıñdı jaz baq, küz baq,
Sonan soñ quy baq, quy baqpa.

Eşkili qoy öregen.
Eşkini tülen türterde
Şopanniñ tayağına süykener.

1765 Burın şıqqan qulaqtan,
Keyin şıqqan müyiz ozadı.

Qasapşığa mal qayğı,
Qara eşkige jan qayğı.

1770 Aydağanıñ bes eşki,
Isqırığıñ jer jaradı.
Qotır teke qora bılğar.

Saqal tekede de bar.

Jaman teke — süziskek,
Jaman jigit — urısqaq.

Eşki soyğannıñ eki zatı bar:

1775

Müyizi pışağına sap,

Terisi mosısına qap.

Bir laq eki adamdı taltañdatadı.

Jalğız eşki laqtap,

Uwızına jarıtpas.

1780

Esiñ ketse eşki jıy,

Eşki jıyıp, esiñ jıy.

Laqpın dep oylaydı toqal eşki.

Şıbındı şıbıqpen aydağan,

Şıbıştı sıırıqpen aydaydı.

1785

Eşki qırıqqan sayın bir öledi,

Er jigit uyalğan sayın bir öledi.

Aq serke qoy bastaydı,

Aqın jigit toy bastaydı.

Qoy semirse qut,

1790

Eşki semirse jut.

Tentektiñ esi-derti — buzuw,
Tekeniñ esi-derti — süzüw.

Jetim jılap kün keşedi,
Laq mañırap suw işedi.

1795 Eşki mingen balağa
Esek mingen ersi emes.

Jılcı atası — Qambar ata,
Sıyır atası — Zeñgi baba,
Tüye atası — Oysıl qara,
1800 Qoy atası — Şopan ata,
Eşkiniñ iyesi — Seksek ata

Eşki tuqımı — egiz laq,
Qoy tuqımı — qoñır tusaq.

Qasqırdan qayrat ketse,
1805 Eşkini apa, tekeni jezde deydi.

Şäy-şäy qoyım şäy qoyım
Quyırığı qarday may qoyım

Eki qoşqardıñ bası bir qazanğa sıymaydı. (M. Qaşqarıy.)

Şıyraq eşkini jaqsı jartas qurtqaradı. («Altın şejire».)

1810 Serkeş eti — em bolar

Eşki eti — yel bolar. (M. Qaşqarıy.)

Şopan «qurtqarıp qalayın» dep tartqılasa, qasqır «qawıp qalayın» dep tartqılaydı.
(Qutıp.)

Qorada laq tuwsa, öriste otı öner. (M. Qaşqarıy.)

1815 Balanın isi — is bolmas,

Laq müyizi (pışaqqa) sap bolmas. (M. Qaşqarıy.)

KOYUN VE KEÇİ HAKKINDAKİ KAZAKÇA ATASÖZLERİ

- 1555-58 Mal bakacaksan koyun bak,
Yağ eksilmez tekneden.
İt bakarsan güçlüsünü bak,
Koyun vermez ağıldan.
- 1559 Koyunun sütü – kurşundur.
- 1560-61 Çoban çok olunca,
Koyun murdar gider.
- 1562-63 İğdiş koçun başı büyük,
Sağmal koyunun yaşı büyük.
- 1564-65 Ala koyunu teyze çocukları kırkar,
Çünkü yüne yaramaz.
- 1566 Aksak koyun öğleden sonra meler.
- 1567 Aksak koyun yatıp semirir.
- 1568 Semizlik koyuna yakışır.
- 1569 Semizin ayağı sekiz.

- 1570-71 Kötülükten ganimet olmaz,
İlletliden eş⁴⁶ olmaz.
- 1572-73 Kara kurt yiyen
Koyun semirir.
- 1574 Kötü koyun burulunca yaşlanır.
- 1575 Koç sahipsiz olmaz.
- 1576-77 Koçu sürüsüyle,
Geyiği kemiğiyle yutar.
- 1578-79 Haydayanın malı çoğalmaz,
Seyredenin koyunu çoğalmaz
- 1580-83 İyi çobanın dölü çiftler çiftler doğar,
Kötü çobanın dölü kırılıp doğar.
- 1584-85 Kötü koyun inatçı,
Kötü at terli olur.
- 1586-87 Aksak koyunun ağzına,
Rüzgar devedikeni getirir.

⁴⁶Eş: Kafalarından bir iple birbirine bağlanan koyun, keçilerden aynı ip sırasında olanlar.

- 1588-89 Koyun ağılına çeker,
Yiğit soyuna çeker.
- 1590-91 Kışın koyununu bak,
Yazın otunu biç.
- 1592-93 Ağıl benim olsa da
Koyun milletin.
- 1594-97 Koyunun koyundan nesi fazla,
Kol başındaki eti fazla.
Erden erin nesi fazla,
Düşünüp söylediği sözü fazla.
- 1598-99 Doymuşa toklu eti bile
Toprak kokar.
- 1600-01 Şölen bitti,
Koyun tükendi.
- 1602-03 Koyun zenginlik,
At güzelliştir.
- 1604-05 Koyun gibi konur⁴⁷,
Kuzu gibi uysal

⁴⁷**Konur:** Kazak Türkçesinde bu kelime “1.Kahverengi 2. Sade, gösterişsiz. 3. İsteksiz, gönülsüz.” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu cümledeki anlamı ise alttaki dize de düşünüldüğünde sade, gösterişsizdir.

- 1606-09 Koyunun rahatını istersen,
Kuma göç.
Sığırın rahatını istersen,
Sır'a göç.
- 1610-11 Yemlikte kalan suyu,
Zayıf koyun içer.
- 1612-14 Sığır baktım, sedir çaktım.
Keçi baktım, ağlayıp baktım.
Koyun baktım, boynuna zil taktım.
- 1615-16 Koyun aşığı deyip geçme,
Eline uysa kafalık⁴⁸ yap.
- 1617-18 Koyun kuzusunu izler,
Köylü yaylasını izler.
- 1619-20 Gebe şişek kıskanç,
Gebe kısrak kuluncuk⁴⁹.
- 1621-24 Koç kesmeden koyun kessem,
Tatsız dersin.
Koyun kesmeden koç kessem,
Kokuyor dersin.

⁴⁸**Kafalık** : Halk ağzında kaflik, gaflık, kavçik gibi farklı söylenişleri olan, en büyük ve uğurlu misket.

⁴⁹**Kuluncuk**: Altı aylığa kadar olan at yavrusu.

- 1625-26 Gündüz koyun güdersin,
Akşam yününü detersin.
- 1627 Koyunu çok olanın, şöleni çok olur.
- 1628-29 Sağmal koyunun semiz olursa,
Damızlığın döllu olur.
- 1630-31 Koyunun yürüdüğü yer bereketli,
Kızın yürüdüğü yer hareketli.
- 1632-33 Koyunum tok ağılda,
Kaygım yok boranda.
- 1634-35 Koyunun iki kulağından başka
Herkes düşmanı.
- 1636-37 Kınına bakıp bıçağını tanı,
Kuzusuna bakıp anasını tanı.
- 1638-39 Yoksulun yalnız kuzusu,
Kurda yem olur.
- 1640-41 Koç olacak kuzunun
Alın kemiği yuvarlak olur.

- 1642-43 Çoban koçunu över,
Şımarık çomağını över.
- 1644-45 Semiz koyun kıştan yağını yer,
Zayıf koyun canını yer.
- 1646-47 Şımarık şöleni bozar;
Yarı kısır koç, koyunu bozar.
- 1648-49 Buğdayı kavuran,
Koyunu katarlayan mahveder.
- 1650-51 Boz kırağıda boyunu göster,
İlkbahar biterken koyununu göster.
- 1652-53 Kış koyunu ahıra kapatır,
Yaz koyuna düz ovayı yaylatır.
- 1654-55 Çobanı değneği,
Kurdu ayağı besler.
- 1656-57 Babası koyun bakamayanın,
Çocuğu kuzu bakamaz.
- 1658-59 Ocaktan ateş kaçtı,
Bağdan⁵⁰ koyun kaçtı.

⁵⁰Bağ: Bir ip vasıtasıyla boyunlarından birbirlerine bağlanan koyun ve keçiler.

1660-61 Yetim kuzu meleye meleye otlar.

1662-65 Birlikte büyüyen yoldaşlar,
Yoldaşını yolda bırakmaz.
Sağlam yapılan ağıl,
Koyununu kurda kaptırmaz.

1666-67 Yetim kuzu tez otlar,
Yetim çocuk tez büyür.

1668-69 Taylı köyde doymayan,
Koyunlu köyde doyar.

1670-73 Koyunun varsa,
Ağıl bulunur.
Gönlün varsa,
Yoldaş bulunur.

1674-75 Otu serinde biç,
Koyunu serinde bak.

1676-77 Koyunun başının sığıdığı yere,
Vücudu da sığar.

1678-79 İnatçı koyun,
Kışın kırkılır.

- 1680-81 Herkes elindekini
Damızlığa (koç) bırakır.
- 1682-84 Koyun ikiz doğurur:
Biri konuğa kesilir,
Biri damızlığa bırakılır.
- 1685-86 Koyunu ağılda satma,
Avı gebeyken vurma.
- 1687-88 İkiz doğurup mal artar,
Çalışıp er yetişir.
- 1689-91 Koyunun başını kumluğa göm,
Sığırın başını sazlığa göm,
Devenin başını tuzlağa göm.
- 1692 Yetim kuzu çok meler.
- 1693-94 Dölden mal büyür,
Çubuktan ağaç büyür.
- 1695-96 Döle döl katılsa ikiz,
Göle göl katılsa deniz.

- 1697-98 Doyan kuzu,
Uyuyan süt gibi.
- 1699 Koyunun semizliği obandandır.
- 1700 Az koyunda yoğurt var; ama kap yok.
- 1701-02 Mal bakacaksan koyun bak.
Gl gibi bereketlidir.
- 1703-04 Semirmeyen koyunun dölü de olmaz.
- 1705 Zayıf koyunda dş olmaz.
- 1706-07 Yetim kuzu,
Bağrına taş basar da otlar.
- 1708 Koyun kkpara yaramaz.
- 1709 Koyun açlığa altı gün dayanır.
- 1710 Herkes kendi kuzusuna ko der.
- 1711-12 İşi rast gidenin ebici
Toklu doğurur.

1713-14 Ağzı küçük, karnı büyük,
Semiz koyun doğurur.

1715-16 Koyun ikiz doğursa
Otlar çatal büyür.

1717 Sütsüz koyun meler durur.

1718-19 Gün batsa da
Koyuna yol bulunur.

1720 Koyuna çingirak yaraşmaz.

1721-22 Allahın beslediği tokluyu
Kurt yemez.

1723-26 Zayıf malı bakarsan,
Ağzından burnundan yağ damlar.
Kötü adamı bakarsan,
Ağzından burnundan kan damlar.

1727-28 Toklu doymaz,
Kepçe kurumaz.

1729-30 Mal esirgeyen attan olur,
Döl esirgeyen süttten olur.

- 1731-32 Dokuz kat ipekten
Toklumun derisi yeğdir.
- 1733-34 Aksak koyun köy yanında ya da kuyu başındadır.
- 1735-36 Koyunun sayısı bine ulaşırsa,
Keregenin başından baş eksik olmaz.
- 1737 Koyunun ödemesi kuzu.
- 1738-40 Yılan yılı sıvışma,
At yılı savaş,
Koyun yılı barış.
- 1741-42 Kutlu konuk gelse,
Koyun ikiz doğurur.
- 1743-44 Koyunu güzde kuma,
Yazda çimenliğe sür.
- 1745-46 Çobanın kızı
Koyun gelince taranır.

- 1747-49 Kara kurt yiyen koyun semirir,
Kanlı kemik yiyen it semirir.
Rüşvet yiyen bey semirir.
- 1750 Meme iltihaplı koyun bağa girmez.
- 1751-54 Çobanın malsak⁵¹ olsa
Mal sahibi oldum de.
Çobanın umursamaz olsa
Aldandım de.
- 1755-56 Koyun yavrusuyla,
Yaprak çiçeğiyle güzel.
- 1757-58 Yalan söz cana,
Tembel çoban mala düşmandır.
- 1759-60 Koyununu yazın bak, güzün bak
Ondan sonra ister bak, ister bakma.
- 1761-63 Keçi koyun bir yayılır.
Keçiyi şeytan dürttüğünde
Gelir çobanın sopasına sürtünür.
- 1764-65 Boynuz kulağı geçer.

⁵¹Malsaq: Hayvanlarının çoğalmasını isteyen kimse.

- 1766-67 Kasaba mal kaygı,
Kara keçiye can kaygı.
- 1768-69 Sürdüğün beş keçi,
Islığın yer yarar.
- 1770 Uyuz teke ağılı kirletir.
- 1771 Sakal tekede de var.
- 1772-73 Yaman teke tosçu,
Yaman yiğit kavgacı olur.
- 1774-76 Keçi kesenin iki eşyası var:
Boynuzu bıçağına sap,
Derisi sacayağına kılıf.
- 1777 Bir oğlak iki adamı böbürlendirir.
- 1778-79 Yalnız keçi doğursa da
Ağız sütüne doyurmaz.
- 1780-81 Aklını yitirsen keçi topla,
Keçi toplayıp aklını topla.
- 1782 Kabak keçi kendini oğlak zanneder.

1783-84 Sineği çubukla kovan

ebii sırıkla kovar.

1785-86 Keçi her kırkıldığında,

Yiğit her utandığında ölür.

1787-88 Ak ksemen koyun yönetir,

Ozan yiğit düğün yönetir.

1789-90 Koyun semirse bereket, keçi semirse kıtlık.

1791-92 Őımarıęın işi gücü bozmak,

Tekenin işi gücü süsmek.

1793-94 Yetim ağlar gün geçer,

Oğlak meler su içer.

1795-96 Keçiye binen ocuğa,

Eşeğe binmek ayıp değil.

1797-1801 At babası Kamber Baba

Sığır babası Zengi Baba

Deve babası Oysıl Kara

Koyun babası Şopan Baba

Keçinin sahibi Seksek Baba

- 1802-03 Keçinin tohumu ikiz oğlak
Koyunun tohumu konur şişek.
- 1804-05 Kurt kocayınca
Keçiye abla tekeye enişte der.
- 1806-07 Gel gel koyunum, gel koyunum
Kuyruğu kar gibi yağ koyunum
- 1808 İki koçun başı bir kazana sığmaz. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “İki koçnar başı bir eşiçte bışmas.⁵²” biçimindedir.)
- 1809 Çevik keçiyi kaya kurtarır. (Altın Şecere⁵³)
- 1810-11 Erkeç eti deva olur,
Keçi eti hava olur. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Erkeç eti em bolur eçkü eti yil bolur.⁵⁴” biçimindedir.)
- 1812-13 Çoban kurtarayım diyip çekse, kurt alıp kaçayım diye çekiştirir. (Kutb⁵⁵)
- 1814 Ağılda oğlak doğsa otlakta otu biter. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Ağılda oğlak togsa arıkda otı öner.⁵⁶” biçimindedir.)
- 1815-16 Çocuğun işi iş olmaz.
Oğlağın boynuzu (bıçağa) sap olmaz. (Kaşgarlı Mahmut)
(DLT’de “Ogılan işi iş bolmas oğlak müñzi sap bolmas.⁵⁷” biçimindedir.)

⁵²ERCİLASUN, Ahmet Bican, AKKOYUNLU, Ziyat, Dîvânu Lugâti’t-Türk, s. 503, TDK Yayınları, Ankara 2015.

⁵³Altın Şecere (Altan Topçi): Cengiz Han İmparatorluğu, Moğolların efsanevi şeceresi hakkında geniş bilgi veren tarihi kitap.

⁵⁴ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.46

⁵⁵HACIEMİNOĞLU, Necmettin, Kutb’un Husrev ü Şirini ve Dil Hususiyetleri, TDK Yayınları, s. V., Ankara 2000

⁵⁶ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.31

⁵⁷ERCİLASUN, AKKOYUNLU, a.g.e, s.407

5.2. KIRIL HARFLI METINLER

Бейімбет Майлин

ДАУДЫҢ БАСЫ — ДАЙРАБАЙДЫҢ КӨК СИЫРЫ

Колхоз басқармасының бастығы Күлзайра дейтін әйел, қара бөкебайды басына тұмшалап орап тымыра- йып отыратын адам. Сирек сөйлейді. Сөйлегенде даусы зілді, ашық шығады.

— Сізден бір нәрсе сұрайын деп едім, — дейді Күлзайра.

Не сұрар екен деп құлағыңды түре қойсаң:

— Осы бізді неге әуре қыласыңдар, от басында отырып, күл шығарудан басқа, біз неменеге жараймыз? — дейді.

— Олай деменіз, әйелге теңдік заманы, әйел теңдігі қағаз жүзінде болмасын, іс жүзінде болсын. Сіз сияқты әйелдерді жұмысқа баулып үйрете беру керек, — десең.

— Тыныш отырғызса, сол «теңдігін» сұрамай-ақ қояр едік. Баяғыдан бері асыраған еркектер әлі де болса да асырай берсе болмай ма? — дейді.

«Теңдік туралы сөзді айта берсең, Күлзайра шалқалақтап жуымайды. «Мұның себебі не?» — десең:

— Бұрын мұндайды көрмеген әйел ғой, ел жұмысы оңай ма, біреу іреп, біреу сойып, басын қатырады, сосын, кейігеннен айтып отыр ғой, — деседі.

Шыны солай: Дайрабайдың көк сиыры ұлы дауға ұласқан көк сиыр дауы кімнің болса да басын қатыратын...

...«Алғабас» артелінің мүшелері мектепке жиналсын деп хабар айтылған. Жұрт бірен-сараңдап келіп жатыр. Артельге ұйымдасқан 63 үй, қоныстары төрт бөлек: бір ауыл мен екінші ауылының арасы 8—10 шақырым.

— Қәлік арық, көбі көтерем, жаяу-жалпы үлгіре ал- май жатыр ғой,— деседі.

Артель жиылысы екі күннің бірінде болады. Өкіл қаптап кеткен кезде күніне екі рет жиылысы болып қалуы да мүмкін. Сонау 10 шақырым жердегі мүшелер бұл жиылыстың бірінен де қалмайды.

Бүгінгі жиылыс — бұрынғы жиылыстардан өзгеше. Бүгін артельдің, дсаңа уставы тексеріледі: уставтың қосымшалары әңгіме болады. Жаңа уставта толып жатқан өзгешелік бар, колхозшылар өміріне сәйкес келе кетейін деп тұір. Бірақ осының өзін тарсынып жүргендер бар.

— Ерік деп айтыпты ғой, кірмеуге болатын көрінеді ғой, — деп шокпар бет қара бұртаңдайды.

«Ерік» болғанда артельден қашу керек пе?.. Қашып отырған себебін біреулер артель басқармасына жапқысы келді:

— Артель болып едік, көз ашудан қалдық: малы- мызда, жанымызда ерік болмайды, — деседі.

Аудан қызметкері асыра сілтеп, малдың бәрін ортаға түсіріп, артельді коммунаға айналдырыпты. Артель басқармасы мұны өзінше соқалап, мүлде кеңітіп әкетіпті. Біреудің торпағын, біреудің тайыншасын, біреудің тайын албарынан шығарып алып сатыпты, сойыпты. Соның ішінде, «баласынан артық көріп» бағып отырған Ахметтің қызыл құнажыны да кетіпті. Бір өзі бір шелек сүт беретін Дайрабайдың көк сиыры да кетіпті... Жұрт үрпиіп, артельге деген ынтасы су сепкендей басыла түсігіті: ...Сосын, артельге кіру де, шығу да ерікті» деген снзді жұрт өзінше түсініп екінші мағына шығарма қшы.

— Садуақас дейтін атқамінер қуымыз бар еді, сол, ксдейлердің арасына іріткі салуға кірісті: жұртты үйіне жинап алып «артельден шығындар, тараңдар» деп ақыл беіріп жатыр, — деді Жасыбай жүгіріп келіп.

Садуақас шынымен атқамінер екен. «Садуақас ортамызға кірмесе екен!» деп кедейлер көпшілігі бір кезде оны орталарынан аластаған екен. Сол Садуақас бүгін «қамқор» болмақ! Қешегі ұйымдасқан кедей бүгін Садуақастың азғырынды сөзіне ерсе, не болмақшы?..

Астыңғы жағын мал белдеулеп жеп, шоқиған шөптің ығында үш кісі сөйлесіп тұр екен. Біреуі — кедей, екеуі орташаның пысықтары. Не сөйлесіп тұр екен: артельден шықпау керек деп тұр ма екен? Әлде, шығуды мақұлдап сөз байласып тұр ма екен?..

— Ана екі қу Дүтпайды ортаға алыпты ғой, жиылысқа қайрап сайлайын деп тұр ғой, — деді Уәли.

Сөйлеспесін деген заң жоқ. Сөйлессін, шүйіркелессін. Бірақ, Уәлидің айтқанындай кеңеске кірсе, ол оңбағандық.

Жұрт жиналды. Мектептің кішкене бөлмесіне сығылыса толды. Орын таба алмағандар балалар оқитын партаның үстіне шығып кетті. Мектепке үйін жалдаған кісі:

— Партаның үстіне отыра көрмеңіздер, сындырасыңдар, — деп безілдеп жүр.

— Сынса сен төлемейсің ғой, айына алатын ақшанды білсейші, — дейді біреулер.

— Олай деме, мектеп көптің мүлкі, сынбасын!— дейді екінші біреуі.

Мәжіліс ашылды. Басқарушы сайлау керек.

— Үстелге жақын отыр екен, Ырысты бастық болсын, Әбіш хатшы болсын! — деген ұсыныс кіріп қалды.

Ырысты мәжіліс ағасы болып, үстелдің орта беліне отырды. Өзі күлімсірейді.

— Мәжілістің күн тәртібін жариялаңыз, — десең:

— Өздеріңіз айта берсеңдерші, — дейді күлімсіреп.

Дабырлаған жұртты тәртіпке шақыру керек.

— Әй, дарылдақ-ау, қойсандаршы, мына кісі сөйлеймін деп тұр, — деді Ырысты.

Бір сағатқа созылған баяндама: шаруашылық артелінің не екендігі, қалай құрылатындығы, жаңа уставқа үстелген өзгерістер айтылып жатыр.

Сұрауға сөз берілді.

— Менің сұрауым бар. — деп, түксиген қара кісі орнынан ұшып тұрды. Елтірі қара тымақты партаға алып ұрды. Бұл Дайрабай еді.

— Ал көк сиыр басталды! — деп жұрт.

— Көк сиырдың дауынан құтылар күн болар ма екен?

— Айта беріп қайтеді екен?

— Уа, алыс жерден келген кісі екенсің, мүмкін болса айтатын арызым бар,—деді Дайрабай өкілге.

Дайрабайдың айтқалы тұрғаны жарыс сөз.

— Жарыс сөзді қоя тұрып, алдымен сұрау болса екен!—дейді біреулер.

— Қақпайлама, жолдас, неге қақпайлайсың? Мен айтсам — мұнымды айтам. Мұнымды айтуға еріктімін!.. Мына кәзет не деп отыр. Оқышы!—деп, Дайрабай бүктеулі газетті қалтасынан суырып алды.

Сұрау сөзді доғарып, Дайрабайға елден ерекше сөз беруге тура келді. «Тәртіппен сөйле, сұрау біткен соң сөйле» десең, Дайрабай ерін бауырына алып тулауғадайын. Үйткені «көк сиырдың кегі» Дайрабайдың жүрегіне беріш болып қатқан тәрізді.

— Уа, жолдас, «Көк сиырдың дауы»— деп жұрт күлер. Жұртқа күлкі болғанмен маған күлкі емес, мен жолсыз істі айтпай тұра алмаймын. Жүздерін жырта- жырта айтамын!—деп бастады Дайрабай.

— Қысқалап айт,— деп тағы біреу күңк етіп еді.

— Апырмау, енді сөйлейін де. «Ерік» дегені қайда осы? Өкіл жолдас, мыналарға айтсаңызшы: сөзімді бөлмесін,— деп Дайрабай бұрынғыдан да ашуға мінді.

Жұрт жеңілгендей тына қалды.

— Уа, жолдас, мен өзім кедеймін, кедей болғанда батырақпын. Тоғыз жыл Семенаудың қойын жалаң аяқ жүріп бақтым. Өтірік десе, осы отырған ел айтсын... Қеңес үкіметі орнағалы ептеп есімді жинадым... Бірде-екілі қарам болды, үй көтеріп алдым. Өзім сияқты кедейдің бірі болып түгін түтеттім. Содан, 29 жылдың басы шығар деймін, осы Жасыбайлар бас болып: «кәлауния (трактор колониясы) боламыз!»—деді. Болыңдар, болайық,— дедік. «Кәлауниясы» болдық. Төрт-бес трактор келді. Тракторыңды бұрын кім көрген: құлындар үркіп, желіні суырды; сауынды сиырлар үркіп, шелектегі сүтті ақтарып, әйелдерді басып кетті. Ауылдағы малдың бәрі үркіп далаға босты... Трактор жаңа нәрсе ғой, ескі мен жаңаның үйлеспей жатқаны ғой — деп күлістік «Кәлауния» болған 40 үй мен 68 үйдің жері тұтас. Бізге жерді бір жерден

аудару керек. Қара томардың басынан шыға тартайық, деп едік, Жакен ауылы қарсы түсе кетті...

Өзіміз де кедейміз, ата мекен жерімізді ешкімге бере алмаймыз» —деді. «Кәлаунияға кіріңдер» десек, кедейлері оқырып жоламайды. Бұл ауылда аты шулы Садуақас бар ғой, бұл соның лаңы екен дедік. Қара томардың басына тракторды әкеп қаптатып едік, манағы қарсы болған кедейлер бақан-сойылын сүйретігі әкелді. Бізден төбелесетін адам шықпаған соң, жерді жыртқызбаймыз деп трактордың алдына кесе-көлденең жатып алды. Жатқандарын жолдан көтеріп тастадық... Осыным өтірік десе, мынау отырған Жасыбай айтсын. Қоммунист қой, жасырмас... Содан трактор 20 шакты күн жүріп, 200 десе жер жыртты. Тұқымның кемін қазна берді. «Осы егін шығатын күн болса төбемізден олжаға батамыз ғой»—деп мұртымыздан күлеміз... Бір кезде егін пісті. Жиналып бір жерден ордық. Бастық. Өлшеи едік, жеті мың пұт астық шықты! Бұған нанарсыз ба? Бұл кедейдің көрмеген байлығы ғой... Бірақ осы байлықты көз көріп, қолымыз ұстамаған сияқты болды. Оның себебін айтайын, жолдас. Жеті мың пұттың ішінен 2500 пұтын алдағы жылға тұқымға деп шығардық. 35 процентін «кәлауния» алды. Ішіп-жеуімізге 12 пұттан тиді деп еді, «Қазақстанның тәртібі өзгеше екен, Қазақстандағы артель мүшелері жылына жеті пұттан ғана алады екен»—деген шықты. «Кедей, жарысасың» —деді. Жарыстық, екі-үш пұттан астық бердік. Осы астықтың ақшасын күншығыстағы қызыләскерлерге сәлемдемеге жібердік. Мұны шын жүрегімізбен істедік. Аз нәрсеміздің көпке жарағанына өзіміз мәз болып қалдық... Сүйтіп отырғанымызда «Сақтық қор» деген шықты. Одан да бас тартқан жоқпыз, бердік. Әйтеуір тұқымымыз дайын ғой, ішудің бір жөні болар,— дедік. Қолдағы азық бітіп қалып еді. Сатып алатын күш қайда... Оның үстіне артеліміздің түрі өзгеріп кетті. Жасыбай былтыр «Кәлаунияға» кіргізгенде,— адам күші мен жұмыс көлігі ғана ортақ болады,— деп еді. Ауданнан бір дудар бас өкіл келіп (өзін «төтенше өкіл» деді ме — бірдеме деп еді). «Малың да ортақ, жаның да ортақ, үйің де ортақ» — деп әлекті салды. Бұзау — торпақ та, көк сиыр да ортаға түсіп кетті де барды... Әңгіме — малдын бәрінің ортаға түсуінде емес, мына тұқымды табуда болды. «Осының жөні қалай, біздің тұқымымыз дайын еді ғой?» — деп күңкілдесеміз. «Жоқ, табасың!» деп өкіл қыса түседі... Тағы бір қызығы бар, мен өзім басқа тапшы адаммын. Бір үйде жеңгенмен екеуіміз ғанамыз. Жаның аз болған соң, бір-екі малың, бір-екі десе жерің болған соң,

салыққа ілігіп кетеді екенсің, бір сом 70 тиын салық түсті маған. Осы салық қырсық болып жабысып, тұқымды салық тартқандарға пай кылып бөлгенде, маған 21 пұт тұқым қоры түспесін бе! Ал, Дайрабай, енді белсенді болып көр! 21 пұтты төлеп құтылмасаң белсенділік қайда? Жан мұрынның ұшына келді. Сатып алуға ақша жоқ, айналдырған екі қараны коллектив жазып қойған, маңына да бара алмаймыз. Қатынның үйінен келген көнетоз кілемі бар еді, сатайын десем бажылдап маңына жуытпайды. Енді не қылмақ керек...

— Апырым-ау, біздің тұқымымыз дайын емес пе еді? Осы биылғы тұқымымыз қайда? Сомау кілетке 2500 пұт астықты тазалап тұрып құйып күні-түні күзетіп отырған жоқпыз ба?..— деймін.

— Онда жұмысың болмасын, ол заготовканың асты-ғына есеп болып кетіпті. Аудан солай кылыпты,— деседі.

Дайрабайдың еңсесі түсейін деді, «белсенді» жойылайын деді. «Адал кедей болам десен, 21 пұтты төлеп құтыл» —дейді өкілдер. Батыр-ау, шамасы келсе, қолында бар тұрса, Дайрабай кеңес үкіметіне арам кедей болмақшы ма?.. Шамасы келмеді, табылмады, сонда не қылмақшы, арам болмақшы ма?

Үйде тұра алмадым. «Арам кедей боласың!» деген сөз жүрегімді тітіркендірді. Жан ұшырып іздейін, не қылса да, «адал!» болуға тырысайын,— дедім. Бірақ ақша жоқ, кім берсін, салым суға кетіп үйге келіп отыр едім, қатын мазаны ала түсті:

— Азық бітті, тамақ тап!—дейді.

Тұқымның үстіне тағы азық іздеу керек!

— Жаяулықтан өлмеспіз, күрең атқа айырбастап со-ғым тауып алып сой,—дейді қатын.

Тірі болып күрең атты қолдан шығарамын ба? Тап сопың ертеңіне, өзім кейіп отыр едім. Сейіт келіп:

— Көк сиырды контраққа,— деді.

— Көк сиырда қандай әкеңнің құны бар?—дедім.

— Тіліңді тарт, жолдас, қарсылық қылсаң, алушыға спырды бермесен, мал әзірлігіне қарсылық қылған адам дси сотқа береміз,— деді.

— Оның аржағында беретін орның бар ма? — деп едім, қалам-қағазын даярлап жаза бастады.

Сотқа бергелі жатыр екен дедім. Соттың аржағы түрме ғой. Түрме менің көрмеген орным ба, 25 жылы, айғырымды ұрлады деп жала салып, Есмұқамбет мені турмеге салдырған болатын... Түрмеге кіріп барсам, кәдімгі өзіміздің ұры Қойшығұл сонда отыр екен: «мені ұры деп көрсеткеннің бірі сен едің, бәлем қолыма түстің бе?» деп Қойшығұл жұдырықты салмасын ба... Сондағы түрме, сондағы жеген таяқ көзіме елестей қалды, өзім ызақормын, ашу қисса, көтеріліп кетемін.

— Ә, бәлем-ай баратын сотқа сепі бір жайлы қылып барайын!—деп, Сейіттің үстіне міне түстім...

Басқарма адамына қарсылық қылды деп, ертеңіне мені осы отырған басқарма ауданға жаяу айдады... Күн суық, боран. Жел алдымыздан... Арык қаракердің орта белінде жарбиып Күсебай келе жатыр. Күсебай дейтін — мына отырған бұжыр, мені айдаған осы... Жаурап, әлсіреуге айналған соң:

— Мына ауылға барып жылынайық,— деймін Күсебайға... Мұның бір қалшия қалатыны бар.

— Болмайды, срочный апар деген,— деп Күсебай көнсейші...

Ашу керней бастады. Бұрылып қарап қоям, Күсебаиым қиқайып келе жатыр, қолында қамшыдан басқа дымы жоқ, бір кезде жалт бұрылып жабыса түстім. Күсебаиды аударып тастап, қаракерге өзім мініп тартып бердім.

Ауданға келдім. «Түрме қайда?» — деп көрінгеп адамнан бір сұраймын. Бетіме ажырайып бір қарайды Да бәрі де өте шығады. Мекеме басындағылардан сұрап көрейінші деп жағалап келе жатыр едім, еңгезердей бойлы сары жігіт алдымнан өте берді. Қолында папкесі бар. Бастықтың бірі болуға тиіс деймін, бірақ менің бұрын көрмеген жігітім.

— Шырағым, түрмелерің қайда болады? —деп едім, бұрылып қарады да:

— Жай сұрадыңыз ба?—деді.

Мен түрмеге жатуға келгенімді айттым.

— Бай ма едіңіз, жатуға жалғыз келген себебіңіз қалай? — деді.

— Кедеймін, шырағым, 3 ауылдағы бір кездегі Дайрабаи белсендің менмін. Басқарма мүшесін сабадым. Жолда айдап келе жатқан орындаушының атын аударып міндім, сонымен жалғыз келгенім,— дедім...

Бетіме бірсыпыра қарап тұрды да:

— Мекемеге барайық, жүріңіз,— деді.

Райком үйіне апарды, үстел беріп отырғызды. Өзі қарсы алдыма отырып:

— Қане, басынан сөйлеңіз,— деді.

Мен соға бердім, ол тыңдай берді. Бірсыпыра сөзімді жазып алып жатыр... Әлде слидитель ме екен, менен жауап алып жатқаны несі деп те ойлаймын. Бірақ, слидительдің жауап алғаны бөлек болушы еді, жауапқа кірісерде, алдымен ата-бабаңнан казып сұрап алушы еді...

— Сізді ұстауға ешкімнің қақы жоқ, өзім тексерейін, сіз үйіңізге қайтыңыз,— деді әлгі жігіт бір кезде.

Қуанғаннан күлімсірейін дедім. Жөнін сұрап едім райкомның жаңа келген хатшысы екен. Енді мұңымды айтуға кірістім:

— Шырағым, 21 пұт тұқым пәле болып жабысты иган. Төлемесем «арам кедей» болатын көрінемін. Осы мені «адалдап» алуыңызға болмас па екен? —деп едім.

— Артық астығыңыз болса, төлеңіз, жоқ болса, таба алмасаңыз қысылмаңыз, адалдық осы,— деді...

Ауыз сөзіне сеніңкіремей отырып едім, орнынан тұрып барды да, бір газетті алып келді:— «тұқым сұрап орынсыз қысқан адам болса, осы газетті оқытыңыз, осының ішінде орталық партия комитетінің қаулысы бар»— деп, газетін маған берді. Сондағы берген газеті,—деп Дайрабай «Қеңес ауылы» газетін обыратып жаза бастады.

— Өзім хат танымаймын, мен туралы айтқаны осы бір жерде болса керек,— деп Дайрабай газетін ұстап өкілдің қасына келді. Отырған жұрт дабыра сөзге кірді.

— Жолдас өкіл, Дайрабайдың арызын тыңдайсыз ба, әлде жиылыстарыңызды өткізесіз бе? —деді біреу.

— Осындай арыз бәрімізде де бар. Дайрабайдан тыңдасаңыз, бәрімізден де тыңдарсыз,— деді екінші біреу.

— Менің ұсынысым — арыз тоқталса екен, алдымен жиылыс өткізілсе екен. Күн кеш болып барады. Үйде өзімізден басқа мал қарайтын адамымыз жоқ. Көтеріміміз бар, арық-тұрағымыз бар, жаман мезгіл, соқтығып, өліп қалуға мүмкін, — деп бір кісі уайым соқты.

Дайрабай даурыққанмен, көпшілік жеңіп арыз тоқтатылып, сұрау басталды:

— Осы коллективтен шығуға бола ма? — деді біреу.

— Болады.

— Ендеше мен шығам.

— Себебі?

— Себебі мынау, — деп әлгі кісі ілгері таман келді: — Дайрабайдың кебі менің басымда да бар, мал-мүлікте ерік болмады. Биыл тіккізіп киген бір жаңа тоным бар еді, ең арғысы соған иелігім болмады. Қайранбай дейтін ініміз ауданға баратын едім деп бір сұрап киді де, қайтып берместен кетті. Берірек келген соң сұрасам: «жұмысың болмасын, мүлік ортақ» деді. О да ойыншық. Атам өлсе атамайтын бір семіз ала тайым бар еді. Жақсы айғырдың баласы еді, түбінде жақсы ат болады ғой деп жүретін едім... Бір күні қатын даладан ойбайын сала кірді: — «ала тайды әкетіп бара жатыр!» — деп, жүгіріп шықсам, басқарманың адамдары.

— Ау, қалай алып бара жатырсыңдар, себебін айтсаңдаршы,— деген едім.

— Мал сенікі емес, коллектив малы, кедейлерге сойып береміз — дейді... Не дерімді білмей аңтарылып тұрып қалдым. Ала тай шырқырап ол барады, енесі шырқырап албарда ол тұр. Адамнан артық көріп, бағып тұрған мал. Сойып, етін жесем, менің тамағымнан өтпеп пе? Менің дәулетім қанша екенін осы отырған жұрттың бәрі біледі. Сегіз қара былтыр да бар еді, биыл да бар. Күздігүні орыстың бір мәстегін сатып сойдым. Осы күні үйде ет жоқ, екі сиырым бұзаулап еді, соның ағын талшық кылып отырмын... Азығы таусылған кедей жоқ демеймін, бар шығар, табылар, бірақ ала тайдың еті сол нақты кедейге тиіп отыр ма? Біз

күні ұзақ маңдайымыздан тер сылырып жүріп кесіп істегенімізде, әлгі тегін жегендер ауыл қыдырып бос жүрді...

— Ол кім, ашып айтсайшы,— деді қасындағы біреу.

— Ашып айтса несі бар, айтам: Ержақыпты қайтесің? Ержақып кесіп істеді деп айта аласың ба? Тепсе темір сындыратын жақсы-ақ жігіт. Жаз кесіп істесе, айналдырған үш жанға азық тауып алмас па? Міне осындайларды тексерсеңіз екен... Сондықтан мен шығамын деп тұрмын,— деді.

— Жолдас өкіл,— деді тапал бойлы сары кісі,— коллективке еріксіз кірген кісілер шыға алады деп жазыпты газетке, соны сіздер қолданасыздар ма?

— Әбден қолданамыз.

— Орташа дәулетті адам шығамын десе, ұрыспайсыз ба?

— Ұрыспаймыз.

— Ендеше мен шығам. Неге шығатынымды мен айтпаймын, сіз сұрамай-ақ қойыңыз.

— Айтсын, айтсын,— деген дауыстар шыға бастады.

— Жолдастар, зорлау жоқ деген үкіметтің ұранына сүйенемін, зорлауға ақыларың жоқ...

— Ол кісінің шығатын себебін мен айтып бере алар едім,— деп Жасыбай орнынан тұрды.

— Айтсын ба?

— Айтсын!

— Жасыбай айтпасын, өзі айтсын.

— Жоқ, Жасыбай айтсын!..

Бірсыпыра жаң-жұңнан кейін Жасыбайға сөз берілді:

— Жолдастар, мен басынан айтамын,— деді Жасыбай, мұрнының ұшы тершіп:— Бұл азаматтың аты Айсары, әкесі Жанбура деген кісі. «Жанбура атқа мініп билік кұрғанда, ел сілтідей тынды» —дейтін шалдар...

— Әкесінде нең бар?

— Жасыбай жүрген жер бүлік!

— Жасыбай араздықпен айтып тұр,— деген сөздер көтеріліп кетті.

— Жок, жолдастар, мен араздықпен айтпаймын, білгенімді айтамын, Жанбураны білмегенмен Айсарыны білемін, Николай кезінде Айсарының алты жыл ауылнай болғанын білемін, ауылнай кезінде параны түйдек-түйдегімен алғанын білемін... Жалғыз мен емес, бәрің де білесің... Дұрыс, қазір ауқаты орташа, деп орталарыңа алып едіңдер, тұзын ақтады ма? «Бүліктің басы бурылдан» деп, кедейдің арасына іріткі салып, толқытып отырған осы емес пе?.. Іріткі салмаса, үйіне неге жасырып жиылыс шақырады? Ерсілі- қарсылы шаптырып, орыс-қазақтың есебін неге жинайды?..

— Жолдас, бір ауыз сөзге рұқсат етіңіз! — деп Айсары орнынан тұрды. — Жасыбайдың мені құрытам дегені жалғыз бүгін емес, бұдан он жыл бұрын еді, құдай сақтап әлі келем. Ажалым жетпесе, әлі де болса күн көрермін деймін. «Артельге кіру-кірмеу ерікті» —деп партия орны айтыпты ғой, мен соған сүйендім... Ал, мен кеттім!—деп Айсары есікке қарай жүрді.

— Өзің кетпесең де, кетірейік деп отыр едік,— деді Жасыбай.

— Жасыбай осы сөзін бәрімізге де айтады ғой, одан да өзіміз кетейік,— деп Өмірзақ түрегелді.

— Мен де кетем,— деп Жауке қозғалды.

Жұрт біртіндеп тұра бастады. Біреумен біреу ұстасып ілінісіп жатыр. Жаң-жұң дауыс. Жиылыс бастығы Ырысты аузын ашып аң-таң:

— Батыр-ау, бұлары несі? —деді ол.

Дүрліккен жұрт бірін-бірі жетектей келе, алпыс сегіз үйдің адамынан жиырмаға жетпейтін кісі қалды. Жасыбайдың тері самайынан сорғалай бастады. Қалған жиырма үйдің сегізі партия мүшесі, тоғызы комсомол. Партия ұясының, комсомол ұясының сонау көпшілікке аз болса да басшылығының болмағаны ма?..

— Бұл қалай болды,— деді Жасыбай сасып.

— Қалай болсын, Айсары мен Садуақастың лаңы. Үгіт жүргізіп, бәрін толқытып отырған солар,— деді Дұтпай.

— Сендердің үгіттерің қалай? Ұйыстырған кедейлерің қайда? Айсары құрлы болмағандарың ба?..— деп, өкіл оларға жармаса түсті.

— Жоқ, олай түсінбеңіз, ол қате,— деді Жасыбай терін сүрте түсіп: — біздің ұйыстырған кедейіміз жоқ емес кедейдің арасында біздің беделіміз күшті еді. Бірақ, осы науқан қатаң тиді. Шоқпарды кедейге салып алды. Қінәні ауданға артам, ауданның өкілдеріне артам,— деп елде істелген бірсыпыра жолсыздықтардың Жасыбай тамырын ашты...

Дайрабай үйге үрпиңкіреп кіріп:

— Ау, сендер неғып отырсындар? — деді.

— Не болды?

— Не болсын. Садуақас пен Айсары жұртты иіріп, артельден шығындар деп азғырып жатыр ғой.

— Алдымен сөз шығарған, бүлік салған өзің, Айсары азғырмай қайтсын?!.

— Қой, Жасыбай, орынсыз кіналама,— деп Дайрабай жәбірленіп қалды. — Мен айтсам, артель басқармасының жолсыз жұмысын айттым. Қашан да болса айтам, райкомда да айтам... Артельден шығам деп айтқан жерім бар ма? Неге шығам артельден?.. Қуаласаң да шықпаймын!.. Әлгі Тыныбайлар қайда, солар да даурығып жүр ме?— деп Дайрабай асығыс тысқа шықты...

Жұрт сан-сапалақ: бір шығып, бір кіріп жатыр. Жамала-жамала жұрттың басы тағы құралды.

— Жолдас өкіл, келетіндер келіп болды. Мен арызымды айтып бірсыпыра ашуымды таркаттым. Ендігі қалғанын райкомге айтармын. Сіз, жұмысыңызды бастаңыз. Алпыс сегіз үйден осы жерде елу үй отырмыз. Бір колхозға аздық қылмас, қане, айта беріңіз,— деп Дайрабай күлімсіреді.

— Уа, құрып қалғыр, манадан бері соныңды айтсаң еді,— деді Әліш.

— Әлеке-ау, осыдан басқа менде сөз болушы ма еді? Қедейлер тобын көркейтпей, партияның етегінен ұстамай, Айсарының етегінен ұстайды деп пе едіңіз?— деді Кішкене ойланып тұрды да.

— Жолдас өкіл, осы мен партияға кірсем ала ма? — деді.

— Алғанда сізді алсын,— деді өкіл.

— Ендеше мен партияға кірем! Әй, Жасыбай тізбеңе жазып қой;
Дайрабай 1930 жылдың 1 апрелінен бастап коммунист болды де. — Отырған жұрт
ду күпді Өкіл ортада тұрып артельдің жаңа уставын оқыды

ИЕСІ МЕН СИЫРДЫҢ АЙТЫСЫ

ИЕСІ:

— Неғып жүрсің, қу жалғыз, шолақ сиыр?

Сиырымен, Айтақтың болдың үйір.

Үй маңында көдені жұлып жатпай,

Сен шолаққа бір сойқан болды биыл.

СИЫР:

— Мейірімсіз адамсың тастан қатты,

Сүмендетіп арыттың кер жорға атты.

Үй қасында көденің түк дәмі жоқ,

Қараөлеңнің, қамыстың түбі тәтті.

ИЕСІ:

— Шолақ сиыр, көзіңді ояйын ба,

Биылғы жыл соғымға сояйын ба?

Биылғы жыл соғымға сойып алып,

Танабайға жаянды қояйын ба?

СИЫР:

— Шиыршықтап қыл арқан ескеніңді,

Қу шолақты соялық дескеніңді,

Қу шолақты соғымға сойып алып,

Бүржекейден көрермін көшкеніңді.

ТЕМІРБАЙ ЖЫРАУ МЕН СИЫР

ТЕМІРБАЙ ЖЫРАУ:

— Сиырым, мұнша қашып не қылғаның!

Жұртыңды байқалмайды сағынғаның?

Қелгелі бес-алты айдан бермен қарай,

Батты ғой атша байлап бағылғаның,

«Обығып, суға кетіп қырылды-ау»,— деп,

Жеті күн жерді қоймай сабылғаным.

Сарсылып сабылсам да сені іздеп,

Ақыры қайыр болды-ау табылғаның.

СИЫР:

Сол кезде сөз сөйледі қара сиыр,

Тыңдасып тұра қалды ана сиыр:

— Тағдырда жазғаннан соң шөбімізді,

Қолыңа себеппенен келдік биыл.

Жем емес бізге берген от пен суың,

Әйтеуір, теріс емес сенің ұйың.

Әнеугүні қабырғама батты ұрғаның,

Көңіліме сонан бері болды түйін.

Бір келмей дағдысына мал тұра ма,

Жырауым, қайда кеткен сенің миың?

ТЕМІРБАИ ЖЫРАУ:

— Сен өзің мал емессің, қасақысың,

Аяғың жөн жүрмейді, түспей қысым.

Етің мен сүтің неғып адал болған?

Дәл бірдей доңызбенен мінез-құлқың.

СИЫР:

— Сен-дағы міндет қылма баққаныңды,

Әйтеуір, бізге бердің тапқаныңды.

«Үшеуің бір қораға сыймайсың»,— деп,

Колға ала жүгіресің тоқпағыңды.

Білемін өз жөнімді мал да болсам,

Оншама елемеймін соққаныңды.

Білмейтін мал қадірін қу кедейсің,

Ісіріп қоймап па едің қапталымды?

Кедейлік біз келген соң кетіп сенен,

Артыңды білмеймісің жапқаныңды?

ТЕМІРБАИ ЖЫРАУ:

— Пұшық ит, не деп тұрсың, қарасаным

Қарашы сөздеріңнің орасанын?

Сөзіңді сөзімменен салыстырып,

Біреуге жөн білетін сынатармын.

Егерде: «Сиыр сөзі — тентек»,— десе,

Шоқпармен сені сонда сұлатармын.

Адамды «қу кедей» деп сөкпе, байғұс,

Сенсіз-ақ балаларымды. жұбатармын.

СИЫР:

— Жырауым, сенің өзің бермен қара,

Піріме тіл тигізбе, Зеңгі баба,

Жылңың мен қойың көп боп қудым ба мен?

Бар еді жалғыз түйең Ойсылқара.

Оны да жоғалтып ап іздеп жүрсің,

Бейшара, бір бөлеге ұшырама.
Арпамен айтысар ма ең, арың болса?
Күледі «жынды ғой» деп қатын-бала.
Желгіштеп жеңілдікпен әлі жүрсің,
Шайтанның өгізіндей жеккен шана,
Тамсанып, тағы бір сөз айтайын деп,
Қыбырлап ернің келед, әне қара.

ТЕМІРБАИ ЖЫРАУ:

— Сиырым, құлағың сал біздің сөзге,
Былапыт үйір болма мылжың сөзге.
Аллаға амал бар ма айтыстырған,
Жазанды берер еді менен өзге.
Жазығым жақсы жерге жайғаным ба,
Қаншама айыбым бар көрер көзге?
Кайтпайсың қайырғанша бетіңізден,
Доңызбен мінездессіз өзіңіз де.
Мал бар ма майға дейін тумайтұғын?
Ішкізбей әлі жүрсің сүтіңізді.
Айыбың, айта берсем, толып жатыр,
Сиырым, қашырармын құтыңызды.

СИЫР:

— Жырсіуым, болғаның не мұнша жарым,
Қанша еді менен бұрын жиған малың?
Жарлылық жасыңнан-ақ жолдас болып
Халыққа әшкере еді ахуалың.
Бейнетке белің буып бармайтұғын

Әуелде-ақ жазулы екен жарты наның.
«Бекерден тәңірім безер» деген сөз бар,
Сауалын білмейтін бе ең Марқұманың?
Орынбор, Троицкі, Ташкент, Бұхар,
Аралап осыларға болдың мәлім.
Халқына Хорезмнің тағы бардың,
Тынбайтын ала аяқсың сен бір залым.

КӨК СИЫР

(қазақтың халық ертегісі)

Баяғыда Әлболсын деген бір қоңырқай шаруа болыпты. Оның әйелі және әйелінен бір қызы болыпты. Күндердің бірінде Әлболсын тоқал алуды арман етіпті. Әлболсын тоқал алуды, бір жақтан, жұрт көзіне түсу, екінші жақтан, үй тіршілігінде қол ұзарту деп түсінетін болса керек. Күндердің бірінде Әлболсын арманына жетіп тоқал алады. Ол да қыз табады. Өзі ұл таппаған бәйбіше тоқалдың да ұл таппауын тілейді екен.

Бәйбішенің қызы Әлболсынның тапқанын киіп, тоқалдың қызы ысытып берген сумен басын жуып, шашын тарап білгенін істепті.

Тоқалдың қызы күң атаныпты. Анасының толып жатқан қиыншылықтарын өз үстіне алып, отын тасып, су әкелетін, ыдыс-аяқ жуатын, сиыр бағатын болыпты.

Бәйбішенің қызы бәйбішеліктің әрекет-кимылын, тәкаппарлығын, зілін және жасанды маңғаздықтарын келтіре алмай, шешесінен күнде сөз естіп, таяқ жеп, соның салдарынан өтірікші, қу болып өсіпті. Бір күні шешесі ұрып-ұрып қуып шығарыпты. Ол жүгірген бойы сиыр бағып жүрген күнге барыпты. Барса, күң бір шидің түбінде бірдемені жеп отыр екен. Аң-таң болып біраз тұрыпты, тоқалдың қызы оны байқамай қолындағы өрік- мейіздерін жеп отыра беріпті. Бәйбішенің қызы дереу өзгеріп:

— Сіңлім, не жеп отырсың, маған да берші!— деп сұрапты. Байқамай қалған күң сасып:

— Ойбай, не жеп отырушы едім, қарным ашқан соң бұталардың басындағы бірденелерді теріп жеп отыр- мын,— деп өрік-мейіздерін тыға қойыпты. Ана қыз:

— Әкелші, не болса да мен көрейін,— деп қадалып тұрып алғаннан кейін, күң лажсыздан бір тал мейіз беріпті. Бәйбішенің қызы қолына мейіз тиісімен ұшып шешесіне келіп:

— Апа, «айдалада сиыр бағып қақырығы түтеп, жұлығы шығып, үйге келсе, жуынды ішіп, суымен кіріп, күлімен шығып жүрген әлгі қу күң құрлы ақыл, ес болмады сен албастыда» деп, маған кешке шейін ұрсасың. Ол сияқты күнде өрік-мейіз жесем, мен де ақылды болар едім,— депті.

Шешесі жалма-жан қызының қолындағы мейізді алып татып көріп, қызына:

— Күңнің артынан аңдып жүр, қайтер екен,— деп тапсырыпты. Сөйтсе, сиырдың ішінде бір көк сиыр бар екен. Ол өріске барғанда күнге өрік-мейіз құсып беріп жүреді екен. Күң жартысын өзі жеп, жартысын шешесіне әкеліп беріп жүреді екен. Бұл оқиғаны қызына аңдытып жүріп әбден білгеннен кейін бәйбіше Өлболсынның мазасын алыпты. Ақыры қояр да қоймай жүріп, көк сиырды сойғызатын болыпты.

Күң көк сиырды әкелуге жылай-жылай барады. Көк сиыр жылап келген қызды көріп, жерге қарап мөңіреп, көкке қарап есінеп: «Жылама, мен тегінде сен үшін жаралғанмын, мені сойғанда ешкімге сездірмей төрт сирағымды, жалбыршақ қарнымды, екі мүйізімді, қарнымды, тілімді ал, ішегімнен бір-екі құлаш ал, сөйт те барлығын мен күнде мейіз құсып беріп жүрген жерге апарып көм. Үш күннен кейін аш»,— депті.

Күң сиырдың сирақтары мен мүйіздерін оңай алған болса да, ішек-қарнын әрең алыпты. «Түнде ит алып кетті» қылып ұрлапты. Сөйтіпті де түн ішінде апарып сиырдың айтқан жеріне көміпті. Бір күн өтіпті, екі күн өтіпті, енді қайтер екен деп, бәйбішенің қызы бірінші, екінші күні де аңдып, оның соңынан қалмапты. Бірақ бұл күннің ішінде күң ешнәрсе істемей тек жүргендіктен, бәйбіше қызының көңілі жәй тауып, аңдымайтын болыпты.

Үшінші күн күң әлгі жерді ашса, келіскен бір пар етік, бір көйлек, жекей бөрік, жібек орамал тұр екен. Алып киіп көрсе, сондай жарасыпты. Бірақ көк сиыр сойылғанда, тілі басымен бірге қазанға түсіп кеткендіктен, оны ала алмай қалған екен, егер ол да болған болса келіскен тарақ болып шықпақ екен.

Бұл киімдерді көрген күң бұрынғысынан әрі шаттанып суға барып әбден шомылыпты, басын жуып, шашыи қолымен болса да әдемілеп тарапты. Әлгі киімдерді сиыр баққанда киіп, үйіне қайтқанда өз орнына тығып қойып кетіп жүріпті.

Күң бұрынғысынан әрі жарқын, жеңіл, епшіл, сүйкімді бола түскендіктен, бәйбіше онан әрі күндестік қылып, өз қызына ұрса бастапты.

Бірақ істі бір рет байқатып алған күң ендігі сырын бәйбіше мен оның қызына сездірмеді. Күндердің бірінде сиырға оқыра тиіп, бір сиыр табыннан

бөлініп шыға қашыпты. Соны қайырамын деп күң жүгіріпті. Сиырға жету қиын болыпты, сонда күң етігін ауырлап, оны шешіп қолына ала жүгірген екен. Сиыр тіпті бой бермегеннен кейін, бір сыңарын лақтырыпты. Сиыр сонда да қайыру бермепті. Күннің етікке қайрылуға мұршасы келмей, қуа беріпті, ақыры сиырды зорға дегенде тоқтатыпты. Қайда қалғанын болжай алмай кеткендіктен қайтып келіп етікті әрі іздепті, бері іздепті, таба алмапты, ақыры үмітін үзіпті.

Бір күні бір жігіт сол жерден өтіп бара жатып, әлгі етікті тауып алыпты. Бұл әкесі үш қатын алған бір байдың баласы екен. Үш қатынның пәлесінен үйінде тыныштықтың болмағанынан әбден тойып, «ержеткенде көп қатын алып мынадай азапта жүргенше, таңдап тұрып сүйген біреуімді алайын» деп жүрген жігіт екен. Әлгі етік оған әбден ұнапты. «Апырай,— депті ол ішінен,— осы етік аяғына дәл келетін қызда мін болар ма екен».

Сөйтіп, ол етікті алып ел аралапты. «Осы етік кімде-кімнің аяғына дәл келсе, соны аламын» деп, жар салыпты. Байға қолы жетсе, аспанға қолы жеткендей болатын надан ел қандай. Әлбосынның бәйбішесі сияқты талай бәйбіше қыздарын әкеліп етікті кигізіп көріпті. Бірақ, біреуінің де аяғына сыймай, талай қыз таяқ жепті шешелерінен. Ал етік аяғына сыйған қыздар тым кішкене қыздар болыпты. Жігіт: «Апырай, осынша елден ешкімнің шықпағаны ма»,— деп қайтып келе жатып, жолда әлгі сиыр бағып жүрген күнге кездесіпті. Жекей бөрікті сәндеп киген, жібек орамалды мойнына бос салып алған, бір қолында сыңар етігі бар жалаң аяқ қызды көрген жерде жігіт аттан ұшып түсіпті. Қыз да етігін бас салыпты.

— Ағатай-ай, мынау менің етігім ғой, қайдан тауып алдыңыз? — деп сұрапты күң. Жігіт қыздың аты-жөнін сұрап ала салып, үйіне қарай шауыпты. Күң «етігімді беріп кетіңіз» деп, айқай салса қарамапты. Ол үйіне бара салып әкесіне айтып, ертеңіне күннің үйіне кісі салыпты.

Бәйбіше жер-көкке сыймай қуанып, қызын шомылдырып, шашын тарап даярлатып тұрыпты. Немене, ай- үй дегенше әзірліктерін істеп жіберіп жігіт келіпті. Қелсе, әлгі қыз жоқ, ерні қалың, қабағы түксиген бір сары қыз отыр екен. Жігіт ренжіпті. Әлболсынның үйі жігіттің ренжігенін біліп, лажсыздан күннің қызын көрсетіпті. Бірақ баяғыдағы киімдері жоқ, сөйтсе де сүйек сымбаты ұқсап тұр. Қөзі-көзіне бір-екі рет тоқталғанда-ақ жігіт қызды тани қойыпты.

Құралайдың көзіндей жалтырап күлімдеген көзге жігіт ойы сүріне беріпті. Қолындағы сыңар етікті кигізсе, дәл келе кетіпті. Жігіт таңқалып, не істерін білмепті. Ақыры күң оқиғаны бастан-аяқ айтып берген соң, жігіт мықты сенімге келеді. Әлболсын карбандап тойын жасап, қызды ұзатыпты.

Сөйтіп, ақылды қызы мен тоқалдың аз да болса кәдірі асып қалады. Ал, бәйбіше қызын төмпештей береді. Шыдатар болмаған соң, қыз бір күні ұзатылған сіңлісіне келеді. Сіңлісімен біраз мұң айтысқан болып отырып, суға шомылып келуге ұсыныс етеді. Сіңлісі мақұл болады. Екеуі бір кішкене көлге келеді. Бәйбішенің қызы:

— Мынау көл шомылғанға жағдайсыздау екен, жиегінде тұрып бір-бірімізді қолымыздан ұстап шомылмасақ болмайды, мен үлкенмін ғой, алдымен мен шомылайын, сен мені қолымнан ұстап тұрып көлге үш рет малшып ал, одан соң мен сені сүйтем,— депті. Сонымен сіңлісі әпкесін шомылдырыпты. Енді әпкесі сіңлісін екі рет матырып, үшіншіге келгенде көлдің түбіне қарай итеріп жіберіпті. Сіңлісі бакыра-бакыра көлдің ортасына қарай батып көрінбей кетіпті. Бәйбішенің қызы жалма-жан суда өлген сіңлісінің киімдерін киіп о жақ, бұ жағына карап, сіңлісіне ұксаған болып, үйіне барып сызылып отырыпты.

Кешінде әлгі жігіт келіпті. Даладан ері келгенде күнде жарастықты мінезбен карсы алатын әйелі бүгін сндай етпепті. Сөйтіп, бәйбішенің қызы күннің бұл әдетін байқамаған екен. Жігіт «әке-ау, бұл қалай» деп, атын байлап үйге кіріпті. Әйелінің қимылы өрескел, қамшысын бергенде орнына қоймай, баска жерге қойыпты. Дегенмен көп көңіл бөле қоймай, жігіт орнына барып отырыпты. Күндегідей бабымен даярланған тамақтың да мәнісі жоқ. Өрі-беріден соң жігіт күдіктеніп әйелінеч:

— Өзіне не болған? —деп сұрапты. Әйелі:

— Еш нәрсе, әншейін, бағана күндіз ұйықтап едім, сонан бойым байсал тартып қалған ғой,— депті. Оның арасында сырттан дабырлаған дауыс шығыпты, қараса, бір-екі адам қонақ келіпті. Сонымен әйелі жайындағы оңгіме қалып, жігіт қонақтарға айналып отыра беріпті. Қонаққа сойыс мал әкеліпті, ет пісіп қолға су құймақ болыпты. Күтуші жігіт су әкелгенде шелекке бір бақа ілесе келіпті. Бәйбішенің қызы катты шошынып, бақаны далаға лақтырып жіберіпті. Жігіт «апырай, албаты бақа-сақа, қоңыз сияқтылардан орынсыз қорықпаушы еді, бұған

бірдеме болған екен, бетін жақсы байқай алмай отырғаным-ай» деп, іштей ойланып қойыпты.

Ертенінде далаға шықса, есік алдында бір үлкен бәйтеректің көктеп тұрғанын көріпті. Жігіт бұл кереметті көріп секем алыпты. Әйелінің өзгерігі қалғанын, есік алдына мына бәйтеректің орнап қалғанын — барлығын «тіл-көздің ісі» деп түсініп молда іздепті. Бәйбішенің қызы осы болып жатқан құбылыстарды сезіп, байқап жүрген екен. Қыз бәйтеректі кесіп тастауға бұйырады. Бір жігіт келіп балтамен шауып қалғанда ұшар басында тұрған бір тал жапырақ ұшып кетеді. Оны ешкім байқамапты. Ағашты кесіп тастапты. Жігіт үйіне молда әкеліп, кітап аштырады.

Әлгі жапырақ ұшқаннан ұшып отырып, бір ауылдың шетінде киізі қырық жамау қараша үйдің шаңырағына келіп, үйде көйлегінің жырттығын жамап отырған кемпірдің алдына түседі. Кемпір «жақын арада ағаш жоқ, бұл жарықтық қайдан келді екен» деп ырым қылыпты. Оны көріп, балта саптап отырған шал қолын соза бергенде жапырақ бу болып бұрқ ете түседі. Кемпір мен шал талып қалады. Бір кезде естерін жиып, үйлерінде ай мен күндей бір сұлу қыздың отырғанын көреді. Қыз сондайлық сыпайылықпен сызылып, «апа, инеңізді мен сабақтап берейін» деп, кемпірдің қасына келеді. Кемпір-шал сұстанып тұрып қалыпты. Ақыры қыз оларды өзіне тартып, бір-біріне үйренісіп, сол үйге бала болып кетеді.

Жігіт молдадан ешнәрсе өнбеген соң, не істерін білмей құса болып, қолына қаршығасын қондырып жүріп кетеді. Бір жерге келгенде бір қоян қашады. Қаршығаны қоя берсе, қоянға қарамай, ұшқан бойынша әлгі жапырақ түскен үйдің шаңырағына барып қонып отырып алады. Әрі шақырса келмейді, бері шақырса келмейді. Ақыры жігіт үйдің қасына келеді. Қаршыға шаңырақтан үйдің ішіне үңіліп отыр екен. Айқай салып шақырса да қарамапты. «Әке-ау, бұл қалай» деп, атынан түсіп, үйге кіруге рұқсат сұрайды, кемпір шығып:

— Кірсең кір, қарағым, жалғыз-ақ буының берік болсын — дейді. Жігіт «бұнысы несі екен» деп, кіріп келіп, ай мен күндей болып бұралып бір қыздың отырғанын көреді. Қыз орнынан тұрып, төріне алаша төсеп жігітті қарсы алады. Жігіт қыздың бас-аяғына көзінің қырын салып барып отыра бергенде, қыздың көзіне көзі түсіп кетіп талып қалады. Су бұріккен соң есін жияды. Жігіт қызды

танып, ішіндегі бар әңгіме-сырларын баяндайды. Қыз да өзінің басынан кешірген оқиғаларын айтыпты. Бірақ, осы үйде қыз қалпына келгеннен бұрынғы оқиғаларын білмейді екен. Ол тек осы үйде туып, осы үйде өстім деп түсінеді. Ақыры жігіт кемпір мен шалдың қызына құда түсіп, тиісті той-тамашаларын жасап қызды алыпты. Баяғы көк сиырдан қалған киімдерін әкеліп кигізгенде, қыз сонда ғана есіне келеді де, бастан кешкен барлық оқиғаларын түгел айтады.

Ол кездегі елде «береке түбі — мереке, мереке бұзғанға бейнет» деген бір жол бар екен. Бұл оқиға сол жол бойынша шектеліп, жексұрын бәйбішенің жазасы беріліпті. Әлболсын мен тоқал бірге өмір кешіріпті. Тоқалдың қызы мен жігіт қосылып мұрат-мақсаттарына жетіпті.

БІР ӨГІЗ

Бір шал мен кемпірдің жалғыз сиыры болыпты. Сол сиырдың сүті олардың қорегі екен. Сондықтан сиырдың бұзауы сүтке жарымай, өліп қала беріпті.

Жылдар өтеді, шал-кемпір қартая түседі. Ал бұзаулардың бұрынғыша өлуі тоқталмайды.

— Қой, болмас, — дейді бір күні шал кемпіріне, — бір жылға бір нәрсе етіп шыдармыз. Сиырды саумай-ақ қойшы, бұзауы өссін.

— Жарайды, — деп кемпір де келісе кетеді.

Үш күннен соң сиыр еркек бұзау туады. Бұған қуанған олар қанша тарыға тұрса да, сиырды саумай, барлық сүтті бұзауына береді. Енесінің сүтін бір өзі еміп өскен бұзау үлкен өгіз болады. Келе-келе ол өзінің семіздігіне мастанады. Оған мынадай ой келеді: «Осындай зор денемен сиырлардың арасында жайыламын. Жоқ, бұл лайықсыз, түйелерге қосылайын». Сөйтіп, ол түйелерге қосылады. Өзін ерекше зор сезініп жүрген ол барынша-ақ түйе болуға тырысып бағады. Солардың жеген шөбін жейді, олармен шөлге кетіп, сортаң жалайды. Ақырында шөлден қатып, іші ауырып, шыдай алмай: «Жылқыларға барайын, түйеден кішірек қой, азабы да жеңілірек болар», — деп ұйғарады. Сөйтіп жылқыға қосылады. Бірақ бұл да жайлы тимейді. Солардың санатынан қалмай шауып жүремін деп титығы құриды. Бір күні қасқыр тиіп, жылқылар дүркірей қашады. Бұл ілесе алмай айдалада қалады. Бақытына қарай қыр астында сиырлар жайылып жүр екен. Өгіздің өкірген даусын естіп, жолдасын мүйіздерімен қорғай, қасқырдан құтқарып алады. Өгіз қуанғаннан жылап жіберіпті.

Өз тобыңнан бөлінсең, көрер күнің осы екен, — депті ол жасын сүртіп тұрып.

Өгіздің бұл сөзі бұзауларға тәлім болыпты.

СИЫРДЫҢ ЖЕКЕ ЖҮРІСІ — ЖОЛБАРЫСТЫҢ ЫРЫСЫ

Баяғы өткен заманда желдің өтінде, қалың орманның шетінде бір қора сиыр жайылып жүреді. Сиыр біткен бір-бірінен ажырамай, топ жазбай жайылады.

Қара орманда қаһарлы бір жолбарыс тұрады. Ол сиыр етін жеңсік көріп, дәмін татуға құштар болады, ал снырлар болса, біріккен малдай бір-біріне жабысып, іргесін бұзбайды. Жолбарыс табыннан бөліп, сиырды алып қаша алмайтынын іштей сезеді де, ол ойынан безеді.

Ол енді қоралы сиыр ішіне іріткі салып, тобын тоздыруды ойлайды. Сөйтіп, бірде бір сиырға жақындап келіп, оның құлағына:

— Шаңырақ- мүйізді сұлуым, тыңда мені! Анау бір мүйізі иіліп, бүйірі солып тұрған сиырдың сені сүзгісі келіп тұрғанын байқайсың ба? —деп сыбырлайды.

Сонан соң тағы бір сиырдың қасына келіп, оның да құлағына:

— Әй, сыбыс құйрықтым! Жайбарақат жайылып жүргеніңе қарағанда, сен ешнәрсе сезіп-білмейтіндейсің-ау. Әйтпесе, анау мүйізі қарағайдай, түгі тікенектей сиырды көрмей тұрсың ба? Ол сені сүзгісі келіп, одырая қарайды, байқашы өзің,— деп сыбырлайды.

Әлгі сиырлар жауыз жолбарыстың айтқан сөзіне сеніп қалады. Олар бір-біріне алара қарап, ә дегенше ынтымағы бұзылып, ұрысып қалады. Бүкіл сиыр енді бұрынғыдай бірге жүрмейді, бет-бетіне ыдырап, жеке-жеке жайылып, суатқа да жалғыз-жалғыздан барады. Әрқайсысы өз ағашының астынан өріс табады.

Сиырларды бір-біріне айдап салып, ұрыстырып қойған соң, оларды жеке-жеке ұстап алып азық ету жолбарысқа қиынға соқпайды. Ол енді мүйіздісін де, сыбыс құйрықтысын да, ала шұбарын да, түгі түрпідей тенбіл көгін де, қарны қампиғанын да, мойны шалқайғанын да шап беріп ұстап алып, қорек ете береді. Сөйтіп, бір табын сиырды жеп құртады.

Міне, содан бері: «Сиырдың жеке жүрісі — жолбарыстың ырысы» деген сөз қалыпты кейінгі ұрпаққа.

СИЫР ЖАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ

Сиыр алсаң танып ал,

Танымасаң тарғыл ал.

Сиыр сипағанды білмейді,

Жаман сыйлағанды білмейді.

Ортақ өгізден,

Оңаша бұзау артық.

Сиыр су ішсе,

Бұзау мұз жалайды.

Өгізге туған күн

Бұзауға да туады.

Сиыр судан жериді,

Су сиырдан жериді.

Бас білген өгізге

«Өк» деген өлім.

Жаман сиыр

Жазда бұзаулайды.

Өгізді өрге айдағанның
Өмірі өксиді.

Үйде өскен бұзау,
Түзде өгіз болмайды.

Болдырған сиыр,
Молаға сүйкенеді.

Нәсілі жаман сиырдан,
Өлі бұзау туады.

Түзде бұзауы жамырағанның,
Үйде айраны төгілер.
Бұқаның арамзасы,
Бұзау арасында жүрер.

Мал жақсысы — сиыр,
Жер жақсысы — кебір.

Сиырлының үйі — айран,
Сиырсыздың үйі — сырдаң.

Өгіз өлгенше өседі.

Өлген сиыр сүтті болады.

Құдай жүгіртпегенді

Бұзау жүгіртеді.

Сиырдың сүті — тілінде

Сүтсіз сиыр — сүзеген.

Буаз бие тебіспейді,

Буаз сыыр сүзіспейді.

Арбаң сынса — отын,

Өгіздің өлсе — етің.

Сүзеген бұқа мүйізін жасырмайды.

Сиыр мүйізді өгізде күш жоқ,

Өгіз мүйізді сиырда сүт жоқ.

Атан өгіз мүйізімен де

Соқа сүйрей алады.

Кері кеткен сиыр

Кенже бұзаулайды.

Азғын бұзау — ашқарак.

Тумаған тайыншаның
Піспеген уызына қарама.

Сиырда аунамақ жоқ,
Жылқыда күйсемек жоқ,

Тамда белдеу жоқ,
Таста тамыр жоқ,
Суда қаймақ жоқ.

Малды бақсаң, сиыр бақ,
Сүт кетпейді шарадан.
Егін ексең, бидай ек,
Күт кетпейді даладан.

Сиырлы кісі — сыйлы кісі,
Түйелі кісі — күйлі кісі.

Сиырды жақсы көрсеткен
Артындағы танасы.
Әйелді жақсы көрсеткен
Қасындағы баласы.

Сиырды теппейді,
Сүтті төкпейді.

Бұқа иесіне бұзау жоқ.

Сиыр сары болмас,

Түйе торы болмас.

Бәйге алмаған жүйріктен

Белі берік бесті артық.

Сүт бермеген сиырдан

Шай қатық берген ешкі артық.

Сиырға ер жараспас.

Түйешіге жолықсаң:

Өркеші биік тайлағын айтар.

Сиыршыға жолықсаң:

Шелегі толы қаймағын айтар.

Түйе — байлық,

Кой — мырзалық.

Жылқы — сәндік.

Шаруаның бірі — бес,

Диканшылық — ес,

Жортуыл түбі — еш.

Жайылымы болмаса мал азады,
Қайырымы болмаса жан азады.

Біреуге мал қайғы,
Біреуге жан қайғы.

Артық мал
Ақы сұрамайды.

Сасық суда жайын бар,
Олжа малда қайыр бар.

Барымтадан келген мал
Карымтамен кетеді.

Мал қадірін білмеген,
Жан қадірін білмейді.

Жоқтамағанның малы түгел.

Даланың көркі — мал,
Өзеннің көркі — тал.

Шаруа болсаң,
Малыңның қасында бол.
Диқан болсаң,
Жеріңнің басында бол.

Дала малсыз болмайды,
Орман аңсыз болмайды.

Малым жоқ деме,
Бір күнгі ұйқы.
Балам жоқ деме,
Бір күнгі күлкі.

Көңілсіздің көлігі шаппас.

Жері семіздің — малы семіз.

Жазда жайлауды же,
Қыста қойнауды же.

Малым бар деп мақтанба,
Нарым бар деп мақтан,
Нарым бар деп мақтанба,
Арым бар деп мақтан.

Қоралы мал — елдікі,
Қорасыз мал — желдікі.

Мал тапқанның айыбы жоқ.

Малдың қонысын тапқан —
Шөптің сонысын тапқан.

Кендірмен байлама,
Жыңғылмен айдама,
Кендірмен байласаң,
Жыңғылмен айдасаң,
Мал бітер деп ойлама.

Мал мекенін іздейді.

Сауып отырған малы бар
Тоқтық көрмесе де.
Жоқтық көрмейді.

Бар малына сенеді,
Жоқ қарнына сенеді.

Малдың белшеден бейнеті де бар
Көрсетер зейнеті де бар.

Сауыны аздың жазы қысқа.

Мал аралаған — малшы,

Тоғай аралаған — аңшы.

Көп ұстаған қамшыға

Кол үйреніп қалады.

Көп мал баққан малшыға

Мал үйреніп қалады.

Ұрыншақ атта

Жал тұрмас,

Көңілшек кісiде

Мал тұрмас.

Мал иесiне тартады,

Сөз жүйесiне тартады.

Мұз жалаған мал өспес,

Мал қажаған тал өспес.

Малды iрiктемесең,

Тұқымы азады,

Конысты таңдамасаң,

Өрiсiң тозады.

малды бақсаң сиыр бақ,

сүт кетпейді шарадан.

Өгізге мойынтұрық кигізбесе, қамбаға бидай тола ма? (Құтып.)

Үйдегі бұзау өгіз болмас. (М. Қашқари.)

Болатын бұзау өгіз арасында белгілі. (М. Қашқари.)

Өгіздің аяғы болғанша, бұзаудың басы бол. (М. Қашқари.)

Кәрі өгіз балтадан қорықпайды (М. Қашқари.)

Сүзеген сиырға құдай мүйіз бермейді. (М. Қашқари.)

ЕШКІ МЕН ҚОЙДЫҢ АЙТЫСЫ

ЕШКІ:

— Менің жегенім жантақ,

Сенің жегенің жантақ,

Сенің құйрығың неден болды жалпақ?

ҚОИ:

— Менің жегенім ошаған,

Сенің жегенің ошаған,

Сенің құйрығың неден болды шошайған?

ЕШКІ:

— Менің жегенім опалаң,

Сенің жегенің опалаң,—

Саған келсін топалаң.

ҚОИ:

— Менің жегенім ебелек,

Сенің жегенің ебелек,

Саған келсін кебенек.

ЕШКІ:

— Менің жегенім күйреуік,

Сенің жегенің күйреуік,

Саған келсін түйнеуік.

Ғабит Мүсірепов

АЙГҮЛ ҚОЙШЫНЫҢ БІР КҮНІ

СССР Жоғарғы Советінің депутаты Айгүл түбекке қайтқан отарының соңында сылпылдап келе жатқалы бүріп үшінші тәулік...

Қалай есептесең олай есепте, әр тәулікте жалқау жылжыған жиырма төрт сағат уақыт бар. Ол көңіл аударары көп қала уақыты емес, көз тартары жоқ дала уақыты. Үнсіз өтіп жататын уақыт.

Айгүл өмірінің жиырма жылы осы үнсіздікте өтіп келеді. Ол дала үнсіздігі, қой үнсіздігі. Астындағы атыңа ғана, қасындағы итіңе ғана тілдесер жауапсыз үнсіздік.

Даланың меңіреу үнсіздігіне Айгүл бала жасынаи үйренген. Ол — етек-жеңді түре соғатын, қойын-қолтықты қуалай қуатын күздік пен көктемнің азынау желіне де көндіккен. Ат танауына көк сүңгі тұрып қалатын шаңытқан суық сары аяздарға да көндіккен. Жыбыр-жыбыр, қыбыр-қыбыр қозғалған қой момынның өңсіз қозғалысына да көндіккен. Көндіру бар, жеңу бар. Айгүл соның бәрін жеңген адам. Біңырсып қана ән салып келеді. Кішірек келген дөңгелек қара көздері әлденені алыстан барлағандай, ойда келе жатқаны да байқалады.

Қой отарының сүйемдеп аяндауына жирен бесті ғана көйдіге алмай келеді. Қағазға төнген қалам ұшындай сүп-сүйір құлақтарын алыстан көрінген қырқаларға шаншады. Қыл шылбырмен жетелеп алған Айгүлдің өзін сүйрелеп алға қарай жұлқады. Кейде иегін Айгүлдің иығына сүйеп, еріндері жыбырлап қант сұрайды. Құлақ түптерін қасып жіберуді, әлде қай жерін сипап жіберуді өгінеді. Қант кеше біткен. Өзі қанша қалжырап келе жатса да, әйел қолы анда-санда атының мойнынан қағып-қағып қояды. Жирен бесті ұзын шылбырды соза жулқып тағы да алға қарай ұмтылады.

Бүгін таң ата Айгүл отары су жайылып кеткен Ақтақырға келіп түсіп еді. Жазды күні бұл шаңы бұрқырап жататын машина жолына айналған тақыр. Екі жағы көк жиекке дейін кернеп кеткен қиыр-шиыр бұйра құм. Түбекке оралған отардың осы тақырға бір соқпасына амалы жоқ.

Ақтақырдың өн-бойын өрлей жарып өтетін жалғыз жолды қазір Сырдария суы басып кеткен. Шегі-шетіне көз жете бермейтін ақ тақыр айнадай

жалтырайды. Бүйірі салыңқы буаз қойлар сауырымен су сызып, әрең қозғалып келеді. Қиғаштап түскен күн көзіне шалынғанда қой бауырынан сорғалаған тамшылар шашақты күміс оқадай жарқ етіп қалады.

Су жайылып кеткен тақырға таң ата келіп кездескенде отар ұйлыға беріп, жазыла алмай қойып еді. Мүйіздері айқаса біткен көкала серке басын бір-ер шайқап, сақалын сілкілеп азғана тұрды да алға түсіп кетті. Қазір отар жіпке тізілгендей шұбалып, жарты километрге созылып, жыбыр-жыбыр жылжып келеді.

Резеңке етігі біресе күрк етіп қалып, біресе күмп етіп қалып Айгүл де келеді. Бүгін күн бойы, түн бойы, ертең күн бойы осылай жылжи бермек. Жылы қашар, жайлы орынға ертең кешке ғана жетер. Оған дейін отар да, Айгүл де, шиыршық атып келе жатқан жирен бесті де шыдауға тиісті. Сол жайлы орынға жеткенше Айгүлдің әні де үзілмеуі керек.

Қайнаған судай көгілдір толқынданған көктем сағымында алыстан бұлдырап жалғыз-жалғыз молалар көрінеді. Әр моланың төбесінде шаншылып отырған бір- бір қарақұс көздерін отарға қадап алыпты. Өздері қадалып мола төбесінде, көздері қадалып отарда. Олар отарды кеше де торыған, бүгін де торып отыр, ертең де ториды, өмір бойы торып келеді.

Құлпырған сағым құм арасынан көне замандағы адам мекендерін көтеріп шығарады. Бір кезде ел жайлаған, егін еккен жерлерді әлде қай кезде құм басып алған. Қойшы ойына таныс аңыздар түседі. Сырдарим көне заманнан бері атағы шыққан мырза су, көне заманнан бері диқаншы бесігі. Қүріш те өскен, жоңышқа да өскен. Қарбыз-қауыны күзге қарай зеңбіректтей гүрс етіп жарылғанда Қазалыдан Қармақшыға естіліп жатады екен...

Сыр еліне қырғын, Сыр бойына қырсық әкелген алғашқы апат Сүбітай ¹ соқыр болған ғой. Жуа жеген, сәбіз-шалқан жеген Сыр еліне кездескенде соқыр батыр:

— Шөп жегені несі екен!.. Адам ба, бұлар, аюан ба? — деген ғой.

Содан соң, атқұмар батыр көк дүниенің ішінен екі аяқтыны айдап шығып, төрт аяқтыны, аттарды бағындар деп әмір еткен екен дейді.

Қырдың қуаң бозына үйренген сұр жорға ат — батырдың ең сенімді серігі — Сырдың көк жоңышқасы мен жүгерісінен, арпасы мен күрішінен басын көтермеген күйінде жарылып кеткен екен...

— Атқа ас болмастың адамға не керегі бар? —деп соқыр батыр көк дүниеге бір түкіріпті де отатып жіберіпті. Сүбітайдың өз қолымен жұлған көктің орнына осы күнге дейін түк шықпай жалтырап жатады екен. Ашынған долы зэр сараласа керек. Сыр бойындағы сорғаң сол бір от орнындай тазығырдан басталып кетіпті.

Бір кезде алысқа айдап тастаған құм атжалдары осыдан кейін Сырдарияны қайта иектепті. Иесіз қалған арықтар, еркімен таси берген ұлы өзен егістік жерді тұздай берген, тұздай берген.

Осы ұзын Ақтақырдың әр жерінде кездесе беретін ескі арықтың сілемдері де Айгүлге ескі бір аңызды айтып келе жатыр еді.

Сонау Сүбітей заманынан бастап әлекке ұшыраған Сыр бойы тіршілігінің күре тамырындай мырза өзенді әлі жуасытып ала алған жоқ. Сырдария кейде тентек міиезін көрсетіп, салық салып отырады. Бір-ақ түнде жағасын бұзып шығып, бір өңірді астан-кестен етіп, зар қақсатып кетеді.

Сырдарияның мұндай мінезінен Айгүл әр кезде сақтанатын. Биыл да сақтанып, қозы алар түбегіне қарай ертерек ойысып еді. Бірін-бірі із басып қайталап жататын жиналыстардың аяқталуын күте алмай, тентек судың жөней беру қаупі барды. Ол қаупі орынды екен, Сырдың суы, міне. Ақтақырда кездесе кетті.

— Өзбектердің не арманы бар екен!— деп ойлайды Айгүл.— Өзбек жерінде Сырдария қатпайды да, тасымайды да. Қата қалса бізден жиырма күн бұрын еріп барлық мұз біздің алқымға келіп тіреліп қалады. Өзбектер бізге ұсап екі жұма бойы мұз бұзып әлектенбейді. Біздің Сыр неше жерден түйіліп, неше жерден кептеліп қалады. Сыр бойына өзбектер қалай ақылды орналасқан, қазақ қалай бейқам орналасқан...

Көрші елмен күндеспегенімен Айгүл өз елінің су шаруашылығына әрі атүсті, әрі олақ екенін ойлап келеді. Бір кезде Айгүлдің даусы шығып кетті:

— Жалғыз Сырдария ма екен бас асау күйінде жатқан!—деді ол өзіне-өзі.— Даусы кектепе де кінәлай шықты.— Көшпелі әдетіміз әлі басым. Ұмыта алмай келеміз. Кейде бүгінгіні ғана ойлауға үймелесіп қаламыз. Ертеңінің бар мұңы суда ғой. Тыңдардың тыңы су емес пе. Қазақ жеріндегі жеті жарым мың өзеннің бір де бірі қолбала болған жоқ. Ғалымдарымыз жер астында жатқан он шақты теңіз барын ашты. Білекті сыбанып жіберіп, балақты түріп жіберіп, қолға алар іс осы емес пе! Құм теңізіне үйренген көз су теңізін іздемей ме екен! Жатсына ма екен!..

Өзімен-өзі дауласып келе жатқанын Айгүл енді ғана байқады. Бұл оның үлкен бір жиында айтуға әзірлеп жүрген ойы еді. Газет-журналдарға әлденеше рет су мәселесін көтерген ғалымдарға үн қоспақ болған екен. Қазір міне етігі күркілдеп су кешіп келе жатқанда көп тең кернеген ой еріксіз ақтарылып кетті. Тісі қайраулы жүр екен, әрең тоқтады.

Осындай бір жай Айгүлде әр кезде болатыны бар. Әлденеге ызаланып кілт сөйлеп те жібереді, Үнсіз далада жинала берген ойлар, әсіресе өз тіршілігіне байланыса туып өсіп-өрбіп жататын ойлар айтылуды керек ететін сияқты. Кейде тіпті ұзақ сөйлеп кетсе Айгүл өзі бір жиналыста көретіні де бар. Көз алдына жиналыста отырған жүз таныс адамдар — малшылар, күрішшілер, мақташылар, канал қазушылар келеді. Бәрі де айта түс, аянбай айт деп отырғандай болады. Ондай кездес Айгүл тоқтай алмай ұзақ сөйлейді. Көз алдына елестеген адамдармен айырылғысы келмейді. Ойлары салмақты болғанымен, сөйлеу түрі олақтау шығып жатқанына да қарамайды. Кейде ойлары ескі құдық басына үймелеген қойларына ұсап, топырласып кететіні де бар. Қалайда қысы-жазы көбінесе жалғыз жүретін қойшыға, ұзақ күнді қысқарту керек. Дала үнсіздігін, қой үнсіздігін, жеңу керек. Ондайды көтеріңкі көңіл, көңілді көтерердей ой жеңеді де.

Шұбап келе жатқан отардың алдыңғы жағынан сақ күзетші Көкдауылдардың бірі қаңқ етіп қалды. Шақырғандай болады. Жас козыларды тиеп алған түйелі арба сол дауысқа қарай ойысып барады. Тағы бір саулық жол-жөнекей, суда қозылағалы жатқаны да. Бұл, міне, он жетінші...

Айгүл көзі алға караса да, ойы тағы да суға оралды. Өткен жазда ғана Сырдариядан отгонға тартылған каналды қазып жатқандарға барып қайтқаны есіне түсті. Ол арадағы сайлаушылары:

— Автолавка айына екі-ақ рет келеді.

— Автоклуб одан да сирек.

— Артистерді, жазушыларды көретін күніміз бола ма?—десіп қалған.

Мұндай арыздарды Айгүл өзі айта бастаса тіпті ащы шығар еді. Қанал қазушылар трассаның өн-бойындағы бөлімшелердің бәрінде де екі жүздей адамнан құрылған. Ондай бөлімшелер бесеу. Мұндай жерге автолавка да, артистер де тым сирек келмейді. Ал, жалғыз жайылған қойшы олардың бәрін де көрмейді. Бірақ депутат Айгүл өз зарын айтқан жоқ. Тек көзінің жымиуымен ғана аңғартты да:

— Басшыларға жеткізейін, құлақ асатын болар. Келер,— деді.

Канал қазушылардың, әсіресе салмақ сала айтқандары су жайы болып еді. Шөл далада су дегеннің қадірі қандай екенін Айгүл өзі де жақсы біледі. Тер мен шаңнан сіресіп қалған сірі көилек киген капал қазушылар шомылу дегенді ұмытқан сияқты. Ішімдік судың өзі тапшы. Цистернамен су келе жатқанда Сарыарқадан самал соққандай сезінеді.

Күн құм қайнаған ыстық еді. Сона мен бөгелектен басқаның тамағынан ас өтпейтін ыстық та.

— Су сендердің қолдарыңда емес пе, жолдастар. Жүздеген отарлар, мындаған қойшылар суды сендерден күтеді. Шөл даланы таспадай тіліп болса да, қысқы- жазғы жайылымға су жеткізер мезгіл болған жоқ па? Уәделерің өткен май емес пе, енді қашан? — деп тоқтады Айгүл.

Шаңын-бұрқыратып жер қазып жатқан адамдарға шомылу арман екенін Айгүлге түсіндірудің керегі жоқты. Сондықтан ол бұдан әрі қазбаламай тоқтады. Дөңгелек қара көздерін құрылыс бастығының көздеріне қадап, жауап күтті. Ол тез орнынан тұрып:

— Келер майда бітіреміз... егін жинау кезінде колхозшыларды қуып әкетпесе... енді он шақты экскаватор берілсе... — деді.

Осылай, кейде ермек үшін ескі аңыздарды еске алып, кейде бүгінгі мен ертеңіні қосақтай ойлап Айгүл келеді. Күн жылып, су жылына бастаған. Туғанына бір-ақ жеті болған жас қозылар жас баладай әлсіз де аянышты маңырайды. Шаршаған бақырлар жатып демалғысы келеді. Бірақ ол демалысқа

дейін екі күн, бір түн бар. Ол осы кешпе суда өтетін күн, ол осы кешпе суда өтетін түн.

Тас көмірдей жалтылдаған қара қозы әлсіз ғана маңырап калып, кешіп келе жатқан суға жата кеткісі келген ынғайын көрсетті. Тізелерін бүге бергенде тұмсығы суға тиді де, селк етіп қайта тұрды. Суды тәлтіректей кешіп қайта жүріп кетті. Енді он қадам жүрсе құлай кеткелі барады. Айгүл қозысын көтеріп алып, баладай кеудесіне қысты, құмарлана иіскеп-иіскеп қалды. Көздерінен жасы да домалап кетті.

Жас қозыны қолына алса-ақ Айгүлдің есіне екі айға толмай қаза тапқан тұла бойы тұңғышы — Амангелдісі түседі. Ол бір ауыр жылдардың ауыр күндері еді. Айгүл босанардан екі-ай бұрын майданға кеткен жарынап да хабар жоқ болатын. Соғыс үстінде туғаи соң, атын Аманкелді қойған баласының суретін әкесіне жіберуді арман етіп еді. Айгүл оны да істей алмады. Жаңа туғап жас бала да, күйеуінің отары да жас босанған Айгүлге қарап қалды.

Жалғыз ғана құрсақ көтерген Айгүл жас баланың жылылығын әлі ұмытқан жоқ. Жас қозыны кеудесіне қысса-ақ сол баланың жылуы келеді. Әлсіреген қозы маңыраса-ақ құлағына сол баланың үні келеді. Жас қозыдан сол баланың иісі келеді.

Қозыны қолына ала бергенде Айгүл аз ғана әлсіреуді сезініп еді. Оның үстіне шыдамсыз жирен бесті иығымен соғылып кетті де қозы шолп етіп суға түсті. Айгүл өзі де аз-ақ құламай қалды. Қозы байғұс сортаңдағы ашқылтым суға тұмсығын бір-ер тығып алып, тырбаңдап әрең тұрды. Басын шайкап, екі құлағымен жағын шапалақтап, түшкіріп-түшкіріп қалды. Айгүл қозыны қайта көтеріп алып, қызыл шұбар шәлісімен көздерін, құлақтарын, тұмсығын сүртті. Аты соғылып кеткенде құлай жаздаған Айгүлдің шолақ резеңке етігіне су толып кетіпті. Екі табаны май батпаққа жабысып қалғандай, аттай алар емес.

— Жәке, тоқтай тұрыңыз!—деді Айгүл ұзаққырап кеткен түйелі арбаға қарап,— мына қозыны да арбаға аларсыз.

Айгүл су толып кеткен резеңке етігінен аяғын әрең суырып алды да, қозыны көтерген бойы арбаға қарай кетті. Су жылы екен. Кішкене аяқтың қып-қызыл саусақтары су бетіне жымындасып тигендей болады.

Түйе жегілген күркелі арба тоқтап, түйені жетелеген Жәкең шал мұрнын сіңбіріп, жеңімен сүртті. Маңдайынан сорғалаған тер екі миығынан ағып, селдір сақалының ішіне сіңе беріпті. Астына кереге жайып кеңейткен, айналасына ши ұстап коршаулаған арбадан Айгүлге балалар даусы естіледі. Орталарына тағы бір қозы келіп қосылғанда кешелі-бүгінгі туған жас төл шуласып кетті.

— Жиырмадан асып кетті-ау, шырағым? Кешке дейін қырыққа жетіп жүрсе қайтеміз? — деді Жәкең шал бөркімен маңдайын сүртіп тұрып.— Бұдан былай күн- күн демеі ақтарылады ғой. Қойғой, күн-түніне карай ма ол. План бойынша да осылай ма еді? Кешкі қоналқада біраз қозыны соятын боламыз ба?

— Пышағыңызды жалаңдатпай, шыдай тұрыңыз, Жәке.

— Мен шыдармын-ау, қойларың шыдаса! Қойдың кашан қозыларын зоотехник екеуің ғой білетін. Ол оқыған, сен болсаң депутат. Бірақ мен бірдеңе білсем, қозы аз болмас.

Шалдың кінәлай сөйлеуін Айгүл орынды көрді. План да, есеп те дұрыс еді, бірақ, соның орындалуына кінәрат араласқанын айтты:

— Жәке-ау амалым болды ма? Біз қыстаған жерде тым болмаса бір жел-құдық су берсе, қойды осы жерде- ақ қозылататын едік қой. Ақтақырдың суын кешіп, түбекке ойысатын неміз бар еді.

— Түсінем, шырағым. Биыл қары құрғыр да күрт еріп, бір-ақ күнде жок болды ғой. Түбекке көшпесіңе амал қалды ма?

— Көшпесіңе емес, кашпасыңа деңіз, Жәке. Жел құдықтар су тартпай құр қаңқайып қала бармады ма?

— Саясатыңа қарсы келіп қалам ба деп жұқалап жатқаным ғой әншейін... Әйтпесе осыдан артық кашу болады деймісің. Сусыз жерде отар ұстауға болмайтынын білемін ғой.

— Жел құдықтар күздігүні қанатын бұлғап шақырып тұрғандай еді, дәл керек кезінде су бермей қош айтысқандай колдарын сілтеп қала берді.

— Мидай далада әлде бірдеменің қалқайып тұрғаны теріс те емес шығар... Бастықтар орнатқан қаңқайма ғой әйтеуір,— деді шал әлдекімдерді кекеткендей үнмен.

— Қаңқайып тұру үшін емес, су тарту үшін.

— Ә, түсінем ғой.

— Оны жұрттың бәрі де түсінеді.

— Бәрі де түсінсе түсінетін шығар, бірақ бәрін де түсінеміз демес едім.

Айгүл шалдың оспағын аңғармай қалып еді, Жәкен әрбір қартаң адамның байырғы әдетіне басып, ақыл айта сөйлеп кетті.

— Мысалы, техниканы мен түсінемін бе! Жоқ. Жел құдық деген немене өзі? Бір дөңгелекті бір дөңгелек айналдырып тұрады, сол емес пе? Бір дөңгелектің тістері екінші дөңгелектің тістерінің арасынан шығып кетпесе болғаны да. Шығып кеткен екен — бітті. Біздің зоотехник пен перма бастығына ұсап шартпа-шарт болады да қалады. Осының өзін сенен басқа қойшы біле бере ме екен, сірә?

Айгүл жәбірленген жоқ. Шалдың өзін сынап тұрғанын шын ауырламады. Шындық көрді. Көзін у-шу болып жатқан «балалар бақшасына» — қозы арбаға аударып әкетті. Қолын қозыларға созды.

— Еметін уақыттары болды,— деді шал.

Жас қозылардың жып-жылы тұмсықтары Айгүлдің қолын иіскелейді. Жыбыр-жыбыр еткен жас еріндер жаланып қояды.

— Шыдай тұрындар, қошақандарым. Ертең кешке дейін ғана шыдаңдар. Әйтпесе Жәкеңнің пышағы қайраулы көрінеді. Шыдаңдар,— деп Айгүл әр қозының басын бір сипады.

— Қарағым-ау, жас қозыларға мені жамандағаның не?— деп, Жәкең шал өкпелеп қалғандай жүзін арбадан аударып, айнала қарана беріп:

— Ойбай, әкетті!— деді шошынған дауыспен. Қолын шұбап келе жатқан отардың арт жағына қарай сілтеді.

Даланың үлкен қара құсы, қанаттары суылдай-ысқырып, қара найзағайдай ағып, Айгүлдің суда қалған етіктеріне шаншыла құлап келеді екен.

— Әкетсін, әкетсін!— деді Айгүл сақ-сақ күліп. Дала үнсіздігінде жарыла күлердей қызықтар да сирек. Айгүл мәз болып қалды.

Қара құс етікті қозы деп қалғанын суға таяна бере сезініп, қайқаң қағып қайта жоғарылап кетті. Ұялғандай, жан-жағына жалт-жұлт қаранып барады.

Болмашы қызыққа Айгүл әлі күліп тұр еді, арт жақтан далақтап шауып келе жатқан салт аттыны көрді. Сасқан адамның далақтауы. Алыстан-ақ бөрік бұлғалап, екі аяғы серең-серең, аса бір тығыз жұмыспен келе жатқанын аңдатады.

— Жолдас депутат! Жолдас депутат!

Шапқыншы жақындай берді. Төртінші ферманың қойшысы Берден екені де танылды. Ол бір қорқақ та сасқалақ адам. Жақындаған сайын атын өкпеден тепкілеп, қамшылай түседі. Айгүл оған шиырлыға қарап, апыр-ай, құлайды-ау, құлайды-ау!» дегенше, Берден атматымен тоңқалаң асып құлап та түсті. Ат төрт тармақтап барып орнынан әрең тұрды. Қолтығы дірілдеп бар денесімен теңселіп тұр. Берден өзі тақыр басынан май батпақ сорғалап тез тұра алмай қалды. Суға белшесінен батып отырған күйі: «Депутат жолдас! Депутат жолдас!» деп жатыр.

— Е, не болды, Берден? — деді Айгүл күлімсіреп.

— Енді жарты сағатта жетпесең, біздің отардың барлық төлі «Қасқырсайда»қалады.

— Неге? Адамдарың қайда?

Берден сөзге, сұрауға құлақ асар емес, өз сөзін айта береді:

— «Қасқырсай» өткізер емес. Су кернеп барады. Өткел берер емес. Соны мәлімдеуге келдім.

— Тағы бір-екі күн ұйықтай түссеңдер еді!—деп Жәкең шал оны кекетіп тастады. Берден оған да құлақ асқан жоқ:

— Депутатқа мәлімдедім, болды. Ендігісін өзі білсін,— деді де өзін-өзі бөксесінен көтермелеп, орнынан тұрды.

«Қасқырсай» дейтін бәлені Айгүл бала жасынан білетін. Ұзындығы жиырма километр келетін терең сайға кей жылдары Сырдың. суы түсіп кетсе, өткел бермейтіні рас. Қыс бойы құмда бағылатын отарлар түбекке оралғанда осы сайға соқпай өте алмайды. «Қасқырсайдан» Айгүл отары да кеше ғана өткен. Онда құрғақ жатыр еді. Ылғи жымы келіп, қапы соқтыратын Сырдың суы

ұрланып келіп басып алғаны да. Енді ол сай салығын салмай өткізбейді. Айгүл ойланып қалды.

— Бізден кейін тағы да көп отарлар келе жатыр. Бәрі де келіп тіреледі соған. Олардың күні өзімен, бізді апаттан құтқара көр, депутат.

Өз отарының қысылысын күйіп-пісіп тұрып айтса, басқалардың мұн-мұқтажы енжар ғана айтылды.

— Немене, сендерде тым болмаса мынадай арба да жоқ па? — деді Жәкең шал. Арба жайын орынсыз-ақ қыстырғанына қараған жоқ.

Өз қолынан жасап алған, әр жылда бір-екі күн керегі де болып қалатын арбасына Жәкең мардамси қарады. Алдыңғы екі доңғалағы ескі соқалардан қалған темір доңғалақтар, артқы екеуі мотоциклдікі.

— Арба деп тұрғаныңыз мынау ма? Көрген де емеспін, естіген де емеспін,— деді Берден. Кекетейін, қулық айтайын деген жоқ, ырбиған-арбиған бірдемені жаратпай қалғанын тура айтты.

— Өй, ақымақ! Жыл сайын барлық төлдің жанын алып қалып жүрген осы арба екенін естімеп пе ең? О не дегенің екен!.

— Жә, «Қасқырсайыңа» қайта бер. Мен де ұзамай жетермін,— деді Айгүл борбайынан су сорғалап әрең тұра берген Берденге қарап.— Жәке сіз иттерге ие боларсыз, менің артымнан еріп кетпесін. Отарды тоқтатпай, ілгері қарай жылжыта беріңдер. Тұсына жеткенде Әуесбек те келіп қосылар.

Әуесбек екінші қойшы, бір канистр су, бір шәйнек, бір қазаншаны бөктеріп алып, ол мана ілгері кеткен. Әр қысылшаңның өз амалы бар, қойшылар кезектесіп ілгері кетіп, судан құрғаққа шығып жылы тамақ жасайды. Ат шоқырағымен жарты сағат ілгері кеткен қойшыны отар жылжып үш сағатта әрең қуып жетеді. Ол екі арада мызғып алуға да болады.

— Өз қозыларын қойнына тықса да, аман алып қалар еді. Колхоздың қозылары қырылғалы жатқанын саған мәлімдеуге келгенін көрдің бе мұның! Басына мініп отырып, қызыл бұрышты қыстырар ма еді құйрығының арасына!— деді Жәкең шал, атын өкпеге текпілеп ұзай берген Берденге қарап.

Айгүл үндеген жоқ. Етігінің суын төгіп, жалаң аяғына сұға салды да, атына мінді. Ерігіп келе жатқан жиренбесті қояндай орғытып атыла жөнелді. Атының

төрт тұяғынан жарыла шашыраған су күн көзіне шалынғандай Айгүл екі жағынан қызыл-жасылды маржан шашып бара жатқандай көрінеді екен, Жәкең шал қызыға қарап:

— Ерің де, еркегің де сендей-ақ болар! — деді. Содан кейін Айгүлдің артынан жөнеле берген иттерін шақырды:

— Кәһ, кәһ, кәһ!..

«Қасқырсайға» жеткен соң, Айгүл жұрттың екі нәрседен аңтарылып қалғанын таныды. Тасыған су, кең даланы қапталдай жалап кететін өрт, биік аспанды тілгілеген найзағай сияқты алып күштер дала халқын арба-суға келтірмей жеңе берген, бағындырып алған. Сол ықтау әлі арылмай келеді. «От пен су — тілсіз жау» — деп жай айтылды дейсің бе, келісімге келмейтіндіктен айтылған ғой. Оның үстіне бір саты болса да жоғарыдан бұйрық күту тағы бір тұсау болып қосылыпты.

«Қасқырсай» кемерінен келіп тола бастағай екен. Ат омырауынан асатын, бұйралана аққан су тығылған қаңбақтарды ағызып әлдеқайда әкетіп барады. Сайдың арғы бетіне үш-төрт отар жиналып қалыпты. Бір-бір киіз үйді артып алған түйелер әр жерге шөктірулі жатыр. Сайдың жағасына от жағылып, шәйнектер, қазандар асылған. Еркектер оңаша шоқтарылып әлденені ермек етіп отыр.

Мойындарына ашық түсті қызыл ала галстук байлаған екі жас қойшы судан атпен жүзіп өтті де, Айгүлді бергі жағада қарсы алды. Сайдың арғы бетінен:— Жеткен екен, жетті ғой депутатымыз,— деген дауыстар естіледі.

— Осыдан бір-ақ жеті бұрын не келісіп едік? Уәделерің қайда? — деп Айгүл амандыққа келмей жатып-ақ. Даусында әрең ұстап қалған ызғар бар еді. Қойды ұмытып, қошемет көрсеткелі келген жас қойшылар абыржып қалды.

— Апай-ау, ферма бастығы алдап ұрды ғой. Айтқан-дарының бірін орындаған жоқ.

— Содан кейін көзімізге көрінген жоқ,— деп жас қойшылар бар кінәні жоққа аударып жатыр.

Жирен бестіні омыраулата жүздіртіп Айгүл сайдың арғы бетіне шыққанда, барлық қойшылар қопарыла көтеріліп келіп қарсы алды. Бұлар да депутатқа ұзақ шұбырынды қошемет көрсете бастап еді, Айгүл тез тойтарып тастады.

Болмашыны дағдарыс көріп, болымсызды сөз қылатын мінездерге Айгүл күйіп-пісіп қалатын еді. Ол жайылымы кең көрінгенмен көбінесе жайдақы шығатын ойдың адамы емес, жинақы да шымыр ойдың адамы. Енжарлықтан туатын езбе сөздерді ол айығары жоқ күзгі ақ жаңбырдай сезінеді. Қойшылардың болмашыны сеп қылып, алыстан ағашжағалтайлап әкеліп бар кінәні ферма бастығына аударғысы келгендеріне Айгүл құлағын да салған жоқ. «Жә, жетер!» деп айғайлап жібергісі де келді. Бірақ көпшілік алдында көтеріле сөйлеу, зекіп алу Айгүлдің әдетінде жоқ еді.

— Жә, болар іс болып, уақыт өтіп кеткен екен, амал не... Тек ендігі жылы тағы да осыған ұрынбайтын болайық,— деді Айгүл аз ғана жымия сөйлеп.— Е, талайды ұмыттыңдар ғой, мұны да ұмытып кетерсіңдер!

Уәдеге мырза жұрт:

— Е, неге ұмытайық!

— Есте қалатындай-ақ болып тұр,— десті.

— Онда тұрмайық, үш-төрт керегені қосақтап салы жасаңдар. Әрбір салы ең кемі жиырма қозыны көтереді. «Қасқырсайға» бір қозыны да құрмалдық етпейміз. Ірі қойлар өздері де жүзі өтеді. Кәне!

Осы оңай ой қойшылардың бәрінде де бар екен, бәрі де оңай мақұлдады. Тек ерлікке, озық техникаға сүйенген ой болмағандықтан айтуға арланыпты.

Төрт отардың жас қозыларын салымен өткізуге едәуір уақыт кетті. Қойшылар қозыларының араласып кетпеуіне жан салып жүр. Айғай-шулары көп, бөгесіндері көп, біріне-бірінің ақыл айтулары көп. Кейбір қойшылар қозылары түгел қырылып қалатын болса да, қалып- тасқан әдеттерінен айрылғылары келмейді, жоқ жерден талас шығарады.

Айгүл осы тұста ғана бір айқайлап қалды:

— Тоқтатыңдар босқа даурығуды. Мен жауап берем!— деді. Ызғарлы үнді оңай сезіне қалған қойшылар одан сайын зекіп қалуды күткен жоқ.

«Қасқырсайдан» аман өткен отарлар түн ортасы ауа бергенде Ақтақырдың жайылма суына келіп килігіп еді. Әрі-беріден соң отарлар араласып та кетті. Қешегі-бүгінді туған жас қозыларды кереге-сүйреткіге жегілген түйелер әкеле жатыр. Түйенің үстіне шаңырақ — күрке жасап алып қозыларды соған толтырып алғандар да бар. Бір апаттан аман өтсе де, су жайылып кеткен тақырдың әлегіне отарлар енді кездесті. Жазғытұрғы әрі буаз, әрі жадау койлар тізеден су кешіп әрең жылжып келеді. Қозылап та келеді, бірен-сарандап жүруге жарамай қалып та келеді. Қойшылар да қалжырап қалған. Өн де жоқ, елең етер үн де жоқ. Тағы да дала үнсіздігі. Оған қосыла түн үнсіздігі, шаршау үнсіздігі. Тек қана әр отардың иттері сыйыса алмай, әлсін-әлі жанжалдасып, төбелесіп-төбелесіп алады. Жүріп келе жатып қалғып кеткен қойшылардың ұйқысын ашатын да сол иттердің төбелесі ғана.

Сәнмен ерттелген елгезек аттарды таңдап мінгендей екі жас қойшы қай отарда қанша саулық барын, қайша қозы туғанын есепке алып жүр. Әрбір жаңа қозылаған қойдың, әрбір жүре алмай қалған қойдың қай отардікі екенін екеуі кезектесіп келіп Айгүлге мәлімдеп кетеді. Жас тақымға іліккен жарау аттарын безектетіп келе жатқанда түнгі тынық суға үймелене түсіп тұрған шым- шытыр жұлдыздар шатынап жарылып жоқ болады.

Ертеңдер түбекке жеткен соң осы төрт отардың қой- қозысын біріне-бірін ауыстырмай бөліп беру жайжалы бар. Ол, әрине, Айгүлге бір соқпай тына алмайды. Сондықтан Айгүл өз отарына қанша асықса да, әлі кете алмай айналақтап жүр. Байқалатын ыңғайлар бар, анықталатын есептер бар.

Арам қатқыр, жатқың келе ме, немене өзі! — деген дауыс ащырақ шыққан соң, Айгүл әдейі солай қарай бұрылып келіп еді, Берден екен. Кереге-салыны сүйреп келе жатқан дардай атан тұрып қалыпты. Берден атанды қанша жерлеп, қалай ұялтам десе де ол орнынан қозғалар емес. Бақырып-ұлып, басын шайқап, жынын шаша бастапты.

— Демалдырыңыз! — деді Айгүл жақындап келіп.

— Депутат шырағым, әлі кеткен жоқ екенсің ғой. Енді өз отарыңа жүре бер. Бір апаттан алып қалдың, рақмет депутатымызға. Барлық бұйрығыңды бұлжытпай орындаймыз, — деді Берден.

— Мен бұйрық бердім бе?

— Өз қолыңмен істеп көрсеткен соң бұйрықтың керегі не! Сен келмесең, төл түгіл ірі койдың шығыны аз болатын ба еді? Жігіттер, мұның жайын депутатымызға жеткізбесек болмас деген едім әуелі, аузыма құдай салғап екен...

Берден бұдан гөрі де шұбалта сөйлемек еді, әлденеден сүйретпеде келе жатқан қозылары шу ете түсті.

— Ей, не болды? Неге шулап кеттіңдер? — деп Берден қозылардың қасына барды да, — ойбай, су көтеріліп кетіпті... Қозылар суға кететін болды. Кетіп қала көрме, жолдас депутат! —деп тағы сасқалақтап қалды.

— Оңға кездесіп қалмасаң, бұл арада су көтерілмейді, сасқалақтама! — деп Айгүл аттан түсіп еді, су қайта таязданып қалғандай екен. Кереге-сүйретпе жерге жабысып қалыпты.

Бінесе атанын жұлмалап, біресе қозыларына жүгіріп абыржып қалған Берден:

— Ей, мына бөрік қайда барады? Сырдарияға қарай тартты ғой!—деді.

Шалдың басынан үшып түскен бөрікін су ақырын ғана жылжытып әкетіп барады екен. Беталысы шын-ақ Сырдарияға қарай. Айгүл қуанып кетті. Қойнында жүретін қол орамалын суырып алып тастап жіберіп еді, орамал тіпті тезірек жылжып кетті. Оның беталысы да Сырдария.

— Тоқта, шал! Әуреленбе, құтылдық, құтылдық!

Айгүл атына қарғып мініп алып, қалғып тұрған қараңғы түнді жарып жібергендей ашық дауыспен:

— Тоқтаңдар! Тоқтатыңдар отарды! Таңертең құрғақпен қозғаласыңдар. Канал бітіпті! Канал, канал! — Жайылма суды сол тартып әкетіп жатыр. Канал, канал!—деп, шұбаған отардың алды-артына шауып барып, оралып әрең тоқтады. Әуелі көтеріңкі шыққан даусы енді бір кезде дірілдеп, жылап жібергені байқалады. Қалғып-шұлғып келе жатқан қойшылардың бәрі де сергіп, үнсіз тун гуілдеп кетті.

— Канал, канал!..

Сусыз дала, өгей шеше ғой, ұзақ түндер түгіл, ұзақ ғасырлар бойы жыласаң да емінер ме, былқ етер ме!

Жайылған судың кейіи сырылуы жаңа каналдың біткені де! Бетімен жайылған суды сораптап сорып әкетіп жатқан сол канал болад та.

Қойшылар Айгүлді тағы да коршап алып:

— Каналда да сенің еңбегің бар ғой.

— Сен болмағанда тағы біраз сарғайтатын еді ғой!— десіп қошемет көрсете бастап еді, Айгүл оны естіген жоқ.

Жирен бестінің басын алға қарай бұрып алып жөнөп барады. Ат та ұшып келеді. Айгүлдің өзі де ұшып келе жатқандай.

Өзі үшін де, өзгелер үшін де әлдеқандай үлкен бір қуанышты айтып кетіп барады. Ол өлең айтып бара жатқандай. Өлеңнің сөзі емес, сазы қалады ғой есте. Айгүл жүрегінен атқылап келе жатқан да сондай бір саз еді.

Ғабдулла Тоқай

ЕШКІ МЕН ҚОЙ

(Ертегі)

Ертеде ерлі-зайып біреу бопты,
Тұрмысы мейлінше кемеі бопты.
Бір ешкі, бір қой біткен бар болғаны,
Өлгенше қой да, ешкі де арықтады.

Айтады байы бір күн қатынына:
«Көнсең сен менің айтқан ақылыма,
Базарда шөп бағасы қымбат мүлде,
Далаға жіберелік екеуін де».

«Жарайды. Айтқаныңа мен көнейін,
Далаға екеуін де жіберейін.
Қой дағы, ешкі дағы кетсін бізден,
Не пайда бұларды ұстап өне бойы!»

Ешкі мен сорлы қойда шара бар ма?
Тиісті иесі айтса орындауға.
Бір үлкен екеуіне қапшық тікті,
Алды да, қой мен ешкі сапар шекті.

Кетті олар. Келе жатыр білмейді өзі,
Алдында ақ, қараны көрмей көзі,
Сонымен екеуі де келе жатты,
Жолда бір өлген қасқыр басын тапты.

Ол басқа жуымады ешкі қорқақ,
Әрине, қорқақтыққа қой да ортақ.
Екеуі басты алуға тұрды қорқып,
«Ұста! Ал!» деп бірін-бірі қойды түртіп.

Ешкі айтты: «Уа, қой-еке! Сен күштірек»,—
Қой да айтты: «Сақалды бай сен күшті» деп,
Қасқырдың басын ұстап қозғалтуға,
Жігерлі екеуінде бар ма, жүрек.

Көп уақыт ешкі мен қой ақылдасты,
Ұстауға қасқыр басын, кейде састы.
Бір кезде ұстап екі құлағынан,
Көтеріп қапшыққа әкеп салды басты.

Жүрді олар. Алға таман, тоқтаған жоқ,
Көрінді қарсы алдынан жылтырап от.
Көрген соң, қой да, отты жанып тұрған:
«Осында дұрыс болар барып қонған».

«Маңына жанған оттың қасқыр келмес,
Біз мұнда қонсақтағы қасқыр келмес».
Қойдың бұл айтқанына ешкі көнді:
«Жүр, достым, қонайық!— деп сонда енді».

Қой, ешкі от жанына түрды келіп,
Бұлардың зәресі ұшты енді көріп:
Отырған үш-төрт қасқыр келіп отқа,
Қайнатып, пісіреді бұлар ботқа.

Көрген соң қой мен ешкі тамашаны,
Дірілдеп қорқып кетті, шықпай жаны.
«Уа, мырзалар! Бөрілер амансыз ба?» —
Деді олар, әйтсе дағы қалтырады.

Қуанды мұны көріп қасқырлар да,
Қуанбас қой, ешкіге қасқыр бар ма?
«Екеуін ұстап алып асамыз» деп,
«Табылды ет. Ботқаға оны қосамыз» деп.

Ешкі айтты: «Асықпаңыз, бізде де ет көп
Тоямыз, мырзаларым, сол етті жеп.
Уа, қойым, неге асықпай қарап тұрсың?
Қапшықтан қасқыр басын алып кел, сен!»

Әкелді қапшықтағы, қой да басты,
Көрген соң барлық қасқыр жаман састы.
Бұл іске бөрілер де аң-таң қалды,
Ешкіні ашу қысып ызаланды.

Ешкі айтты: «Ми-кике, ми-ки-ке-ке!
Қапшықта қасқыр басы дәл он екі!
Оңбаған, ақымақ қой, соның бәрін,—
Мұнда әкел жалғыз басты не қыламын!»

Қой дағы әбден сезіп бұл амалды.
Қапшыққа қайта барып басты алды.
Көрген соң қорықты олар басты тағы,
Қарасып бір-біріне жалтақтады.

Шығарып естерінен ет қайғысын,
Қалай да, құтылудың бір әдісін
Бөрілер амал іздеп, турды сасып.
Таппақ боп, «құтыламыз, қалай қашып?»

Сол кезде тұрды дағы кәрі қасқыр:
(Кетіпті сасқанынан. әлгі қасқыр).
«Токтаңыз, азырақ су әкелейін,
Ботқаның аз суына қайнамас бұл».

Сонымен кәрі қасқыр суға кетті,
Қайтқан жоқ, Бірсыпыра мезгіл де әтті.
Қайтпады ол, ізі де жоқ, түзі де жоқ,
Келер деп мұндағылар оны күтті...

Мұндағы қасқырлар да жаман састы,
Әйткені, бастығынын өзі қашты.
Сөйтті де, тағы бірі суға кетті:
«Білейін,— деп — кешікті не себепті?»

Белгілі бұл бөрі де қашты солай,
Сасқаннан неше белді асты солай.
Қайтпады ол. Әлденеше сағат өтті,
Келер деп мұндағылар әлі күтті...

Қашады бірінен соқ бірі ілесе.
Үшініші, төртіншісі кезектесе,
Қасқырлар қашқаннан соң қой мен ешкі,
Өздері рақаттанып бір кеңесті.

Отырды тізе бүгіп отқа тағы,
Жеді олар, тәтті піскен ботқадағы.
Тойынды, ботқаны жеп рақат болды,
Екеуі бүгінгі түн сонда қонды.

Ертемен түрды бұлар таң атқасын,
Қолына ап қалшығын да, қасқыр басын.
Екеуі орман бойлап сапар шекті,
Хикаям аяқталып, енді бітті.

ЕШКІ

(еврей ертегісі)

Хелем қаласы меламедінің басынан мынадай бір оқиға өтіпті. Оқу жылы аяқталған кезде, оның қапшығында мол байлық — сыңғырлаған он теңге пайда болыпты. Меламед әйелімен ұзақ мәслихаттасып, ол ақшаға не сатып алудың жайын ақылдасады.

Ақыры, әйелі меламедке былай дейді:

— Ешкі өсіретін жаққа бар да, бір ешкі сатып ал. Ел ішінде: «Есің кетсе — ешкі жи» деген сез бар емес пе?

Меламед әйелінің айтқанын орындап, сапарға аттанады да, бір ешкі сатып алып қайтады. Үйіне қайтып келе жатқанда, күн кешкіріп, жолда түнге қалады. Елсіз далада меламед қатты қорқады. Сонан соң, жолаушылар тоқтайтын керуен сарайға барып, сонда түнеп шықпақ болады.

Меламед шайға бөгіп, масайрап отырғанда, ешкісі қорада шөп жеп тұрады. Біраздан кейін жолаушының қасына керуен сарайдың қожасы келеді. Әңгімелесе отырып, ол түнделетіп жүрген кісінің Хелем меламеді екенін біледі. Бұны қалай әжуаласам екен деп ойлаған сарай қожасы қораға кіреді де, ешкінің орнына бір текені әкеп, байлап қояды.

Ертеңіне тақ сәріде меламед қораға кіріп, ешкісін жібінен жетелеп, жолға шығады. Үйіне қуанышпен оралады, әйелін көргенде даурыға дауыстап:

— Қайырымен берсін де! Мен саған ешкі әкелдім. Бар, сауып ал! — дейді.

Әйелі шелегін алып, қораға барады да, қарсы алдында ешкі емес, теке тұрғанын көреді. Ол бұлқан-талқан ашуланып, өзінің бейпіл сөздерін меламедтің шәкірттері — балалар естіп қалады-ау деп те именбестен, ауланы басына көтере, текені де, ерін де жерден алып, жерге салып, балағаттай бастайды.

Меламед масқара болғанына әбден қорланып, орнынан атып тұрады да, қазір ешкі сатқан кісіге қайта барып, ешкі деп, теке сатқан алдамшы арсызды әлемге әйгілеп, масқара етуге ант ішеді.

Мен танытайын оған кім екенімді! — деп, ашуға мінеді меламед. Теке мүйізіне байланған жіптің ұшын ұстап, жетелеген күйі ешкі сатқан кісінің аулына жүріп кетеді.

Әлемде қандай-қандай алдамшылардың бар екенін айта кету үшін ол жолдағы керуен сарайға бұрылады. Керуен сарайдың иесі тағы бір сәтін таяуып, зып беріп қораға кіреді де, текені ешкімен ауыстыра қояды.

Біраз тыныққан соң, меламед ешкіні жетелеп, әрі жүріп кетеді. Ол ешкі сатқан кісіні тез тауып алады да, ызалана, дүрсе қоя береді.

— Сенің арың бар ма өзі? Ұялмай маған ешкі орнына теке бергеиің не?

Ешкі сатушы қарқылдай күліп:

— Әй, маубас-ай, меламед дейді-ау сені де,— дейді мысқылмен.—

Мұның не ешкі, не теке екенін өзің ажырата алмай тұрсың ба?

Осыны айтады да, сатушы әйелін шақырады, әйел меламедтің көзінше ешкіден бір көзе сүт сауып алады. Меламед кінәсіз адамды босқа даттағанына қатты ұялады, ешкіні жетелеп, үйіне қайтады. Күн кеш боп кеткен соң, керуен сарайға келіп түнейді. Келесі күні таң сәріде үйіне келген кезде, әйелі оның тағы да ешкі орнына теке әкеп тұрғанын көреді. Керуен сарай иесі бұл жолы да екеуін ауыстырып қойған екен.

Әйел тағы да Меламед шәкірттерінің көзінше ерінің тұқым-тұяғынан түк қалдырмай балағаттай жөнеледі. Өлердей ыза болған меламед тап осы жолы алдамшыны сөзсіз масқараламақ боп, ант-су, ішеді де, текені жетелеп, қайта кетеді. Жолай бұрынғысынша керуен сарайға соғып шығады да, мал сатушыға бұл ретте де теке емес, ешкі жетелеп барады.

— Білемін сендейлердің амалын,— деп ақырады меламед. — Көргеміз сендей қулардың талайын! Мен қазы мен би екеуі бірдей қуәландырмайынша, мұның ешкі екеніне сенбеймін!

Екеуі биге келеді, би мен қазы екеуі ешкіні айналдыра қарап шығып, сол араға жиналып қалғандар да қосылып, әлгі малдың ешкі екеніне меламедті иландыратын қуәлік қағаз жазып береді. Оған би мен қазының қолы қойылып, мөр басылады және барлық қуәлар қол қояды.

— Енді менің саған ешбір дау-дамайым жоқ,— дейді меламед қоштасарда ешкі сатқан кісіге. — Бейкүнә кінәладым сені, көңіліңе ала көрме.

Меламед куәлік қағазды қалтаға сап, ешкіні жетелейді де, үйіне қайтады.

Жолай меламед әдетінше керуен сарайға соғады. Келесі күні де ол үйіне ешкі емес, теке жетелеи барады. Мұны көріп күйінген әйелі қолын ербеңдетіп, еңіреп жібереді. Сол арада меламед те ашуға мінеді:

— Су мисың сен! Міне би мен қазының қол қойып, мөр басқан қағазы, мұнда теке емес, ешкі деп жазылған.

Лезде аулаға адам толып кетеді.

— Әйелдің айтып тұрғаны дұрыс!— деп айқаилады біреу,— бұл ешкі емес, теке. Түр-тұрпатын қарамайсыңдар ма?

Кейбіреулер бұған қарсылық көрсетеді.

— Меламедтің айтқаны дұрыс! Өйткені оның қолында бұл ешкі деп, тайға таңба басқандай етіп жазылған қағазы бар ғой.

Ақыры меламед пен әйелі қалың топты ілестіріп текені жетелеген күйі Хелемдегі биге барады. Би былай деп билік айтады:

— Меламедтің айтқаны ешбір талас тудырмайтын ақиқат. «Өйткені, мынау хайуанның туғаннан ешкі екенін дәлелдеген куәлардың қолдары қойылған қағаз соны анықтайды. Бірақ тәңірдің құдіретімен, бұл ешкі біздің Хелем жеріне аяқ басқан заматта текеге айналып кеткен.

БЕС ЕШКІ

Ертеде бір кедей болыпты. Оның бес ешкі, бір қара тоқтысы және бір құла аты болыпты. Кедей ешкілері мен тоқтысын байдың қойына, атын байдың жылқысына қосады екен.

Бір күні азынап тұрған боранда бай бес ешкі мен қара тоқтыны, құла атты өз малынан бөліп, елсіз-күнсіз айдалаға жібереді.

Ұли соққан боран, үскірік аяздан бүрсең қаққан бес ешкі бір тасқа келіп ықтайды да, тасжарғының бүршігін күрт-күрт шайнап, тұра береді. Қара тоқты бейшара оларға ере алмай, «енді өлдім-ау деп, маңырап тұрғанда, тап қасында бір түп көкпек көрініпті. Көкпектің түбіне келіп, теуіп-теуіп кеңейтіп, бүрлерін жалмап, жем етіп, бырт-бырт шайнап, ол жата беріпті.

Жал-құйрығына қар қатқан,

Қабағын қалың мұз жапқан,

Әрлі-берлі көп шапқан

құла ат қамыстың арасындағы бетін көбік қар жауып қалған бір құдыққа күмп етіп, түсіп кетіпті. Оқыранып осқырынып, қайшылап тігіп құлағын, жұлып жеп ернеу құрағын, күрт-күрт шайнап, о да тұра беріпті.

Сөйтіп кедейдің бар малы ақ боранның астында қараңғы түнде айдалада қалыпты.

Боранмен бірге құтырып, араны ашылған аш қасқыр жем іздеп келе жатып, қара тоқтының дәл үстінен тусіпті:

— Қара тоқты, қара тоқты, сені жеймін! — депті қасқыр.

— Ағатай, ағатай, мені жеме, ана жерде бес ешкі түр соларды же,— депті тоқты.

— Жарайды, депті де, қасқыр аузын ақсита тусіп, бес ешкіге жетіп келіпті:

— Бес ешкі, бес ешкі, мен сендерді жеймін!

— Қасеке, қасеке, бізді жеме, ана жерде жалы құлағынан асқан құла ат құдыққа түсіп жатыр, соны же,— депті бес ешкі.

— Жарайды, депті де қасқыр құлағын тікелейтіп арқа жүнін сыртқа теуіп, құла атқа келіпті.

— Құла ат, құла ат, мен сені жеймін!—депті қасқыр.

— Сен қасқыр едің мен ат едім. Ең болмаса, мені мына құдықтан шығарып ал, батпағымды тазарт сонан соң же. Онсыз да өлгелі жатырмын ғой,— депті құла ат.

— Жарайды деп, қасқыр құла атқа құйрығынан мықтап тістетеді де, құдықтан шығарып алады. Аяғымен тырналап, батпағын тазалайды.

— Енді әрі қарап тұр да, иманыңды айта бер. Мен құранды келістіріп оқимын да, келістіріп тұрып сені жеимін,— депті қасқыр.

Құла ат құлағын жымырып, артқы аяғын бауырына алыңқырап тұра беріпті.

Иен дала, айсыз түн, азынаған боранда өзімнен басқа батыр жоқ деп, даңғойсыған бөрі құла аттың артына шығып, шоқиып отырады да, молдаларға ұқсап, екі көзін шарт жұмып, өзінше әндетіп, ұли бастайды.

Аңдып тұрған құла ат қырындай түсіп, көз тастағы артқы аяғымен дәлдеп тұрып қасқырдың шықшытынан періп кеп қалады.

Шықшыты сынып, екі көзі алдына ағып түскен қас қыр қылжиып жатып ұлиды:

Қара тоқтыны жемеген

Қобылан басым-ау, у... у...

Бес ешкіні жемеген

Бегпен басым-ау, у... у...

Құла атты құдықтан суырып алған

Палуан басым-ау, у... у...

Артына шығып, құран оқып,

Көз оқұмар, молда ма едім?

Ау... у...—

депті де, қылжиып өліпті.

Ертеңіне таң атып, борап басылған соң кедеи бір төбенің басына келіп,
былай деп малдарын шақырыпты:

Қой баласы қоңырым,

Үя бұзбас момыным,

Шопан ата түлігі —

Қошақаным, қайдасың?

Пұшайт!

Пұшайт!

Жүнін жұлса бақырған,

Ешкі атасын шақырған,

Өрісте өскен жануар —

Шөкетайым, қайдасың?

Шөре!

Шөре!

Жолға шықсам көлігім,

Жапанда жүрсем серігім,

Қамбар ата өсірген

Құла атым менің, қайдасың?

Құрау!

Құрау!

Бұл дауысты естіген соң, құла ат қар бұзып, бес ешкі шұбап жол салып, қара тоқтыны соңдарынан ертіп , аман-есен иелерін тауыпты. Кедей малдарын әкеп жылы қораға кіргізіп, астарына жаилап көң төсеп, пішен мен жемге тойғызып, олардың көрген-білгендерін сұрапты да әңгімеге әбден қанып алған соң.

— Сен неге басынды сауғалап, бес ешкіні саудаға салдың? — деп, қара тоқтыға кінә қойыпты.

— Мүйізім болса өскен жок, буыным болса катқан жок, өзім жалғыз, әрі әлім келмейтін болған сон солардан бір зауал болар деп, бес ешкіге жіберіп едім,— деп жауап беріпті қара тоқты.

— Сендер неге өз бастарыңды сауғалап, құла аттың басын саудаладыңдар? — депті бес ешкіге.

— Сіздің құла атпен талай рет қасқыр соққаныңызды білеміз, сондықтан ер қанаты ат еді ғой, бір зауал содан болар деп едік. Онымыз дәл келді, әйтпегенде аш қасқыр бәрімізді де жеп қоятын еді,— депті ешкілер.

ТОҚТЫ ҚОШҚАР, БҰЗАУ БҰҚА, ЛАҚ ТЕКЕ

Кун шыға бөрте лақ та орнынан тұрды. Керіселі пысқырады. Секіріп барып, күйсеп жатқан көк марқаны сүзіп тұрғызады. Екеуі қасқа бұзауға келеді.

— Жүр, серуендеп қайтайық. Анау көрінген сүр адырға барайық. Онда мөлдір бұлақ бар. Атаңның суикті асы-өлең шөпке тоясың. Тоқты ағам балғын балаусасын теріп жесін. Мен, тұяғым қышыды, таска секірейін, тісім қышыды, қынасын қырнап жейін,—дейді лақ теке.

Лақ теке бастап, үшеуі жолдас боп, жүріп кетеді. Келе жатып, бір қап бидай тауып алады.

— Мұны қайтеміз? —дейді тоқты қошқар.

— Бұзау ағамның аузы үлкен ғой, бір асайды, тоқты ағам еш асайды, мен, аузым кіші, үш асайын. Сөйтіп азық қылаиық,—деп бұқаның арқасына салып береді.

Жел аңызак, күн ыстық еді. Лақ бастап, үшеуі желдеп, ұзап кетеді. Бұларды бір көкжал қасқыр көріп қалып, қуа жөнеледі. Үшеуі қашып барып, жартастағы үңгірге тығылады.

— Көкжал қасқыр үңгірге кіре бергенде, мен мүйізіммен тұмсығын қыса қояйын. Қошқар аға, сен қос өкпесінен бар пәрменіңмен соғып-соғып жібер — дейді лақ.

Аузы ақсиып, тілі салақтап, сілекейі шұбырып, көзі жаинап, ырсылдап қасқыр үңгірге кіре бергенде лақ теке екі мүйізімен оның тұмсығынан қыса қалады да:

— Ал қошқар аға, қорықпай соқ! — дейді.

Тоқты қошқар шегініп барып, қасқырдың қос өкпесінен қабырғаға жапсыра періп-періп жібереді. Қасқыр қан қақсап, үңгірден атып шығып:

— У-уа, уа-а, бір керемет ұстасы бар екен, темірден қысқашы бар екен, қысқашымен қысып тұрып, балғасымен соғып еді, өліп қала жаздадым! У-уа-а, — деп тұмсығын көкке көтеріп тұрып ұлиды.

Тоқты қошқар, бұзау бұқа, лақ теке үшеуі жалма-жан үңгірден қашып шығып, бір бәйтеректің тү іне барады. Лақ теке әуелі мүйізімен іліп алып, бұзау

бұқаны лақтырады. Ол барып бәйтеректің төменгі бұтағына ілінеді. Одан соң тоқты қошқарды лақтырады. Ол барып, бұзау бұқаның жоғары жағындағы бұтаққа ілінеді. Лақ текенің өзі қарғып, ең жоғарғы бұтаққа шығады.

Манағы көкжалдың ұлығанын естіп көп қасқыр жиналып, әлгі бәйтеректің төңірегін қоршайды. Боилары жетпеген соң, бір қасқырдың үстіне бір қасқыр сатылап шығады. Ең үстіндегі қасқырдың аузы бұзау бұқаға жақындап қалады. Ең астыңғы әлгі соққы жеген қасқыр екен. Лақ теке тұрып:

— Ал бұзау аға, астыңғы қасқырды мықта! Деп айқайлап жібереді. Мұны естіп, астыңғы қасқыр тұра қашады. Сонда үстіндегі қасқырлардың бәрі қирай құлайды да, бет-бетімен қаша жөнеледі.

Тоқты қошқар, бұзау бұқа, лақ теке үшеуі аман-есен құтылады да, әрі қарай жүріп кетеді. Келе жатып, бір өлген түлкі тауып алады.

— Мұны қайтеміз? — дейді тоқты қошқар.

— Керек болады,—деп, лақ теке мүйізімен іліп алып, бұзау бұқаға арқалатып қояды.

Үшеуі келе жатса, бір үйден домбыра тартып, ән салып отырған дауыс шығады. Лақ теке:

— Кірейік,— дейді.

Бұзау:

— Кірмейік,— дейді.

Лақ теке болмай, өлген түлкіні босағаға тастап, үшеуі үйге кіріп келсе, аю, қасқыр, түлкі думандатып отыр екен. Қасқыр домбыра тартып, түлкі өлең айтып отыр. Бұларды көре салып, түлкі қуанып кетіп, домбыраны ала салып, сарнай жөнеледі:

Шіңгір-шіңгір, шіңгірлік,

Аю — біздің апамыз.

Қасқыр — біздің Кaban би,

Түлкі — біздің Түмен би.

Шіңгір-шіңгір, шіңгірлік,
Бұзау біздің неміз?
Тоқты біздің неміз?
Лақ біздің неміз?

Шіңгір-шіңгір, шіңгірлік,
Бұзау бұқа бір күндік,
Тоқты қошқар бір түндік,
Лақ теке бір түстік...

Мұны ести сала лақ теке:

— Бері әкел!—деп, домбыраны жұлып алады да, тақылдай жырлап қоя береді.

Тіңгір-тіңгір, тіңгірлік,
Аю бике терісін
Астыға сап жүн қылдық.
Қасқыр бидің терісін,
Илеп-илеп тон қылдық.
Түлкі біздің тымақтық!..

Сонда түлкінің көзі босағадағы өлген түлкіні шалып қалып:

— «Ә... мыналар түлкіні қырып келеді екен»,—деп ойлап, тұра қашады. Оны көріп, қасқыр мен аю да зыта жөнелді.

Сөйтіп тоқты қошқар, бұзау бұқа, лақ теке үшеуі аман-есен қорасына қайта оралады.

ҚОЙ МЕН ЕШКІ ЖАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚТЫҢ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІ

Малды бақсаң қойды бақ,

Май кетпейді шарадан.

Ит асырасаң сырттаннан

Қой бермейді қорадан.

Койдың сүті — қорғасын.

Қойшы көп болса,

Қой арам өледі.

Ісек қойдың басы үлкен,

Саулық қойдың жасы үлкен.

Ала қойды бөле қырыққан

Жүнге жарымайды.

Ақсақ қой түстен кейін маңырайды.

Ақсақ қой жатып семіреді.

Семіздікті қой көтереді.

Семіздің, аяғы сегіз.

Жаман жасаққа жарамайды,
Желінсау қосаңға жарамайды.

Қараңурт жесе
Қой семіреді.

Жаман қой ісегінде қартаяды.

Еркек қой буралқы болмас.

Қошқарды күйегімен,
Киікті сүйегімен жутады...

Айдай салдың малы өспейді,
Қөре салдың қойы өспейді.

Жақсы қойшының
Төлі түлеп туады,
Жаман қойшының
Төлі жүдеп туады.

Жаман қой өршіл,
Жаман ат тершіл.

Ақсақ қойдың аузына
Жел айдаған қаңбақ түсер.

Қой қорасына тартады,
Жігіт жорасына тартады.

Қыста қойыңды бақ,
Жазда шөбіңді шап.

Қора менікі болғанмен
Қойы елдікі.

Қойдан қойдың несі артық,
Қол басындай еті артық.
Ерден ердің несі артық,
Ойлап айтқан сөзі артық.

Тойсаң,
Тоқтының еті топырақ татиды.

Той өтгі —
Қой бітті.

Қой — байлық,
Жылқы — сәндік.

Қойдай қоңыр,
Қозыдай момын.

Қой жайын көздесең

Құмға көш.

Сиыр жайын көздесең

Сырға көш.

Астауда қалған суды

Арық қой ішеді.

Сиыр бақтым — сидаң қақтым,

Ешкі бақтым — еңіреп бақтым.

Қой бақтым — қоңыраулаттым.

Қой асығы демегін,

Қолыңа жақса сақа қыл.

Қой қозысын іздейді,

Шаруа қонысын іздейді.

Тұмса тұсақ қызғаншақ,

Тұмса бие құлынсақ.

Қошқар соймай, қой сойсам,

Жасық дерсің.

Қой соймай, қошқар сойсам,

Сасық дерсің.

Күндіз қойын күтерсің,
Кешке жүнін түтерсің.

Қойы көптің — тойы көп.

Саулығың шелді болса,
Тұсағың төлді болар.

Қой жүрген жер береке,
Қыз жүрген жер мереке.

Қойым тоқ қорамда,
Қайғым жоқ боранда.

Қойға екі құлағынан
Басқаның бәрі жау.

Қынына қарап, пышағын таны,
Қозысына қарап тұсағын таны.

Жарлының жалғыз қозысы
Қасқырға жем болады.
Қошқар болар қозының
Маңдай жағы дөң келер.

Қойшы қошқарын мақтайды,
Тентек шоқпарын мақтайды.

Семіз қой қыстан майын жеп шығады,
Арық қой жанын жеп шығады.

Тентек тойды бұзар,
Шартық қойды бұзар.

Бидайды қуырған,
Қойды шұбырған құртады.

Боз қырауда бойынды көрсет,
Көктем шыға қойынды көрсет.

Қыс қойынды қопалы жерге қыстат,
Жаз қойыңа жазық жерді жайлат.

Қойшыны таяғы асырайды,
Қасқырды аяғы асырайды.

Әкесі қой баға білмегеннің
Баласы қозы баға білмейді

Ошақтан от қашты,
Қосақтан қой қашты.

Жетім қозы маңырар,

Маңырар да отығар.

Жолдас боп өскен жора,

Жолдасын жолда қалдырмайды.

Берік болып салынған қора,

Қойын қасқырға алдырмайды.

Жетім қозы тез отығар,

Жетім бала тез жетілер.

Тайлы ауылда тоймаған,

Қойлы ауылда тояды.

Қойың болса,

Қора табылар.

Көңілің болса,

Жора табылар.

Пішенді салқында шап,

Қойды салқында бақ.

Қойдың басы сыйған жерге,

Денесі де сыяды.

Қырсықты қой,
Қыста қырқылады.

Әркім қолдағы барын,
Қошқар қояды.

Қой егіз туады:
Бірі қонаққа сойылады,
Бірі қошқар қойылады.

Қойды қорадан сатпа,
Аңды буазында атпа.

Егіздетіп төл өседі,
Еңбек етіп, ер өседі.

Қойдың басын құмға көм,
Сиырдың басын нуға көм,
Түйенің басын сорға көм.

Жетім қозы — маңырауық.

Төлден мал өседі.
Шыбықтан тал өседі.

.

Төлге төл қосылса — егіз,
Көлге көл қосылса — теңіз.

Тойған қозыдай,
Үйыған сүттей.

Қой семізі — қойшыдан.
Аз қойда айран бар да, өре жоқ.

Мал өсірсең қой өсір,
Өнімі оның көл-көсір.

Қой шелді болмай,
Төлді болмайды.

Арық қойда төстік жоқ.

Жетім қозы тас бауыр,
Түңілер де, отығар.

Қой көкпарға жарамас.

Қой алты күн аштыққа шыдайды.

Әркім өз қозысын қошқар қояды.

Ісі оңына басарда
Тоқты туып, шыбыш лақтар.

Аузы кіші, қарны әйдік,
Қой семірсе, көтерер.

Қой егіз тапса,
Шөптің басы айыр туады.

Сүтсіз қой — маңырауық.

Күн батса,
Қойға соқпақ табылар.

Қойға қоңырау жараспас.

Тәңір асыраған тоқтысын
Қасқыр жемейді.

Арық малды асырасаң
Аузы-мүрныңды май етер.
Арам адамды асырасаң
Аузы-мүрныңды қан етер.

Тоқты тоймас,
Шөміш кеппес.

Мал аяған — аттан құр,

Төл аяған — ақтан құр.

Тоғыз қабат торқадан,

Тоқтышағымның терісі артық.

Ақсақ қой ауыл қасында,

Ия құдық басында.

Қойдың саны мыңға жетсе,

Керегенің басынан бас кетпейді.

Қой төлемі — қозы.

Жылан жылы — жылыс,

Жылқы жылы — ұрыс,

Қой жылы — тыныс.

Қутты қонақ келсе,

Қой егіз туады.

Қойды күз құмға айда,

Жаз шымға айда.

Қойшының қызы

Қой келгенде таранады.

Қара қурт жеген қой семіреді,

Қан соқта жеген ит семіреді.

Пара жеген би семіреді.

Желінсау қой қосаққа кірмейді.

Қойшың малсақ болса,

Малдандым де.

Қойшың жаңсақ болса,

Алдандым де.

Қой төлімен жарасты,

Жапырақ гүлімен жарасты.

Жалған сөз — жанға қас,

Жалқау қойшы малға қас.

Қойыңды жаз бақ, күз бақ,

Сонан соң құй бақ, құй бақпа.

Ешкілі қой өреген.

Ешкіні түлен түртерде

Шопанның таяғына суйкенер.

Бурын шыққан құлақтан,

Кейін шыққан мүйіз озады.

Қасапшыға мал қайғы,
Қара ешкіге жан қайғы.

Айдағаның бес ешкі,
Бісқырығың жер жарады.

Қотыр теке қора былғар.

Сақал текеде де бар.

Жаман теке — сүзіскек,
Жаман жігіт — ұрысқақ.

Ешкі сойғанның екі заты бар:
Мүйізі пышағына сап,
Терісі мосысына қап.

Бір лақ екі адамды талтаңдатады.

Жалғыз ешкі лақтап,
Уызына жарытпас.

Есің кетсе ешкі жи,
Ешкі жиып, есің жи.

Лақпын деп ойлайды тоқал ешкі.

Шыбынды шыбықпен айдаған,
Шыбышты сырықпен айдайды.

Ешкі қырыққан сайын бір өледі,
Ер жігіт ұялған сайын бір өледі.

Ақ серке қой бастайды,
Ақын жігіт той бастайды.

Қой семірсе құт,
Ешкі семірсе жұт.

Тентектің есі-дерті — бұзу,
Текенің есі-дерті — сүзу.

Жетім жылап күн кешеді,
Лақ маңырап су ішеді.

Ешкі мінген балаға
Есек мінген ерсі емес.

Жылқы атасы — Қамбар ата,
Сиыр атасы — Зеңгі баба,
Түйе атасы — Ойсыл қара,
Қой атасы — Шопан ата,
Ешкінін иесі — Сексек ата.

Ешкі тұқымы — егіз лақ,

Қой тұқымы — қоңыр тұсаң.

Қасқырдан қайрат кетсе,

Ешкіні апа, текені жезде дейді.

Шәй шәй қойым, шәй қойым

Құйрығы қардай май қойым

Ікі қошқардың басы бір қазанға сыймайды. (М. Қашқари.)

Ширақ ешкіні жақсы жартас құтқарады. («Алтын шежіре».)

Серкеш еті — ем болар,

Ешкі еті — жел болар. (М. Қашқари.)

Шопан «құтқарып қалайын» деп тартқыласа, қасқыр «қауып қалайын» деп тартқылайды. (Құтып.)

Қорада лақ туса, өрісте оты өнер. (М. Қашқари.)

Баланың ісі — іс болмас,

Лақ мүйізі (пышаққа) сап болмас. (М. Қашқари.)

SONUÇ

Hayvancılık pek çok toplumda olduğu gibi Türk toplumunda da binlerce yıldır vazgeçilmez bir ekonomik etkinlik olarak yapılmaktadır. Bu çalışmaya esas alınan hayvanlardan başta koyun olmak üzere, sığır ve keçi hem eti, hem de sütü ve derisinden yararlanmak üzere beslenmiş, Türklerin göçebe kültürünün temel noktalarından birini oluşturmuştur.

Eski Türklerde olduğu gibi Kazak Türklerinin de önemli bir ekonomik etkinliği olan hayvancılık, Kazak Türklerinde genellikle at ve koyun besiciliği şeklinde yapılsa da sığır ve keçi besiciliği de yapılmış, günümüzde de yapılmaya devam etmektedir.

Bu çalışmada genel olarak Kazak Türkçesindeki sığır, koyun ve keçiyle ilgili söz varlığı belirlenmeye çalışılmıştır. Elbette ki Kazak Türkçesinde bu üç hayvanla ilgili sözcükler, çalışmada yer alan sözcüklerden çok daha fazladır. Farklı çalışmalarla bu hayvanlarla ilgili söz varlığı genişletebilir. Benim çalışmamda; bu üç hayvanın adlandırılması, organları, hareketleri, hastalıkları, Kazak kültüründeki yeri; bu hayvanların etinden, sütünden yapılan yiyecek ve içecekler; bu hayvanların organlarından üretilen ürünler; bunlar için kullanılan aletler ve bu hayvanların yaşam alanıyla ilgili sözcükler ve söz öbekleri sözlük haline getirilerek verilmiştir. Kazak Türkçesindeki kelimelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle hem Kazak Türklerindeki hem de Türkiye Türklerindeki hayvancılık kültürüne ait ortaklıkların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yapılacak benzer çalışmalarla Türk dünyasındaki hayvancılık kültürü, sığır, koyun ve keçiyle ilgili söz varlığı incelenip bu hayvanlarla ilgili ortak kültür değerleri bir araya getirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKIPBEKOV, Ö. (Der.), *Tört Tülik: Töresi Kim?*, Kaynar, Almatı 1990.
- AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul 2006
- BATU, Ali, “*Kazak-Türk Mutfak Kültüründe (Dastarhan) Gastronomi*”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 29 (2016), s. 1-16.
- BAYAT, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi*, s. 81-88, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007
- CANBOTA, Halil, “*Kazak Mutfak Kültürü*” (2016)
http://www.ascihaber.com/v4/haber/devam.asp?haber_id=15434. (Erişim 28 Kasım 2016)
- CLAUSON, Sir Gerard, “*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*”, Clarendon Press, Oxford 1972.
- ÇETİN, Altan “*Kazak Türkleri’nde Sosyal Hayat*”, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.13 (2000), s. 97–114.
- DOĞAN, Cihangir, “*Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağır lama*”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, S.36 (2007), s.25-44.
- DOĞAN, Oğuz, KOÇ, Kenan, *Kazak Türkçesi Grameri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013
- DURMUŞ, Hava, *Kazak Türkçesinde Atla İlgili Söz Varlığı ve Metinler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011
- ERCİLASUN, A. Bican, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- ERCİLASUN, A. Bican, (ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, AKKOYUNLU, Ziyat, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*, TDK Yayınları, Ankara 2015.
- GÜVEN, Merdan, “*Oğuz Kağan Destanında Hayvanlar*”, Milli Folklor, 2003, S. 57, s. 82-91.

- GÜRSU, Uğur, *Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Kutb'un Husrev ü Şîrîni ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, s. V., Ankara 2000
- JANUZAKOV, Telğoja, *Kazak Tiliniñ Sözdigi*, Dayk-Press, Almatı 1999.
- KARA, Mustafa, "Hakîm Ata", İslam Ansiklopedisi, C.15, s.183-184, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1997.
- KARÇA, Ramazan, KOŞAY, H. Zübeyr, *Karaçay-Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.
- KILIÇ, Sami, ALBAYRAK, Ali, "İslamiyet Öncesinde Türklerde Yiyecek ve İçecekler" Turkish Studies, C.7, S.2 (2012) , s.707-716, Ankara 2012.
- KOCA, Salim, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", Türkler, C. III, s. 15-37, Ankara 2002.
- KOÇ, Kenan, BAYNİYAZOV, Ayabek, BAŞKAPAN, Vehbi, *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- KOŞAY, Hamit Zübeyir "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar III. Hayvancılık" Türk Etnografya Dergisi, S.3 (1958), s. 5-59.
- MANDALOĞLU, Mehmet "Bozkır Türklerinde Ekonominin Hayvancılık ve Tarıma Dayalı Olarak Değerlendirilmesi", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C.3, S.1 (2014), s. 54-74.
- MERT, Osman, "Kazak Türkçesi'nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri", Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı, s.297-312, Almatı 2007.
- OROZBAEV, Mayrambeg, "Kırgızcadaki Pir İnananışı İle İlgili Bazı Kelimeler Üzerine", Bilig, S. 59, s. 191-202, Ankara 2011.
- SÖYLEMEZ, Orhan, *Çağdaş Kazak Hikâyeleri Antolojisi*, Elips Kitap, Ankara 2004.
- TEKİN, Talat, ÖLMEZ, Mehmet *Türk Dilleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

TOSUN, Necdet, “Zengi Ata”, İslam Ansiklopedisi, C.44, s.261-262, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2013.

TOYGAR, Kamil, TOYGAR, N. Berkok, “Kazak Mutfak Kültürü Üzerine Notlar” (2016) <http://www.turkish-cuisine.org/ottoman-heritage-3/kazak-mutfagi-51.html> (Erişim 28 Kasım 2016)

TURANGİL, A. Hamit, *Kazak Türkçesinde “Deve” İle İlgili Söz Varlığı ve Metinler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

YAMAN, Ertuğrul, *Kazakların Milli Yemekleri* (Aktarma), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

<http://www.haberler.com/kazakistan-daki-yeralti-mescitleri-gorenleri-6229690-haberi/> (Erişim 28 Kasım 2016)

<https://surak.szh.kz//546859/халқымыздағы-әр-түлік-малдың-бақташы-иелері-білесіз-бе> (Erişim 28 Kasım 2016)